

ИНСТИТУТ ЗА МАКЕДОНСКИ ЈАЗИК

„КРСТЕ МИСИРКОВ“ – СКОПЈЕ

ISSN 0025-1089

МАКЕДОНСКИ ЈАЗИК

ГОДИНА LXVI   2015

**СКОПЈЕ
2015**

Македонски јазик

ГОДИНА LXVI

стр. 1–360

Скопје 2015

МАКЕДОНСКИ ЈАЗИК

излегува еднаш годишно

Редакција:

Лилјана Макаријоска (одговорен уредник)
Еленка Стоевска-Денчова (заменик одговорен уредник)
Александра Ѓуркова (секретар)
Гоце Цветановски
Фани Стефановска-Ристеска
Елена Верижникова (Русија)
Милан Михаљевиќ (Хрватска)
Вера Смоле (Словенија)
Ана Цихнерска (Полска)
Станислав Станковиќ (Србија)

Уредувачки одбор:

Кирил Конески
Коста Пеев
Трајко Стаматоски
Влоѓимјеж Пјанка (Полска)
Рина Усикова (Русија)
Виктор Фридман (САД)
Гизела Хавранек (Германија)

Адреса:

Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“ – Скопје, п. фах 434
www.imj.ukim.edu.mk

број на жиро-сметка
40100-788-1242

Финансирано од **Министерството за култура** на Република Македонија

СОДРЖИНА

ПОВОДИ

- Симона Груевска-Маџоска, Елка Јачева-Улчар
Македонскиот правопис од 1945 до 2015 година (По повод
70-годишнината од издавањето на првиот Правопис на
македонскиот јазик) 7
- Елена Јованова-Грујовска
Кон деведесеттиот роденден на д-р Трајко Стаматоски 17
- Лилјана Макаријоска
Придонесот на Зденка Рибарова во областа на палеославистиката
(по повод седумдесетгодишнината од раѓањето) 21

СТАТИИ

- Снежана Велковска
Фразеолошките изрази и нивните модификации во насловите во
дневните весници на македонски јазик 27
- Лилјана Макаријоска, Бисера Павлеска-Георгиевска
Небото и небесните тела како компоненти во фразеолошките изрази
(во јазикот на медиумите) 41
- Олгица Додевска-Михајловска, Светлана Давкова-Ѓоргиева
Фразеологијата на кумановскиот говор 55
- Биљана Мирчевска-Бошева
За фразеолошката слика на пијаниот/ пијанството/ опијанувањето во
македонскиот јазик 63
- Јасминка Делова-Силјанова
Фраземи со компонента 'ústa/уста' во преводите од чешки на
македонски јазик 69
- Даринка Маролова, Мирјана Пачовска
Идиоматичност кај фразеологизмите во транслатолошко светло 81
- Мери Цубалевска
За лексиката на Охридскиот апостол 91
- Катица Трајкова
Називи на политички, општествени и воени функции во
македонските црковнословенски ракописи 101
- Наталија Андријевска
Глаголскиот префикс рaз- во македонските црковнословенски
текстови 109
- Коста Пеев
За македонскиот лексикон од XVI век пронајден во архивата на
Ватикан 121

Еленка Стоевска-Денчова	
Лексемата <i>rod</i> во македонскиот јазик	127
Гоце Цветановски	
Етимологијата на неколку лексеми од занаетството во македонските дијалекти	133
Дијана Петровска	
Од лексиката на тетовскиот говор од областа на казанџиството	143
Блага Панева	
Консонантските групи во македонскиот јазик (стандард и дијалекти)	157
Валентина Нестор	
Суфикси од словенско потекло во говорот на областа Девол (Албанија)	165
Весна Миовска	
Патронимиски ојконими во Кривопаланечко	173
Зоран Спасовски	
Карактеристики на турската топонимија во Р. Македонија и нејзиното влијание врз македонската топонимија	183
Убавка Гајдова, Елка Јачева-Улчар	
Суфиксот <i>*-ina</i> како зборообразувачки во текстовите на Блаже Конески во корпусот „Гралис“	193
Симона Груевска-Маџоска, Васка Ташова	
Фоностилемите во прозата на Драги Михајловски	205
Светлана Јакимовска	
Функцијата на лексиката во расказот <i>Samsung</i> од Ранко Младеноски	217
Виолета Николовска	
Ги разбираме ли метапораките?	225
Васка Ташова	
Метафората од лингвистички аспект	231
Елени Бужаровска	
Дистрибуција на стратегиите за релативизација во стандардниот македонски јазик	241
Димка Митева	
Некои опсервации во врска со развојот на глаголската форма со има / нема во македонскиот јазик	257
Свето Тоевски	
За јазичниот пуризам во македонскиот јазик	265

ПРИКАЗИ

- Marko Samardžija
Šestosveščani objasnidbeni rječnik makedonskoga standardnog jezika
(Толковен речник на македонскиот јазик, I–VI) 285
- Васил Дрвошанов
Темелна анализа на македонски месни имиња (Олга Иванова,
Речник на имињата на населениите места во Р. Македонија
/б, г, е, ж, н, п, т, к, у, ф, х, ц, ш, Скопје, 2014) 297
- Радмила Угринова-Скаловска
Емилија Црвенковска *Нова старословенска чиианка*,
Скопје, 2015 305
- Катица Трајкова
Лилјана Макаријоска, Бисера Павлеска-Георгиевска
Називи за лица во македонските средновековни ракописи 307
- Александра Ѓуркова
*Имјозанино научно дело за црковнословенската традиција:
Грамаѓика на хрватскиот црковнословенски јазик*, Гаџиева С.,
Ковачевиќ А., Михаљевиќ М., Пожар С., Рајнхарт Ј., Шимиќ М.,
Винце Ј. (прир. М. Михаљевиќ), Загреб 2014. 311
- Искра Пановска-Димкова
Приказ на книгата „За идентитетот на македонскиот јазик“
од Лидија Тантуровска 319
- Бисера Павлеска-Георгиевска
Лилјана Макаријоска *Лексиката на македонската традиционална
култура*, Скопје 2014 325
- Светлана Давкова-Ѓоргиева
Васил Дрвошанов: *Автори и дела* 331
- Еленка Стоевска-Денчова
Васил Дрвошанов: *Македонистички студии за Еѓејот* 337
- Елена Јованова-Грујовска
Зборник Значењето низ времето и просторот,
Јазикот наш денешен кн. 24, Скопје 2014 341

IN MEMORIAM

- Светлана Давкова-Ѓоргиева, Еленка Стоевска-Денчова
Убавка Гајдова (1965–2014) 345
- Максим Каранфиловски
Живот посветен на македонистиката – Гизела Хавранек
(25.5.1950–7.1.2015) 351
- Zbigniew Rusek
Prof. dr hab. Jerzy Rusek (9th October 1930–15th February 2005) 355

811.163.3'35"1945/2015"

МАКЕДОНСКИОТ ПРАВОПИС ОД 1945 ДО 2015 ГОДИНА

Првото официјално издание на нашиот правопис од 1945 година го носи насловот *Македонски правопис* и е изработен од Комисијата за јазик и правопис при Министерството на народната просвета. По овој Правопис од 1945 година следува авторското издание на професорите Блаже Конески и Крум Тошев, насловено како *Македонски правопис со правописен речник* во издание на Државното книгоиздателство на НР Македонија – Скопје од 1950 година. Од ова издание на Правописот, сите изданија во кои се собрани ортографските и ортоепските нормирани правила во нашиот јазик, се забележани под насловот *Правопис на македонскиот литературен јазик*, и како таков тој до последното свое XVI коригирано издание (2007) останал непроменет. Кога, во периодот 1952–1954 година, се отпечатува Граматиката од Блаже Конески, кој самиот ја нарекува *Грамаџика на македонскиот литературен јазик* и следното издание на Правописот во 1969 година ќе го понесе насловот *Правопис на македонскиот литературен јазик*. До периодот на излегувањето на првата граматика, синтагмата македонски литературен јазик ни се чини оправдана зашто при изработката на својата Граматика, Блаже Конески (во услови на сè уште недоразвиени функционални стилови), главно, граматичките узуси ги засновал врз примери од македонското народно творештво што му било достапно преку собирачката дејност на Марко Цепенков, Кузман Шапкарев, на браќата Миладиновци... Подновеното издание на Правописот од 2015 година ќе го носи насловот *Правопис на македонскиот јазик* од две причини: прво, од стандардизацијата до денес се поминати речиси 70 години во кои македонскиот јазик ги развил сите функционални стилови, така што определбата *литературен* не одговара во овој контекст; и второ, пред синтагмата македонски јазик нема да стои никаков друг квалификатив со оглед на тоа што се подразбира дека правопис се прави на стандарден јазик, а не, на пример, на дијалектен.

1. Неколку зборови за историјатот на македонскиот правопис

1.1. На Првото заседание на АСНОМ, коешто се одржало на 2. 8. 1944 година, била донесена одлука за воведување на македонскиот јазик како службен во новоформираната македонска држава Демократска Федерална Македонија во рамките на Демократска Федеративна Југославија. Неколку месеци подоцна (ноември 1944 година), Президиумот на АСНОМ назначил комисија чија задача била таа да даде Предлог за македонската азбука и за македонскиот

правопис. Со оглед на тоа што оваа Комисија не ги прецизирала докрај своите ставови и мислења во врска со односните прашања, биле направени измени меѓу членовите на комисијата, по што во 1945 година биле донесени следниве решенија:

- во македонскиот литературен јазик да се установаат оние форми од централните македонски говори што во најголем степен ќе ги поврзат сите наши говори и ќе бидат лесно приемливи за луѓето од сите наши краишта;
- во македонскиот литературен јазик треба во најголем степен да се изрази неговата народна основа. Речникот на литературниот јазик да се збогатува со зборови од сите наши дијалекти, да се изградуваат зборови со живи наставки, и само колку што е потребно да се усвојуваат и туѓи заемки;
- македонската азбука да биде составена од толку букви колку што има гласови во литературниот јазик. Правописот да се изработи врз фонетскиот принцип.

Комисијата за азбука и правопис во дефинитивна форма ги формулирала своите ставови во Резолуција, донесена на 3 мај 1945 година, која била усвоена на 5 мај од Владата на Демократска Федеративна Македонија. Правописот е озаконет на 7 јуни 1945 година.

1.2. Правописот од 1950 година

Раководејќи се од горенаведените принципи, а особено почитувајќи го последниот принцип, во 1950 година професорите Блаже Конески и Крум Тошев го издаваат правописот насловен како *Македонски правопис со правописен речник* и во оваа форма тој егзистира како единствено дело од ваков тип до 1969 година.

Во првото поглавје од овој Правопис е предаден нацртот на буквите на македонската азбука. Ако ја сопоставиме оваа кирилица со онаа од црковнословенскиот период, ќе видиме дека голем дел од буквите што биле користени во македонските скрипторски центри од средниот век ги нема во современата македонска азбука. Како што истакнува Трајко Стаматоски во својата книга *Борба за македонски литературен јазик* (Стаматоски 1986: 13–14): „Ова упростување најпрво ги зафаќа знаците за кои не постоеле посебни гласови во звуковиот состав на јазикот, потоа т.н. двојни, односно различните знаци за исти гласови, како и преземените од грчкото писмо“. Најочигледното упростување на графискиот систем, според Т. Стаматоски (1986: 14), се случува во средината на XIX век кога под влијание на реформираната Вукова азбука и во текстовите на наши автори, како што е велешанецот Константин Петковиќ, почнува да се применува графемата *j* со што природно се отфрлаат сите стари знаци кои го имаат овој глас во својот состав (*јат, ја, ју*), а во исто

време тој послужива како знак за омекнување на согласките што му претходат, како: *к, љ, л, н*.

Во современата македонска азбука од 1945 година се додаваат, условно наречени, нови графемии со кои се бележат:

- гласовите кои се развиле од претходните консонантски групи *шш* и *жд*, т.е. гласовите *ќ* и *ѓ*;
- гласовите кои се појавиле подоцна во македонскиот фонетски систем како *и*, кои позициски постоеле, а чие влегување во системот било потсилено од големиот наплив на турски лексеми во кои бил присутен овој глас;
- меките *н* и *л* кои биле покриени со графемите *њ* и *љ*;
- графемата *ѕ* во оваа форма, наспроти старословенскиот нацрт *ѕ*;
- веќе споменатата графема *ј*.

Овде нема посебно да се задржуваме на секој од овие предложени нацрти од страна на составувачите на новата македонска азбука. Само ќе кажеме дека секој од овие нацрти има свое историско покривање или, поконкретно кажано, секој од овие нацрти се јавува во делата на нашите автори од целиот XIX век, како и во оние потпишани од раката на К. П. Мисирков. Во контекст на Мисирков, би сакале да истакнеме дека денешното бележење на гласовите *ќ* и *ѓ* со овие нацрти се негово авторство. Во нашиот XIX век овие гласови под влијание на српската азбука кај одделни наши автори се бележеле и како српско *ќ* и *ѓ*, чии нацрти Вук Караџиќ ги направил по углед на старословенската графема *ѣрв* (Стаматоски 1986).

Правописот од 1950 година претставува мала книшка со ограничен фонд зборови во правописниот речник. *Македонскиот правопис со правописен речник* ги содржи следниве поголеми поглавја: 1. Пишување на гласовите; 2. Преглед на формите; 3. Пренесување на делови од зборови од еден ред во друг; 4. Употреба на големи и на мали букви; 5. Интерпункција и на крајот следува Правописен речник со ограничен фонд на зборови (приближно 7000). Во овој речник цитирањето на гл. форми оди според 1. л. едн. сегашно време, а кај глаголите од и-група и е-група редовно се дава и второто лице еднина сегашно време. Она што паѓа в очи дека цитирањето на глаголите според 3. л. едн. сегашно време заживеало нешто подоцна по предлог на американскиот лингвист Хорас Лант, кој во 1952 година ја издава својата *Грамајтика на македонскиот литературен јазик* на англиски. Овој предлог од Х. Лант ќе биде искористен при изработката на граматиката на Блаже Конески во 1953 година.

1.3. Правописот од 1969 година

Како што пишуваат во предговорот авторите на следниот правопис во 1969 година: „Правописниот речник на Б. Конески и К. Тошев извонредно

многу придонесе за затврднувањето на правописните норми на нашиот литературен јазик, како и за усвојувањето на литературната реч. Принципите врз кои се засновува овој правопис и правописните начела се покажаа мошне солидни и ја издржаа пробата на времето. Меѓутоа некои прашања во тој прирачник, со оглед на недоволната јазична практика, не можеа да бидат разработени. Тоа се почувствува посебно со излегувањето на Граматиката од Б. Конески, Тритомниот речник, учебниците по граматика на мајчиниот јазик, многубројните научни и стручни прилози од нашите работници на полето на јазикот“. Токму од овие причини, како и од забрзаниот развој на науката за македонскиот јазик, големиот број литературни дела, Институтот за македонски јазик некаде кон средината на 60-тите години од минатиот век решава да пристапи кон изготвување на ново дополнето издание на Правописот кое ќе одговара на потребите на современото живеење. Редакцијата во состав: К. Тошев, Б. Видоески, К. Конески, Р. Угринова-Скаловска и Т. Димитровски во својата работа се раководела од тоа дека не треба да се засега во веќе установените правописни принципи и правила, туку дека тие треба да бидат поподробно обработени и, таму каде што е потребно, да бидат дополнети и доуточнети. Текстот на правописните правила во овој Правопис од 1969 година е многу поголем од тој во 1950 година. Тоа се должи на поинаквиот пристап при дефинирањето на правилата, потоа на внесувањата поголем број примери од современата литература, на дополнувања кон правописните правила и на самиот крај, како и поради внесувањата на три нови поглавја кои не постојат во Правописот од 1950 година. Станува збор за следниве три поглавја: Транскрипција на туѓите имиња, Скратеници и скратување на зборовите и Интерпункциски знаци.

1.4. Правописот на македонскиот литературен јазик со правописен речник од 1970 година

Во 1970 година, во издание на Просветно дело, Правописот на македонскиот литературен јазик од 1969 година беше објавен заедно со Правописен речник (во авторство на К. Конески) – петпати поголем по обем во однос на оној од 1950. Речникот содржи околу 30 000 зборови и, главно, се базира врз лексичкиот фонд што се содржи во Тритомниот речник.

1.5. Правописот од 1998 година

Во 1998 година пред пошироката јавност се појавуваат две книги кои се однесуваат на правописот и правоорот на македонскиот јазик. Едната, попозната меѓу студентите како „Синиот правопис“ е *Правопис на македонскиот литературен јазик* од авторите Б. Видоески, К. Конески, Р. Угринова-Скаловска и Т. Димитровски, а другата е *Правописен речник на*

македонскиот литературен јазик во авторство на К. Конески. Правописот на македонскиот литературен јазик во споредба со претходниот нема некои поголеми и круцијални измени – и натаму концепцијата е иста, истите поглавја што се содржат и во претходниот Правопис се дополнети со нови, подновени примери. Ново поглавје е поглавјето за акцентот во македонскиот јазик. Најголемите измени во ова издание на Правописот се однесуваат на поглавјата за транскрипција на туѓите имиња во кои покрај претходно обработените: латински, старогрчки, француски, шпански, германски, англиски, албански, турски, српски, хрватски, бугарски, руски, украински, белоруски, полски, чешки, словачки, е додадена и транскрипцијата на овие јазици: арапски, јапонски, кинески, новогрчки, персиски, португалски, романски, унгарски и холандски. За жал, иако овој Правопис се појави по седум години од осамостојувањето на РМ, во него сè уште се присутни примери кои претставуваат отслик на едно време, обоено со идеологијата од времето на социјализмот: овде, пред сè, мислиме во деловите каде што се разгледува како се пишуваат имињата на институциите кои денес претставуваат историцизми или анахронизми во рамките на кратенките каде што сè уште фигурира кратенката В.П. за воена пошта (кои веќе и не постојат), или ЗИК за земјоделско-индустриски комбинат или СРЈ за Сојузна Република Југославија итн.

2. Подновениот Правопис

70 години по првото издание на Правописот, во тек е неговото дополнување и проширување, што како проект на Институтот за македонски јазик „Крсте Мисирков“ го работи голем тим лингвисти, главно од Институтот и од Катедрата за македонски јазик и јужнословенски јазици при Филолошкиот факултет „Блаже Конески“. Ова претставуваше насушна потреба веќе подолго време, со оглед на големите општествени промени и потребата од правописно регулирање на низа нови јазични појави, нови термини, нови именувања на држави, нови организации итн.

2.1. Во делот Пишување на гласовите ќе биде претставена азбуката, а потоа кај самогласките и согласките застарените примери ќе бидат изоставени и дополнети со актуелни. Исто така, ќе треба да се најде конечно решение за некои двојни решенија во Правописот, Правописниот и Толковниот речник, како на пр. *дејџален-дејџално* и *дејџален-дејџално*. Потоа, дублетите од типот *дише/диши* и *задише/задиши*, групата глаголи со разлики во палатализацијата (извршена/неизвршена); *расџлакува/расџлакува*, *џоџџекува/џоџџечува*, кај именките: *вејџар/вејџер*, *суџлијач/суџлијаш*, *Божџик/Божџиќ*, *чоколадо/чоколада* итн. Исто така, треба да се обрне посебно внимание на изговорот на гласот *л* пред *ј*, во случаите *иџада*, *Билџана*, *Лилџана*.

Кај гласовните промени ќе има проширувања со низа актуелни примери и нови ситуации, и тоа за: едначењето по звучност, согласните групи, согласките на крајот на зборот, удвоените согласки и испуштањето согласки.

2.2. Делот Акцент беше првпат вклучен во изданието на Правописот од 1998 година, но тој би требало да се нарече Правила за правоговор и во него поопширно треба да се објаснат правилата за акцентирање во македонскиот јазик, како и отстапувањата од третосложното акцентирање, со практични решенија. Ќе бидат дадени и најчестите грешки при акцентирањето со препораки.

2.3. Поглавјето Употреба на големата буква ќе биде дополнето со поголем број конкретни примери за кои во практиката се јавуваат дилеми. Некои точки ќе треба да се прошират со оглед на одредена новонастаната ситуација, особено поради големото влијание од англискиот правопис, според кој голема почетна буква се употребува во многу поголем број случаи отколку што е случајот со македонскиот правопис, како на пр. во имињата на месеците, деновите од неделата, насловите со почетни големи букви на сите зборови во нив итн. Двојствата во пишувањето голема почетна буква исто така ќе се надминат, како на пр. *Инџернеџ* / *инџернеџ* или *Евројска унија* / *Евројска Унија*.

2.4. Дополнување ќе добие и поглавјето Слеано и разделено пишување на зборовите, со оглед на тоа што во современиот јазик под влијание на интензивната компјутеризација во јазикот навлегуваат низа сложени и полусложени зборови од англиско потекло кои често нè доведуваат во недоумица како да се претстави графиски извесна лексема. Влијанието на англискиот јазик е големо и на структурата на именската група, каде што многу често наместо придавки се среќаваат именки (*систем-администратор*, *проект-менаџер* и сл.).

2.5. Ќе се дополни и поглавјето Скратеници и скратување на зборовите со нови примери. Ќе се разрешат и проблемите со нивното пишување од типот: *Би би си* / *БиБиСи* / *Би-би-си* / *Би- би- си*.

2.6. На претходното поглавје се надоврзува и поглавјето Предавање на македонското писмо со латиница. Во стариот Правопис се понудени две решенија, од кои заживеа само едното. Второто допуштено решение без дијакритички знаци беше со додавање на *j* на основната буква. Овие решенија за предавање на македонски имиња и зборови со латиница се официјализирани во Правописот, кој како таков е признат од страна на ООН со една Резолуција од 1977 (со што практично македонскиот јазик и писмо се признати од сите држави членки на ОН, вклучително и од Грција). На барање на Министерството за внатрешни работи на Република Македонија, Советот за македонски јазик изготви трето решение, односно предлог за пренесување на македонската кирилица со латинично писмо само за личните

имиња (објавен во Билтенот на Советот за македонски јазик, година II, бр. 3, Скопје, 2001 г.), кое предизвика бурни реакции, но е во активна употреба. Во новиот Правопис ќе биде понудено конечно решение за овој многу актуелен проблем.

2.7. Дополнување на Правописот ќе се направи и во обемото поглавје Транскрипција на туѓите имиња. Кон класичните јазици, кон латинскиот и старогрчкиот, ќе се додаде и транскрипцијата од старословенски, хебрејски и санскрт. Покрај ова, како одделна група ќе бидат поместени балканските јазици, па потоа индоевропските јазици (словенски, германски, романски, балтички и др.), угрофинската група јазици, како и азиските: јапонски, корејски и кинески. Во ова поглавје, предавањето на кирилица ќе биде дадено најпрво на самогласките, потоа на согласките, па најнакрај комбинацијата на согласните групи со самогласки. Како примери за илустрација ќе бидат дадени топоними со посебно културно, историско, индустриско и др. значење во рамките на една држава, како и имиња на најмаркантните личности кои се со потекло од соодветната земја. Во работата на ова најобемно поглавје во новиот Правопис, покрај македонисти, свој придонес ќе дадат и нашите колеги од странските јазични групи.

2.8. Во поглавјето Географски имиња ќе се обидеме да дадеме преглед речиси на сите држави во светот со нивните главни градови и етниците изведени од нив. Во ова поглавје ќе бидат застапени и имиња на поголем број населени места и други топоними на територијата на Македонија во нејзините етнички рамки. Во овој дел се отвора и прашањето како да ги именуваме оние земји, т.е. оние жители на земји за кои немаме никаква традиција во употребата. И во овој контекст дали не ќе биде подобро да ја почитуваме препораката на УНГЕГН (Комисија за стандардизација на географските имиња при ООН) која вели дека во вакви случаи со сопствени јазични средства треба да се преземаат оригиналните називи.

2.9. Во делот Додатоци ќе има шест нови теми:

1. Пишување библиографски единици, цитирање и фусноти
2. Оформување на текст
3. Арапски и римски броеви
4. Мерни единици
5. Хемиски елементи
6. Коректурни знаци

2.9.1. Во делот Пишување библиографски единици, цитирање и фусноти ќе биде претставен начинот како се наведуваат податоците за цитирани и консултирани извори во стручни и научни текстови. Извори можат да бидат книги, делови од книги, статии во списанија или зборници, како и текстови објавени во електронските медиуми. Поради тоа што не постои само еден начин на цитирање во светот, во проширеното издание на Правописот ќе

бидат наведени различните практики. Примерите коишто ќе бидат наведени ќе можат да служат како образец, а понатаму, во секоја конкретна ситуација ќе треба да се следат правилата на издавачите, уредниците и сл. Исто така, ќе бидат наведени и начините за упатување во текстот, како и фусотите или белешките, коментарите и сл. кои можат да бидат на дното на страницата или на крајот на текстот.

2.9.2. Во делот Оформување на текст ќе бидат претставени начините на оформување на писмен текст и делови од текст за да се олесни неговото претставување. Освен општите правописни и интерпункциски правила при оформувањето дел од текст (заглавје, подзаглавје, мото, заглавје на структурна целина, започнување нов ред на пасус, рубрики) и на некои видови текст (текст во табели, текст проследен со сликовито и графичко претставување на информација, текст со цитат, употреба на наводници и полунаводници во текст, текст на пиеса, либрето, сценарио, текст во текстуални задачи со повеќе можни одговори), ќе се приложат и специфични правила и графички техники. Исто така, ќе бидат приложени и примери за писмено службено обраќање, како на пр. примери за: деловно писмо, молба, жалба, пријава и биографија.

2.9.3. Во третата тема ќе бидат претставени мерните единици коишто во претходното издание беа делумно опфатени во поглавјето Скратеници и скратување на зборовите. Во проширеното издание тие треба да се наведат во поголем опсег и тоа: основните единици (македонскиот назив, меѓународниот назив, знакот и за каква мерна единица станува збор – далечина, маса, време и сл.), потоа изведените единици со посебни називи и знаци (на пр. паскал, ват, волт и сл.), сложените единици без посебни називи и знаци (на пр. квадратен метар, метар во секунда на квадрат и сл.), мерните единици со неограничена употреба (на пр. минута, час, ден, грам, тон и сл.), мерните единици со ограничена употреба (морска милја, ар, хектар, диоптрија и сл.), некои англо-американски мерни единици (на пр., милја, јард, калорија, барел и сл.), разни префикси (јота-, тера-, гига-, мега- и сл.) итн. Ќе бидат наведени и доста примери за нивна практична употреба во контекст.

2.9.4. Во четвртата тема ќе бидат претставени арапските и римските броеви со објаснети вредности и начин на употреба (на пр. LI=51).

2.9.5. Во петтата тема ќе бидат претставени хемиските елементи: македонскиот назив, симболот, меѓународниот назив и атомскиот број (на пр. бакар / Cu / cuprum / 29).

2.9.6. Во последниот дел треба да бидат дадени сите коректурни знаци со примери како ќе изгледаат во текст. Имајќи предвид дека Правописот и Правописниот речник се главната алатка на лекторите, корисно е, за сите оние што лекторираат и коригираат отпечатен текст, да го имаат предвид усвоеното значење на одредени коректурни знаци. На тој начин, меѓу другото,

лекторот не мора да составува легенда, т.е. своја шема на коректурни знаци, туку ќе биде доволно да го упати подготвувачот на печатењето на текстот на Правописот.

2.10. По ова поглавје предлагаме и едно поглавје со препораки. Ова би се однесувало во најголема мера за женскиот облик на македонското презиме, за избегнување хипокористични форми на имињата за официјални, како и имиња од туѓо потекло кои отскокнуваат од македонскиот антропонимски репертоар.

3. Би сакале да истакнеме дека *Правописот на македонскиот јазик* треба да биде поприемлив за поширок круг корисници, што значи дека составувачите ќе треба да се потрудат во формулациите на правописните правила да бидат колку што се може поедноставни во изразот, ослободени од нагласена научност. Па, сепак, во нашите настојувања за неговата полесна приемливост и натаму ќе мора да се употребуваат основни граматички термини без кои не ќе можат да се постават правописните правила.

Новите примери со кои ќе се заменуваат застарените ќе се ексцерпираат од современата македонска белетристика, од преводната литература, од стручната литература, од публицистиката и, по потреба, од другите функционални стилови.

Литература

Комисија за јазик и правопис при Министерството за народна просвета 1945:

Македонски правопис, Државно издавачко претпријатие, Скопје.

Конески Блаже, Тошев Крум 1950: *Македонски правопис со Правописен речник*, Државно книгоиздателство на НР Македонија, Скопје.

Видоески Божидар, Димитровски Тодор, Конески Кирил, Тошев Крум, Угринова-Скаловска Радмила 1969: *Правопис на македонскиот литературен јазик*, Издавачко претпријатие „Просветно дело“, Скопје.

Видоески Божидар, Димитровски Тодор, Конески Кирил, Тошев Крум, Угринова-Скаловска Радмила 1970: *Правопис на македонскиот литературен јазик со правописен речник*, Просветно дело, Скопје.

Видоески Божидар, Димитровски Тодор, Конески Кирил, Тошев Крум, Угринова-Скаловска Радмила 1998: *Правопис на македонскиот литературен јазик*, Просветно дело, Скопје.

Конески Кирил 1998: *Правописен речник на македонскиот литературен јазик*, Просветно дело, Скопје.

Видоески Божидар, Димитровски Тодор, Конески Кирил, Тошев Крум, Угринова-Скаловска Радмила 2007: *Правопис на македонскиот литературен јазик*, Просветно дело, Скопје.

Совет за македонски јазик 2001: *Предлог за пренесување на македонскиот*

кирилица со латинично писмо, Билтен на Советот за македонски јазик, година II, бр. 3, Скопје.

Стаматоски Трајко 1986: *Борба за македонски литературен јазик*, Мисла, Скопје.

Симона Груевска-Маџоска¹
Елка Јачева-Улчар²

---

¹ Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“ – Скопје, simonagrum@yahoo.com

² Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“ – Скопје, elkajacevaulcar@yahoo.com

929 Стаматоски, Т.

КОН ДЕВЕДЕСЕТТИОТ РОДЕНДЕН НА Д-Р ТРАЈКО СТАМАТОСКИ

Институтот за македонски јазик „Крсте Мисирков“ го одбележа 90-тиот роденден на проф. Трајко Стаматоски, почесен доктор на Универзитетот „Св. Кирил и Методиј“ и еминентен македонски лингвист што веќе 65 години работи врз прашања од македонскиот јазик.

Трајко Стаматоски е роден на 6 мај 1925 год. во Скопје. Целокупното образование го стекнува во родниот град: матурира во Првата машка гимназија во 1944, дипломира како вонреден студент во 1950 год. на групата Македонски јазик на Филозофскиот (сега Филолошкиот) факултет во Скопје со првата генерација.

Интересот на Стаматоски кон проучување на македонскиот јазик започнува многу рано. Затоа не е случајно што првото вработување му е како преведувач во Танјуг, агенција за Македонија. Потоа работи како лектор-уредник и началник на Програмското одделение во Радио Скопје. Во 1951 ја основа емисијата *Македонски јазик – низ историјата и праксијата*. Во следните 12 години во неа вклучува голем број соработници, меѓу кои и своите професори. Од октомври 1954 година до пензионирањето во јуни 1986 година тој е соработник во сите звања во Институтот за македонски јазик „Крсте Мисирков“.

Трајко Стаматоски напоредно учествува со свои прилози и во рубриките *Поуки за јазикот* на Нова Македонија, *По традициите на црвеното масило* на Млад борец, *Не така – вака* на Радио Скопје, а објавува текстови и во списанијата Македонски јазик и Литературен збор. Со сета оваа активност, неоспорни се заслугите за Трајко Стаматоски за изградувањето на литературнојазичната норма на македонскиот јазик. Низа негови решенија од оваа област ние до ден-денес ги користиме.

Набрзо по основањето на Институтот за македонски јазик Стаматоски е избран за асистент. Тука го поминува остатокот од својот работен век (1954–1986). Тука е вклучен во пионерскиот потфат на Институтот, во првиот колективен труд *Речник на македонскиот јазик*, што излезе во три тома – I 1961, II 1965 и III 1966. Во овој значаен труд дојдоа до полн израз знаењата на Трајко Стаматоски од областа на лексиката на народните говори и на лексиката во уметничката литература. Заедно со Тодор Димитровски и Благоја Корубин во Речникот има обработено околу седумдесет илјади зборови на 1.700 страници. Историското и научното значење на овој речник му е добро познато на научниот свет. Српскиот славист акад. Михаило Стевановиќ вели

дека „во него е дадена, мајсторски пробрана, македонската фразеологија, што претставува мошне позитивна страна на Речникот“. Со појавата на Речникот се изврши нормативна стабилизација и валоризација на лексичкиот фонд на македонскиот јазик. Со неговата појава се овозможи излегувањето на повеќе двојазични речници.

Трајко Стаматоски даде докази за своите афинитети кон лексикографската работа во повеќе свои текстови. Тој е еден од авторите на *Шведско-македонскиот речник* и на *Македонско-англискиот речник* од Рециналд де Бреј објавен во специјализирана издавачка куќа во Лондон и во Њујорк. Значи, значаен е влогот на Трајко Стаматоски во развивањето на македонската лексикологија и лексикографија.

Трајко Стаматоски се претстави како доследен следбеник на школата на Блаже Конески. Во своите трудови тој обработува теми од Македонскиот XIX век, прави дијалектолошки истражувања на беровскиот и на градскиот тетовски говор, застанува во аргументирана одбрана на македонскиот јазичен идентитет, ги поставува темелите на современата македонска ономастика. Тој се претставува како систематичен, темелен, прецизен, доследен, аналитичен проучувач и афирматор на македонскиот јазик.

Автор е на над 500 библиографски единици, речиси од сите области на македонскиот јазик. Со својата систематична и луцидна мисла, тој сè уште ја задолжува македонската јавност. Во очекување сме на неговата најнова книга *Македонскиот јазик: идентитет и континуитет – доискажување* на 367 страници. За своите достигнувања Стаматоски е носител на повеќе државни одликувања, меѓу нив и на Орден на трудот со црвено знаме, Орден на заслуги за народот со сребрени зраци. Носител е на наградата 11 Октомври (во 1961 за одделен труд, а во 1995 за животно дело), на наградата 13 Ноември (во 1986), на наградата Кирил Пејчиновиќ (1982) за преведувачкиот опус и на повелбата 30 Септември (по повод светскиот ден на преведувачите, 2002) како мајстор на уметничкиот говор. Носител е на Плакета на град Скопје, Плакета на Универзитетот „Св. Кирил и Методиј“, на високи признанија за работа на Филолошкиот факултет „Блаже Конески“, на Меѓународниот семинар за македонски јазик, литература и култура и др.

Прогласен е за почесен доктор по филолошки науки на Универзитетот „Св. Кирил и Методиј“ во 2005 година.

Трајко Стаматоски остави неповторлива и неизбришлива трага во Институтот за македонски јазик. Тој е основоположник на Одделението за ономастика во 1966 година.

По скопскиот земјотрес, се ангажира за обезбедување средства за изградба на модерна и функционална зграда за Институтот, која била меѓу најдобрите во славистичкиот свет.

Трајко Стаматоски е прв редовен директор на Институтот за македонски јазик „Крсте Мисирков“ – Скопје што е избран на конкурс во

март 1973 година. На оваа позиција останува до пензионирањето во 1986 година. Во тој период се продлабочуваат контактите со сите југословенски и со многу светски лингвистички центри. Воспоставува и одржува врски со врвни лингвисти од светот. Потпишува договори за соработка со Институтот за лингвистика во Краков и со Институтот во Варшава. Како прв човек на Институтот за македонски јазик, кадровски го екипира и ја поставува организациската мрежа во рамките на пет одделенија: современ македонски јазик, лексикологија, историја на македонскиот јазик, дијалектологија и ономастика. Институтот станува домаќин на македонските и странските научници по повод годишнините од раѓањето и смртта на патронот – Крсте Мисирков. По повод 25-тата годишнина од формирањето на Институтот, во 1978 организира меѓународен симпозиум со учество на највидните авторитети од светот.

Професорот Стаматоски знае да каже: тој што со пензионирањето престанал да пишува, никогаш и не бил научник. Од пензионирањето досега тој има објавено десетина книги и е еден од авторите во три речника. Тој е како виното – секоја следна деценија е сè повеќе ценет. Во следната деценија од животот му посакуваме свежа (крепка) мисла и очекуваме нови научни трудови.

Многу пати знам да кажам дека Стаматоски има став и неповторлив совет за најделикатните прашања. Тој не одговара лаконски, неговите одговори се во форма на поучна анегдота, приказна или пословица. Својата мудрост тој ја споделува преку зборовите на Блаже Конески или други умни луѓе што на некој начин ги сретнал во животот.

Во годината кога го чествуваме деведесеттиот роденден на почитуваниот д-р Трајко Стаматоски, пожелуваме да се сретнеме живи и здрави и заедно да му го одбележиме стотиот роденден, се разбира, со неговите најнови изданија.

Елена Јованова-Грујовска³

---

³ Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“ – Скопје, elenajovanovagrujovska@yahoo.com.

929 Рибарова, З.

ПРИДОНЕСОТ НА ЗДЕНКА РИБАРОВА ВО ОБЛАСТА НА ПАЛЕОСЛАВИСТИКАТА

(по повод седумдесетгодишнината од раѓањето)

Меѓу научните работници што својот долгогодишен научен труд го вградија во растежот на Институтот за македонски јазик „Крсте Мисирков“ се вбројува и акад. Зденка Рибарова, долгогодишен раководител на Одделението за историја на македонскиот јазик и главен уредник на научноистражувачкиот проект *Речник на црковнословенскиот јазик од македонска редакција*. Одбележувањето на седумдесетгодишнината од раѓањето претставува пријатна можност да проговориме за нејзиниот голем придонес за афирмацијата на македонската црковнословенска писменост во славистичката научна јавност.

Рибарова е родена на 13 јуни 1945 год. во Прага, Република Чешка, каде што го стекнала основното, средното и високото образование и докторирала на Карловиот универзитет во 1969 год. Нејзината докторска дисертација на тема *Императивот во старословенскиот јазик* ги презентира развојните тенденции при употребата на императивот во старословенскиот јазик врз основа на компаративна анализа.

Од своето вработување во Институтот во 1975 год. до денес таа учествува во работата на проектот *Речник на црковнословенскиот јазик од македонска редакција*, а како резултат од работата се објавени: *Пробнајта свеска кон Речникот на македонскиот црковнословенски текстови* (1978), *Индексот кон Речникот на македонскиот библиски текстови* (1985), првиот том (2006) и првите свески (св. 8–11) од вториот том од Речникот, во кои се јавува како главен уредник, редактор и автор. Со работата на Проектот се поврзани голем број трудови посветени на специфичностите на старословенската лексикографија врз примери од материјалната база на Речникот. Рибарова учествува и во други проекти како на пр.: *Средновековна македонска книжевност* на Институтот за македонска литература, *Словенската писменост и дејноста на Охридскиот книжевен центар* при МАНУ, *Гриѓоровичев јаримејник* при Словенскиот институт на Чешката академија на науките во Прага и др.

Континуирана е и нејзината грижа за изградување на млади научноистражувачки кадри, а сите соработници на проектот своите магистерски и докторски дисертации ги работеа под нејзино менторство.

Во врска со педагошката дејност на Рибарова ќе го споменеме ангажирањето на повеќе универзитети: Филозофскиот факултет во Загреб (1967–1969, 1970–1975) како лектор и предавач по чешки, Филозофскиот факултет во Прага (1968–1973), како асистент по српскохрватски и старословенски јазик, Филозофскиот факултет во Брно (1997–1999) како лектор по македонски и српски јазик, Филозофскиот факултет во Прага (2000–2005) како лектор по македонски јазик. Во периодот во кој е ангажирана како лектор по македонски јазик на Масариковиот универзитет во Брно, таа има подготвено учебник-вежбанка по македонски јазик⁴ за чешките студенти, што се користи при изучувањето на македонскиот јазик и во Брно и на Карловиот универзитет во Прага. Рибарова е коавтор и на *Грамаџикаџа на чешкиоџи јазик*⁵.

Би го истакнале и активното учество на Рибарова на голем број домашни и меѓународни научни собири и конгреси, на *Меѓународноџи семинар за македонски јазик, лиџераџура и кулџура* со предавања и циклуси предавања од областа на историјата на македонскиот јазик, со учество на повеќе научни дискусии итн. На нејзина иницијатива, во рамки на издавачката дејност на Семинарот е издаден трудот на Франтишек В. Мареш *Комџараџивна фонолоџија и морфолоџија на македонскиоџи јазик (синхронија и дијахронија)* (2008).

Рибарова остварува постојана координација на работата врз Речникот со учествата на заседанијата на Меѓународната и на поранешната Југословенска комисија⁶ за речници на црковнословенскиот јазик, со информации за работата врз Речникот на македонските црковнословенски текстови и за нејзините перспективи. Покрај редовната соработка преку Меѓународната комисија за црковнословенски речници на националните редакции на црковнословенскиот јазик при Меѓународниот славистички комитет (денес како актуелен претседател на Комисијата), Рибарова воспостави потесна соработка при компјутерската обработка на лексиката на старословенските текстови и нивното издавање со Одделението за старословенски речник при Словенскиот институт во Прага иницирајќи заеднички проект, електронски црковнословенски корпус⁷.

Во рамки на Комисијата за црковнословенски речници при Меѓународниот славистички комитет се работи на *Сџоредбен индекс кон речнициџиџе обрабоџувани во рамкиџиџе на Комисијаџа за црковнословенски речници (Srovnávací index k slovníkům zpracovávaným v rámci Komise pro církevněslovanské slovníky)*.

⁴ *Svcebnice makedonštiny*, Brno 1998.

⁵ *Грамаџика на чешкиоџи јазик, I дел: Грамаџика, II дел: Вежби*, Скопје 1997 (со Донка Роус).

⁶ Во нејзина организација во Институтот во 1988 год. се одржа и Советување за работата врз редакциските речници на црковнословенскиот јазик во југословенските центри.

⁷ *A Time for a Corpus of Old Church Slavonic*, Text Variety in the Witnesses of Medieval Texts. Proceedings of the International Workshop. Institute of Mathematics and Informatics Sofia 1998, 61–68 (со К. Рибаров).

Во центарот на научниот интерес на Рибарова се наоѓа старословенското книжевно наследство, јазикот на македонските текстови и особено охридските традиции во развојот на македонската црковнословенска писменост, но и меѓуредацииските контакти итн. Истакнувајќи ја потребата од комплексна јазична анализа на ракописите коишто се извори за Речникот за пронаоѓање соодветни решенија при лексикографската обработка, таа посветува внимание на јазикот на повеќе ракописи и предлага теми и за другите соработници.

Чувствуваме потреба да се осврнеме на нејзините пообемни трудови меѓу кои се вбројуваат и едициите за Радомировото евангелие и Григоровичевиот паримејник.

Трудот *Радомирово евангелие* издаден во коавторство со Р. Угринова-Скаловска⁸, е посветен на ракописот што според долгогодишните проучувања на Рибарова се izdelува од другите македонски текстови, илустрирајќи ја сложената положба на македонската писменост во втората половина на XIII век – испреpletување на различни влијанија, отвореност кон писменоста во другите литерарни центри, користење на предлошка која веројатно е од руска средина, морфолошки промени: прераспределба на падежни форми и зачестена употреба на предлошките конструкции, редупликација на предлозите, удвојување на објектот, зборообразувачки подновувања, замена на инфинитивот со да-конструкција и др.; чување на дел од лексичките архаизми, замена на постарите лексеми со понови, непотврдени во канонските ракописи, присуство на бројни русизми. За ова издание авторките во 1989 год. го добија високото признание, наградата „Гоце Делчев“.

Мошне значаен е и првиот том од едицијата на *Григоровичевиот паримејник*⁹ со целосниот, односно интегралниот текст со богат критички апарат како дополнителна претстава за несочуваниот текст, разликите во текстот, за подетално презентирање на меѓусебните односи на паримејниците¹⁰. Во критичкиот апарат се наведуваат лексичките, синтаксичките разлики, некои морфолошки промени, правописните варијанти на сопствените имиња и заемките. Григоровичевиот паримејник се поврзува со кирилметодиевскиот превод, односно со глаголската писмена традиција, па нужно е појдовна точка при проучувањето на одделните редакции на паримејникот.

Изданието на *Индексите кон Старословенскиот речник*¹¹ од Рибарова, под ред. на Емилие Блахова е базирано на лексикографската обработка на

⁸ *Радомирово евангелие*, Стари текстови IV, Скопје 1988.

⁹ Рибарова З., Хауптова З., *Григоровичев паримејник*, I. *шексии со критички апарати*, Скопје 1998.

¹⁰ Несомнено е значењето на споредбата со Лобковскиот паримејник од 1294–1320 год. и Захаријевиот паримејник од 1271 год. Со Григоровичевиот паримејник се поврзани повеќе трудови на Рибарова (посочени во прилогот објавен во списанието *Македонски јазик*, г. LVI, 2005, 41–48).

¹¹ *Indexy k staroslovenskému slovníku*, (red. E. Bláhová), Slovanský ústav AV ČR, Nová rada, sv. 16, Praha 2003.

корпусот за новото дополнето издание на *Сѝарословенскиот речник* на канонските ракописи од X и XI век. Изданието содржи: комплетен индекс на заглавни зборови, список на нови зборови, дополнети во новото издание, список на хомоними, на сопствени имиња, обратен индекс составен според основните и варијантни форми и индекс на фреквентноста во употребата. Индексите се дел од глобалната концепција за компјутерска обработка на старословенските и црковнословенските ракописи (STINO) што според нашето уверување даде позитивни резултати.

Трудот *Јазикот на македонскиот црковнословенски шексѝови*¹², претставува резимиран систематски поглед врз јазикот на македонските црковнословенски текстови, преку типичните појави што го карактеризираат на правописно-фонолошки, морфосинтаксички и лексички план.

И трудот под наслов *Палеословенскички студији*¹³ е резултат на долгогодишни истражувања и содржи статии посветени на лексиколошки и лексикографски проблеми, на јазикот на македонската црковнословенска писменост и тоа од правописно-фонолошки, морфосинтаксички и лексички аспект, на појавите што се важни за историската дијалектологија на македонскиот јазик и за историјата на македонскиот јазик воопшто.

Во издание на МАНУ е издаден вториот том од едицијата посветена на Григоровичевиот паримејник II. Лексика, *Index verborum*. Комплетниот *index verborum* овозможува целосен увид во речничкиот фонд на ракописот и е основа за останатите три индекси. Заглавието содржи и податок за фреквенцијата на зборот, односно за вкупниот број збороформи, па се прецизира во кои жанровски целисти се употребени збороформите, а во подзаглавието се дадени грчките соодветници со податок за фреквенцијата. Индексот на заглавни зборови содржи близу 3700 единици. Увид во зборообразувачките особености на Григоровичевиот паримејник дава Обратниот индекс, кој ги содржи сите заглавни зборови обработени во комплетниот индекс и овозможува проследување на зборообразувачките тенденции. Во Грчко-старословенскиот индекс се дадени сите грчки соодветници вклучени во комплетниот индекс, заедно со грчките варијанти, што овозможува увид во старословенската синонимија, семантиката на словенските зборови, еволуцијата на термилошките значења, но и во адаптацијата на заемките и на калкирањето.

Научните трудови на Рибарова објавувани во списанија и зборници во државава и надвор од неа се мошне често цитирани, а за младите научноистражувачки кадри претставуваат своевиден образец за сериозен систематски пристап кон истражуваната проблематика. Со своето големо искуство и огромна трпеливост во работата со соработниците таа неуморно ги

¹² *Јазикот на македонскиот црковнословенски шексѝови*, МАНУ, Скопје 2005.

¹³ *Палеославенскички студији*, Посебни изданија, кн. 63, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје 2009.

водеше при нивните први чекори во лексикографската работа при решавањето на одделни лексикографски проблеми и во нивната индивидуална научна работа.

Максималната поддршка како раководител на Проектот и ментор резултираше со одбраната на магистерски и докторски дисертации работени под нејзино менторство и издавањето на повеќе трудови во едициите *Стари текстови* и *Посебни изданија* на Институтот.

Рибарова има пројавено и богата општествена дејност со членувањето во: Македонскиот славистички комитет, Меѓународната комисија за црковнословенските речници и Меѓународната комисија за електронска заштита на стари ракописи и старопечатни книги при Меѓународниот славистички комитет, Балканолошкиот совет при МАНУ, Комисијата за изработка на стандарди за единици за внесување на податоци и множества на знаци, кодирање и системи за шифрирање при Заводот за стандардизација и метрологија на Република Македонија.

Рибарова е долгогодишен член на редакцијата на списанието *Македонски јазик*, придонесувајќи за презентирањето на македонистиката и за реномето на списанието.

Научната дејност на акад. Зденка Рибарова е мошне богата, не само по бројот на трудовите, туку и по пристапот на темите што ги обработува, по длабочината на мислата во толкувањето на третираните проблеми. Таа го нагласува значењето на факторот на традицијата во развојот на македонскиот јазик; сеопфатно ги претставува и научно ги образложува фонетско-правописните особености со истакнување на оние појави што се најспецифични; ги осветлува појавите што им даваат посебен белег на македонските текстови итн. Придонесот на Рибарова го потврдуваат бројните оценки и осврти на компетентни палеослависти.

Поради својата неуморна работа, поради заслугите во афирмацијата на македонскиот јазик на 27 мај 2009 год. Рибарова е избрана за член надвор од работниот состав на МАНУ во *Одделението за лингвистика и литературна наука*, а исто така ѝ е доделено и меѓународното признание „Блаже Конески“ (2012).

Рибарова има посебен придонес за унапредување на соработката и за зближување на македонските и на чешките палеослависти. Израсната во закрилата на еден од најеминентните чешки палеослависти проф. Јозеф Курц, таа грижливо го чува секој редок, вреден примерок од богатата библиотека, а голем дел од неа има донирано на Истражувачкиот центар за ареална лингвистика при МАНУ.

Денес Рибарова е самостоен научен соработник во Одделението за палеословенистика и византологија во Словенскиот институт при АНЧР во Прага, главен уредник и редактор на *Речникот на црковнословенскиот јазик од македонска редакција*, редактор на *Речникот на црковнословенскиот јазик*

од хрватска редакција, член на уредувачкиот одбор на списанието *Слово* на Старословенскиот институт во Загреб.

Огромниот придонес на Рибарова за историската, црковнословенската лексикографија е несомнен, несамо поради востановувањето на методолошките, организаторските поставки, обемот и одговорната редакторска работа, туку и поради бројните иницијативи при меѓународната координација на црковнословенските речници од различни редакции во рамки на Комисијата за црковнословенски речници при Меѓународниот славистички комитет.

На крајот, како долгогодишен соработник на *Речникот на црковнословенскиот јазик од македонска редакција* под раководство на акад. З. Рибарова би сакала да ѝ ја изразам својата почит и благодарност за нејзиното тридецениско неуморно ангажирање, за поддршката во работата со сите помлади соработници при лексикографската и индивидуалната научна работа, и секако за нејзиниот голем придонес за афирмацијата на македонската црковнословенска писменост. Од името на соработниците на проектот, коишто под нејзиното будно око ги правеа првите прилози во научноистражувачката работа и со нејзината несебична поддршка се изградуваа низ сите фази од работата, како и од името на научните работници на Институтот, во чија дејност го вгради четиридеценискиот труд, искрено ѝ го честитам јубилејот посакувајќи ѝ многу среќа во животот и уште многу години успешна творечка дејност.

Лилјана Макаријоска¹⁴

---

¹⁴ Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“ – Скопје, makarijoska@yahoo.com.

811.163.3'373.7:070(497.7)

Изворен научен труд

Снежана Велковска¹⁵

ФРАЗЕОЛОШКИ ИЗРАЗИ И НИВНИТЕ МОДИФИКАЦИИ ВО НАСЛОВИТЕ ВО ДНЕВНИТЕ ВЕСНИЦИ НА МАКЕДОНСКИ ЈАЗИК

Апстракт: Во оваа статија е направена анализа на фразеолошките изрази и нивните модификации во насловите во дневните весници на македонски јазик во Република Македонија. Кога се работи за фразеолошките изрази (ФИ) што се употребуваат во насловите, главно имаме три ситуации: 1. употреба на стари ФИ, 2. употреба на модифицирани ФИ и 3. појава на нови ФИ. Посебен акцент е ставен на модификациите што настануваат кај фразеолошките изрази како резултат на поширокиот контекст и на новонастанатите фразеолошки изрази.

Клучни зборови: македонистика, фразеологија, неофразеологија, текстуална стилистика, наслов.

0. Додека фоностилистиката, лексичката стилистика, морфостилистиката и синтаксостилистиката анализираат одделни стилогени елементи во својата сфера, изолирано, анализирајќи како функционираат во одделните стилови, текстуалната стилистика ги разгледува сите тие елементи контекстуално, во нивниот меѓусебен сооднос. Во тој контекст, насловот воопшто, а особено насловот во весник има силна позиција во текстот, што значи дека насловот има исклучително важно место за разбирањето на текстот (Katnić-Bakaršić 1999: 97–98). Поради тоа, насловите во дневните весници често биле тема на јазични, па и на фразеолошки анализи. За македонскиот јазик истражувањата се доста скромни, а за фразеологијата пак уште поскумни.

Насловот, наднасловот и поднасловот сочинуваат целина и најчесто постои корелативен однос меѓу овие елементи и текстот под нив. Сепак, се чини најважна улога има самиот наслов со оглед на функциите што треба да ги оствари. Насловот треба да го информира читателот за написот што следува, односно да го привлече вниманието на читателот. Меѓу читателската публика има и такви што ги читаат само насловите. Значи, насловот треба да биде доволно информативен и за таквите читатели. Насловот е всушност, посредник меѓу текстот што следува и читателот. Затоа тој мора да биде и изразито експресивен. Добриот наслов треба да задоволи неколку барања

¹⁵ Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“ – Скопје, snvelkovska@yahoo.com

меѓу кои се истакнуваат информативноста, експресивноста и економичноста (Васић 1980: 1). Во таа функција се користат сите средства што ги овозможува печатарската техника, се разбира пред сè и најмногу се користат сите јазични изразни средства. Се чини дека ФИ доста често се користат токму со оваа цел, да го привлечат читателот да го прочита текстот. Всушност, тој на некој начин дејствува како реклама (Smailagić 2003: 163). Насловот, по својата структура се разликува од обичниот текст. Тоа се постигнува со отстапки од вообичаените синтаксички структури, па така имаме елипса, игра на зборови, стилски фигури и секако фразеолошки изрази. Насловите може да бидат разгледувани од повеќе аспекти и на повеќе нивоа, на синтаксичко, на морфолошко, на лексичко рамниште. Тука ќе бидат разгледани употребата на фразеолошки средства во насловите на дневните весници и нивните модификации.

Материјалот е собиран подолг временски период од дневниот печат во Република Македонија.

Кога се работи за фразеолошките изрази (ФИ) што се употребуваат во насловите, главно имаме три ситуации.

1. Употреба на стари ФИ,
2. Употреба на модифицирани ФИ,
3. Појава на нови ФИ.

1. Најбројни се ФИ без никакви модификации. Речиси сите автори што се занимавале со оваа проблематика истакнуваат дека овие ФИ се најбројни во насловите на печатот (Ковачевиќ 2012: 141; Ружић 2012: 191 и др.). Наведените примери се среќаваат во наслови, наднаслови и поднаслови. Што се однесува до типот на ФИ, можеме слободно да кажеме дека ги има сите типови, од синтагми до реченица. Се среќаваат ФИ од сите временски периоди и од сите слоеви на ФИ во македонскиот јазик (Велковска 2002).

Па така имаме: Вардар Империјал – **жртвено јагне?** (МД. 3.2002); Ицет Мемети бара амнестија за сите, **од дедо Ное до денес!** (Д. 22.2.2002); Вардар сè уште **не го огреа сонце** (Д. 7.2.2002); Спор за вода меѓу две струмички села / Со бунарите **ископани и воените секири** меѓу смоларчани и новоселчани (Д. 3.2002); Тие немаат намера да го признаат тоа што се случува и **ја закопуваат главата како ној во песок** – изјави НП (Д. 8.2.2002); Мелоун и Стоктон **му го скиселија роденденот** на Шекил (Д. 3.2002); Државата против бившиот министер за одбрана / Пауновски се надева дека **ја добил првата рунда** (Д. 3.2002); Предлогот за независно Косово е **играње со оган** (Д. 3.2002); Амнестијата **коска в грло** за партиите од македонскиот блок (УВ. 22.2.2002); Грег Ентони **доби нога** од Чикаго / Екипата на Чикаго го отпушти Грег Ентони (УВ. 3.2002); Неготинци **лесен залак** (В. 2000); Синодот на МПЦ најде **соломонско решение** (В. 2000); **Покрај сувото ќе изгори и суровото** (НМ. 2002); **Среде бел ден** (НМ. 2002); **Југ знае од каде дува ветерот** пролетва во РСМ (Д. 3.2002). **Чаршиски муабет** недостоен за

една ТВ-хроника (НМ. 26.2.2002); Отворањето на Уставот може да биде како **Пандорината кутија** (Д. 11.7.2014); Владиката Петар **дочекан на нож** од иселениците; Лидија Јанчовска **ќе рипне во тавче**; Синодот на МПЦ не сака **Драконски мерки**; Пенев му порача на „Водовод“ **да си легне на брашното**; Лидерите **легнаа на брашното** на пратеникот Холмс; Македонија големото **Потемкиново село** на Георгиевски; Веќе **и господ да го симнат**, во селата **нема ни пес да залае**; **Око за око, заб за заб**; Енергично и категорично против појавата **дај ми, да ти дадам!** (се работи за корупција); Под скен **ќе одат сите градинки** /Градинката **е меч со две сечила** за децата со посебни потреби (Д. 6.7.2011); Градежниците **како под вршник** (Д. 13.7.2011); **Со свој камен по своја глава** (НМ. 16.2.2012); ЕУ **ја боли глава** од Словенија и Шпанија (Д. 12.4.2013); Србија **избира меѓу две зла** (Д. 5.3.2013); Пругата кон исток (Источна Македонија) стана **слеп колосек** (Д. 29.3.2013); **Берлинскиот сид** превисок за Самарас (Д. 24.8.2012); **Студена војна** во владејачката коалиција (Д. 24.8.2012); Ако Грција излезе од еврозоната, спорот со името **ќе биде долго под мраз** (НМ. 24.8.2012); Политиката **им ги мати бунарите** (жителите пијат неисправна вода) (Д. 12.6.2012); Политиката му штети на домашниот туризам / Странците **на два ума** дали да дојдат (НМ. 30.5.2015); **Мечкина услуга** (Д. 29.7.2011); **Трета мајка** за подобра економија и за членство во ЕУ (НМ. 27.7.2011); Н. **Трета среќа** за Македонија во Даблин (Д. 24.3. 2011); МН. Да се **исчисти сопствениот двор** (НМ. 20.7.2011); **Од две зла помалото** (Д. 20.7.2011); Во Агенцијата за вработување врие **како на митинг** (НМ. 6.7.2011); ОНА и хашките случаи – **жежок костен** за ВМРО-ДПМНЕ (Д. 22. 6. 2011); Дополнителната дејност – **јаболко на раздорот** (НМ. 22.6.2011); Грција и македонското новинарство **шетаат по керамиди** (НМ. 8.7.2011); Ромките **бараат излез од маѓепсаниот круг** (Д. 15.6.2011); Матурантите **го скршија мразот** со мајчин јазик (Д. 9.6. 2011); Луксузните станови **одат како алва** (Д. 7.6.2011); Грција **ја крева котвата** за името (Д. 9–10.6.2011); Скапи апарати **фаќаат пајажина** (Д. 18.9.2012); **Од сите страни Никола** (Груевски) **сардисан** (Д. 21.9.2012); Пред Игрите (олимписки) **кој во клин кој во плоча** (Д. 13.7.2012); На Грците **им гори под нозе**, а **дуваат на нашата маштеница** (Д. 13.7.2012); **Работа бараат, а молат да не ја најдат** (НМ. 13.7.2012); Младите **бегаат од математика како ѓавол од крст** (НМ. 14.11.2012); Сенди (ураган) го изми **Големото Јаболко** (НМ. 31.10. 2012); Груевски и Ахмети **во четири очи** за „Монструм“ (Д. 11.7.2014); **Пробен балон** за прекин (преговори за името) (Д. 12.6. 2012); **Се чека пет до дванаесет** за легализација на дивоградбите (НМ. 16.8.2011); Македонија служеше **како монета за поткусурување** за попредок на Балканот (Д. 28.6.2013); Пандев со **Пирова победа** се прости од Лигата на шампионите (Д. 13.12.2013); **Со сила убавина не бива** (НМ. 18.5.2011); **Судниот ден** (Д. 19.5.2011); Стуткале 513 имигранти **како сардини** во два шлепера (Д. 20.5.2011); Атина и Софија **отворена рана**, медиумите домашна

главоболка (НМ. 3.10.2013); Градоначалникот Жерновски **му ги врза рацете** на политичарот Жерновски (НМ. 28.11.2013); Градоначалниците **пет пари не даваат** за бунари (Д. 25.5.2011); **Ноќна мора** заменета со кошмар (Д. 17.6.2013); Осиромашени **како црковни глувци** (НМ. 17.6.2013); Музејски **црни дупки** (Д. 13.12.2013); **Бабини деветини** за пругата (тема: железничка пруга помеѓу Македонија и Бугарија) (Д. 13.12.2013); Српските општини се **тројански коњ** за Косово (Д. 13.12.2013) итн.

1.1. ФИ се izdelени и графички, најчесто со знакот за наводници: Иванов со тактика **„те карам ќерко, сети се снао“** (НМ. 21.9.2011); **„Петтата колона“** му поднесе кривична пријава на Бошковски (НМ. 2002); ПН. Симпатизерите на Милошевиќ не го криеја задоволството по вчерашното испрашување, а дури и независните аналитичари **„симнаа капа“** (Д. 20.2.2002); Калиопи во **„бункер“** (В. 2000); Возилата се продаваат во состојба **„каква-таква“** без гаранција за исправноста и компетноста (Д. 3.2002); Германците ги менуваат унгарските директори со **„лепливи прсти“** (Д. 3. 2002); Политичарите сакаат **„ќелепур софра“** (Д. 24.8.2012); Новиот селектор Џон Тошак своето **„огнено крштевање“** ќе го има во Москва (НМ. 2.9.2011).

1.1.1. Се среќаваат случаи кога само една компонента од изразот е izdelена со знакот за наводници. Пр.: Не му е сефте (на Чавез) **да се врати од „мртвите“** (Д. 6.7.2011); **Сè што ќе фатиме ќе „позлатиме“** (Д. 5.7.2011); Штета е да се увезува цвеќе што вреди милиони кога Македонија е земја **„родена“** за одгледување цвеќе, велат Каспарови (Д. 3.2002).

1.2. Кај овој тип ФИ во насловите може да се сретнат повеќе варијанти на еден ист израз што најмногу зависи од контекстот. Се работи за класичен тип на т.н. варијативност, појава многу карактеристична за фразеологијата. За разлика од модифицираните ФИ што ќе ги разгледаме подолу, тука нема замена на една или повеќе компоненти на изразот туку само измена во формата на самиот израз. Па така, како во посочените примери, покрај основниот ФИ кој се јавува во еднина, во варијантата го наоѓаме изразот во множина. Се разбира, значењето е секогаш исто. Ќе izdelиме само два случаја. ФИ *двоен аршин*, односно *мери со различен аршин*, *мери со двоен аршин*, го среќаваме и во еднина и во множина како во примерите: **Двоен аршин** на лидерот на СДСМ (НМ. 12.6.2012); со модификација: **Двојни аршини** (НМ. 7.3.2014); **Стразбур со два аршина** за ОМО „Илинден“ (Д. 4.4.2012). Или: Државата (Словенија) може да стане шеста **„црна овца“** во ЕУ (Д. 6.7.2012); **„Црни овци“** (НМ. 3.4.2015) – се однесува на децата со аутизам кои не треба да бидат изолирани и дискриминирани. И во вториот случај имаме множинска форма на основниот ФИ.

1.3. Еден текст што изобилува со ФИ најчесто започнува од насловот па продолжува и во текстот. Честопати едно без друго не може, односно ФИ се поврзани во еден поширок контекст и за да се разбере нивното значење

потребно е да се види и текстот што следува по насловот. На пр.: АРМ **не е падната од планина** и понатаму во текстот: Македонската армија не е составена од аматери **што паднале од планина** (Д. 8.2.2002) од ФИ *йадне од йланина* = не знае ништо; Н. Галичица – **заспаната убавица**. Текст: Време е некој да **ги засука ракавите**, да го расчисти сиот плотеж, трњето ... кои на Охрид му ја зедаа, а потоа ја заспаа Галичица **во длабок стогодишен сон** (Д. 5.7.2011).

1.4.ФИ може да се најдат и во насловот и во поднасловот или во насловот и наднасловот: Пр.:

- Н. **Кесето најхрабро го одврзаа** Брисел и Германците.

П.Н. **Лавовскиот дел** од парите ќе стаса откако ќе склучиме аранжман со ММФ (Д. 3.2002).

- НН. Почна да **се расплетува пајажината** на „Перо Наков“.

Н. Рамковски **се крсти** во изборите и во Стразбур (Д. 25.5.2011).

- НН. Аферата „сноуден“ ја **прелеа чашата** во американско-руските односи

Н. САД и Русија повторно со реторика од **Студената војна** (НМ. 9.8.2013)

- Н. Грците го „**скршија мразот**“ во Охрид.

НН. **Подобри денови** за македонскиот туризам (Д. 20.3.2000);

- НН. Се договара **поделбата на** амбасадорски **колач**.

Н. Коалицијата **ги крши копјата** за Вашингтон (Д. 12.4.2012).

- Н. Македонија **со една нога во рецесија**

МН. **Зимата допрва доаѓа** (НМ. 18.6.2012).

- НН. Сточарството како **во првобитното општество**

Н. Зимата **зеде данок** во Мариово (Д. 17.2.2012).

- НН. Прво да **сме здрави и живи**.

Н. Директорот на „Лозар“ среќен што **спасил жива глава** (НМ. 2002).

При тоа еден од ФИ, или и двата изрази, може да бидат модифицирани со замена на едната компонента како во примерот:

- Н. **Со наш камен по наша глава**

ПН. повод: колумната „**Коски нема – држава крши**“ во Дневник од 1 август (Д. 9.8.2013).

Во вториот ФИ имаме модификација со замена на именка со именка и испуштање на првата компонента наспрема фразеологизмот *јазикот коски нема коски крши*.

- НН. Александар поставен **под будното око на** скопјани.

Н. **Апсолутно** исторично и **романтично** (НМ. 22.6.2011) – реплика од домашен филм: *ајсолутино романтично*.

1.5. Наслови – антоними.

Многу често во насловите среќаваме антонимни парови, а во нашиот материјал одбележавме и ФИ антоними: Н. **Црн сум како ѓавол**, ама правам **вар бела како млеко** (Д. 11.7.2014); ПН. „**на ти – дај ми**“ (НМ 12.2.1997).

2. Употребата на модифицирани ФИ особено е забележана во новинарскиот потстил. Суштината е дека се искористуваат веќе постојните ФИ, познати на сите говорители на македонскиот јазик, и со менување на еден или повеќе компоненти на изразот се добива нова содржина (Ковачевиќ 2012: 142). Некои ФИ се особено подложни на вакви модификации. Новодобиениот израз не влегува во фразеолошкиот фонд на јазикот. Ваквите изрази остануваат како интересно стилистичко средство и како такви се многу интересни за проучување. Еден ист ФИ со текот на времето може да претрпи различни модификации. Ке разгледаме некои од најчестите модификации на ФИ во македонскиот јазик што ги забележавме во насловите од дневниот печат.

Најчеста модификација што ја сретнавме кај новинските наслови е замената на еден компонент со друг.

2.1. Замена на именка со именка.

Оваа замена е најчеста кај ФИ во насловите. Честопати имаме појава во различни контексти кај ист ФИ замената да биде различна. Така ФИ *роди ме мајко со к'смет и фрли ме на буништите* во нашиот корпус го среќаваме со различни замени на именката *буништите*, првиот пат со *игралиштите* и во вториот случај со сложена лексема *Советоите за радиодифузија*.

- **Татко, роди ме со к'смет и фрли ме на игралиште** (Д. 3.2002) < роди ме мајко со к'смет па фрли ме на буниште;
- **Роди ме мајко со касмет и фрли во Советот за радиодифузија** (Д. 29.7.2011) < роди ме мајко со к'смет па фрли ме на буниште;

Слична ситуација имаме и кај други ФИ. Кај ФИ *село зори, баба се чешла* најчеста замена е именката *баба се заменува* со ЛИ, односно презиме.

- Н. **На младите традицијата останува** (НМ. 5.7.2011) < на младите светот останува;
- Н. **Политичарот на политичар му е алиби** (НМ. 4.7.2011) < човек на човека му е волк;
- Н. **Од лидерите си патиме** (Д. 28.3.2011) < од главата си патиме;
- НН. и ДПА со нови стратегии за локалните избори.

Н. **Кој рано рани два кандидата граби** (Д. 22.6.2012) < кој рано рани две среќи граби;

- НН. **Во секое зло и нешто добро** (Д. 7.6.2013) < секое зло за добро;

- **Н. Народот секогаш е во право** (Д. 14.6.2011) < муштеријата секогаш е во право.
- **Н. Премиер на премиер очи вади**, а кривична не поднесува (НМ. 11.7.2012) < врана на врана очи не вади;
- Н. Тутунски (комбинат) **со едната нога кај Кинезите?** (Д. 24.8.2012) < со едната нога во гробот;
- Н. **Брат за брат, партија за пари** (Д. 18.5.2011) < Брат за брат, сирење за пари;
- Н. **И за опера се потребни двајца!** (НМ. 20.5.2011) < И за кавга (и за љубов) се потребни двајца;
- Н. Политичарите **си врват, карваните си врват** (НМ. 26.11.2014) < кучињата лаат, карванот си врви;
- Н. **Песот нека си лае**, мерцедесот поминува (Д. 22.5.2004) < кучињата лаат, карванот си врви.

2.1.1. Замена на именка со лично име или со презиме

- Н. Село гори, Живко се чешла! (НМ. 29.5. 2001) (Живко Толевски);
- Н. Село гори, Толевски се чешла! (НМ. 29.5.2001) < село гори баба се чешла;
- Н. Светот гори, баба се полева со вода (НМ. 30.8.2014);
- Н. Бабата гори, селото се чешла (Пулс, 26.3.1999)¹⁶;
- Н. **Дебар Маало гори, Центар се чешла** (Д. 30.11.2011) < село гори, баба се чешла.

Се чини дека ваквите замени кај еден ист ФИ се неограничени бидејќи секогаш зависат од поширокиот контекст.

- Н. Слушај Ердоган, сети се Груевски (НМ. 7.6.2013) < чуј ме керко, сети се снао.

2.1.1.1. Замена на лично име со именка

- **Н. Мигранти анте портас** (НМ. 22.6.2015) < **Ханибал анте портас или:** Hanibal ante portas.

2.1.2. Замена на придавка со заменска придавка

- Оттука и реакцијата на ДПМ, преку чинот на завчерашниот протест се чини **водата ја тера на погрешна воденица**, особено ако се има предвид севкупната активност на ДПМ во последно време (НМ. 1998) < ја тера водата на своја воденица.

¹⁶ Преземено од Т. Трневски.

2.1.3. Замена на глагол со именка

- НН. Бракот на удар.
- Н. **За скок во тавче** се чека 30-та година (Д. 12.6.2013) < рипна во тавче.
- Н. МПЦ се жали на „данок од око“ (Д. 24.6.2011) < мери од око.

2.1.4. Замена на заменка со именка.

- Н. За музиката **мајка**, за театарот **маќеа** (НМ.19.7.2011) < за некого мајка за некого маќеа.

2.1.5. Замена на сврзник со сврзник.

Н. Во театарот се потребни **и срам и перде** (Вр. 7.5.2007) < ни срам ни перде.

2.2. Испуштање елементи од ФИ.

2.2.1. Елидирање на глагол.

НН. Утре Македонија **во костец** со јужниот сосед на ЕП 2011 (Д. 2.9.2011) < се фати во костец;

2.2.2. Испуштање на еден дел од ФИ.

Н. МНР ќе ја скусува **чергата** за патувања (Д. 20. 4. 2012) наспроти: колку ти е чергата, толку пушти си ги нозете.

2.3. Додавање нови определби кон ФИ.

- НН. Спорот со името е тема на секоја средба меѓу Атина и Софија
- Н. Бугарски **слон во продавница за стакло** (Д. 6.7.2012);
- Н. **Клати врата, земај рамковна плата** (Д. 10.8.2011) < клати врата, земај плата;
- Н. Во Кан **влеговме во добар филм** (Д. 20.5.2011) < влезе во филм;
- НН. Лојалноста кон државата
- Н. **Продадени** и купени души (Д. 30.3.2012).

2.4. Морфолошки модификации

Во ФИ настанува промена на морфолошкиот облик на вообичаената форма на изразот:

- Н. Свездите **белат образ** со тужби од десетици илјади евра (Д. 8.7.2011) < обели образ; НН. **Исправање криви Дрини** (Д. 6.7.2012) множина.

2.5. Контаминации.

- Н. **Тројанско магаре** (Ж. прифатила пониско место од тоа на кое што била дотогаш) (НМ. 3.1.2012) < од коњ на магаре; Тројански коњ.

2.6. Игра на зборови.

- НН. Нови Балкански иницијативи?
- Н. Србија го има **костенот Косово**, а ние **оревот Грција** (Д. 19.7.2013) < јас го имам и оревот и каменот, сакам го кршам, сакам не го кршам;
- НН. Вистината и лагата.
- Н. **Ако козата** во политиката **лаже**, тука е **рогот** (Д. 12.6.2013) < ако коза лаже, рог не лаже;
- Н. Краставиците го **обраа бостанот** (НМ. 14.6.2011) < некој го обра бостанот зелен, тука субјектот е зеленчук, па се добива интересна игра на зборови.
- Н. Граница е ре (Д. 19.10.2009) игра на зборови: политичка партија Демократија е ре – нова демократија; по повод демаркацијата на границата со Косово.

3. Појава на нови ФИ.

Промените во општеството во последните дваесетина години, или нешто повеќе, на глобално ниво, не само кај нас туку и во светот, промената на општествените системи во земјите на источна и југоисточна Европа и процесот на глобализација доведоа до промени во јазикот воопшто и посебно во фразеологијата (Мокиенко 2008: 30). Може да се следат повеќе начини на кои настануваат новите ФИ во јазикот. Некои од нив ќе бидат проследени на материјал од насловите во дневниот печат.

3.1.1. Наслов на книга, приказна, песна и сл.

Ваквиот тип ФИ е доста чест во последните децении не само кај нас туку и во другите јазици. Така Петровиќ (2012: 195) фразеологијата што произлегува од познати наслови на филмови, песни, рекламни слогани, изјави на популарни личности и сл. кои често се предаваат модифицирани

ја нарекува паракнижевна или новокомпонирана фразеологија. Ваков тип ФИ наведува и Трениевски (2004: 240–241): *Има ли пилот во авионот; Има ли пилот во дипломатијата; Љубов ли е шоа или панаѓур; (С)криен животи, Дајте му шанса на мирот; Дојдов, видов и побезнав; јаболко на недовербата; оаза на мирот/оаза на хаосот/нередот...; шоушо (не) мора да продолжи; иври без граници / иври со граници* итн. Во нашиот корпус има голем број вакви ФИ и ние ќе наведеме тука дел од нив и соодветно ќе ги прокоментираме. ФИ може да се најдат во наднасловот, насловот или во поднасловот. На пр.:

Парите се отепувачка особено ако ги немаш (Д. 13.12.2013); Н. Галичица – **заспаната убавица** (Д. 5.7.2011); Н. Лази, лази, Буба Маро, донеси ми гости! (според детска песничка); ПН. **На запад ништо ново** (НМ. 2.12.2013); Н. Ајде да пиеш, ама зошто кршиш, еј Зоране? НМ. 2002 < според текст на новокомпонирана народна песна; Н. Продолжува кавгата „**кој прв почна**“ меѓу „Систина“ и „Филип Втори“ (НМ. 22.6.2011) наслов на народна песна Бог да бие кој прв почна; НН. Мариово меѓу сонот и јавето Н. Чекајќи го „Чебрењ“ и „Галиште“ ќе изумрат **последните селани** (НМ. 22.6.2011) роман од Петре М. Андреевски; Н. „Лисјата“ може да паднат од ударниот термин (НМ. 11.5.2011) ТВ-серија: Кога лисјата паѓаат; Н. **Принц на зрно грашок** (Д.17.5.2011) приказна: Принцезата на зрно грашок зн. Некој е преосетлив; Н. Ода на младоста (Д. 9.6.11) < симфонија: Ода на радоста; Н. **Далеку е сонцето!** (Д. 6.4.2012) наслов на книга од Добрица Ќосиќ.

3.1.2. Модификација на наслов на книга, приказна и сл.

Н. **Кој се плаши од волкот нов?** (НМ. 9–10.6.2011) < приказна: волкот и трите прасиња.

3.2.1. Наслов на филм, цртан филм и сл.

Н. **До победата и по неа** (Д. 7.6.2011); Н. Шкендија пред **невозможна мисија** (Д. 19.7.2011); Н. **Има ли пилот во авионот?** (Д. 15.6.2011); Н. „**Умри машки**“ по болниците (НМ. 13.7.2011); Н. Нов **Армагедон** за Европа (НМ. 16.8.2011); Н. **Клиника Македонија** (сериски филм Клиниката Шварцвалд); Н. **Треска на саботната вечер** (НМ. 19.10.2009) Во сабота Парламентот на РМ го ратификува договорот за границата со Косово; Н. **Москва го возвраќа ударот**, НАТО стравува од инвазија (НМ. 8.8.2014); Н. Супебабичка зад дицејскиот пулт (Д. 11.5.2011) наспрема: цртан филм.

3.2.2. Модификација на наслов на филм.

НН. Грчкиот премиер во **шармерска мисија** (Д. 24.8.2012); Н. Александар **се врати дома** (Д. 22.6.2011) < наслов на филм: Леси се враќа дома; Н. **Кому бијат европските камбани?** (Д. 10.5.2013) < роман на Хемингвеј: За кого бијат камбаните.

3.3. Телевизиска забавна емисија, квизови и сл.

Н. **Игри без граници** (самит на НАТО) (НМ.20.6.2012); Н. Хрватската царица влезе во „**игри без граници**“ (НМ. 22.7.2013); Н. од реклама, политичка кампања: 5 јуни **се твоите пет минути** (Д. 25.5.2011).

3.4. Еден од начините на иновирање во фразеологијата е преосмислување на изрази или термини од разни професионални области (политика, трговија, воена проблематика, уметности, медицина, спорт, филм итн.): *даде зелено светло, даде / утврди дијагноза, (свири) прва виолина, под диригентската палка, политичка на свршен чин, етички политички маркетинг, влада во сенка, поволни кредитни линии, повласена даночна сјајка, жештока акциона драма, излезе на сцена..* Пр.:

- Н. Уметниците **на листа за чекање** за ателје (НМ. 28.6.2011);
  - НН. Неготинци ја преименувале главната улица
- Н. Маршал Тито стана **инфаркт штресе** (Д. 5.4. 2013);
  - Н. Матурантите ја **множат** математиката **со нула** (Д. 12.6.2012) = поништува нешто;
  - Н. Вукоичиќ: МЗТ Скопје е проект **на долги патеки** (Д. 28.6.2013) = ќе трае долго (од спортската терминологија);
  - Н. Трите **фабрички грешки** на нашата медицина (НМ. 12–13. 4. 2012);
  - Н. **Слеп колосек** (Д. 30.3.2012);
  - НН. По контролата од СРД
- Н. „Пинк 15“ пред **црвен картон** (Д. 27.4.2012).

3.5. Нови појави, згради, временски неприлики.

- Н. **Бумерангот** на Арапската пролет (НМ. 18.9. 2012) < се враќа како бумеранг;
  - Н. Нов **Кинески ѕид** ќе се гради во градскиот парк (НМ. 7. 2011) < спрема познатата градба во Кина;
  - НН. „**Цунами**“ во грчкиот јавен сектор (НМ. 16, 8.2011);
  - НН. Се заканува еколошка катастрофа од јаловината на „Фени“
- Н. **Цунами** демне под Кожуф (Д. 19.5.2011);

- ПН. Нездравите навики **прават цунами** во хормоните (НМ,11.3.2014).

Од анализираниот материјал може да се види дека процесите на иновирање на фразеолошкиот фонд на македонскиот јазик се исти или слични на другите словенски јазици за што најдовме потврда во соодветната литература за секој јазик поодделно. Ова особено се однесува за ФИ употребени во насловите, наднасловите и поднасловите во дневните весници како една универзална категорија со исти задачи и функции.

Кратенки:

В – *Вести*

Вр – *Време*

Д – *Дневник*

НМ – *Нова Македонија*

УВ – *Уштински весник*

Литература

- Васић Вера и др. 1980: „Лингвистичка обележја наслова“, *Прилози истражувању језика*, Институт за јужнословенске језике Филозофског факултета у Новом Саду, 16, 1–17.
- Велковска Снежана 2002: *Белешки за македонската фразеологија*, Јазикот наш денешен, кн. 8, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје.
- Мокиенко Валерий 2008: „Фразеологическая неология как лингвистическое явление, во *Komparacja wspólnych języków słowiańskich 3*, *Frazeologia*, Greifswald – Institut für Slawistik, Uniwersytet Opolski – Instytut Filologii Polskiej, Opole 2008.
- Ружић Ж. Владислава 2012: „Фразеолошки модели у новинским насловима“, *Структурне карактеристике српског језика*, књ. 1, Зборник радова са VI меѓународног научног скупа одржаног на Филолошко-уметничком факултету у Крагујевцу 28–29. X 2011, Крагујевац, 191–200.
- Треневски Томислав 2004: Јазикот на печатот во Република Македонија (1989–1999), Филолошки факултет „Блаже Конески“, Скопје (докторска дисертација).
- Katnić-Bakaršić M. 1999: *Lingvistička stilistika*, Open Society Institute, Budapest, Research support scheme, Praha.
- Ковачевић Barbara 2012: „Frazeołoške modifikacije u novinskim naslovima“, *Учени записки Тавриског националног университету им. В. И. Вернадського*. Серия: Филологија. Социални комуникации. т. 25 (64), № 2 (1), 141–145.
http://science.crimea.edu/zapiski/2012/filologiya/uch_25_64_018

Smailagić Vedad 2003: Analiza novinskih naslova u BiH (Pokušaj sintaksičke i stilsko-semantičke analize naslova u bh. štampi), *Pismo – Časopis za jezik i književnost*, godište I, br. 1, Bosansko filološko društvo, Sarajevo, 163–177.

Summary

The paper discusses idioms in Macedonian press. The focus is on the types of modifications which occur in newspaper headlines. In this paper we came to a conclusion that when it comes to idioms used in headlines, generally we have three kinds of situations: 1. Usage of old idioms; 2. Usage of modified idioms and 3. Appearance of newly formed idioms.

811.163.3'373.7:316.774

Изворен научен труд

Лилјана Макаријоска¹⁷Бисера Павлеска-Георгиевска¹⁸

НЕБОТО И НЕБЕСНИТЕ ТЕЛА КАКО КОМПОНЕНТИ ВО ФРАЗЕОЛОШКИТЕ ИЗРАЗИ (ВО ЈАЗИКОТ НА МЕДИУМИТЕ)

Апстракт: Предмет на анализа во овој труд се фразеолошките изрази во кои како компоненти се јавуваат небото и небесните тела, а се употребени во јазикот на македонските медиуми. Во изградувањето на фразеолошкото значење небото најчесто е присутно како дел од боженственото, идеалното и совршеното, а небесните тела главно се поврзуваат со недостижноста, бесконечноста, далечината и непознатото. Како фразеолошки компоненти се среќаваат: сонце, месечина, ѕвезди, планета, Марс, комета, црна дупка, галаксија и др. Иако фразеологизмите се сметаат за најстабилните јазични состави, процесот на промена (модификација) не ги одминува.

Клучни зборови: фразеолошки изрази, небо, небесни тела, интернет, публицистички стил, разговорен стил.

Фразеолошките изрази, односно фразеологизмите¹⁹ се сметаат за најнепроменливиот, најнераскинливиот јазичен сегмент, а поради нивната изразност и сликовитост во пренесувањето на значењето се мошне застапени и во говорената и во пишаната реч. Тие внесуваат живост и разновидност во секојдневната комуникација, а во јазикот на печатените и електронските медиуми се мошне популарни кога се работи за постигнување силен ефект кај примателите на информацијата. Новинарите често употребуваат вообичаени изрази и конструкции за да воспостават поблиска врска со читателите, но и за да го поткренат рамништето, а кога се изнесува личниот став за одредено прашање фразеолошките изрази се меѓу најупотребуваните средства за наменско обојување на текстот (Трневски 2004: 237). Според Минова-Ѓуркова (2003: 284), во рамки на публицистичкиот стил, фразеолошките

¹⁷ Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје, makarijoska@yahoo.com

¹⁸ НБРМ, Отсек за издавачки работи, bisera_pavleska@yahoo.com

¹⁹ Заедничко им е тоа што се состојат од два или повеќе збора, здружени по синтаксичко-семантички законитости со поврзување во една целина, чие значење не се разбира целосно јасно, а говорниците на одредена јазична заедница ги користат како секоја друга лексема на тој јазик. Постојат варијанти на фонетски план, на морфолошки план, на планот на зборообразувањето, на синтаксички план, лексички план, а има и комбинации на повеќе типа варијанти (Benzon 2006: 86–87).

изрази му служат на авторот на текстот или исказот, употребувајќи готов израз – во куса форма да го искаже својот став, а истовремено посилно да влијае на емоциите на примачите.

Според Трневски (2004: 238) со употребата на фразеолошките и други готови, клиширани изрази се постигнуваат повеќе цели: се следи утврдената практика (или манир) на изразување што му е својствена на новинарскиот „еснаф“, потоа важно е што таквите стереотипизирани изрази им се познати и на читателите, па тие можат полесно да го следат текстот, а меѓу другото, се совладува и временското ограничување.

Несомнено е влијанието на медиумите врз поголемата застапеност на фразеологизмите во сите функционални стилови. Нивната честа употреба во медиумите не е случајна: освен новости, тие носат и голема експресивност и специфичност на изразот, што го привлекува вниманието на гледачите/читателите/слушателите, иако секој од медиумите има свој специфичен однос кон фразеологизмите. Публицистичкиот стил е извор на нови фразеологизми коишто не се забележани во фразеолошките речници и станува своевиден мост меѓу разговорниот функционален стил и општообразовниот стандард со чија помош некои жаргонски, дијалектни и разговорни фразеологизми постепено навлегуваат во јазикот. Тие се особено чести во интервјуата, колумните, писмата на читателите. Во контекст на ова, и Трневски (2004: 239) истакнува дека новинарите постојано бараат начини за комбинирање нови состави во кои сакаат да ја покажат својата креативност.

Се издвојуваат постојани фраземи, модифицирани и нови, незабележани. Често се пишуваат под наводници, што укажува на тоа дека пишувачот чувствува дека се работи за фразеолошки изрази, а посебно ако е на некаков начин модифициран (Mihaljević, Kovačević 2006: 143, 148). Чести се цитирањата и парафразиранјата на познати личности, со тоа што се зема одреден клучен сегмент од нечија изјава и се „фразеологизира“ со елементи што имаат функционална или асоцијативна врска со темата за која се пишува. Чести се и натрупувањата на различни фразеолошки изрази во рамките на текстот.

Денес електронските медиуми стануваат сè поактуелни и од ден на ден ги засенуваат печатените, заемајќи примарно место во медиумскиот простор. Печатени весници, списанија, па и дел од радио и ТВ-програмите се достапни на интернет, а неофицијалната комуникација меѓу луѓето се одвива преку бројните социјални мрежи, блогови, форуми и други средства каде што најчесто е пресликан разговорниот стил. За потребите на нашето истражување е собирана граѓа низ повеќе електронски списанија, официјални интернет-страници на телевизији, како и на други институции, но и од форуми, блогови и сл. Во трудот ќе бидат наведени поинтересни илустративни примери на фразеологизми во чиј состав влегуваат небото и небесните тела (сонце, месечина, звезда, но и други небесни тела и феномени), ќе биде проследено значењето, односно промените во значењето, употребата на варијантите

во структурата на фразеологизмите за постигнување поголема изразност и привлечност на исказот. Според Хрњак (2008: 89), важното место коешто небото и небесните тела го заземаат во наивната претстава за светот доведува до висок степен на нивната продуктивност во фразеологијата, иако секој јазик носи одредени специфичности во начинот на нивната метафоризација и создавање на фразеолошкото значење.

За небото се вели дека е речиси универзален симбол за плодноста на земјата (благодарение на дождовите кои леат), симбол на моќта, вечноста и светоста: она што ниту еден смртник на земјата не може да го достигне (Шевалие, Гербран 2005: 682). Поаѓајќи од ваквото универзално согледување за небото, наспроти физичкото толкување на небото како атмосферски и вселенски простор што се гледа од Земјата во вид на свод, сосема разбирливо е и неговото дефинирање како просторот, местото каде што се наоѓаат Бог и божјите суштества. Според народните верувања Господ живее на небото²⁰ и гледа што се случува на земјата, па се вели: „Господ гледа од небото“, „Сонцето е божјо око, кога тоа свети, Господ гледа од небото“. И во македонскиот јазик сликата за небото често се поврзува со нешто недостижно, непознато, пространо, бесконечно, свето, божествено.

Библиската фразема **мана од небото, небесна мана** во јазикот на медиумите денес ретко се користи: Легендата вели дека кефирните зрна се дар од бога, „мана од небото“ која Бог ја испратил на Израелците кога Мојсеј ги изведе од Египет до ветената земја (www.kukuriku.mk), но има модифицирани варијанти како на пр. фраземата **чека мана од небото** и варијантата **чека да му падне од небо** 'не работи, не се труди', што се користи многу почесто: *Чека да му ѝадне од небо* – изрекава се користи кога не сме начисто со нашите емоции, состојби и одлуки, кога сме во тешка безизлезна ситуација, искушение (www.forum.kajgana.com); *Треба работа, а не да очекуваме* дека работата ќе ни ѝадне од небо (www.fail.mk); за својот негуван изглед и добра линија вели дека ништо *не ѝ ѝаднало од небо* и дека мора многу да се труди (www.plusinfo.mk).

Едно од фразеолошките значења на компонентата небо се поврзува и со неговата недостижност, па така фразеолошкиот израз **го крена до небо** се однесува на нешто што е 'многу високо': Падот на доларот *го крена* златото *до небо* (www.daily.mk), Пијан брокер ја *крена* цената на нафтата *до небо* (www.daily.mk), Доколку морате да конзумирате леб, подобро е да јадете од оној со цели зрна за разлика од белиот, кој шеќерот во крвта го „*крева до небо*“ (www.zazabava.com), Цените *скокнале до небо*. (www.globusmagazin.com.mk). Фраземата **го крева до небо** се користи и со значењето велича, премногу фали: Таквиот маж ќе ве опсипе со комплименти – *ќе ве крева до небо* со секоја ситница која ќе ја забележи кај вас (www.teamoderna.com), се смеам на вакви простаци кои газат по земјава и на овие кои (како ти) *џи креваат до небо!* (www.crnobelo.com). Со значење 'многу високо' се користи

²⁰ Господ небото го ставил над земјата како вршник над црепна ... на небото ги обесил сонцето, месечината и ѕвездите „како некои кандила за некој таван“ (сп. Вражиновски 2006: 25).

и фразеолошкиот израз **вишно небо**: Дали се сателитски предаватели за медиуми, или се современи изуми на технологијата од телекомуникацискиот сектор, кои ќе зрачат од *вишно небо* (www.zenitprilep.com.mk). Обично во авиоиндустријата се користи фраземата **го освои небото** 'лета, се движи по небото': „Туркиш ерлајнс“ сака да *го освои небото* над Европа (www.daily.mk), но и Хонда *го освои небото*. Перфекционистите од Хонда презентираа, едно поинакво превозно средство со кое *го освоија небото* (www.kafepauza.mk). Оваа фразема ја сретнавме и во контекстот: Инсталациите *го освоија небото* (www.tirekovmirese.com).

Компонентата небо може да се однесува и на успех, слава, на пр. во фразеолошкиот израз **само небото е граница** 'многу е успешен, постигнува голем успех': *Само небото е граница* за Надал (www.time.mk), Новиот RS5 Cabriolet ... најавува единствено возачко доживување во кое *само небото може да биде граница* (www.vози.com.mk). Истото значење го носи и **го допре небото** 'постигна голем успех, се искачи многу високо': Најзрел проект во кариерата... Н. Б. *го допре небото*. (www.vecer.com.mk), И. А. *го допре небото!* ... го освои врвот на светот Монт Еверест (www.grid.mk). *Овој фразеолошки израз може да укажува и на големата висина*: Кулата на Дубаи и официјално *го допре небото* (www.time.mk), Првиот облакодер во Скопје го „допре“ *небото* (www.time.mk).

Со негативна конотација се користи фраземата **го дигна носот до небо** 'се вообрази': Ми одврати – „Сељанка, сите вие што учите сте сељаци“ па се сврте, *го дигна носот до небо*, си стави од розевото сјајче, куцна нешто на ајфонот и цонка да ја нема (www.forum.femina.mk), кога сакаат да имаат сериозна врска не можат да фатат скопјанка, бидејќи *носот им е во небо* и фаќаат друга (www.forum.femina.mk), како и пр. **се дигна до небо** или **е до небо**: ако победи *ќе се дигне до небо* (www.forum.femina.mk), Самодовербата ви е *до небо* (www.lady.mk). Модификација на овој израз е **се дигна до облаци** што означува 'голема висина' или 'величање, воздигнување': Густа прашина *се диџа до облаци* (www.utrinski.mk), Уживам кога го слушам Иван, но оној Иван кој ме *диџа до облаци* кога го слушнав како пее (www.forum.femina.mk).

Од фразеолошките изрази честопати се употребува **на седмо (деветто) небо** каде што небо има позитивна конотација во врска со симболиката на броевите седум²¹ и девет²²: Пејачката на *седмо небо* – роди син (www.daily.mk); Македонските карате бисери Н. И. и Ж. А. се на *седмо небо* по освоените медали (www.kajgana.com); Кака на *седмо небо* поради кам-бекот во редовите на Милан (www.netpress.com.mk); Тотенхем е на *деветтото небо* (www.daily.mk), Ние на земја тие на некое *деветтото небо* (star.dnevnik.com.mk), Со неа

²¹ Бројот седум соодветствува на седумте денови во неделата, седумте планети, седумте сфери или небесни степени итн., ја симболизира севкупноста на просторот и на времето или на моралниот живот (Шевалие, Гербран 2005: 889–895).

²² Девет е и мерка за дозревање, за плодносни истражувања и го симболизира крунисувањето на напорите, довршувањето на делото (Шевалие, Гербран 2005: 234–237).

бев на *деветтото небо* (www.tvoebebe.com). Фраземата деветто небо се користи и како термин за една синтетичка дрога: Новата дрога *седмо небо* од луѓето прави канибали (www.grid.mk).

Фразеолошкиот израз **паднат/падне од небо, како да паднал од небо** означува 'изненаден, зачуден, *не сфаќа за што се работи*': Вака постојано се појавува, однекаде и наеднаш, *како паднаи од небо*, затечен, изненаден (www.makdenes.org), се осеќам како да сум *паднал од небо* тука меѓу вас господа пратеници (www.off.net.mk). *Се јавува и модификација паднат од Марс*: Да се распрашате за правилата на облекување за да не ви се случи да отидете на работа *како паднаи од Марс* (www.themen.mk); Ако те видат со поразличен стил од нивниот те гледаат ко да си *паднаи од Марс* (forum.femina.mk); социјалната мрежа е покорисна од рибарската и баш затоа како *паднаи од Марс* го доживувам секојдневието што го заборавив таму (www.povamakedonija.com.mk).

Ќе ја споменеме и честата употреба на калкираната српска фразама **од небо па во ребра** 'сосем неочекувано, ненадејно': Во еден миг сè било како што треба и тогаш, *од небо па во ребро*, ве погодува ладен туш на реалноста (www.google.com), доаѓа дома, каде што не го чека сопругата, туку нејзиното писмо во кое му соопштува дека го напушта. Што би рекле: *од небо, па во ребро* (www.dnevnik.mk), ама се поврзуваш со тековниот муабет, тоа е чудо... *од небо па у ребра* (www.forum.kajgana.com).

Во вакви контексти се користи и **гром од ведро небо** 'неочекувано, ненадејно': *Гром од ведро небо* – власта го „шири“ Советот за радиодифузија (daily.mk); Ќе доаѓа како *гром од ведро небо*, не сака да поверува на сопствените уши (novatv.mk); Може да предизвика разочарување, без разлика дали тоа сте го очекувале или пак се случило како „*гром од ведро небо*“ (www.skorpjeid.com); Како *гром од ведро небо* стигна веста дека пејачката му става крај на бракот (www.vecer.com.mk); Неговото апсење одекна како *гром од ведро небо* во јавноста (www.faktor.mk).

Компонентата небо се јавува во комбинација со земја, како нејзина целосна спротивставеност, на пр. **ни на небо ни на земја** 'несигурно, нејасно, неверојатно': Топлификација лебди *ни на небо, ни на земја*, енергетскиот систем под закана да ја преживее зимата! (www.faktor.mk), Комисијата за 24 декември *ни на небо ни на земја*. (www.daily.mk), Монополци се *ни на небо ни на земја*. Не примаат плата, не одаат на работа (www.diversitymedia.mk); **како небо и земја се** 'голема различност': Како *небо и земја*: запознајте ја сестрата на М. С. (www.ubavinaizdravje.mk), Различни *како небо и земја*: Б. В. и неговата сопруга на премиерата (www.365.com.mk); **ги преврте небото и земјата** 'стори сè што можеше да се стори': *Превртив и небо и земја* за да ги најдам, сите домови за воени сирачиња (www.vecer.com.mk), Ретко ветувам, но кога ќе ветам нешто, ако треба *ќе превртам и небо и земја*, ама ќе го остварам (www.forum.femina.mk).

Ќе укажеме и на фразеологизмот **се направи небо-земја** 'многу се испијани': Ами ја така *се направив небо земја* и арно што испаднав пешки (www.forum.kajgana.com), Бев *небо земја*, се направив лом, си го изгорев цигерот (www.forum.kajgana.com). Се среќава и **се направи сателит**: *Сателити* – средно пијан, али сепак далеку од Земните активности во моментот (forum.kajgana.com), секој ден пиевме, секоја вечер *се правевме „сателити“* (www.forum.kajgana.com).

Фраземата **под ведро/отворено небо** означува 'на отворено, надвор': операции и породувања *под ведро небо* (www.novamakedonija.com.mk), Летово на филмче *под ведро небо* (www.daily.mk), но почесто 'без покрив над главата': Живот *под отворено небо* – судбините на скопските бездомници (www.hl.mk), Живеевме на улица *под ведро небо* (www.time.mk).

Може да се издвојат неколку фразеологизми поврзани со метеоролошки појави, кои добиваат одредени преносни значења. На пр.: **и небото плаче** 'владее општа тага': *И небото плаче* за Тоше (www.mk-mk.com), Викаат дека кога нешто завршува, истата ноќ *небото плаче*, зашто вредело, значело нешто (www.wordpress.com), *И небото плачеше* заедно со обожавателите (www.star.dnevnik.com.mk). Кога станува збор за 'големо невреме' се употребува **се отвори небото**: Синоќа *се отвори небото* над Штип (www.fama.mk), а за 'магливо време' **се спушти небото**: Како *небото да се спуштило на земјата* изгледаше ... беше покриено од магла (www.brif.mk). Фраземата **се составија небото и земјата** се користи и за 'силно невреме', но и преносно за 'силни емоции': *Земја и небо се сѐои* големо невреме (www.facebook.com), Секако, нема да *се сѐои небо и земја* насекаде низ светот во рок од неколку дена пред или по Супер Месечината (www.astronomija.com.mk), Таа вечер *се сѐои небото и земјата*. Изливот на емоции беше толку голем и не постои збор што може да ја опише атмосферата (www.fakulteti.mk), *Небото и земјата ќе се спојат* на плоштадот Македонија (star.dnevnik.com.mk).

Компонентата **сонце** се јавува најчесто во фразеолошките изрази. Сонцето е извор на светлина, топлина и живот на земјата, па оттука најчестото фразеолошко значење е позитивно и е поврзано со овие негови карактеристики – носи светлина, среќа, подобар живот, што може да стопли некого или нешто, или некого да исполни со чувство на милост, убавина, задоволство, на пр. **го огреа сонце** 'постигна успех': *Сонце ги огреа* и фудбалерите, празникот ни го честитаа (www.mkd.mk), Кошаркарите ги *огреа сонце*, по трите порази во низа (www.daily.mk); Не нè огреа сонце против јужниот сосед; *Евројско сонце го грее* Пелистер ... зелените се оптимисти дека *ќе ги огрее евројско сонце* во наредните месеци (www.zogan-misevski.blogspot.com). Со позитивна конотација е и изразот **по дождот огреа сонце** 'по несреќа следи нешто добро, среќа': По дождот *огреа сонце!* Македонската фудбалска репрезентација со одлично второ полувреме дојде до триумф (www.sitel.com.mk), Моли, па *после дождот доаѓа сонце*, се надевам дека лошото помина и сега ќе те „огрее сонцејо“ (www.tvoebebe.com), Филм кој ќе ви покаже дека *после дождот секогаш*

изгрева сонце (www.moportal.mk), Вистина е дека *ѿо дождоѿи сонце изгрева*, но доколку можеш да го преживееш дождот (www.forum.kajgana.com). Сонцето како симбол на радост е употребено во фразеолошкиот израз **со сонце во очите** 'полн радост': Ана ти си девојка *со сонце во очиие* (www.wordpress.com).

Симболиката на сонцето како извор на живот, на земни благодети, добри услови за живеење се согледува и во фраземата **(про)најде/има место под сонцето**: Земјоделските производи си *најдоа месѿо ѿод сонцеѿо* (www.lider.mk), *Месѿоѿо „ѿод сонцеѿо“*, едно семејство го *ѿронајде* во канализациска шахта (www.kukuriku.mk), Сѐ *има* свое *месѿо ѿод сонцеѿо* (www.moportal.mk), Тој документ е огледало на душата на еден питом народ кој и тогаш и денес си го бара своето *месѿо ѿод сонцеѿо* (www.kicevo.mk), за сите постои *месѿо ѿод сонцеѿо*, но прво треба да одиме и по студ, мраз, дожд, магла за на крај да ја почувствуваме топлината на сонцето (www.forum.femina.mk). Фраземата **под исто сонце** 'нешто заедничко; рамноправност' ја бележиме во наслов на настан: Прв мултиетнички хепенинг „*Под истѿо сонце*“ (www.nvocentri.org.mk).

Слично како и небото, и сонцето се сфаќа како нешто далечно, недостижно, па се употребува фраземата **далеку е сонцето** 'има уште многу за да се оствари': Но, велат – *далеку е сонцеѿо!* Засега сме уште во кандидатскиот лавиринт (www.dnevnik.mk), Да направат и кај нас ... си доаѓаш на каса, сам си ги поминуваш производите, картичка, потпис и пријатно, ама *далеку е сонцеѿо* (www.goditeliideca.com.mk), Македонското *сонце е далеку* од европската елита (www.daily.mk).

Сонцето се поврзува и со сушата, со тешките горештини, на пр. во фразеологизмот **сонцето му удрило в глава** 'не му е сосем бистар умот': За тоа колку беше непријатен, нема да раскажувам, верувајќи дека *сонцеѿо му удрило в глава* (www.utrinski.mk), *Сонцеѿо му удрило во глава* на селекторот од сите оправдувања го најде баш ова (www.mk-mk.facebook.com), Си ги протриваме очите, се двоумиме дали, можеби, *сонцеѿо не удрило в глава* (www.novamakedonija.com.mk), *Сонцеѿо* на многумина *им удрило в глава* (www.mkd.mk). Сонцето може да има негативна конотација кога се врзува со глаголите зајде, стемни, замрачи: **го стемни/замрачи сонце**²³: На сите *ни се стемни од „Евројскоѿо Сонце“* (www.ohridnews.com), Дури *ни сонцеѿо не сака да не замрачи*, како што ги замрачува другите (www.vest.mk).

Од фразеологизмите со временско значење ги среќаваме: **од мугри до зајдисонце, од мугри до мрак** 'везден, постојано; во текот на целиот ден': Ама нивното се знаело *од мугриѿе до зајдисонце*: берење, нижење, копање, жнеене, вршење, косење ... (www.forum.kajgana.com), *од мугри до зајдисонце* го гледам

²³ На отсуство на сонце, светлина, упатува и фразеолошкиот израз со лексемата мрак, **го изеде мракот** 'исчезна без трага': С.Т. ја „*изеде*“ *мрак* (www.redup.mk), Сите светли периоди што ги имавме како да *ѿи изеде мракѿи* (www.kapital.mk), Со еден збор, *не изеде мрак* (www.build.mk), Види дечко, млад си време ти е да се повлечеш, *ке ѿе изеде мрак* (www.facebook.com).

ова што е тука, до мене и околу мене (www.star.utriniski.com.mk), Не запираат да цврчкаат *од муѓри до мрак*, ме споулавеа (www.star.dnevnik.com.mk); **од самрак до зори**: За викенд фестивалот „*Од самрак до зори*“ на 23 и 24 јуни ... бесплатен влез (www.kajgana.com), Пиење *од самрак до зори* (www.kajmakot.softver.org.mk), **од залез до изгрев** 'цела ноќ': Без мобилки *од залез до изгрев* (www.vecer.com.mk).

Среќаваме и фразеолошки изрази во врска со метеорологијата, на пр.: **сонце со заби** 'сончево, но студено време': Денеска *сонце со заби* – од утре покачување на температурите (www.press24.mk), „*Сонцето со заби*“ потенцијална опасност по здравјето (www.preventus.mk), Дожд до среда – од четврток *сонце со заби* (www.grid.mk), сонцето во декември и кога свети на ведро небо, знае да гризе. Велат тоа било *сонце со заби*. (www.utriniski.mk), Зимско *сонце со остри заби* (www.plusinfo.mk).

Спротивставеноста сонце–месечина според симболичките толкувања се совпаѓа со двојност, укажува на две сосема различни нешта, својства, крајности, на пр. **како сонце и месечина** 'сосем различни, спротивставени': Скопје и Атина *како сонце и месечина* (www.novamakedonija.com.mk) и во забавна песна: Еј, како *сонце и месечина*, различни ко мрак и светлина (www.4lyrics.eu).

Инаку **месечината** во библиските извори се сфаќа како симбол на неминливост (*И ќе живеат, додека постои сонцето и месечината* – од род во род), како владетел на ноќта, мракот и смртта, со што е во опозиција со Сонцето. Во врска со јасноста и познанието, како и со нејзината оддалеченост се поврзува фраземата **се гледа од месечина** 'јасно е, очигледно': Од *месечината* се гледа дека сторијава е измислица (www.forum.kajgana.com), Од *месечината* освен Кинескиот сид *се гледа* и стравот на Т.К. од предвремени избори (www.idividi.com.mk), Сакам да кажам дека *од Месечината се гледа* лажната љубезност на Б. (www.webohrid.com). Фразеологизмот **му ја симнува месечината (од небо)** означува 'премногу му ветува; му кажува неверојатни работи': Бејби еве ја *месечината што ми ја симна* (www.forum.crnobelo.com), Се чека ред за *симнување на Месечината* (www.novamakedonija.com.mk).

Ќе ја споменеме и фраземата **меден месец**²⁴ 'првите и најсреќни дни и

²⁴ Фразеолошкиот израз **меден месец** е веројатно од англ. сложенка **honeymoon**, за чие потекло и значење среќаваме различни толкувања. Компонентата *moon* често се поврзува со полната месечина како симбол на плодноста, или пак со времетраењето на периодот меѓу две полни месечини којшто треба да го поминат младенците веднаш по стапувањето во брак, кога всушност би се зачал плодот на нивната љубов и сл., додека пак компонентата *honeu* се поврзува со напиток од мед што се пиел во тој период, а делувал како афродизијак, или пак е за опишување на првите денови од бракот како слатки како мед и сл. Според друго толкување, во античка Грција младоженецот морало да помине некое време со таткото на невестата за време на првата полна месечина од неговиот брак, па тие двајца се запознавале и морале да јадат посебна храна и да пијат пијалак, пиво од мед. Ритуалот познат како меден месец се изведувал за младоженецот да се подготви умствено и физички за плодност и татковство, па фразата се користи за означување плоден одмор.

недели од склучувањето на бракот⁴: Идеален *меден месец*: Нуркање со ајкули? (www.time.mk), Животот претворете го во вечен *меден месец*, веднаш! (www.mkrevolucija.com), Ја заборапил невестата на бензинска после *медениот месец*! (www.puls24.mk).

Со смртта, или со нешто што веќе го нема се поврзува **го изеде месечина** 'исчезна, го снеса': За жал на вистината тој што требаше да не известува *го изеде месечина* (www.macedonians.tv).

И ова небесно тело се сфаќа како нешто видливо, но и далечно, непознато, таинствено. На пр. **како да падна од месечина** почесто се употребува со компонентите **Марс** или **планета**, наместо месечина: **како да паднал од Марс** 'многу е изненаден од нешто (општопознато) неочекувано за него; наивен е и не ја познава реалната ситуација': Дали затоа што живеам во Париз ќе речете дека сум *паднала од Марс* и дека раскажувам жалови, стари и секому познати приказни? (www.maktel.mk), вработените *како да паднале од Марс* поим немаат што треба да прават (www.foursquare.com), Овој тип на маж е секогаш збунет. Најчесто делува *како да паднал од Марс* (www.skorpjeinfo.mk), За во тој клуб облечи се така и така за да не изгледаш *како да си паднал од Марс* или да не те избркаат на врата (www.brkajrabota.mk); **паднат од друга планета**: Ц. нека не се прави како да е *паднал од друга планета* (www.redup.mk), во Битола ме гледаа *како да сум паднал од друга планета* (www.forum.kajgana.com), И повторно истите тие луѓе се однесуваат *како да се паднале од некоја друга планета*, толку се изгубени во просторот и времето што ги демантираат сопствените ставови (www.strumicanet.com). Со значење 'не е глупав, не е наивен' е изразот **не паднал од Марс**: Овие *не паднаа од Марс*. Вакви будали нема ниту на Марс (www.vasiltolevski.com.mk), СМ *не е паднал од Марс* ниту е од вчера (www.macedonians.tv), како што ќе му текне ќе пишуваат, па *не сме паднале од Марс* (www.ctnobelo.com). Фраземата **од друга планета** е најчесто се користи за 'нешто невообичаено, несекојдневно, невидено': Истоимениот остров изгледа *како да е од друга планета* (www.zazabava.com), Растенија *како од друга планета* (www.lady.mk), фудбалските селекции на Бразил и на Шпанија едноставно „играат на поинакво ниво“, *како да се од друга планета* (www.kurir.mk), П. Б. изјави дека К. Р. е *од друга планета* (www.alon.mk), а **планетарен успех** 'огромен успех, надалеку прочуен': дали и оваа песна ќе доживее *планетарен успех* како претходната (www.radiomk.com), писател со *планетарен успех* (www.okno.mk), Моделот лансиран минатата година доживеа *планетарен успех* (vozi.com.mk).

Свездата означува светлина, извор на светлина и во фразеолошките изрази најчесто дава позитивна слика 'голема среќа, убав живот' и сл.: **роден под среќна звезда** 'има голема среќа во животот': Стрелецот е едноставно *роден под среќна звезда* (www.themen.mk), Дека се *родени под среќна звезда* се вели за оние личности кои имаат к'смет, често работите им одат од рака

(forum.femina.mk), оваа млада убавица сигурно е *родена под среќна ѕвезда*, бидејќи освен убавината од својата мајка ја наследува и нејзината кариера (www.tocka.com.mk), Манастирот во Зрзе, како да е *роден под среќна ѕвезда*, успеал да се спротивстави на сите лоши духови (www.macedonium.org), сп. и **родена под модна ѕвезда**: Катарина И. (www.makmoda.com).

Свездите обично се симболи на совршено однесување, на недофатна и далечна убавина и сл. – **има мила ѕвезда** 'милослив е, со мила ѕвезда е, ѕвездаллија': Аце *има мила ѕвезда* и луѓето сакаат да се дружат со него (www.teamoderna.com.mk), Морам да ја спомнам и сестричката која навистина е убава и што би рекол народот *има мила ѕвезда* (www.star.utrinski.com.mk); **таква му е ѕвездата**: Не е он крив, *таква му е ѕвездата* (www.facebook.com), Оригинален и забавен човек, некогаш повеќе и од А. Б. *Таква му е ѕвездата* (www.twitter.com), Комуникативна сум и отворена, полна со енергија и функционирам „двесте на саат“! *Таква ми е ѕвездата* (www.tocka.com.mk); **крева/вознесува некого до ѕвезди** 'велича': Те *вознесував до ѕвездите* ти се поклонував како на божество (www.forum.taratur.com); **ги допре ѕвездите** 'постигна голема слава': одеднаш *џи допре ѕвездите* кога стана генерален секретар (www.forum.kotle.ca), но **му симнува ѕвезди (од небо)** 'го лаже, му зборува сенешто за да го убеди, му дава големи и неостварливи ветувања': Не ви е потребен некој кој ќе ви *симнува ѕвезди*, туку ви треба некој со кого можете заедно да уживате во гледањето на ѕвездите (forum.femina.mk), *Ми џи симна ѕвездите* и ме утепа со месечината (www.wordpress.com), Можеби не ми *симнува ѕвезди* како тебе, но секогаш можам да бидам сигурна дека ме сака само мене (www.wordpress.com), Џабе цвеќиња, црвено вино и *симнување ѕвезди* (www.vecer.com.mk). Сретнавме и пр. **симнува cosѕвездија**: Ми се случило да ми *симиња cosѕвездија, планети и ѕвезди* и на крај да ме откачи (forum.kajgana.com).

Во животот на нашите предци ѕвездите биле мошне значајни за ориентација и за определување на времето, а од религиски аспект, пак, се светла вперени кон ноќта на несвесното. Сп. **ѕвезда водилка** 'што насочува, води во животот, во дејноста и сл.': Национализмот не смее да биде „*ѕвезда водилка*“ за младите (www.gem.org.mk), Љубов – најголемата *ѕвезда водилка* во животот! (www.hr-hr.facebook.com), уште трагам по својата *ѕвезда водилка*, а таа гордо од небото лови нов љубимец (www.pipo.blog.mk), мојата *ѕвезда водилка* беше мојата мајка (www.tocka.com.mk), оваа порака треба да ни биде на сите како *ѕвезда водилка* во иднина да се залагаме за мир (www.makfax.com.mk).

Во фразеолошкиот израз **брои ѕвезди** се укажува на 'мечтаење': Само најаден може да *брои ѕвезди* и да им се восхитува, во спротивно баш му е гајле што има таму горе (mkd-mk). *Ги бележиме и изразите*: **ги изброја ѕвездите (сред бел ден)** 'доживеа силна болка': Малиот прст толку јако го свекнав ... *џи изброив ѕвездите* (www.forum.femina.mk), се учукав во ивицата на отворената врата. *Ги изброив сите ѕвезди* (www.tvoebebe.com), **ги виде ѕвездите сред бел**

ден: А прегледите сега што ги правам мислам ѕвездите *сред бел ден ѝ бројам* (forum.femina.mk).

Згаснувањето на ѕвездата може да биде симбол на смртта: **(му) изгасна ѕвездата** 'умре': Денот кога *изгасна најсвештајната ѕвезда во космосот*, денот кога одлета единствениот ангел од земјата (www.facebook.com).

Освен споменатите, среќаваме фразеолошки изрази и со други астрономски термини, на пр. **комета** (главно се поврзувала со несреќа и нејзиното појавување се сметало за нешто лошо) што во изразите се користи со симболиката за нејзината сјајност и кусовечност. **Блесна како комета** 'доживеа/постигна огромна, но краткотрајна слава, успех': Животот на Т. П. беше *како комета* – се вивна кон небото, *блесна* и осветли и отиде да сонува (www.utrinski.mk), *Среќајќа е како комета*, ќе се појави на твоето небо за кратко и пак ќе ја снеса – до следниот круг (www.es-es.com).

Од називите за другите небесни тела коишто влегуваат во составот на фразеолошки изрази ги среќаваме: **вселена, галаксија, универзум, црна дупка**, а фразеолошкото значење што го добиваат се поврзува со нивната бесконечност, недостижност или непознатост. Ги бележиме **изгубен во вселената** 'збунет, неинформиран': Тотално *изгубен во вселената* (www.bagra.org); **од некоја друга галаксија** 'со извонредни способности; неспособен, изгубен': Меси е *од друга галаксија* (www.off.net.mk), Фалкао: Роналдо и Меси *се од друга галаксија* (www.grid.mk), Реал *џо исрајќи* Галакси на *друга галаксија* (www.facebook.com), Португалецот можеби нема *шталени* од „*друга галаксија*“ ... но тренира многу повеќе од сите (www.themen.mk), културната администрација ни е *од некоја друга галаксија* (www.intervjua.com.mk).

Зборот **универзум** го бележиме во авторскиот фразеологизам којшто сè почесто се користи **целиот универзум ќе скова заговор** (Паоло Куелво, *Алхемичарот*): Да се спремав да идам пред една недела, сигурна сум дека ќе излезеше нешто што ќе беше поважно од тоа... едноставно *целиот универзум ќе сковаше заговор* против идејата (www.buttercups.blog.mk); сфаќам всушност дека *целиот универзум ковал заговор* за ние да бидеме заедно (www.thetanana.wordpress.com), А, кога нешто толку силно се сака, нели дури и *Универзумот прави заговор* за тоа да се оствари (www.astroscopia.com). Го бележиме и фразеологизмот **центар на универзумот** 'многу важен': Малку е познат фактот дека актерот К. Б. е *центар на забавниот универзум* (www.mojportal.mk), Бруклин е *центар на универзумот*, вели една 70-годишна жителка (www.star.vest.com.mk), Звукот како *средниот на универзумот* ... секој звук е *центар на универзумот* – и заслужува да биде сослушан (www.okno.mk), Лав – секогаш поаѓаат од себе како *центар на универзумот* и сè што постои (www.lady.mk).

Ќе го споменеме и фразеологизмот **црна дупка** 'празно, пропаднато, изгубено, безнадежно, што носи загуба': Во државниот буџет на Грција нема „*црна дупка*“, изјави грчкиот министер за финансии (www.alon.mk), Или Владата е лош сметководител или буџетот е *црна дупка* (www.novamakedonija.com.mk).

com.mk), Лошите заеми ги тресат балканските банки и од рај го претворија регионот во *црна дупка* за меѓународните банки (www.dnevnik.mk).

Од бројноста на фразеолошките изрази може да се заклучи дека називите за небесните тела се доста застапени во фразеологијата, во јазикот на средствата за информирање, а во изградувањето на фразеолошкото значење небото најчесто е присутно како дел од боженственото, идеалното и совршеното, додека небесните тела главно се поврзуваат со недостижноста, бесконечноста, далечината и непознатото. Како фразеолошки компоненти се среќаваат: сонце, месечина, ѕвезди, планета, Марс, комета, црна дупка, галаксија и др.

Со оглед на тенденцијата за поголема сликовитост на изразувањето, тие често се застапени и во насловите на новинарските написи, а се создава и нова фразеологија што уште не е регистрирана во фразеолошката литература (Mihaljević, Kovačević 2006: 161–162). Авторот на текстот проширувајќи ја сферата на употреба на одреден фразеолошки израз, со модификации или без нив, ја актуализира и, во зависност од успешноста на применетата постапка, станува активен создавач на сега веќе карактеристичната, препознатлива новинарска фразеологија (Трневски 2004: 261).

Бележиме и фразеологизми од т.н. паракнижевна фразеологија (темната страна на месечината, далеку е сонцето и др.), коишто често се предаваат и модифицирани, а со модификацијата и трансформацијата на традиционалните фразеологизми доаѓа до нивно пресоздавање под влијание на контекстната ситуација – обично, составните делови на традиционалните фразеологизми се заменуваат со синоними или антоними (лексички модификации), се додаваат одредени определби (честопати се внесува и доза на иронија, хумор), а бележиме и зборообразувачки модификации.

Литература

- Велјановска К. 2006: *Фразеолошкиите изрази во македонскиот јазик со осврт на соматската фразеологија*, Македонска Ризница, Куманово.
- Велковска С. 2002: *Белешки за македонската фразеологија*, Јазикот наш денешен, кн. 8, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје.
- Велковска С. 2008: *Македонска фразеологија со мал фразеолошки речник*, авторско издание, Скопје.
- Вражиновски Т. 1998: *Народна митологија на Македониите*, кн. 1, Скопје-Прилеп.
- Вражиновски Т. 2002: *Народна традиција, религија, култура*, Матица македонска, Скопје.
- Вражиновски Т. 2006: *Македонска народна Библија – библиски мотиви во народната традиција*, Скопје.
- Димитровски Т., Ширилов Т. 2003: *Фразеолошки речник на македонскиот*

- јазик*, том I–III, Огледало, Скопје.
- Минова-Гуркова Л. 2003: *Стилистика на македонскиот јазик*, Скопје.
- Трневски Т. 2004: *Јазикот на печатот во Р. Македонија* (1989–1999), докторска дисертација, Филолошки факултет „Блаже Конески“, Скопје.
- Шевалие Ж., Гербран А. 2005: *Речник на симболиите*, Табернакул, Скопје.
- Benzon I. 2006: „Pridružavanje frazema koji sadrže nazive za odijeću konceptualnim poljima“, *Fluminensia*, god. 18, br. 2, Rijeka, 85–114.
- Mihaljević M., Kovačević B. 2006: Frazemi u govornim i pisanim medijima, *Riječki filološki dani, Zbornik radova s Međunarodnoga znanstvenog skupa Riječki filološki dani*, Rijeka, 141–164.

Summary

This paper analyses the phraseologisms containing names for sky and celestial bodies as their compounds in the language of Macedonian media. The sky as a component of the phraseological meaning refers generally to something divine, ideal, perfect, while the celestial bodies are mainly related to the intangibility, infinity, large distances or something unexplored. Here are some of the phraseological components used in this type of phraseologisms: sun, moon, stars, planet, Mars, comet, black hole, galaxy etc. Although the phraseologisms are considered as the most stable linguistic structures, the process of modification does not pass them by.

811.163.3'282'373.7(497.721)

Изворен научен труд

Олгица Додевска-Михајловска²⁵Светлана Давкова-Горгиева²⁶

ФРАЗЕОЛОГИЈАТА НА КУМАНОВСКИОТ ГОВОР

Апстракт: Овој труд се темели на аудиозаписи од теренски истражувања на родени говорители од Кумановско. Собраниот фразеолошки материјал од кумановскиот говор се анализира семантички, опфаќајќи ја моносемијата, синонимијата, полисемијата и антонимијата. Исто така, фразеологизмите се групираат во т.н. концепти што се основа на когнитивната семантика. Ваквата анализа има за цел да ги прикаже живите фразеологизми и менталитетот на говорната заедница.

Клучни зборови: фразеологија, дијалектна фразеологија, семантичка анализа, концептуална анализа.

Проучувањето на фразеолошкиот фонд во одделни говори на македонскиот јазик од дијалектолошки аспект е интересно прашање од повеќе причини, а пред сè поради современите лексикографски постапки, кои во целосниот лексикографски опис на речничката статија ги вклучуваат и фразеологизмите коишто во својот состав ја имаат онаа компонента што може да се споредува со лексичкиот фонд во фразеологизмите за кои е заинтересирана дијалектната фразеологија. Второ, во лексикологијата е општо познато дека во адстратните и субстратните односи, од еден во друг јазичен состав, најлесно се пренесува лексиката, законитост што може да се препознае и во фразеологијата. Меѓутоа, мотивацијата за преземањето на фразеологизмот е поразлична од мотивацијата за преземањето на лексемата. При преземањето на фразеологизмот најзначајни мотивации се стилистичкиот набој за постигнување експресивност во говорот и потребата од скратување на исказот.

За проучување на потеклото на фразеологизмот и на фразеолошкото преземање особено е значаен географскиот простор. Преку проучувањето на фразеологијата на еден говор може да се дојде до определени претпоставки и одговори за потеклото на одделни фразеологизми, но и за јазичната конвергенција на фразеологизмите, т.е. односот на фразеологизмите од јазичниот состав на даден говор спрема јазичните состави на соседните

²⁵ Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“ – Скопје, olgicadodo@yahoo.com.

²⁶ Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“ – Скопје, davkovas@yahoo.com

говори од одделно наречје, како и спрема јазичниот состав на современиот македонски јазик.

Според критериумот кој го омеѓува корпусот за ексцерпција на фразеологизмите разликуваме: *дијалектна фразеологија* – припадност на определен дијалект и *регионална (подрачна) фразеологија* – припадност на определен регион, подрачје (Matešić 2006: 38).

Овој труд се базира на собран фразеолошки материјал според првиот критериум, односно му припаѓа на кумановскиот говор.

Божидар Видоески, основоположникот на македонската дијалектологија, автор на Кумановскиот говор (1962), не случајно се зафатил со обработка токму на односниов говор. Во монографијата тој констатира дека овој говор зазема централно место во северномакедонската група говори кои, со југоисточните српски и севернозападните бугарски т.н. преодни говори, претставуваат еден дијалектен тип. Истакнувајќи дека кумановскиот говор е еден од оние македонски говори каде што има најмногу вкрстување на јазични црти од разни дијалектни области, тој овој говор го претставува како најтипичен преоден говор. Истовремено, кумановскиот говор се изделува и како посебна говорна индивидуалност во нашиот северен дијалектен појас, па оттука и интересот за оваа тема. Ареално на север односниов говор граничи со прешевско-бујановачката говорна област, а членот, пак, што останува како единствена поважна особеност со која се одделува кумановскиот говор од прешевскиот и од говорот на Горна Пчиња, се наоѓа во процес на губење (за разлика од источниот дел каде сè уште добро се пазат сите три вида членски форми). Веќе спрема другите области јазичните разлики се повидливи, негде и доста големи. Говорот на Скопска Црногорија граничи со кумановскиот на западната страна и со него кумановскиот говор стои најблиску по својата структура. Само на еден мал простор на југозапад овој говор се граничи со скопскиот-блатски говор, кој пак, влегува во состав на централната дијалектна област, но на овој дел, иако се работи за состав на два говора кои се различни по своите основни црти, говорната граница не е остра. Преодот и меѓу нив е постепен. Со овчеполскиот, кратовскиот и кривопаланечкиот говор се граничи на југ и на исток. На овој ареал говорните разлики се поголеми како резултат на тоа што со својот историски развиток овие говори биле под силно влијание од југ и исток и многу ја измениле својата структура (Видоески 1962: 11–26).

Во одделни дијалектолошки трудови фразеологизмите се регистрирани во рамките на говорите што се разгледуваат, а со прашања од областа на дијалектната фразеологија подробно се зафаќа К. Пеев во неговите поголеми лексикографски трудови.

Анализата на ексцерпираниот корпус фразеологизми може да се спроведе на три начини: структурен, синтаксички и семантички. Овде ќе се задржиме само на содржинскиот и комуникацискиот аспект на фразеологизмите. Имено, тргнуваме од ставот дека фразеологизмот своето

значење го добива во комуникацијата, во контекстот, па оттаму и семантичкиот аспект се јавува како најзначаен во определувањето на фразеологизмот.

Во фразеологизмите може да се јави десемантизација на сите составни елементи, но значајно е да се истакне дека најмалку еден елемент од фразеолошкиот состав на единицата мора да биде десемантизиран.

Фразеологизмите можат да се обединат и во семантички групи според припадноста на исто семантичко поле. Најновите истражувања во фразеологијата се насочени кон користење на сознанијата од когнитивната семантика, а токму таа се занимава со метафоричките процеси карактеристични за фразеологизмите. Бидејќи фразеологизмите се, всушност, градба врз основа на целосна или делумна метафоризација, тие можат да се проучуваат преку концепти, односно *тематско, концептуално групирање на фразеологизмите кое дава можност за анализа на заднинската слика од која произлегува фразеолошкото значење.*

Поголемиот дел од фразеологизмите во кумановскиот говор се моносемични, што значи дека еден фразеологизам најчесто го придружува една содржина бидејќи фразеологизмите имаат сложена структура.

Полисимијата е поретка појава кај фразеологизмите, најчесто изразена преку две значења како во примерите: **мл'ати пр'азну сл'аму** 1. 'работи нешто бескорисно' и 2. 'зборува безначајни работи, дрдори'; **иде од-куќу на-куќу** 1. 'безделнички' и 2. 'талка'.

Фразеолошката синонимија се јавува кај фразеологизмите со различен состав на елементите и со различна основна слика, но со еднакво или блиско значење. Според овие критериуми, се разликуваат:

а) апсолутни синонимски двојки кај кои се јавува целосно семантичко поклопување.

На пр.: 'се подбива'

'Игра-си игр'ачке

'Игра-си ц'упала

К'ад ке-ф'аиши н'адвор н'екое врем'ишии ш'ишо ний'-оди ний'-с'еди, односно, ие н'ема да-в'рне, ие ке-в'рне, сф'аишии д'ека вр'еме ус'ив'ари си-и'гра иг'р'ачке с'ас-нас. Н'е'го, к'ад^m разм'исли чов'ек б'ол'е, кој више не-си-и'гра ц'у'пала с'ас-нас, иа и-вр'еме.

'многу, долго, досадно зборува'

Од-п'опа до-ков'ача

Два д'ана пр'еде в'уну

Во ситуација кога некој е 'подготвен за кавга'

Што ти е б'утур?

Што ти е нож^m?

б) Втората група ја сочинуваат фразеолошките двојки кои имаат меѓусебни семантички или стилистички разлики.

Особено интересни се примерите од ексцерпираниот корпус во кои се

забележува стилистичка раслоеност на синонимите.

Значењето 'многу сиромашен' се јавува како семантичка содржина во:
гол и бос (фразеологизам со нулти степен стилска вредност)

Нема куде сџс-трн да-м'ааш (фразеологизам со низок стил, и шеговит призвук на значењето)

В'оду у-'очи н'ема (исто така фразеологизам со низок стил, но со ироничен, подбивен призвук).

Слична ситуација имаме и во примерите:

Как'о ед'ан так'ој друг^к (фразеологизам со нулти степен стилска вредност)

Вр'ањска чив'ија – кумановска бург'ија (фразеологизам со низок стил, и шеговит призвук на значењето)

Тв'оја лула зн'а'е, ама и-мој чиб'ук зн'а'е (фразеологизам со низок стил, но со ироничен, подбивен призвук).

Фразеологизмите со спротивни значења се антонимни фразеологизми. Сопоставувањето на фразеологизмите може да се оствари и во нивната структура преку нејзините составни елементи, односно преку спротивните значења на антонимните лексеми. Антонимноста кај фразеологизмите во кумановскиот говор може да се разграничи на неколку типови:

- Фразеологизми кои имаат антонимни составни елементи од друг фразеологизам:

слад'ак к'ако мед^т – многу благ

горч'лив к'ако-пел'ин – многу горчлив

- Фразеологизми со сосема различни изрази:

бел како-к'рпа / сид^т – многу бел, многу блед

црн како-'уг'љен – многу црн

жут како-лим'оњ – многу жолт

и во примерите:

пред-н'ос – многу близу

поз'ад^т д'евет с'ела – многу далеку.

Концептуалната анализа на фразеологизмите од кумановскиот говор ја спроведовме само во неколку концепти:

1. Фразеологизми кои се однесуваат на човекот

1.1. Надворешен изглед

сув^ф к'ако стап = многу слаб

к'ожа и к'оска = многу слаб

пал'аначки суд'ија / к'олко вис'ок т'олко шир'ок / како-ѓ'уле = многу дебел

р'авна како-д'аска = што има мали гради

исп'равен како-пушка = многу исправен во ставата

како-к'оњ = многу силен

К'амен да-ст'исне в'ода к'е-пот'ече = многу силен

1.2. Човечки особини

д'обар како-л'еб'а'ц = многу добар човек

ж'ива лошот'ија = многу лош човек

д'осадан к'ако ст'еница / како-м'уа / како-пр'олив = многу досаден

1.3. Состојба (здравје, спиење, лутина, пијанство)

здрав како-др'ен = сосема здрав

здрав како-к'оњ = сосема здрав

црв'ен како-р'ак = што има румени образи, што изгледа здраво

Ед'ан обр'аз да-му-'удриш, друг* к'е-му-п'укне = што изгледа многу здраво, полн со сила, енергија

блед како-к'рпа = многу блед

жут како-лим'оњ = многу жолт

н'ема так'ат = нема сила, нема енергија

Ж'ути жут'еев црв'ени мр'еев = изгледот не е одраз на здравјето

Спие како-з'ајац = спие лесно

Сп'ие како-т'оп = спие цврсто

1.4. Однос спрема работата (мрзливост, трудољубивост, денгуба, животни околности)

Вл'ече-се к'ако пуж'алка = мрзлив е

Тр'ажи р'аботу, а м'оли б'ога да-н'е-гу н'ајде = мрзлив е

С'еди како-тр'ут = мрзлив е, ништо не работи

како клечовски б'ивол = живее удобно, без да работи многу

Сви из-ц'ркву, п'рдла у-ц'ркву = мрзлива жена, недомаќинка

Раб'оти како-ц'рнац = работи напорно

Раб'оти како-к'оњ = работи напорно

Раб'оти како сивоња = работи напорно

Раб'оти како-мр'авка = многу е вреден

'има златне р'уке / што да-ф'ати, к'е-напр'ави / с'ас-'очи што к'е

в'иди, с'ас-р'уке к'е-напр'ави = вешт е; многу е вреден

'Иде од-с'ело у-с'ело = денгуби

Мл'ати пр'азну сл'аму = денгуби

Кр'аде Б'огу д'а'не = денгуби

М'учи-се како-ц'рв у-д'рво = тешко живее

д'инар н'ема / н'ема п'ару пребијену = без пари е

мл'ати п'аре = заработува многу
фрља п'аре = троши многу
напун'и-си џебⁿ = се збогати нечесно
Топ н'е-га разбива = живее во изобилство
Ж'иви како б'убрегⁿ у-л'ој = живее во изобилство
От-п'иле мл'еко 'има = има сè, во изобилство
н'ема ни-д'ете ни-к'оте = нема ништо свое, нема свој пород
ж'иви / работи за-едн'о п'арче л'еп = живее многу бедно;
 заработува многу малку
не-ст'иза р'ука = нема средства да се покријат сите трошоци

1.5. Карактерни особини

л'ети-му п'амет = млад, неискусен е; несериозен е
ш'арав-му 'очи = љубовција е
Луца како максим по-див'изију = зборува бесмислици
'Има јез'ик како-лоп'ату/а = зборува злонамерно, дрдори
Отвор'и једна-'уста = зборува многу, дрдори; се расправа
Брбља како-воден'ица = зборува многу, дрдори
Држи-се како-пиј'ан за-пл'от = упорно/тврдоглаво/слепо следи
 нечие мислење/став
Б'ежи како от-т'ам'јан = избегнува некого или нешто; не
 поднесува некого или нешто
Пл'аши-се како от-ц'рн г'авол = избегнува некого или нешто; не
 поднесува некого или нешто
куд'е дум, он кум = не пропушта веселба, оди и непоканет
М'ења (нешто) како џамб'ас к'оњи = многу често менува нешто
 (обично за автомобил)
Р'ипа како м'ачка на-џиг'ер = реагира несоодветно, без трпение
 и фразеологизмот **ќор Дана'ил** во контекстот: *Ако су-џи-и-'очи
 кр'иви, 'онда н'арод^m џи'ија љ'уди џи-в'икав: Ќорчо, односно,
 'ако н'еиџио џи-н'екој џокаж'ује а-џи ујорно не-џи-в'идиши,
 'одма доби'еиш џрашање **очи џи-в'ади, не-ли-џа-в'идиши?**, или...
 доби'еиш еџи-к'еиу **ќор Дана'ил**.*

Ќе приведеме уште еден контекст во кој се открива специфичноста на
 кумановскиот говор преку изнијансирано изнесување на ставот на зборувачот
 кон лицето на кое се однесува, со градација на степенот во насока на грубо
 обраќање: ... *ако некој у-Куманово к'аџи-'оди и се-уџи'еџа на-р'амно,
 односно, ако **си-џи-сџл'еџе н'оџе** од^m ич-н'иџио, ми-зн'аемо да-кажемо
 дека џај ... е-сџаџи'ичав. Односно, ако е-џа'аџ, 'одма му-к'ажеи **'очи
 иџи'ер'аја**.*

Би истакнале дека кумановскиот говор избобилува со фразеологизми кои имаат подбивен призвук, што е израз на смеата и отворениот мајтап, карактеристики на жителите од кумановскиот крај.

При нашиот избор да се прикаже фразеологијата на кумановскиот говор само преку семантичка анализа на собраниот фразеолошки фонд, се водеме од ставот дека битот на фразеологијата, нејзината употреба и функциите во текстот (во случајов говорен) доаѓа до израз токму во овој аспект, кој всушност е мотивација за употребата, за потеклото и за преземањето на фразеологизмот. Се определивме за концептуална анализа поради заднинските слики, што ги предизвикуваат фразеологизмите во свеста на зборуваачот, или, пак, се јавуваат како продукт на менталитетот на говорната заедница. Ваквата анализа ги открива психолингвистичките податоци за склоноста на говорната заедница кон духовитост или недуховитост, кон суптилност или грубост, кон еуфемизација или вулгаризација во јазичните идиоми:

На-Неду нека-ву-џори, на-нас в'ажноме, шџо в'икав дошл'аци ... да-ни-ч'ури ѓр'аво.

Варијациите на лексичко рамниште го потврдуваат богатството на фразеолошкиот корпус на кумановскиот говор, што го откриваат големиот број различни фразеологизми кои остваруваат исто значење. Исто така се потврдуваат разлики кај фразеологизмите во зависност од генерациските разлики на говорителите на кумановскиот говор. Па, така, се јавува тенденција на навлегување на нови составни елементи во фразеологизмите кои ги заменуваат старите.

Меѓу другото, истражувањата од овој вид ќе ја прикажат и вредноста на фразеологизмите како носители на лексичкото богатство, кое постепено исчезнува од секојдневната комуникација. Во кумановскиот говор сè уште се чуваат фразеолошки калки од турскиот јазик, како на пр.: **'епи сиб'ир** или **исто ти-се-фаќа** 'сеедно' и **г'идер вар** со значење 'по извесно време, случајно': *И шак'ој ср'ејну-џа ја-н'еџа, џидер вар....џа-си-ч'инисмо лаф.* За ретката употреба на овие изрази, помладите говорители на кумановскиот говор ќе кажат: *ов'ија изрази су-одамна ставени у нафтал'ин, ...и ако џи-н'екој и д'а.ље ујојџреб'уе, 'онда св'ака час за-д'аден 'ојџор џр'ема новокомјон'ован кумановски дијалекј.*

На крајот ќе истакнеме дека оваа статија е дел од пообемно истражување кој треба уште многу да се дополнува и да се проширува со податоци за јазичната конвергенција и тоа на: 1. фразеологизмите што имаат своја реализација само во кумановскиот говор; 2. фразеологизмите што се реализираат и во состав на северните говори и 3. фразеологизми кои се познати и на други македонски наречја, како и на македонскиот стандарден јазик.

Литература

- Видоески Божидар 1962: *Кумановскиот ѓовор*, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје.
- Видоески Божидар 2000: *Прашалник за собирање материјал за македонскиот дијалектен атлас*, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје.
- Велковска Снежана 2008: *Македонската фразеологија со мал фразеолошки речник*, „БПТ-Принт“, Скопје.
- Јашар-Настева Оливера 2001: *Турските лексички елементи во македонскиот јазик*, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје.
- Јашар-Настева Оливера 1962–1963: „Македонските калки во турскиот јазик“, *Македонски јазик XIII–XIV*, 1–2, 109–173.
- Matešić Mihaela 2006: „Frazeologija mjesnoga govora Vrbovskoga“, *Fluminensia*, год. 18, бр. 2, 31–81.
- Пеев Коста 1970: „За македонската дијалектна лексика“, *Македонски јазик*, Скопје.
- Пеев Коста 1988: *Кукушкиот ѓовор* кн. II, НИО „Студентски збор“, Скопје.
- Стоевска-Денчова Еленка 2004: *Кривојаланечкиот ѓовор*, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје.
- https://www.google.com/?gws_rd=ssl#q=kumanovski+muabeti+vicovi

Summary

This work is based on audio records from the field research of native speakers from Kumanovo. The gathered phraseologic material from the dialect in Kumanovo is semantically analyzed covering the monosemy, synonymy, polysemy and antonymy. Furthermore, the phraseologisms are grouped in so called concepts which are the basics for the cognitive semantics. The purpose of such analysis is to show the living phraseologisms and the mentality of a speaking community.

811.163.3'373.7

Изворен научен труд

Биљана Мирчевска-Бошева²⁷

ЗА ФРАЗЕОЛОШКАТА СЛИКА НА ПИЈАНИОТ/ ПИЈАНСТВОТО/ ОПИЈАНУВАЊЕТО ВО МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК

Апстракт: Во овој труд се разгледува еден сегмент од фразеосемантичкото поле пијан/ пијанство во македонскиот јазик. Фразеолошкиот материјал собран од соодветните речници, уметничката литература и од дискусии на социјалните мрежи се обработува во согласност со теоријата за концептуална метафора и метонимија.

Клучни зборови: фразеологија, фраземи, пијан, пијанство, македонски јазик

Фразеологијата, како лингвистичка дисциплина, претставува уникатна можност за експресивно изразување и непресушен извор на нови сликовити претстави за многубројните појави, состојби и предмети од светот кој нè опкружува.

Така, разгледувајќи ги толкувањата на лексемите *пијан*, *пијанство*, *опијанување* во речниците доаѓаме до дефинициите од типот на: 1. што се опил со алкохолна пијачка, 2. обземен од силно чувство, опиен, опијанет, 3. онеспособен од преголемо количество алкохол и сл.; пијанството се објаснува преку синонимот пијанење, а опијанувањето како доведување во пијана состојба со конзумирање алкохолна пијачка. Во споредба со ова, фразеолошката слика е далеку побогата, поразнообразна и посликовита. Така за пијаниот човек се вели дека: *џаси вар*, *џи вади дамките*, *џо криши дерџоџи*, *му џринесува жрџиви на Бах*, *џоминал низ лозје*, *џо фџиџил крџоџи*, *џо врзал маџарейџо*, *џо зел џехароџи*, *е во весело насџроение*, *џо исџлакна/накваси џрлоџо*, *има суво џрло* итн. Исто така, пијаниот човек е: *џуџнаџи*, *џричестџен*, *начукан*, *локнаџи*, *лаџнаџи*, *нашџокан*, *налокан*, *наџуџан*, *насџеџан*, *џврџнаџи*, *наџврџкан*, *џодмачкан*, *наџрескан*, *џресисан*, *наврнаџи*, *наџџоџен*, *намачкан*, *намокрен*, *доџџеран*, *шарнаџи*, *свеџнаџи*, *навезен*, *насмеан*, *нашминкан*, *џод џас*, *џеменџиран*, *џирџнаџи*, *наџален*, *сџаџисан*, *свеџосан*, *кефлеисан*, *воскреснаџи* итн.

Веќе од овој краток сегмент може да се забележи дека станува збор за многубројна група во која влегува разнообразна лексика со доста изразена експресивност. Вкупниот материјал за оваа фразеосемантичка група е ексцерпиран од фразеолошки и толковни речници, од уметничката литература како и од социјалните мрежи. Имено, со помош на две дискусии на социјалните

²⁷ Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Филолошки факултет „Блаже Конески“ – Скопје, biljana.mirchevska@gmail.com

мрежи (во групите *Пуздер ѝравам од македонскиот јазик и Прифатилишиџе за ѝреведувачи и ѝолкувачи*) кои предизвикаа широк интерес кај членовите, беше направена една анкета со цел да се евидентираат жаргонските и разговорните изрази коишто се моментално актуелни, а не може да се најдат во речниците или во убавата литература. Токму поради тоа кај дел од изразите има дијалектни примеси и отстапување од нормата. При собирањето на материјалот акцентот беше ставен на изразите кои се однесуваат на пијанство од конзумација на алкохол, додека изразите кои се однесуваат на пијанство, обземеност од радост, успех и сл. не се земени предвид.

Систематизацијата на собраниот материјал е направена во согласност со теоријата на Ковечеш (2010: 5) и ставот дека метафората е концептуален механизам со кој се врши пренос од областа-извор во областа-цел, т.е. една семантичка област се сфаќа преку призмата на друга.²⁸ Имено, можноста за ваков вид пренос ни овозможува да ги примениме знаењата и искуствата стекнати во една област за подобро разбирање на друга област.

Овде може да се надоврземе и со ставот на Баранов (2003) дека ако сакаме потполно да разбереме еден апстрактен поим (област-цел) мора да користиме друг поконкретен, физички концепт. Притоа нашите искуства од физичкиот свет ни служат како природна и логичка база за сфаќање на апстрактните, непознати концепти.

Со обопштување на искуството од практичниот живот претставено преку областа-извор, знаењата се организираат во вид на сликовити шеми (image schemas) кои истовремено претставуваат и релативно едноставни когнитивни структури. Тие постојано се репродуцираат во процесот на физичко заемодејство на човекот со реалноста (Lakoff, Johnson 2003). Во ваквите шеми спаѓаат категории од типот на: горе-долу, напред-назад, дел-целина. Областа-извор обично е интуитивно поразбирлива, поконкретна, позната најмногу преку директно физичко искуство и полесно се предава од еден човек на друг.

Во овој труд направивме обид за идентификување на метафоричките модели според кои се градени изразите кои се во фокусот на нашето истражување. Собраните примери ги поделивме на следниов начин:

1. Првата група изрази се поврзани со концептот *расѝение*. Едно од основните човечки искуства од практичниот живот е агрикултурата. Уште од најдамнешни времиња човекот ги одгледува и ги користи растенијата за да ги задоволи основните потреби за засолниште, храна, лекови, облека и сл. Токму поради ова, голем број метафори се мотивирани имено од ова искуство. Дел од нив се разгледани од страна на Золтан Ковечеш во неговата книга “Metaphor: A Practical Introduction”. Според него областа *расѝение* се употребува за подобро разбирање на сфери како научни дисциплини, луѓе,

²⁸ “a cognitive mechanism whereby one domain is partially ‘mapped’, i.e. projected, onto a different domain, so that the second domain is partially understood in terms of the first one”

економски и политички системи, односите меѓу луѓето и сл. (Kovecses 2010 : 98–101). Во книгата “Metaphors We Live By” Лејкоф и Џонсон (1980: 47) ја анализираат метафората *идеиите се растенија*. Освен тоа, растенијата често се употребуваат во конотација на човечка глупост, така што не е чудно што се среќаваат и во фразеолошкиот фонд поврзан со пијанството. Во нашиот случај во оваа група спаѓаат следниве изрази: *џијан како џиква*, *џијан – зумбул*, *џијан како красџавица*, *џијан како зелка*, *џијан – салаџа*, *арџаџик се најравивме* и сл. Сепак, најчесто употребуван израз од оваа група е оној во кој се споредува со дрво или со производи од дрвото. Тука спаѓаат изразите: *дрво е*, *џијан-дрво*, *џијан како дрво*, *дрвце е*, *џијан како куџук*, *куџук џијан*, *кор-куџук*, *џијан како леџва*, *даска џијан*, *кумур џијан*, *џреска* (треска сфатено во значење ‘ситни дрвца, гранчиња/прачки за потпалување оган’) и сл. Споредбата со дрвен предмет овде се должи пред сè на визуелната аналогија. Пијаниот човек губејќи рамнотежа често паѓа и се валка по земјата неможејќи да стане, исто како и дрвото. Во некои случаи оваа метафора се засилува со сликата на движење кон долу и пијаниот човек се претставува како зрел плод на дрвото кој се движи кон почвата: *узреан*, *сџасан* и сл.

2. Во втората група би ги издвоиле изразите кои припаѓаат на метафората *човекоџ е живоџно*. Споредбата на човечкото однесување и карактеристики со животните е разгледувана често и од многу автори (Lakoff, Turner 1989, Rayevska 1979, Milić 2013). Иако нема животно кое се карактеризира со желба за конзумација на алкохол, сепак, оваа метафора е доста активна. Сликањето на луѓето со карактеристики на животните се користи со цел да се потенцира деградацијата на пијаниот човек имајќи предвид дека фраземите со зооними многу често се користат во негативна конотација и опишуваат личност лишена од можноста за размислување и со скромни умствени способности. Тука спаѓаат изразите од типот: *џие како смок*, *џијан како клен*, *џијан како сом*, *џијан како свиња/џие како свиња*, *џијан како сџока*, *џијан како џоведо*, *краџој/сомој се најравивме*, *џие како вол*, *џие како слон*, *џијан како маџаре* и др.

3. Наредната метафора која е исто така доста распространета е движењето. Во основата на фраземите кои припаѓаат на оваа група лежи просторниот хаос кој произлегува од конзумацијата на алкохолот и проблемот со просторната ориентација и сензорните нарушувања. Овде има повеќе модели во зависност од насоката на движењето:

- движење надолу што се совпаѓа со негативната конотација кај Лејкоф и Џонсон каде горе е добро, а долу е лошо: *џо баџуе беџоноџ*, *џијан – џаџос* и сл.
- движење кон внатре што се поврзува со примерите од типот на: *џие како сунџер* и сл.
- неможност за движење што се поврзува со неможноста да се врати дома, да стои на нозе: *не џо дрџаџи нозеџе* и др.

4. Многубројна е групата во која пијанството/алкохолот се сфаќа како агресор, а пијаниот како жртва. Во овие изрази пијаниот човек е претставен како ослепен, болен, истепан, мртов. На пример: *џајсан, насемнаџи, сојнаџи, ранеџи, џејлосан, се одзема, се здрви, се џовреди, се самоџовреди, се нашминка, џројисно се унереди, се искриви, се сљушџи, кор-џијан, џрејариран, џијан (дури) однесен, џрешџен џијан, урочен, врзан, фаџен, се скрџи, виноџо џо фаќа, џо удира в џлава, кома џијан, дамла џијан/дамлосан, морџус, мрџов џијан, мумија, леш, џруџи* и др. Повеќето од овие изрази означуваат човек кој од пиењето изгубил чувство и се довел речиси до состојба на бессознание.

5. Сепак, најмногубројна и најразнообразна е групата изрази каде пијаниот се споредува со предмет. Споредбата на пијаниот со предмет носи најголема експресија. Во улога на предмет се среќаваат такви предмети во кои се чува течност (бочва), кои впиваат течност (сунѓер), кои по одредени свои карактеристики се поврзуваат со пијаниот човек, но се чини дека во соодветен контекст секој збор може да се употреби. Тука спаѓаат изразите: *џијан како фреска, икона, фрула, џон, цреј, џомаховка, кукла, саџелиџи, цуцла, крџа, луле, џејел, кџи, сџаџива, џешарда, кофџе, соленка, џаџа, џуље, џијан ко џајда, џиџс џијан, џџореџи, куфер џијан, авион, ракетџа, ракетџа земја-земја, земја-воздух, саџелиџи, џремџеџе, џруба, џијан – клешџа, кочан џијан, цреј, бочва, џуќум џијан, се најравивме сџомни* и др.

Од групата изрази каде се врши споредба со нежива материја најчесто употребувани се оние во кои пијаниот човек се споредува со камен или со земја, на пример: *камен џијан, камен Јано камен душо, џијан како земја, земја е, се земјосал* и сл. Овде би се задржале повеќе на изразот *џијан како мајка, се оџил како мајка* за кој има неколку толкувања од кои две се посебно интересни. Првото објаснување е од медицинска природа. Во минатото кога жените се пораѓале во своите домови без стручна помош бабиците им давале да пијат алкохол за да им го олеснат болното породување. На тој начин мускулите се опуштале и матката не била толку згрчена. Така настанал изразот *џијан како мајка* бидејќи жените при породувањето навистина биле пијани. Другото објаснување се поврзува со еден поширок израз *џијан како мајка земја*. Според Драгана Мршевић-Радовић, која се потпира на истражувањето на рускиот лингвист Никита Толстој, потеклото на изразот *џијан како мајка* е од изразот *џијан како мајка земја*. Според Толстој кај примитивните народи постоело верување дека мајката земја е сеопшта мајка прародителка на целиот свет. За да може да ја исполни својата примарна функција, репродуктивната, таа мора да биде обилно натопена со дожд. Секоја пролет започнува нов циклус на обилно натопување, напојување на земјата. Од овде е и врска на придавката пијан со напоен, напиен од вода. Со текот на времето значењето напоен станува секундарно, затемнето и отстапува место на попознатото пијан. Ова објаснување се поткрепува и со постоењето на изразот *џијан како земја*.

Интересни се и изразите *слика има ѿон нема; устиа има јазик нема; мене ме гледа, шебе те видува* во кои се потенцираат тешкотиите при комуницирањето и перцепцијата на околината што се карактеристични при потешките форми на опијанување.

Од жаргонските изрази кои се широко употребувани од говорителите би ги споменале: *дрой ѿијан, дренкокош ѿијан, флека, дујка, лале фан фан, луле бургас, баѿа луле, каѿеѿан леси, инсѿекѿор мамли, грч, губре, ѿарашајка, ласѿа београд, јок, у лажиче да го носиш, ошав, маѿија се најраивме, ѿијан дрога ѿорѿорож, дује ѿијан, мочан ѿијан, гомно ѿијан, Јура Сѿублич, ѿрубадур, се начука, се начука на мрѿво* кои би биле предмет на некоја наредна анализа.

За крај може да кажеме дека изразите кои се разгледувани во овој труд, а означуваат лесно опијанување кое предизвикува весело расположение, умерено или тешко опијанување, дејства кои го карактеризираат пијаниот човек или зборуваат за постојаната страст кон алкохолот, како и за интензитетот на конзумација на алкохол составуваат исклучителна фразеосемантичка група која се карактеризира со разнообразност и многубројност. Исто така, изненадува бројот на лексеми кои може да се најдат во составот на овие фраземи и се чини дека списокот е бесконечен. Нашиот обид за анализа на оваа група изрази резултираше со издвојување на неколку посебно активни метафори: *расѿение, живоѿно, движење, агресор, ѿредмеѿ*. Се разбира, има уште голем број единици кои не влегуваат во овие модели и кои би биле предмет на интерес на некое наредно истражување.

Литература

- Андреевски Петре М. 2007 : *Тунел, Табернакул* : Круг – Дневник, Скопје.
- Баранов А.Н. 2003: *Дескрипторная теория метафоры и типология метафорических моделей/ Международная конференция по компьютерной лингвистике «Диалог 2003»* <http://www.dialog-21.ru/Archive/2003/Baranov.htm>
- Баранов А.Н. и Добровольский Д.О. 2007: *Словарь-тезаурус современной русской идиоматики*, Мир энциклопедий Аванта+, Москва.
- Конески Блаже (ред.) 1961=1966: *Речник на македонскиот јазик I– III*, Институт за македонски јазик, Скопје.
- Велковска Снежана 2008: *Македонска фразеологија со мал фразеолошки речник*, Скопје.
- Мршевић-Радовић Драгана 1987: *Фразеолошке глаголско-именичке синѿагме у савременом срѿскохрваѿском језику*. Филолошки факултет Београдског универзитета, Београд.
- Мургоски Зозе 2011: *Толковен речник на современиот македонски јазик*, Филолошки факултет „Блаже Конески“, Скопје.

- Толковен речник на македонскиот јазик I–V*, 2003=2011, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје.
- Трневски Томислав 1997: *Речник на жаргонски зборови и изрази*, Скопје.
- Фразеолошки речник на македонскиот јазик I– III*, 2003=2009, Огледало, Скопје.
- Kovecses Zoltan 2010: *Metaphor : a practical introduction*, Oxford University press.
- Lakoff G., Johnson M 1980: *Metaphors we live by*, The University of Chicago Press, Chicago.
- Lakoff, George, Mark Turner 1989: *More than Cool Reason. A Field Guide to Poetic Metaphor*, The University of Chicago Press, Chicago.
- Lakoff G., Kovecses Z., 1987: “The cognitive model of anger inherent in American English“. - *Cultural models in language and thought*, Cambridge University Press.
- Milić Goran 2013: *Pristup zoosemiji u okviru teorije konceptualne metafore i metonimije*, Jezikoslovlje, 14.1 (2013), 197–213.
- N.M. Rayevska 1979: *English Lexicology*. Vyšča Škola Publishers, Kiev.

Summary

This paper deals with one semantic field – *drunk, being drunk, getting drunk* in Macedonian phraseology. As a material for inquire we are using idioms collected from the dictionaries, literature and discussions on social networks. In this paper we give a basic overview of this numerous and very interesting group and we are making an attempt to organize the material in accordance with the theory of conceptual metaphor and metonymy

811.162.3'373.7:811.163.3'255.6

Изворен научен труд

Јасминка Делова-Силјанова²⁹

ФРАЗЕМИ СО КОМПОНЕНТА 'ЎСТА/УСТА' ВО ПРЕВОДИТЕ ОД ЧЕШКИ НА МАКЕДОНСКИ ЈАЗИК

Апстракт: Во оваа статија се разгледуваат фраземите со соматска компонента 'ЎСТА/УСТА' во македонскиот и во чешкиот јазик од аспект на когнитивистичката теорија. Посебен акцент е ставен на можноста да се изнајдат фраземи што би биле целосен преводен еквивалент од едниот во другиот јазик како и начините и средствата за изразување на едно исто значење и во двата јазика.

Клучни зборови: македонски соматски фраземи, чешки соматски фраземи, когнитивистика.

1. Значењето на фразеологијата во јазикот е мошне важно како јазична област која го збогатува нашето изразување и на тој начин станува неделив дел од нашиот живот. Во дадена ситуација ни помага да изразиме одредена мисла со одредена мера на експресивност, емоционална обоеност, кои на нашиот јазик му додаваат субјективен израз за кој со тешкотија би наоѓале зборови. Фразеологијата е едно од најзначајните средства кои, на една страна ги зближува разните народи со посредство на преземање на фраземите во зборовниот фонд, и од друга страна, помагаат да се рашири нашата свест за географските и културно-историските прилики и традиции на другите народи благодарение на националните фраземи.

Овде ќе ги разгледаме фраземите со компонента 'ЎСТА/УСТА' во чешкиот и во македонскиот јазик, а примерите се извлечени од дела на чешки јазик преведени на македонски јазик.

2. Устата е отвор на главата на човекот која учествува во процесот на говорење и преку која се прима храната (Велјановска 1998: 75).

Устата е дел од човечкото тело, односно орган кој е поврзан со неколку значајни биолошки функции од кои произлегуваат симболичките значења што се надоврзуваат на системот на просторната организираност на телото. Меѓутоа, овој микрокосмички систем е заемно поврзан со перцепцијата на макросистемот, односно со културното структурирање на светот.

Преку устата се внесуваат сите хранливи материи што на човекот му

²⁹ Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Филолошки факултет „Блаже Конески“ – Скопје, jasmin.del@gmail.com

се неопходни за живот. Според тоа, и таа е поврзана со мотивот на животот, но и со бинарната опозиција **влез : излез**.

Освен внесувањето или примањето, устата ја носи и симболиката на излегувањето, произнесувањето. Мошне интересна е просторната асоцијација на устата и на задникот во однос на тоа што сè лошо може да излезе од неа, но и од задникот.

Устата е непосредно поврзана со способноста на човекот да произведува глас, односно да зборува, но и со испуштањето на душата: „Стегај заби“ му се вели на некој штом ќе се пожали дека не му е добро, стегај заби за да не ти излезе душата (Ристески 2001).

3. Кога зборуваме за деловите на телото и нивната карактеристика, мислиме на отсликување на она што за нас одредени клучни зборови го отелотворуваат најинтензивно и најприродно.

3.1. Во овој контекст ја имаме опозицијата **Отворена – затворена уста (Ústa otevřená – zavřená)**.

Да се отвори уста значи да се почне да се зборува, а во потесната смисла на зборот да се умее да се отвори уста значи да се знае да се каже некоја забелешка или коментар. *Otevřít si ústa na někoho* значи да се каже нешто некому на неумесен начин. Отворената уста пак, значи чудење – во природата на човекот е да ја отвори устата кога нешто ќе го изненади или пак кога нешто интензивно ќе му го привлече вниманието – тоа најдобро може да се забележи кај малите деца.

Затворената уста се сфаќа како заклучена соба, ја заклучуваме со клуч, *zavíráme na petlici*. Да се затвори устата – значи да се престане да се зборува.

3.1.1. Во нашиот материјал издвоивме еден пример со авторска варијанта на чешката фразема *zamrzlá mu huba* која има значење 'да се молчи'. Во нашиот материјал ја сретнавме еднаш.

На македонски имаме два превода бидејќи оваа фразема ја извлековме од дело на чешки јазик што на македонски е преведено од двајца преведувачи. Во едниот пример имаме буквален превод, додека во вториот пример имаме превод со споредбена аналогна фразема која во својот состав нема соматска компонента:

<p>Měl zamrzlá ústa a byl divný. str.146</p>	<p>Zamrzlá mu huba: mlčí (LR) dát si / mít ústa na zámek / na petlici: ze strachu nebo opatrnosti nemluvit, mlčet, nic neprozradit (E.M.)</p>
<p>Имаше замрзната уста и беше чуден. стр.189; Молчеше како мумија и беше чуден. стр.186 МК750МК</p>	<p>Не отвора уста: молчи, ништо не зборува (ФРМЈ)</p>

3.2. Полна наспроти празна уста (*Ústa plná : prázdná*)

Да се има *plná ústa něčeho (žvanit)* значи да се зборуваат бесмислици или многу да се зборува на некаква тема и тоа најчесто без исполнување на кажаното. Да се зборува со полна уста (со јадење) се смета дека е невоспитано. А, пак *říci něco na plná ústa* значи некому да се каже искрено или да му се каже сè, па во таа смисла устата е полна со она што сакаме да му го кажеме на соговорникот. Спротивно значење има изразот кога зборуваме, одговараме и сл. со половина уста, а пак оној што има *v ústech knedlik* зборува неразбирливо.

Празната уста, пак, е симбол на глад. Устата јасно е поврзана со примањето на храна, претставува простор каде што се собира плунката.

3.2.1. Чешката фразама *na půl úst / huby mluvit / odpovídat / zdravít apod.* има значење 'зборува без желба и/или неразбирливо'. Во нашиот материјал ја извлековме во еден пример.

На македонски јазик имаме превод со целосен еквивалент:

Skutečně také večer jen tak něco zabručel na půl huby a šel do postele. str. 53	Na půl úst / huby mluvit / odpovídat / zdravít apod.: Mluvit nezřetelně nebo neochotně (E.M.)
И навечер навистина само нешто изусти со половина уста и отиде в постела. стр.82 КЃ364МК	Со половина уста – без волја, нешто што не е кажано од срце (К.В.); Со половина уста – неискрено, нерадо, со колебање (З.М.); зборува со половина уста: кажува нешто, ама не од срце, туку притворно (Сн.В.)

3.2.2. Чешката фразама *vkładat / vložit někomu něco do úst* има значење 'да се припишат некому зборови што не ги кажал', а во нашиот материјал ја извлековме во еден пример.

На македонски јазик имаме превод со целосен еквивалент, истата фразама со истото значење ја потврдивме и во македонските речници со кои што располагаме. Следува примерот за илустрација:

Věta , kterou mu Bettina vložila do úst , shrnuje, zdá se mi, všechno, co jí Goethe během jejich setkání v duchu říkal... str.77	Vkládat / vložit někomu něco do úst: Přičknout někomu slova, která neřekl (E.M.)
--	--

3.3.2. Чешката фразема *od úst k ústům jít / kolovat / letět / nést se* има значење 'вест која брзо се шири од човек на човек'. Во нашиот материјал ја извлековме во еден пример.

На македонски јазик имаме превод со целосен еквивалент:

Výrok koluje od úst k ústům a celý Výmar se popadá za břicho. str. 55	Od úst k ústům jít / kolovat / letět / nést se: O zprávě nebo pomluvě, která se rychle šíří ústním podáním (E.M.)
Забелешката кружи од уста на уста и сиот Вајмар се кине од смеа. стр.61 МК1645МК	Се носи / се пренесува од уста на уста: 1. за вест, глас – брзо се шири, се разгласува усно, по устен пат 2. многу се зборува за некого или за нешто (ФРМЈ);

3.3.3. Чешката фразема *stát se v něčí hubě ohryzket* има значење 'некој што не го почитуваат, го озборуваат'. Во нашиот материјал го извлековме во еден пример. Оваа фразема ја потврдиме во книгата на Заоралек, можеме да кажеме дека е поспецифична за делата на постарите чешки писатели.

На македонски ваква фразема не потврдиме во македонските речници со кои што располагаме. Во нашиот пример имаме превод со целосен еквивалент:

...jsem-li přívětivá, stanu se v lečjaké hubě ohryzket ;	Být někomu za ohryzok / stát se v něčí hubě ohryzket: nevážit si ho, pomlouvat ho (LR)
...ако сум љубезна, ќе бидам во секоја уста огризок... стр. 170 BN1368МК	Се стави в уста некому: си дозволи да го озборуваат (ТРМЈ)

3.3.4. Чешката фразема *vyletělo / vyjelo mu to / něco z úst / z huby* има значење 'непромислено да се каже нешто што не требало' и во нашиот материјал ја извлековме во еден пример.

На македонски е преведена со целосен еквивалент. Ваквата фразема не ја потврдиме во македонските речници со коишто располагаме, но сметаме дека во говорниот македонски јазик оваа фразема често се употребува:

...a tu mně vylítla z huby taková nešikovná narážka.... str. 151	Vyletělo / vyjelo mu to/něco z úst /z huby: Neprozřetelně řekl, prozradile něco, co mělo zůstat nevysloveno (E.M.)
---	--

...и притоа ми летна од уста една непријатна забелешка... стр. 107 КЏ388МК	Му излета од уста: кажа нешто непромислено, без да размисли (м.з.)
---	--

3.3.5. Чешката фразема *držet pusu / hubu* има значење 'да не се зборува и/или да не се дава отпор'. Во нашиот материјал ја извлековме во 13 примери, а на македонски е преведена на три начини.

3.3.5.1. Во два примери преводот на оваа чешка фразема е извршен со делумен еквивалент, со оглед на тоа што во чешката фразема е употребена разговорна варијанта на именката **уста**, можеме да кажеме дека **муцка** одговара да биде преводно решение:

Okamžitě držte hubu ... str. 175	Držet pusu / hubu: Zpravidla v imperativu: a) nemluv, mlč b) neodporuj, podřid' se (E.M.)
Веднаш да си ја затнете муцката! стр. 201 МК1057МК	Му ја затна устата – го замолчи (К.В.); Затни ја/затнете ја устата/ Затвори си муцката: престани да зборуваш /ид/ (З.М.)

3.3.5.2. Во десет примери оваа чешка фразема е преведена со аналогна фразема, односно сосема различна фразема, но сепак има две соматски компоненти, тоа е македонската фразема *јазик за заби* со значење 'да се молчи, да не се зборува'.

За илустрација ќе дадеме само еден пример:

Ty drž radší hubu ... str. 449	Držet pusu / hubu: Zpravidla v imperativu: a) nemluv, mlč b) neodporuj, podřid' se (E.M.)
Ти подобро јазикот за заби ... стр. 415 ЈН2220МК	Го држи јазикот зад заби: внимава што зборува, се воздржува да зборува необмислено, навредливо; мудро премолчува некои работи (ФРМЈ); Можеби: Му ја затна устата – го замолчи (К.В.) Затни ја / затнете ја устата / или евентуално муцката бидејќи и на чешки е разговорна варијанта; Затвори си ја устата – престани да зборуваш /ид/ (З.М.)

3.3.5.3. Во еден пример имаме повторно аналогна фразама, различна од претходната:

Držte hubu - rozkřikl se policejní rada str. 34	Držet pusu / hubu: Zpravidla v imperativu: a) nemluv, mlč b) neodporuj, podříd' se (E.M.)
Долг ви е јазикот! - му се развика полицискиот службеник на Швејк. стр.26 JH1432MK	Долг е во јазикот / долг му е јазикот: многу зборува, често и необмислено, па може некој да биде засегнат од тоа (ФРМЈ)

3.3.6. Чешката фразама *huba mu jede jako trakář / kolovrat* има значење 'да се зборува многу и постојано'. Во нашиот материјал ја издвоивме во еден пример.

На македонски е преведена со аналогна фразама со соматска клучна компонента **јазик**. Сметаме дека сепак, посоодветен превод би бил со македонската фразама *зайвореџе си ја муџкаџа / усџаџа* со значење 'да престане да зборува'. За илустрација следува примерот:

A ty, Ando, si tady sedni a něco žvan, jindy ti huba jede jako trakař , co? str. 55	Huba mu jede jako trakář/ kolovrat: Mluvit hodně a bezobsažně; nepřetržitě žvanit (E.M.)
А, ти Андо, седи тука и дрдори нешто; во друг случај јазикот ти клепа како воденица , нели? стр. 36 KČ26MK	Можеби: отворил една уста до уши – многу се расприкажал (К.В.); Отворил една уста – постојано зборува (З.М.); Меле како воденица

3.3.7. Чешката фразама *nedávat si / nebrat si ubrousek / servítek před pusu* има значење 'зборува без да внимава што и пред кого зборува, без заобиколување'.

Во нашите два ексцерпирани примери имаме буквален, па и неразбирлив превод на оваа фразама. Сметаме дека е несоодветен и дека во македонскиот јазик има соодветен делумен еквивалент – *нема ѝпериз / ѝперде на усџаџа*. За илустрација следува еден пример:

Vy jste si také, pane strážmistr, nedal ubrousek na ústa před naší babou... str. 313	Nedávat si / nebrat si ubrousek / servítek před pusu: Mluvit jadrně až nevybíravě; bez obalu (E.M.)
И вие, господине нареднику, не држевите шамија на устата и пред онаа наша баба. стр. 287 JH1586MK	Нема периз / перде на устата – не внимава што зборува, без срам (К.В.);

Několika vyhladovělým simulantům tekly sliny z úst. str. 93	Sbíhají se mu sliny v ústech: Má na něco velkou chut', těší se na určité jídlo (E.M.)
На неколкумина гладни војници лиги им потекоа од устата. стр. 79 JH1746MK	Лиги му течат/му потекоа – има силна желба да вкуси нешто; почувствува силна желба да вкуси нешто (Сн.В.)

3.4.2. Чешката фразема *mazat někomu med kolem pusy/ huby/ úst* има значење 'лажно се умилкува некому' и во нашиот материјал ја извлековме во еден пример.

На македонски имаме буквален превод:

At' si maže ted', jak se říká, komu chce med kolem huby. str. 291	Mazat někomu med kolem pusy/ huby/ úst: Falešně někomu lichotit, pochlebovat (E.M.)
...сега, како што велат, на сите им ги мачкал усните со мед. стр. 266 JH1568MK	Блага/медена уста – слаткоречив е (К.В.); Мед му тече од устата – зборува милозливо (Сн.В.)

4.1. Има една карактеристика за фраземите со соматска компонента **уста** во чешкиот јазик, а тоа е дека тука ги поместивме и разговорните форми на оваа компонента, уште повеќе што тие беа побројни. Можеме да ги издвоиме во бројки, па така со компонента **ústa** во нашиот материјал имаме девет фраземи; со компонента **huba** имаме 15 фраземи и со компонентата **držka** имаме две фраземи.

4.2. Што се однесува на видот и граматичката структура на фраземите со соматска клучна компонента **уста** во нашиот материјал издвоивме една споредбена фразема (3.3.6.).

4.2.2. Сите останати фраземи во нашиот материјал, а со соматска клучна компонента **уста** се глаголски фраземи со различна структура. Една фразема има структура глагол+придавка+именка(соматска клучна компонента) (3.1.1.). Една фразема има структура глагол + предлог + именка (соматска клучна компонента) + предлог + именка (соматска клучна компонента) (3.3.2.).

Други три фраземи имаат структура глагол+именка(соматска клучна компонента) (3.3.5., 3.3.8., 3.3.9.).

Три фраземи се со структура глагол+предлог+именка (соматска клучна компонента) (3.2.1., 3.3.1., 3.3.7.)

Најбројни се фраземите со структура глагол+инд./дир. објект(+предлог)+именка (соматска клучна компонента) (3.2.2., 3.3.3., 3.3.4., 3.4.1.).

4.3. Што се однесува до начинот како се преведени од чешки на македонски јазик имаме различни ситуации. Со целосен еквивалент имаме најбројни преводи (3.2.1., 3.2.2., 3.3.2., 3.3.3., 3.3.4., 3.3.8., 3.3.9., 3.4.1.).

4.3.1. Со делумен еквивалент е преведена фраземата што е разгледана во точката 3.3.5.1.

4.3.2. Превод со релативен еквивалент, односно со замена на компонентата имаме во еден пример (3.1.1.).

4.3.3. Превод со аналогна фразама, односно сосема поинаква фразама имаме во примерите: 3.3.5.2., 3.3.5.3.

4.3.5. Буквален или неточен превод имаме во четири примери: 3.1.1., 3.3.1., 3.3.7., 3.4.2.

5. Во овој труд имавме намера да направиме семантичка анализа на фраземите со соматска клучна компонента 'ústa/уста' во делата преведени од чешки на македонски јазик од една страна, и од друга страна, да направиме анализа на нивните можности за преведување од едниот на другиот јазик. Нашата цел беше да се направи анализа на можностите за превод на фраземите од еден на друг јазик (во нашиот случај од чешки на македонски јазик) не со цел да се критикува преведувачот, но со намера да се дојде до заклучок колку во овие разгледувани јазици има исти фраземи, синонимни и на кои начини функционира јазичната мисла. Нашата анализа нè наведува да заклучиме дека и во чешкиот и во македонскиот јазик концептот на образување на фраземите и нивната сликовитост е прилично блиска што секако се должи на блискоста на двата јазика како според потеклото, така и припадноста кон европската култура и сличните географски услови. Сето тоа придонесува деловите на телото на човекот (во нашиот случај фраземите со соматска компонента 'ústa/уста') да се поимаат на сличен начин и образувањето и употребата на овие фраземи и во двата јазика да имаат за основа еднаква јазична слика.

Литература

- Делова-Силјанова Ј. 2012: *Соматскиите фраземи во преводите од чешки на македонски јазик и обратно*. докторска дисертација. Филолошки факултет „Блаже Конески“, Скопје.
- Велјановска К. 1998: *Фразеолошкиите изрази во македонскиот јазик (со посебен осврт на соматската фразеологија)*, докторска дисертација, Филолошки факултет „Блаже Конески“, Скопје.
- Миловановиќ К. 1994: *Речник симбола*, Народно дело, Крагујевац.
- Ристески Љ. С. 2003: „Културна топографија на човечкото тело“, *ЕтноАнтропозум*, ПМФ, Институт за географија, Завод за Етнологија, Скопје.
- Ристески Љ. С. 2005: *Категориите простор и време во народната култура на Македониите*, Матица македонска, Скопје.

- Čermák F. 1997: *Jazyk a jazykověda, Přehled a slovníky*. Pražská imaginace Praha.
 Čermák F. 2007: *Frazeologie a idiomatika česká a obecná*. Univerzita Karlova v Praze, Nakladatelství Karolinum.
 Lakoff G., Johnson M. 2002: *Metafory, kterými žijeme*. 1.vyd. Brno: Host.
 Levý J. 1998: *Umění překladi*, Ivo Železný Praha.

Речници и кратенки

- Slovník české frazeologie a idiomatiky. Přirovnání*. 1983. Academia: Praha. (SČFI) přiř.
Slovník české frazeologie a idiomatiky. Výrazy neslovesné. Academia: Praha. (SČFI) v.nesl.
Slovník české frazeologie a idiomatiky. Výrazy slovesné A-P. 1994a. Academia: Praha. (SČFI)
 1994b. *Slovník české frazeologie a idiomatiky. Výrazy slovesné R-Ž*. Academia: Praha. (SČFI)
 Велковска Снежана. 2008. *Македонска фразеолоџија со мал фразеолошки речник*. Скопје. (Сн.В.)
 Димитровски Тодор, Ширилов Ташко. 2003. *Фразеолошки речник на македонскиот јазик*. Том I, А-Ј. Огледало: Скопје (ФРМЈ)
 Ширилов Ташко. 2008. *Фразеолошки речник на македонскиот јазик*. Том II, К–П. Огледало: Скопје (ФРМЈ)
 Ширилов Ташко. 2009. *Фразеолошки речник на македонскиот јазик*. Том Трети Р–Ш. Огледало: Скопје (ФРМЈ)
 J. Zaorálek 2000 „Lidová rčení“ 4. vydání Academia Praha (LR)
 З. Мургоски Македонско – англиски речник на идиоми [http://www.scribd.com/doc/38948517/Македонско-Англиски-речник-на-идиоми/ид/\(З.М.\)](http://www.scribd.com/doc/38948517/Македонско-Англиски-речник-на-идиоми/ид/(З.М.))

Извори и кратенки

- Čapek. K. 1989. *Krakatit*. Československý spisovatel: Praha. (KČ1CZ)
 Чапек. К. 1990. *Кракаџит*. Детска радост: Скопје. (КČ1МК)
 Наšek. J. 1984. *Osudy dobrého vojáka Švejka*. Československý spisovatel: Praha. (JH1CZ)
 Хашек. Ј. 1988. *Доживувањата на добриот војник Швeјк*. т. 1 и 2. Наша книга: Скопје. (JH1МК)
 Němcová. V. *Babička*. Academia: Praha. (BN1CZ)
 Њемцова. Б. 2010. *Бабичка*. Македонска реч: Скопје. (BN1МК)
 Kundera. M. 2007. *Žert*. Atlantis: Brno. (MK4CZ)
 Кундера. М. 1969. *Шeга*. Нова Македонија: Скопје. (MK4МК)
 Кундера. М. 2007. *Шeга*. Табернакул: Скопје. (MK5МК)
 Kundera. M. 2006. *Nesmrtelnost*. Atlantis Brno. (MK3CZ)

- Кундера. М. 2009. Бесмртност. Табернакул: Скопје. (МК3МК)
Kundera. M. 2006. Nesnesitelná lehkost bytí. Atlantis: Brno. (МК2СZ)
Кундера. М. 2009. Неподносливата леснотија на живеењето. Табернакул:
Скопје. (МК2МК)
Viewegh. M. Povídky o manželství a o sexu. Petrov: Brno. (MV1CZ)
Вивег. М. 2000. Раскази за бракот и сексот. Табернакул: Скопје. (MV1МК)

Summary

In the Czech and Macedonian phraseology there is a range of interlingual parallels, common features in the content and form, which are explained both on genetic and typological basis. The phrases which are going to be presented in this paper are the somatic phrases which consist the word 'mouth' as a component. The analysis shows the closeness in the associative- pictorial thought of the speakers of both languages – Macedonia and Czech. Therefore, the study of this layer of phraseology, especially in regard to the juxtaposition of Slavic languages is of exceptional interest.

811.163.3'373.72,

811.112.2'373.72

Изворен научен труд

Маролова Даринка³⁰Пачовска Мирјана³¹

ИДИОМАТИЧНОСТ КАЈ ФРАЗЕОЛОГИЗМИТЕ ВО ТРАНСЛАТОЛОШКО СВЕТЛО

Апстракт: Предмет на истражување на овој труд е идиоматичноста, како една од основните карактеристики на фразеологизмите. Притоа се укажува на различните степени на идиоматичност, како и неидиоматичност на исказите, потпирајќи се на трудовите на врвните лингвисти Бургер и Флајшер во германската фразеологија и на Велјановска во македонската фразеологија. Почнувајќи со детерминирање на поимот *идиоматичност*, па преку правење дистинкција меѓу фразеолошкото и буквалното значење на исказите се доаѓа до класификација на фразеологизмите според степенот на идиоматичност на: целосни идиоми, делумни идиоми и неидиоми. Притоа се врши анализа на идиоматичните изрази (од секој степен) меѓу германскиот и македонскиот јазик од лингвистички и од транслатолошки аспект. Корпусот на истражување го чинат неколку книжевни дела од познати писатели од германско-јазичната литература, заедно со нивните преводи на македонски јазик.

Клучни зборови: идиоматичност, фразеологизам, буквално значење, неидиоматичност, идиом, транслација.

Вовед

Многу често во секојдневната комуникација слушаме и користиме изрази или фрази од типот: *налева масло во огњот*; *му која дујка некому*; *му забива нож во грб некому* и многу други. Се забележува дека споменатите изрази се составени од повеќе зборови, кои во оваа комбинација имаат развиено сопствено значење, а со нивна помош може да се искажат различни чувства, да се изрази мислење, да се покажат емоции. Овие јазични феномени се наречени *фразеологизми*. Една од основните особини на фразеологизмите е идиоматичноста. Токму оваа особина кај фразеологизмите, поточно различните степени на идиоматичност, е предмет на истражување на оваа научна работа. Сознанијата до кои се доаѓа се потпираат на врвните лингвисти

³⁰ Универзитет „Гоце Делчев“ – Штип, Филолошки факултет, darinka.marolova@ugd.edu.mk

³¹ ОУ „Д-р Трифун Пановски“ – Битола, mirjana_pacovska@yahoo.de.

Бургер и Флајшер во германската фразеологија и Велјановска во македонската фразеологија.

Цел на ова истражување е да се укаже на различните степени на идиоматичност, како и неидиоматичност на исказите, и да се докаже дека токму поради оваа особина фразеологизмите поседуваат комплицирана природа во поглед да изнаоѓање на преводни еквиваленти меѓу јазиците.

Трудот е структуриран така што најпрво се определуваат општите карактеристики на фразеологизмите, потоа, одејќи од општото кон конкретното, се детерминира поимот *идиоматичност* и понатаму целото внимание е на идиоматичноста на исказите. Прво се прави дистинкција меѓу фразеолошкото и буквалното значење на исказите, а потоа се прави класификација на фразеологизмите според степенот на идиоматичност на: целосни идиоми, делумни идиоми и неидиоми. За сето време се врши компарација на ваквите изрази меѓу германскиот и македонскиот јазик, а корпусот на истражување го чинат неколку книжевни дела од познати писатели од германско-јазичната литература, заедно со нивните преводи на македонски јазик.

1. Општи карактеристики на фразеологизмите

Постојат голем број мислења и дефиниции околу прашањето кои се главните карактеристики на еден фразеологизам. Многу лингвисти наведуваат различни карактеристики³², што помагаат да се разграничат слободните од неслободните зборовни состави. Основни карактеристики што се среќаваат во *Лингвистичкиот енциклопедиски речник* од 1990 г. се: преносното значење, стабилноста и репродукцијата (Велјановска 2006: 29). За Велјановска (2006: 62) важна карактеристика на фразеологизмите е и гестот, кој претставува израз на телото и во усната комуникација е доволен за да се пренесе некоја порака, а во пишан текст, синтагмата што го опишува гестот може да е двосмислена.

Според Ворбс (во Бремер 2009: 147) постојат пет карактеристики на фразеологизмите, тоа се: (1) полилексичност, (2) идиоматичност, (3) сликовитост, (4) експресивност, (5) стабилност и репродукција. Овие карактеристики, според Ворбс, понатаму влијаат и при определување на степенот на еквивалентност. Според Бургер (2003: 14–15), фразеологизмите се зборовни состави што покажуваат три карактеристики и тоа: полилексичност, стабилност и идиоматичност. Флајшер (1982: 35), пак, освен идиоматичност и семантичко-синтаксичка стабилност, им припишува и карактеристики на лексикализација и репродуктивност.

³² Во германската литература се среќаваат следниве термини кои се вбројуваат како карактеристики на фразеологизмите: стабилност, идиоматичност, непреводливост, сликовитост, експресивност, репродукција, метафоризација, метонимизација, семантичка трансформација, неможност за моделирање, особеност на внатрешната форма, конотација, одделно формулирање итн. (Бургер/Бухофер/Сиалм во Друм 2004: 66).

2. Идиоматичност

Идиоматичноста игра голема улога при распознавањето на слободните од неслободните зборовни состави (Chrissou 2000: 19). На пример, ако ја анализираме пословицата *der Apfel fällt nicht weit vom Stamm* (*крушата ѝод круша ѝага*), јасно е дека таа не реферира на крушите, односно на јаболката во германскиот јазик, туку алудира на децата и на родителите, т.е. дека децата, особено во негативните особини, се слични или исти како своите родители (Duden 2002: 54). Значи, идиоматичноста ја означува врската меѓу значењето на поединечните компоненти и значењето на целиот фразеологизам, односно разликата меѓу фразеолошкото и буквалното значење се означува како **идиоматичност**. Колку е поголема разликата меѓу овие значења, толку пометафоричен (пофигуративен) е фразеологизмот (Daniel, Kristensen 2009: 30).

2.1. Фразеолошко vs буквално значење

Фразеолошкото (идиоматично) значење се добива од контекстот. Ова значење не може да се открие од поединечните компоненти, туку мора да се знае значењето на целиот фразеологизам. Во македонската лингвистика за фразеолошко значење се употребуваат и термините: фигуративно, преносно значење, индиректно, посредно, секундарно, изведено значење.

[...] mit welchem sie jeden Augenblick das Gegenteil von dem sagte, was sie dachte, alles hintereinander hetzte und ihrem eigenen Manne ein X für ein U vormachte; [...]
(Keller, 1998: 20)

[...] ѝака иѝо во секој миџ џо кажуваше сѝроѝивноѝо од она иѝо нависѝина џо мислеше; ѝи набедуваше едниѝе ѝроѝив друѝиѝе, а на соѝсѝвениоѝи маж му ѝпродаваше роџ за свеќа; [...] (Келер 2000: 39)

Германскиот идиом *ein X für ein U vormachen*, кој го сретнавме во Келеровата новела „Ромео и Јулија на село“ влече корени од римските броеви, каде што буквата *V* стои за бројот 5, а буквата *X* за бројот 10. Но, ако цртите на *V* се продолжат надолу ќе се добие *X*, односно дуплирање на бројот. Денес во германскиот израз се користи буквата *U*, наместо буквата *V*, која потекнува од латинската азбука. Што се крие зад овој идиом ќе се знае само доколку се знае значењето на фразеологизмот како целина, а не како збир на значења на поединечните компоненти. Како соодветен преводен во македонскиот јазик постои скаменетата фраза *ѝпродава роџ за свеќа*, чиишто корени се некаде во времето кога свеќите имале голема вредност поради големата корисност, за разлика од прилично бескорисните рогови. Очигледна е разликата во вредноста. И зад германскиот и зад македонскиот израз се крие

значењето дека некој некогаш итро мами или лаже. Значи, и покрај разликите во мотивираноста на јазичните средства, сепак двата фразеолошки изрази ја имаат истата функција во двете култури.

Буквалното (нефразеолошко) значење е значењето што секој збор си го носи со себе и ова значење произлегува од значењата на поединечните компоненти. Синонимни термини за буквалното значење се: основно, етимонско, непосредно, првично и сл. (Никодиновски 2007: 28–29). Буквалното значење е најчеста појава во вербалната комуникација. Може да наведуваме безброј примери за него. Еден таков пример на исказ со буквално (нефразеолошко) значење е следнава реченица:

Ich habe dich oft für hochmütig gehalten, und vielleicht tat ich dir damit unrecht. (Hesse 1975: 10)

Чесќојојати ти смејам за ѓорделив и можеби со тоа ти нанесувам нејравда. (Хесе 2006: 7)

Поради тоа што конституентите на германскиот исказ, а аналогно на тоа и исказот како целина поседува буквално значење, на преведувачот не му претставувало тешкотија исказот едноставно да го преведе буквално на македонски јазик.

Многу фразеологизми покрај фразеолошкото значење имаат истовремено и буквално значење. На пример, да го разгледаме изразот *auf der Straße liegen* (лежи на улица). Кога некој човек 'лежи на улица', станува збор за буквална употреба на овој израз, ама кога една личност е отпуштена, на пример, од работа, тогаш исто така поради финансиски причини се вели дека 'лежи на улица', но сега во фразеолошка смисла. Изразот *jemanden auf Händen tragen* (носи некогаш во раце или носи некогаш на раце) може, исто така, да се употреби и буквално и фразеолошки. Некој може да се носи во раце (на пр. бебе) и тогаш имаме буквална употреба на овој израз, но ако фразеолошки го употребиме изразот, ќе значи 'од љубов, од почит, некогаш го чува, внимава на него, не знае што да направи за да му угоди некому'. Хомонимијата на ваквите фразеологизми често се користи за засилување на некое дејство, за забавување на говорот или текстот и воедно оваа игра на фразеолошкото со буквалното значење е главен белег на семантичките модификации.

So hatte Vrenchen die größte Not, ihre anmutige Person einigermaßen auszustaffieren, sich ein allerbescheidenstes Sonntagskleid zu erobern [...] (Keller 1998: 20)

Така Вренхен мачеше мака да ја среди својата мила појава, да изнуди за себе најскромнен неделен фустан [...] (Келер 2000: 40)

Така, германскиот израз *Sonntagskleid* претставува хомоним, кој може да биде сфатен на два начина: прво – фустан што се носи во недела, значи буквално, и второ – фустан што се носи само во посебни пригоди, како што

се: венчавка, крштаква, празник и сл. Како соодветен преводен еквивалент на првата варијанта во македонскиот јазик би бил изразот 'неделен фустан', а на втората 'свечен фустан'. Мотивираноста на оригиналниот израз може да се најде некаде во минатото кога жените особено се дотерувале во недела, кога било ден за одење в црква. Лексемата *Sonntagskleid* алудира на начинот на живеење на Германците во минатото, кога сите свечености се одржувале во недела и неделата ја сметале еден вид празник кога не работеле, па преведувачот не сакал да го лиши читателот од оваа слика и го одбрал првото, буквалното значење на сложенката.

2.2. Степен на идиоматичност кај фразеологизмите

Врз основа на тоа колку јак контраст постои меѓу фразеолошкото и буквалното значење толку поголема ќе биде идиоматичноста, па затоа кај различни видови фразеологизми, идиоматичноста е со различен степен. Врз основа на степенот на идиоматичност, според Бургер (2003: 31–32), фразеологизмите се подредуваат на: целосни идиоми, делумни идиоми и неидиоми.

Кога еден фразеологизам го означуваме како *целосно идиоматичен* (*идиоматиски израз*) тоа значи дека сите негови компоненти го изгубиле своето самостојно значење што го имаат надвор од фразеолошкиот израз, значи семантички се трансформирале и конструираат ново фразеолошко значење. На пр., во фразеологизмот *aus der Haut fahren*, со значење 'налутен, нетрпелив, излегува од кожа', двете компоненти *Haut* (*кожа*) и *fahren* (*вози*) имаат поинакви значења отколку во рамките на фразеологизмот.

Други примери за целосни идиоми се: *Öl ins Feuer gießen* (*налева масло во огњот*); *jemandem einen Korb geben* (*му даде корпа некому*). Во македонскиот јазик споменативе фразеологизми спаѓаат во групата **идиоми**³³ (Велјановска 2006: 26).

„Rede doch nicht so spaßhaft“, sagte Manz, „es wird wohl grad gemacht, und zwar auf deiner Seite, darauf kannst du Gift nehmen!“ (Keller 1998: 15).

„He љрави љакви шеѓи“, рече Манц, „меѓаља ќе ја исљравиме, и љоа на љвојаља сљрана; биди сиљурен во љоа!“ (Келер 2000: 35).

Идиомот *auf etwas Gift nehmen können* значи нешто како *љоа е сосема сиљурно, љоа е 100% сиљурно, на љоа можеш да се љољљреш, во љоа можеш да се обљожш* и сл. Ако ги разгледаме значењата на поединечните лексеми

³³ Овие фразеологизми се особено тешки за разбирање и за превод за оние што изучуваат странски јазици, бидејќи не постои очигледна врска меѓу значењето на поединечните компоненти и новото фразеолошко значење, освен кога истиот фразеологизам постои во двата јазици, на пр. и во македонскиот и во германскиот јазик се среќава истиот фразеологизам *Schwarzes Schaf* (*црна овца*).

(*darauf*=на *шоа*, *können*=може, *Gift*=отров, *nehmen*=зема) може да се констатира дека значењето на исказот воопшто не кореспондира со значењата на поединечните компоненти. Во македонскиот превод стои неутралниот исказ: *биди сигурен во шоа*, што всушност претставува парафраза на германскиот израз. На тој начин преведувачот успеал да ја пренесе смислата од оригиналниот исказ, но истовремено и го осиромашил стилот на текстот-цел. Како преводен еквивалент во форма на фразеологизам би можел да дојде предвид изразот: *можеш мирно да сѝиеш*.

Во случаите во кои само некои компоненти семантички се трансформираат станува збор за *делумно идиоматски изрази*. Кај овие изрази, некои од компонентите делумно си го задржале своето буквално значење. Притоа во изразот *schwitzen wie ein Schwein* (*се ѝоѝи како свиња*) глаголот *schwitzen* (*се ѝоѝи*) си го задржал своето буквално значење. Појава на делумно идиоматски израз се забележува во следниов извадок од расказот „Пресуда“ од Франц Кафка:

Schon hielt er das Geländer fest, wie ein Hungriger die Nahrung. Er schwang sich über, als der ausgezeichnete Turner, der er in seinen Jugendjahren zum Stolz seiner Eltern gewesen war (Kafka 1952: 21).

Ја држеше цврсто оградата како ишшо гладен човек држи храна. Се ѝрефрли ѝреку неа како одличен ѝимнастичар, каков ишшо беше во младешките години, на ѝордосѝ на своите родителѝ (Кафка 2007: 20).

Овде со компарацијата *etwas halten wie ein Hungriger die Nahrung* се прикажува сликовито колку цврсто ликот се држи за оградата – како што гладен човек држи храна. Изразот е делумно идиоматски затоа што глаголот *halten* си го задржал своето првобитно значење (*држи*). Идиоматичноста е присутна во вториот дел од фразата. Со истата семантика и цел, само со поинаква слика, во македонскиот јазик располага изразот: *се држи до/за нешшо како слеј за сѝај*, што повторно претставува делумен идиом, затоа што и овде глаголот *се држи* е во своето основно значење. Овој израз е преведен буквално (*како ишшо гладен човек држи храна*) со цел да му се остане верен на зборот.

Друг пример за делумно идиоматски изрази е *blinder Passagier* (*слеј ѝаѝник*). Во македонскиот јазик ваквите изрази (на пр. *железна дисциплина*, *бели робје*, *врел бакнеж*, *лесна девојка*) се наречени **компонентни фраземи** (Велјановска 2006: 26). На пример, компонентна фразема во долунаведениот исечок претставува сложенката *Wunderknabe*:

Jene wenigen, welche gelegentlich die Einfalt des Abtes etwas belächelten, waren desto mehr von Narziß bezaubert, dem Wunderknaben, dem schönen Jüngling mit dem eleganten Griechisch, [...] (Hesse 1975: 9).

Неколкумина од оние кои по некогаш малку ѝ се појасмеваа на општовата единствена природа, дојшлоку беа воодушевени од Нарцис, чудото од момче, убавец кој елегантно зборуваше зрчки, [...] (Хесе 2006: 7).

Во сложенката *Wunderknabe* првата компонента *Wunder* е она што ѝ доделува на именката извесна идиоматичност. Втората компонента *Knabe* е во своето основно значење. Ваквите структури во македонскиот јазик се пренесуваат со *чудо од...*, како што може да се види и од преводот (*чудо од момче*).

И на крај, кога поединечните компоненти не се семантички трансформирани или, пак, минимално се семантички трансформирани станува збор за **неидиоматски фразеологизми** (Burger 2003: 31–33). На пример, *sich die Zähne putzen* (*си ѓи мије забиџе*); *Abschied nehmen* (*се збоџува*); *in Bezug auf etwas* (*во однос на нешто*); *Schritt für Schritt* (*чекор по чекор*).

Kaum hatte ich einen Schluck Elsässer genommen, so spürte ich, dass ich heut noch nichts gegessen hatte außer dem Frühstücksbrot (Hesse, 1974: 45).

Штоом исџив една џолџка елзаско вино, сеџив дека денџа не сум џадел ништо друџо освен џоџадокоџи (Хесе, 2007: 43).

Таков неидиоматски израз е синтагмата *einen Schluck nehmen* (*зема една џолџка*), за што не би било логично во преводот да се бара идиоматски израз како преводен еквивалент. Така размислувал и преведувачот и го употребил изразот: *исџив една џолџка...*

Во групата на неидиоматски изрази Велјановска (2006: 27), меѓу другото, ги вметнува и благословите, клетвите, поздравите и авторските цитати. На пример: *Hallo* (*здраво*), *Auf Wiedersehen!* (*До видување!*) *Sei mit Gott!* (*Со Госџод најред!*), *Gott sei mit dir!* (*Боџ нека е со џебе!*).

Leb wohl! Der Brief wird Dir recht sein, er ist ganz historisch. (Goethe, 1958: 12).

Збоџум! Писмово ќе џи биде по волџа, сосема е исџориско. (Гете, 1989: 14).

Изразот *Leb wohl!* претставува формула за разделба која се состои од две компоненти *leb* (*живеј*) и *wohl* (*убаво!*). Бидејќи значењето на формулата произлегува од нејзините составни делови, ова се смета за неидиоматичен израз. Во македонската култура не е вообичаено луѓето да се збогуваат со благослови за добро живеење, туку пред сè со желби за добро здравје на соговорникот. Па, затоа како соодветни преводни еквиваленти на оригиналната формула би биле благослови од типот: *Со здравје! Осџани ми со здравје! Сè*

најубаво во живојот и сл. Сепак, преведувачот се одлучил за секојдневната формула за збогување: *Збогум!*

3. Заклучок

Овој труд настана како резултат на една подолготрајна истражувачка работа на авторките. Предмет на истражување на оваа научна работа беше идиоматичноста кај фразеологизмите, вклучувајќи го фразеолошкото наспрема буквалното значење и различните степени на идиоматичност на фразеолошките изрази, пред сè, потпирајќи се од една страна на врвните лингвисти во германската фразеологија Бургер и Флајшер, а од друга страна, на темелот на македонската фразеологија, Велјановска.

Во истражувањето беа применети повеќе методи, почнувајќи од дескриптивната и дефинициската, па преку егземпларната со наведување на примери на искази со различен степен на идиоматичност од германскиот и македонскиот јазик, потоа компаративната, кога компаративно се разгледуваа наведените примери во двата јазика, за да понатаму се врши конкретно анализа на овие феномени извадени од германски книжевни текстови, паралелно со нивните преводи на македонски јазик.

Со користење на оваа методологија се добиени повеќе заклучоци: прво, определувањето на поимот *фразеологизам*, како и на поимот идиоматичност, како една од основните особини на фразеологизмите претставува доста комплицирана задача за лингвистите, дотолку повеќе што идиоматичноста нема постојана димензија, туку напротив, во различни изрази, па дури и кај еден ист израз, но во различен контекст, зазема различни степени. Тоа ги прави ваквите изрази да бидат уште покомплицирани, доколку ги погледнеме од транслатолошки аспект. При интерлингвалниот превод на идиоматични изрази, преведувачот секогаш се наоѓа пред дилемата кој пат да го избере, т.е. дали да му остане верен на зборот или на смислата, на стилот или на содржината на оригиналот.

За крај, може да се заклучи дека колку е појака идиоматичноста толку фразеолошкиот израз е потешок за интерпретација и за превод. Во случај на изразено идиоматични изрази општоприфатено е начелото дека за најдобра солуција важи адаптацијата како транслаторно решение на проблемот. И обратно, колку полабава е врска меѓу конституентите на еден идиоматски израз, толку полесна ќе биде и интерпретацијата, а со тоа и трансферот во другиот јазик. Во такви случаи најчесто се посегнува по буквален или приближен превод.

Литература

Велјановска Катерина 2006: *Фразеолошкиите изрази во македонскиот јазик со осврт на соматскиот фразеологизам*, Македонска ризница, Куманово.

- Гете Јохан Волфганг 1989: *Сѝраданијаѝа на младитоѝ Верѝер* (превод: Лазо Алексовски), Мисла, Македонска книга, Скопје.
- Кафка Франц 2007: *Пресуда* (превод: Ранка Грчева), *Кафка, Ф. Пресуда и друѝи раскази*, Нова наша книга, Скопје.
- Никодиновски Звонко 2007: *Фиѝураѝивниѝе значења на инсекѝиѝиѝе во францускиѝи и во македонскиѝи јазик*, 2-ри Август С, Штип.
- Пачовска Мирјана 2014: *Фразеолоѝизмиѝе со вода како ѝлавна комѝионенѝа во ѝерманскиѝи јазик и нивниѝе еквиваленѝи во македонскиѝи* (магистерски труд), Филолошки факултет „Блаже Конески“, Скопје.
- Хесе Херман 2006: *Нарѝис и Злаѝѝоусѝи* (превод: Лилјана Ефтомова), Феникс, Скопје.
- Хесе Херман 2007: *Сѝеѝскиѝи волк* (превод: Емилија Бојковска), Табернакул, Скопје.
- Brehmer Bernhard 2009: *Äquivalenzbeziehungen zwischen komparativen Phraseologismen im Serbischen und Deutschen*. In: *Südslavistik online* 1, 2009, 141–164 (<http://www.suedslavistik-online.de/01/01.pdf>).
- Burger Harald 2003: *Phraseologie: Eine Einführung am Beispiel des Deutschen*. Erich Schmidt, Berlin.
- Chrissou Marios 2000: *Kontrastive Untersuchungen zu deutschen und neugriechischen Phraseologismen mit animalistischer Lexik* (Dissertation), Clemon-Verlag, Essen.
- Daniel Jessica, Kristensen Vickie 2009: *Übersetzungsprobleme bei Phraseologismen* (Masterarbeit), Copenhagen Business School Institut für internationale Kultur- und Kommunikationsstudien, Copenhagen.
- Drum Daniela 2004: *Semantischer Mehrwert und Multifunktionalität von Phraseologismen in der englischsprachigen Anzeigenwerbung* (Dissertation), Universität Trier, Trier.
- Duden 2002: *Redewendungen, Wörterbuch der deutschen Idiomatik*, 2. neu bearbeitete und aktualisierte Auflage. Band 11, Dudenverlag, Mannheim/Leipzig/Wien/Zürich.
- Fleischer Wolfgang 1982: *Phraseologie der deutschen Gegenwartssprache*, 1. Auflage, VEB Bibliographisches Institut, Leipzig.
- Goethe Johann Wolfgang 1958: *Die Leiden des jungen Werthers*, Reclam, Stuttgart.
- Hesse Hermann 1974: *Der Steppenwolf*, Suhrkamp, Berlin.
- Hesse Hermann 1975: *Narziss und Goldmund*, Suhrkamp, Berlin.
- Kafka Franz 1952: *Das Urteil*, Kafka, F. Das Urteil und andere Erzählungen, Fischer Bücherei, Frankfurt am Main.
- Marolova Darinka 2014: *Kultur in Prosatexten in übersetzungswissenschaftlicher Beleuchtung mit einer exemplarischen Analyse von Texten aus dem Deutschen und dem Makedonischen* (Dissertation), Fakultät für Sprachen, Kulturen und Kommunikation, SEEU, Tetovo.

Abstrakt

Gegenstand dieser wissenschaftlichen Arbeit ist die Idiomatizität, als eins der Grundmerkmale der Phraseologismen. Dabei verweist man auf die verschiedenen Stufen der Idiomatizität, wie auch auf die Nicht-Idiomatizität von Aussagen. Die Studie stützt sich auf die Spitze-Linguisten Burger und Fleischer von der deutschen und Veljanovska von der mazedonischen Phraseologie. Ausgehend von der Bestimmung des Begriffs „Idiomatizität“, durch die Unterscheidung zwischen der phraseologischen und wörtlichen Bedeutung der Aussagen kommt man zur Klassifizierung der Phraseologismen nach der Stufe der Idiomatizität, wie folgend: voller Idiome, Teilidiome und Nicht-Idiome. Dann wird eine Analyse der Phraseologismen (jeder Stufe der Idiomatizität) der deutschen und der mazedonischen Sprache sprachwissenschaftlich und translationswissenschaftlich durchgeführt. Den Korpus der wissenschaftlichen Forschung machen mehrere literarische Werke von berühmten Schriftstellern der deutschsprachigen Literatur mit deren Übersetzungen ins Mazedonische.

811.163.1'373

Изворен научен труд

Мери Цубалевска³⁴

ЗА ЛЕКСИКАТА НА ОХРИДСКИОТ АПОСТОЛ

Апстракт: Во овој прилог се осврнуваме на лексиката на Охридскиот апостол, на неговото место апостол во однос на другите апостолски текстови. Охридските ракописи претставуваат значаен извор за проучувањето на кирилometодиевското наследство со библиска содржина. Лексиката на македонските црковнословенски текстови ја потврдува врската на ракописите со старата словенска писмена традиција, а лексичките подновувања ги одразуваат одликите на говорот на пишувачите. Охридскиот апостол се карактеризира со повеќе лексички наслојки, што е резултат на писмената традиција на текстовите и на нивната употреба во различни средини. Основата на лексиката на апостолот е архаична, се забележува честа употреба на старите лексички варијанти карактеристични за текстовите на Охридската книжевна школа.

Клучни зборови: историска лексикологија, црковнословенски јазик, апостол, лексика, архаична и подновена лексика.

Ракописите што потекнуваат од Охридскиот книжевен центар претставуваат неодминливи извори како за лингвистички, така и за текстолошки проучувања. Тие претставуваат многу значаен извор за проучувањето на кирилometодиевското наследство со библиска содржина (Рибарова 2005: 11). Ракописното наследство на Охридскиот литературен центар станало предмет на интерес на славистиката уште во самите нејзини почетоци, а особено се засилило преку студиите на Шафарик, кога научната јавност имала можност прв пат да се запознае со дејноста на Св. Климент Охридски, како и на другите автори на т.н. златен век. Бројните македонски ракописи, а особено оние со богослужбена функција, документираат еволуција која води кон зацврстување на традиционалните особини и преферирање на архаичните средства на книжната норма (сп. Рибарова 1991)³⁵. Како што е познато преводот на апостолот, и тоа како избран така и комплетен текст е кирилometодиевски, неговата ракописна традиција може да се следи дури од помладите ракописи од разни редакции меѓу кои на прво место стојат

³⁴ Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“ – Скопје, m.cubalevska@yahoo.com

³⁵ Меѓу глаголските ракописи сочуван е пред сè евангелскиот текст, и тоа како апракосен (Асемановото евангелие) така и четвороевангелието (Зографското и Мариинското евангелие).

ракописите што ги одразуваат охридските традиции во писменоста, како што е особено Охридскиот апостол (*Охр*) од XII век (Рибарова 2005: 12).

Апостолот, кој во Библијата следува веднаш по евангелието е мошне значајна новозаветна книга која се користела во богослужбени цели, како и за поширока проповедна дејност. Заедно со евангелието, двете книги обединети во една општа идејна насоченост најдоследно ги изложуваат основите на христијанската идеологија.

Иако е извесно дека преводот на апостолот, и тоа како избран така и комплетен текст е кирилometодиевски, неговата ракописна традиција може да се следи дури од помладите ракописи од разни редакции меѓу кои на прво место стојат ракописите што ги одразуваат охридските традиции во писменоста. Најстар, и единствен сочуван препис е Енинскиот апостол од XI век, кој има бугарски црти (Рибарова 2005: 12). Понови преписи на апостолскиот текст претставуваат најстарите македонски ракописи, и тоа: *Охр* (директен препис од глаголска предлошка) и Слеченскиот апостол од XII век (*Слей*) и Струмичкиот апостол од втората половина на XIII век (*Сџр*). Гореспоменатите апостолски текстови (*Охр* и *Сџр*) претставуваат кратки изборни текстови. Во македонското ракописно наследство истиот структурен тип го содржи и Верковиќевиот апостол од XIV век (*Верк*), а полн изборен текст е застапен во *Слей* и во Карпинскиот апостол од почетокот на XIV век. Одломката на Вранешничкиот апостол од XIII век (*Вран*) припаѓа на поретките полни апостолски текстови што ги содржат Делата и Посланијата на св. апостоли во редоследот на Библијата (Рибарова 2005: 12).

Голем број студии во кои предмет на интерес се старословенските текстови, сведочат за интересот на славистите за еволуцијата на првобитниот словенски превод на апостолот, како и на проблемот на неговата редакција. Ќе забележиме дека проблемот се отежнува и со фактот што во споредба со евангелските текстови кои за X и XI век се претставени со седум сочувани глаголски и кирилски ракописи, славистиката не располагаше со ниеден старословенски ракопис на апостолот од овој период сè додека не се откри текстот на Енинскиот апостол, кого издавачите неоспорно го поместуваат во XI век. Критичните изданија на кирилските апостолски текстови (*Слей*, *Охр*, Христијанополски, како и изданието на *Вран*) фрлаат нова светлина врз прашањата за најстариот словенски превод на апостолот. Долго време во студиите за преводот на апостолот истражувачите не се задржувале на проблемот на неговата редакција од гледна точка на паралелното групирање во типови полн апостол и краток апостол, туку еволуцијата на преводот се проучувала без да се води сметка за овој факт (Новотни 1994).

Бицевска (1976: 1–9) и Јакимовска-Тошиќ (2001: 88–98) систематизирано и темелно даваат опис на трудовите во кои е третирана

оваа проблематика.

На прашањето за редакцијата на старословенскиот превод на апостолот од гледна точка на паралелно групирање во типови полн апостол и краток апостол, особено внимание му посветува Воскресенски (1789), притоа според јазичните и текстолошките особености утврдува четири редакции на апостолските текстови од XII–XV век:

1. Најстара, јужнословенска, во која се истакнуваат: Охридскиот, Слеченскиот, рускиот Толковен апостол од 1220 г., Мануиловскиот, Белградскиот, Шишатовачкиот, Карпинскиот и др.
2. Руска, од XIV век, со непознати исправувачи или преведувачи, претставена преку: Толстоевиот, Погодинскиот, Хлудовските на Типографската библиотека и др.
3. Руска, од XIV век, претставена преку Чудовскиот препис на Новиот завет, која според преданието е пишувана од раката на московскиот митрополитен Алексеј (1335 г.),
4. Руско-бугарска, создадена под трновско-ресавско влијание чиј премин во Русија е поврзуван со дејноста на митрополитот Кипријан.

Според Воскресенски (1892–1908) првобитниот превод на апостолот можел да настане со меѓусебно споредување на најстарите преводи на апостолот од една страна и грчките оригинали од друга страна. Своите проучувања за апостолот тој подоцна ги проширува во своето дело за старословенскиот апостол каде споредува повеќе од 50 апостолски текстови од XIII–XV век, но само врз основа на Апостолските посланија, додека Апостолските дејанија ги остава настрана.

На ист начин како Воскресенски, Архимандритот Амфилохиј (1886) го издава Карпинскиот апостол, во кој меѓу најстарите апостолски текстови покрај другите ги вбројува и *Охр*, што го сместува од X–XI век, *Слей* од 1220 г. и Карпинскиот ракопис на Евангелието-Апостол од XIII век. Според Сперански (1899) заклучокот на Воскресенски за руското потекло на втората редакција не е правилен (врз база на статистички податоци што му биле достапни на авторот). Тој се осврнува на меѓусебното влијание на редакциите што резултира со поголем број индивидуални варијанти.

Значаен придонес во иследувањето на прашањето за првобитниот превод на апостолот и неговиот однос кон грчкиот текст претставува студијата на В. Јагиќ (1893) за глаголската одломка на Гршковиќ од XII век. Тој дава паралела на овој текст со други одломки од јужнословенските ракописи и притоа доаѓа до заклучок дека тие претставуваат единствена група текстови, чија варијанта еволуирала од еден најстар заеднички текст. Јагиќ (1919–1920) пристапува кон прашањето за односот на

старословенскиот превод на апостолот спрема релациите на неговата грчка предлошка. Иако ја признава заслугата на Воскресенски, тој сепак му забележува што целото внимание го посветува на посланијата, не засегнувајќи ги апостолските дејанија. Јагик се обидува да ја изврши таа задача и, врз основа на критичките изданија на Грчкиот текст на Новиот завет, тој докажува дека првобитниот словенски превод на апостолот не се согласува со ниеден од нив, но едни му се поблиски, а други му се подалечни. Во оваа смисла проблемот за изучувањето на еволуцијата на преводот на апостолскиот текст не се изменува во ништо, ниту со изданијата на С. М. Куљбакин (1907).

Прилог кон разрешување на прашањето за првобитниот превод на апостолот и неговиот однос кон грчката предлошка дава и М. Вајнгарт (1922) во неговата рецензија за трудот на Јагик, каде што се осврнува на проблемот на грчкиот оригинал во светлината на новите сознанија на критичките проучувања на Новиот завет. Акцент става на разликата во преводот на текстот на Дејанија XVII,16 во *Сџр*, Шишатовачкиот и Христијанополскиот апостол наспрема *Слеј*. Контрастивните анализи му овозможиле да претпостави дека е можно да постојат диференцирани редакции. На истиот проблем, за односот на словенскиот превод на апостолот наспрема различните грчки редакции, големо внимание обрнал Ф. Пехушка (1948) во неговата докторската десертација. Значаен придонес во истражувањата на апостолот претставуваат трудовите на Р. Угринова-Скаловска (1970), а посебно внимание му посветува и О. Недељковиќ (1972), која се согласува со Јагик дека најголемиот број сочувани стари ракописи на апостолот се од типот на краткиот пракс апостол. Од ваков тип се на пр.: Енинскиот апостол од XI век, *Охр* од крајот на XII век, Михановиќевиот од XIII век, *Сџр* од XIII век, *Верк* од XIV век и др.

Охридскиот апостол (*Охр*) се чува во Москва, РГБ, Григ.13 (М.1965). Потекнува од последната четвртина на XII век. Содржи 112 пергаментни листа (16 X 21 см). Пишуван е од еден главен и уште двајца пишувачи, со кирилско писмо. Наместа има текст со глаголица, што укажува дека веројатно имал глаголска предлошка. Има скромна разновидна илуминација во зооморфен стил, иницијали со плетенки и иницијали во геометриски стил, како и заставки. Според содржината претставува краток изборен апостол. На крајот има календар (месецослов) со словенски имиња на месеците. Се вбројува меѓу текстовите што и припаѓаат на Охридската школа. В. И. Григорович го пронашол ракописот во 1845 год. во Охридската соборна црква, па според тоа е наречен Охридски (Велев, Макаријоска, Црвенковска 2008: 36). Според јазичните особености овој значаен ракопис е пишуван во Западна Македонија и е интересен како од јазичен, така и од литературен аспект.

Македонско ракописно наследство претставува извонредна основа за истражување на лексичкиот и зборообразувачкиот систем на црковнословенскиот јазик. Текстовите изобилуваат со извонредно богат илустративен материјал од различни лексичко-семантички групи, што овозможува нивна анализа од семантички и структурем аспект. Во исто време се презентира варијантноста и синонимијата, влијанието на грчкиот јазик и семантичката структура на зборовите и создавање на словенски еквиваленти според грчки образци во случаи кога отсуствува соодветен назив од народниот јазик.

Во лексиката на македонските црковнословенски текстови се izdelува архаичен слој што ја потврдува врската на ракописите со старата словенска писмена традиција лексички подновувања што ги одразуваат одликите на говорот на пишуваачите. Во македонските текстови покрај општословенската лексика се потврдуваат и лексеми со ретка, единечна употреба и индивидуални зборообразувачки варијанти за кои нема потврда во речниците на старословенскиот јазик. Бл. Конески (1956) во изданието на Вранешничкиот апостол истакнува дека лексичките особености на еден текст може многу повеќе, отколку граматичките особености, да укажуваат на поврзаноста на еден ракопис со одредена редакција.

Во овој прилог кратко ќе се осврнеме на лексиката на *Охр*, и тоа првенствено на проблемите кои би ни помогнале да го определиме местото на *Охр* во однос на другите апостолски текстови. За таа цел ја користевме картотеката на проектот Речник на црковнословенскиот јазик од македонска редакција при Институтот за македонски јазик „Крсте Мисирков“ во која како основен апостолски текст е ексцерпиран текстот на *Охр*, како и изданијата на *Вран* и *Сџр*. Врз основа на некои текстолошки споредби, Куљбакин (1913) заклучува дека *Охр* се izdelува, наспроти *Карѝ* кој стои настрана со некои свои иновации, односно *Охр* го поставува во потесна врска со *Слей*, Шишатовачкиот, Христианополскиот апостол. Илински (1912) пак, потпирајќи се на истражувањето на Куљбакин кон оваа група го приклучува и *Слей*, но не вршејќи споредби меѓу *Охр* и *Слей*. Според него *Слей*, и покрај својата блискост со *Охр*, во извесна смисла покажува и блискост со *Карѝ*. Бл. Конески (1956) врз основа на претходната споредба помеѓу *Охр* и *Слей*, а потоа и меѓу Шишатовачкиот, Хваловиот и *Вран* доаѓа до заклучок дека *Охр*, *Сџр* (Македонски) и *Вран* претставуваат три македонски апостолски текстови од XII до XIII век, блиску поврзани меѓу себе по својата лексика. Во тој поглед до *Охр* се приближуваат и Шишатовачкиот и Хваловиот ракопис.

Блахова и Хауптова (1990: 31–39) врз основа на нивната анализа на *Сџр*, забележуваат дека најблизок до Охридскиот апостол е *Сџр*, како во однос на лексиката, така и во однос на синтаксата. Лексичките совпаѓања на *Сџр* со *Охр* од една страна се архаизми, како на пр. етеръз, спџити, изобиловати

- IX 7. диваџе са - (= *Карѷ*) - ѷюдаџе са
 ниѷдиногo - (= *Карѷ*) - никого
 11. вьстани иди - (= *Карѷ*) - вьниди
 26. шкoѷшаше- (= *Карѷ*) - покѷшалаше са
 X 6. ѷдиногo- (= *Карѷ*) - ѷѷера
 XI 6. ѷѷврѷногаѷ - (= *Карѷ*) - ѷѷворонога
 XII 10. прѷшѷдша - (= *Карѷ*) - прошѷдша
 XIII 10. льсти - (= *Карѷ*) - неправды
 14. прѷшѷдша - (= *Карѷ*) - шѷѷвезше са
 XVII 1. сьнмище- сонзмище- сьборь
3. Случаи во кои *Охр* отстапува од совпаѓање меѓу *Карѷ* и *Вран*
 VIII. 40. мимоходз - мимондъ - мимонды
 взнити - прити въ кесари - прити
 IX. 2. боѷковзна листвѷа написана - книги на листъ написаны, слично
 на *Охр* е и во *Сѷр* и *Слей*; бѷкви на листъ написаны
 X. 3. дошѷдзша- вьшѷдъша - вьшѷдъ
 10. ѷвити сѷ- ѷѷѷ быти - ѷѷѷ быти
 XI. 5. велиѷ - великз - великъ
 8. никакоже- николиже - николиже
 20. благовѷщаѷще- благовѷствоѷѷще - благоѷствѷѷѷще
 26. снимати сѷ- сьврати са - сьврати са
 oѷѷити народз - наѷѷити народъ многъ - наoѷѷити народъ многъ
 XII. 7. спадаѷтз - испадошѷ - испадаѷ
 XIII. 2. павла- савла- саoѷла
4. Споредба меѓу *Охр* и *Карѷ*
 XIV 13. иереи - жрецъ (*Карѷ*)
 XVI 19. на трзгз - на сьборь
 XVII 16. трѷбы = *Карѷ*
 17. сьнмищеѷ = *Карѷ*, иудеи - жидовы
 18. ѷѷери - дроѷзи
 философз - прѷмѷдрыѷхъ
 стазаѷѷ са - сьпрѷшѷ са
 вьсзъ мирз - миръ
 26. житиѷ иѷз - прѷдѷлы житиѷ иѷхъ
 XVIII 26. на сонзмищиѷз - на сьнмищиѷхъ
 XIX 8. сонзмище - сьнмище
 XX 16. замоѷдѷти - закьснѷти

Изложениот преглед на лексичките разлики меѓу споредуваните апостоли ни овозможува да согледаме дека во најголем број случаи *Охр* и *Вран* покажуваат поголеми сличности, додека *Карѷ* се разликува од нив. Тоа го заклучува и Бл. Конески (1956: 45–57), во неговата студија, каде што истакнува дека текстот на *Вран* ја чува во изразита мера старината,

надоврзувајќи се на традицијата на архаичната македонска школа. Текстот чува траги од една стара глаголска предлошка, а во изборниот дел покажува ред интересни допирни точки со *Охр*, споделувајќи со него и некои грешки и пропусти наследени од некој постар препис. Во однос на лексиката, најмал е бројот на совпаѓања на *Охр* и *Карѝ*, а нешто поголем е бројот на лексички совпаѓања помеѓу *Карѝ* и *Вран*. Угринова-Скаловска (1970) од извршените споредби помеѓу *Охр* и Енинскиот апостол и на одделни места со *Карѝ*, заклучува дека разликите помеѓу *Охр* и *Карѝ* се многу големи (од споредувани 135 места, се совпаѓаат само на 5 места). Совпаѓањата на *Карѝ* со Енинскиот се поголеми.

Бицевска (1976: 118) врз основа на нејзината анализа на лексиката на *Карѝ* во споредба со *Вран* и *Охр* ги согледува следните ситуации:

1. Карпинскиот апостол во најголем број случаи стои настрана од *Вран* и *Охр* кои покажуваат помеѓу себе поголеми сличности.
2. Најмал е бројот на лексемите каде *Карѝ* се сложува со *Охр*.
3. Нешто поголем е бројот на истите лексеми во *Карѝ* и *Вран*.

При разгледувањето на лексичкиот фонд на *Охр* во споредба со *Вран*, *Карѝ* и *Сѝр*, може да заклучиме дека *Охр* се карактеризира со повеќе лексички наслојки, што е резултат на писмената традиција на текстовите и нивната употреба во различни средини. Основата на лексиката на апостолот е архаична, се забележува честа употреба на старите лексички варијанти карактеристични за текстовите на Охридската книжевна школа. Така нотиравме употреба на постарите варијанти: *каженикъ*, *закъспѣниѣ*, *съньмъ*, *съньмище*, *прѣѣж са*, *жже*, *витаљ*, *плащаница*, *жрѣтва*, *тъкъмо*, *година*, *послашж*, *ради*, *ѣтеръ* и др.

Од извршената кратка анализа може да заклучиме дека на лексички план *Охр* со својата архаичност стои блиску до текстовите настанати во Охридскиот книжевен центар, а најголем број на совпаѓања има со *Вран* и со *Сѝр*, а *Карѝ* пак, покажува голем број лексички совпаѓања со Енинскиот (Бицевска 1976: 118). Една подетална споредбена анализа на лексиката на овој текст ќе ги збогати досегашните сознанија и ќе даде попрецизни одговори на прашањата поврзани со лексичките слоеви застапени во *Охр*.

Литература

- Амфилохий А. 1886: Древле-славянский Карпинский Апостол XIII века (с греческим текстом 1072 года). т. I–III, Москва.
- Бицевска К. 1976: *Јазичниѣ особености на Карѝинскиоѣ айостѣол*, Филолошки факултет, Универзитет „Кирил и Методиј“, Скопје (магистерски труд).

- Бицевска К. 1978: „Карпински апостол“, *Македонски јазик*, XXIX, Скопје, 195–202.
- Бицевска К. 1984: „Лексичките подновувања во Карпинскиот апостол“, *Македонски јазик*, XXXV, Скопје, 373–380.
- Блахова Е., Хауптова З. 1990: *Сѝрумички (македонски) аѝосѝол*, МАНУ, Скопје.
- Велев И. 2014: *Исѝорија на македонската книжевност*, т. 1, Средновековна книжевност (IX–XIV век), Гирланда, Скопје.
- Велев И., Макаријоска Л., Црвенковска Е. 2008: *Македонски сѝоменици со глаголко и со кирилско писмо*, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје.
- Воскресенский Г. 1879: *Древний славянский перевод апостола и его судьбы до XV в.*, Москва.
- Воскресенский Г. 1892–1908: *Древний славянский апостол Писания апостола Павла I–V*, Сергиев-Посад.
- Илинский А. Г. 1912: *Слепченский апостол*, Москва.
- Јакимовска-Тошиќ М. 2001: *Македонската книжевност во XV век*, Скопје.
- Конески Б. 1956: *Вранешнички аѝосѝол*, Стари текстови II, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје.
- Конески Б. 1986: *Исѝорија на македонскиот јазик*, Скопје.
- Куљбакин М. С. 1907: *Охридская рукопись апостола*, Харков.
- Недельковиќ О. 1972: „Problem strukturnih redakcija staroslovenskog apostola“, *Slovo*, 22, Zagreb.
- Новотни С. 1994: *Верковиќев аѝосѝол*, Филолошки факултет „Блаже Конески“ (магистерска теза), Скопје.
- Поп-Атанасов Ѓ. 1989: *Речник на сѝарајта македонска лиѝература*, Скопје.
- Рибарова З. 1978: „Прилог кон карактеристиката на решничкиот фонд на македонските евангелски и апостолски текстови“, *Македонски јазик*, XXIX, Скопје, 105–110.
- Рибарова З. 1986: „Охридските традиции и јазикот на македонската средновековна писменост“, *Клименти Охридски–Сѝудии*, Скопје, 56–57.
- Рибарова З. 2005: *Јазикот на македонските црковнословенски текстови*, МАНУ, Скопје, 41–56.
- Рибарова З. 2009: *Палеославистички сѝудии*, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје.
- Сперанский М. 1899: „Рецензия на труды Г.А. Воскресенского“, „Записи ИАН“, VIII серия, т. III, бр. 5 (Отчет о тридцатьдевятом присуждении награды графа Уварова), СПб.
- Угринова Р. 1966: „Споменици на старомакедонската писменост“, *Словенска писменост*, Охрид.
- Угринова-Скаловска Р. 1970: „Енинскиот апостол во споредба со некои други апостоли“, *Кирил Солунски*, кн. 2, Скопје.

Угринова-Скаловска Р. 1972: „Јазичните особености на книжевните споменици од Охридската школа“, *Предавања на V семинар за македонски јазик, литература и култура*, Универзитет „Кирил и Методиј“, Скопје, 18–28.

Pechuška F. 1948: *Predloha staroslovenskaho tekstu Skulku apostolskuch*, Slovenske studie, Praha.

Weingart M. 1922: *Rec. Zum altkirchenslavischen Apostolus I–III*, Slavia, Praha.

Summary

Handwritten Macedonia Heritage is an extraordinary base for exploring the lexical and word formation system of Church Slavonic. Lexical fund confirmed in Church Slavonic manuscripts is the most important indicator of the essence and character of a significant number of facts of our national spiritual culture and material culture. In the lexicon of the Macedonian Slavic texts the archaic layer is separated, which confirms the relationship of the manuscripts written in the old Slavic tradition lexical innovations occurred, that reflect the characteristics of speech writers. In reviewing the lexical fund of *Ohridski apostol* compared with *Vraneshnichki*, *Karpinski* and *Strumichki apostol*, we can conclude that *Ohridski apostol* is characterized by lexical deposits as a result of the written tradition of texts and their use in various environments. The basis of the lexicon of the apostle is archaic, there was frequent use of old lexical variants characteristic of the texts of the Ohrid Literary School. Also noted the use of older versions: каженникъ, закьснѣние, съньмь, съньмище, прѣхъ са, жже, виталь, плащаница, жрътва, тъкъмо, година, послашъ, ради, етерь and others. *Ohridski apostol* is standing close with its archaic texts made in the Ohrid literary center, and most of the matches has *Vraneshnichki* and *Strumichki apostol*. In contrast stands *Karpinski apostol* which shows many lexical matches with *Eninski apostol*. A more detailed comparative analysis of the vocabulary of this text will enrich current knowledge and give more precise answers on questions related to the lexical layer represented in *Ohridski apostol*.

811.163.3'373:[091:003.349.8(497.7)

Изворен научен труд

Катица Трајкова³⁶

НАЗИВИ НА ПОЛИТИЧКИ, ОПШТЕСТВЕНИ И ВОЕНИ ФУНКЦИИ ВО МАКЕДОНСКИТЕ ЦРКОВНОСЛОВЕНСКИ РАКОПИСИ

Апстракт: Во прилогот ќе бидат разгледани лексемите со кои се именуваат титули, должности и функции во македонските средновековни ракописи. Анализата ќе биде насочена кон оние зборови што не се лексикографски потврдени во старословенскиот канон. Материјалот е користен од базата на проектот *Речник на црковнословенскиот јазик од македонска редакција*.

Клучни зборови: лексика, црковнословенски ракописи, титули, должности.

Средновековните писмени споменици содржат многубројни номинации на титули и должности. За државното уредување и за односите во општеството најмногу податоци се среќаваат во законите и царските хрисовули и грамоти каде што се содржани правните и административните уредби, но сепак и библиските ракописи и низа небиблски текстови, како што се прологот, дамаскилот, паренезисот и др., содржат лексика од оваа област.

Предмет на интерес на ова излагање се именувањата на титулите и должностите што се засведочени во македонските црковнословенски текстови, а лексикографски не се фиксирани во старословенскиот канон.

Од највисоките титули, т.н. царски титули, во црковнословенските ракописи ги бележиме именките **вѣсѣцарь**, **вѣсѣцарица** и **кралъ** (во канонот се забележани и: **царь**, **царица**, **цѣсарь**, **цѣсарица**, **кесарь**, **фараонъ**).

Првите две номинации, **вѣсѣцарь** и соодветниот корелат за женски род **вѣсѣцарица**, се евидентирани од Ваташкиот минеј каде што контекстите укажуваат на нивна религиозна употреба, односно се укажува на Господ како „цар над царевите“: *твоѣ моуки съвѣкоупльши въѣниа вѣсѣцарю жєніихъ влистающ и сє 72b8Vtš* и на Богородица: *вѣсѣцарница въгоѣроковица приде 216b27Vtš*. Познато е дека божјото и земното царство се два елемента што се преплетени во средновековниот период, па титулите цар и царица, освен за световни лица се употребуваат и за лица што владеат со небеското царство (Вендина 2002: 293), токму како што се употребени во нашиот материјал.

³⁶ Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“ – Скопје, katicatrajkova@yahoo.com

Титулата *крал* во екскерпираниот материјал ја сретнавме само во еден пример од житието за Кирил и Методиј од Станиславовиот пролог, каде што конкретно се однесува на бугарскиот владател Борис: *кнѧзь борысь краль нѣмечьскыиъ людѣиъ* 316r16Stan. Како што може да се види од примерот, во цитираниот контекст среќаваме две титули: *кнез* и *крал*. Првото именување *кнез* во речниците што ја обработуваат старословенската, односно црковнословенската лексика (СЈС, СС, М) укажува на нејзината полисемичност, имено со неа се означува 'суверен господар, владател; управник; началник; велможа; префект'. Според литературата (Славова 2010: 234) титулата *кнез* првобитно немала значење на владејачко достоинство, туку ја означувала службата на нејзиниот носител, на пр. гех означувало лице што управува, *dux* ја означувало службата на војвода, а грчкото **basileuv** имало значење како латинското гех. Со текот на времето поради важноста службата добила исклучително значење претворајќи се од служба во достоинство, а нејзиниот носител од исполнувач на служба станал господар. Оттука, најверојатно поради полисемичноста, лексемата *кнѧзь*, по христијанизацијата на Словените, ја добила функцијата на владетелска титула, која со значењето 'суверен господар, владател на држава' се доближува до значењето на грчката лексема **αἰσων**. Историските извори упатуваат дека бугарскиот кнез Борис прв меѓу Словените ја добил оваа титула (Бакалов, Попов и др. 2003: 399). Именката *крал*, пак, која според потеклото е од германскиот ареал, упатува на значењето 'лице што управува' (лат. гех, грч. **basileuv**).

Од Станиславовиот пролог, кој поради жанровската припадност содржи доста богат материјал од оваа тема, бележиме уште неколку номинации на титули. Со именката **авгоустѧ**, потврдена само од два контекста, е означена титулата *величестѧво*, титула на царица, владетелка: *петрь въ свѣтѧтихъ вѣаше въ лѣта ирны благоустивыиъ авгоустѧи* 259r2Stan, *свѣтааго ѳеѡхтиста и патрикиѧ шбразомъ скопца иже вѣ при ѳешдѡрѣ [и] авгоустѣ и крѣст(и) свѣтѧаго юустѧтиѧ* **Qeodwra~ aujousth**- 68v28Stan. Според литературата (Rosser 2011: 135) оваа титула ја доделувал царот на женски член на царското семејство, обично на својата сопруга, но понекогаш на мајка или сестра.

Именката **авгоустѧ**¹, во *Речникомѧ на црковнословенскиот ѧзик од македонска редакција* лексикографски е фиксирана со две значења. Едното е значењето *возвишен, величестѧвен*, првобитно почесна титула, а потоа составен дел од името на римскиот император Октавијан: *изыде повелѧниѧ ѿ кесарѣ авгоуста написати въсѧ вселенѧж* L2,1 Krat; додека пак потврдата на второто значење: *и по сѣмь поуѧена быста къ андишхоу дикею соуѧоу авгоустоу градоу и ѿ того мѡуѧѣнома быти* 33v16Stan укажува на значењето *величестѧво*, титула на император совладател или на префект. Како синоним на оваа именка од прологот ја бележиме и именката **авгоустѧли** *авѧустѧалиј*, титула на префект на Александрија: *нѣции же ѿ злоурадыиѧхъ ѧлѡвѣѧкъ шклеветашѧ и къ кнѧзоу*

александрѣскоу *августалию* посланноу дикѣемъ на оубиваниѣ хриѣстианомъ и посла *августалии* свѣзавъ и **Augoustation ... oAugoustatio**~ 116r18.20Stan. Ова именување не е засведочено во консултираните речници што ја обработуваат старословенската и црковнословенската лексика (CJC, CC, M). Последниве две именувања, **августъ**¹ и **августалии**, според потврдите, укажуваат на титули од понизок ранг.

Исто така, со две потврди од Станиславовиот пролог и една потврда од Крнинскиот дамаскин ја нотираме и именката **амира**, **амѣраи** *емир*, титула на арапски, а подоцна на турски владател: вѣзвративъ же се *амѣраи* агарѣнскыи на странюу тоу и кѣтъ свѣтъиѣ **oAjhraio**~ 28r17Stan, шклевета вакѣ старѣишииѣ и *амира* оустѣкнѣ и и тако скончѣ са 89v21, и ѣкоже видѣше его красна фѣщаре шздше и дароваше его *амире* критскомѣ **ajhrai** 195r22Krn.

Во корпусот на Речникот на црковнословенскиот јазик од македонска редакција нотиравме и значителен број титули од понизок ранг во однос на гореспоменатите. Од нив како највисоки дворски титули ги бележиме номинациите **протоасинкритъ** *ѣрв секретѣар*, *ѣрв советѣник на цароѣи*: по сѣмъ изгнанъ бысѣтъ миѣхиломъ цѣсѣсаремъ въ негомѣсто поставленъ бысѣтъ патриархъ фотиа протоспатаръ и *протоасингритъ* бывша прѣжде мниѣа фонтомъ (sic) изгнанъ бысѣтъ **prwtashkrhta** 47r8Stan, каде што всушност елементот прото- упатува на највисоко рангиран член од категоријата на лица или достоинственици, додека носителот на титулата **асинкритъ** *секретѣар*, *советѣник на цароѣи*: тарасии въ свѣтъѣхъ штѣцьѣ каашъ бысѣтъ костандинѣ градѣа рождеиъ и възрастѣ са[но]мъ *асингритъ* **thn ajian ajshkrhti**~ 150v11Stan имал пониска функција од претходно споменатата. Титулата *ѣосѣар секретѣар*, *советѣник на цароѣи* е потврдена уште во два примера во синтагмите **старѣи асинкритъ** и **прзвни асинкритъ**: ѳѣѣфилакѣ прѣподѣѣбныи штѣцьѣ каашъ бѣ ѣ странъ вѣстоуныхъ въ костандинъ градъ вѣшедъ слоужааше тарасию прѣподѣѣбномоу и ѣще *старѣишимъ асингритомъ* сѣщѣмъ **efi prwtasukrht** **ѣparconti** 160r25Stan, тѣи свѣтъиѣ маѣимъ ... *прѣвѣи асингритъ* сы штѣавъ все и бысѣтъ мниѣхъ **tou prwtasukrhtou** 300v4Stan.

Царскиоѣи намесник, односно *уѣравникоѣи на диецезаѣи* ја имал титулата **викари** (*викар*): ѣтъ бысѣтъ доментиномъ *викериемъ* и мѣжѣуенъ бысѣтъ въ анкирѣ **tou bikariou** 124r24Stan; шклеветана же бы вѣи мѣжемъ своимъ и прѣдѣста съ дѣтми своимъ антипатоу *викарию* 309r13Stan. Според податоците од *Речникоѣи на црковнословенскиоѣи јазик од македонска редакција* (св. 8, стр. 70), оваа лексема не е лексикографски обработена во речниците што се користат за споредба при изработка на речничките статии (CJC, CC, M).

Титулата **ѣпатъ** била давана првенствено на членовите на византискиот сенат. Според Новаковиќ (1908: 218), *ѣпѣи* значи највисок и тоа е цариградско достоинство што е еднакво на римското конзул. Пр. тѣи вѣшѣ при максимианѣ и гавианѣ и таркиниѣ *ѣпатома* вѣѣѣжъ же ѣ доростола 203r16Stan.

Именувањето **МАГИСТРЪ** *виш чиновник во дворецот* според изворите (Славова 2010: 168) е највисока титула што е давана на лица што не се членови на императорското семејство. На пр. *исихиѡ хрисѡтоѡвъ мжѡчѡежикѡ въше оубо при максимианѡ цѡсарѡи прѡвѡи въ полатѡ сѡи и саномѡ МАГИСТРЪ БЫВЪ* 216v5Stan.

Со именките **СИНЗКЛИТЪ**: *въ тѡжде* ден памет прѡподѡбнааго шѡца *каѡшего ѡешѡѡра архиепѡискоѡпа костандина градѡ* тѡ въ ... и **СИНЪКЛИТЪ** **sugkello**~ 98v7Stan и **СИНЗКЛИТИКЪ**: *иѡанѡ кѡщникѡ бѡаше въ костандинѡ градѡ сѡнѡ ѡѡтропиѡ синѡклитѡи* и *ѡешѡѡры* **sugklhtikov** 114v8Stan се обележува титулата *царски советник*. Именувањето **СИНЗКЛИТИКЪ** се однесувало и на членовите на сенатот, *сенѡторѡиѡе*: *бѡаше же въ градѡ гагронѡ моѡжѡ сѡнклитѡи* именѡмѡ *ѡешѡѡотѡ* 3v20Stan.

Именката **ВИНОУРЪПЪУНИ** *дворски ѡехарник* е почесна титула, и со неа се назначувал тој што му ја налева првата чаша со вино на владетелот. Во нашиот материјал таа е потврдена во синтагмата **СТАРѢШИНА ВИНОУРЪПЪУНИМЪ СѢТАРЕШИНА** *на ѡехарнициѡиѡе*: *в то оубо врѡма въ неже бѡ ѡсѡѡ въ темници сѡгрѡшѡста фараѡноѡ цѡсарѡю егѡпетѡскомоѡ двѡ слоѡзѡ старѡи[ши]на хѡбѡрѡемѡ и старѡишина виноурѡпѡѡмѡ* **ajrcioinocov**~ 264r25Les. Оваа сложенка претставува буквална калка на грчката лексема **oijnocov** (од **oino** 'вино' и **cein** 'налева').

Од номинациите на должности, односно лица вршители на должност бележиме три лексеми. Именката **ПОТАРЪ** е потврдена со значењето *сосѡавувѡ на докуменѡи* и истовремено означува *лице шѡо ја ѡѡтврдуѡ веродосѡјносѡи на докуменѡиѡи*, пр.: *павѡлѡ исповѡдникѡ бѡше ѡ градѡ солоѡнѡскаго потарѡ бѡвѡ александра патрѡарха свѡтѡаго* 56v27Stan.

Должноста *ѡѡравѡиѡел* во текстовите е потврдена со две именки: со **ОРЪФАНОТРОФЪ** евидентирана од Станиславовиот пролог со една потврда е потврдено значењето *ѡѡравник на сирѡѡѡиѡиѡиѡиѡе*: *въ тѡжде* ден *страстѡ свѡтѡаго мжѡчѡежѡиѡика зѡтика орфанотрофа* **tou`ojfanotrofou** 102r5Stan, а со именката **ѡѡАНАРХЪ**, нотирана од апостолите: *вз дамѡстѡ енарѡ(sic) арѡтѡѡи цѡсарѡѡ стрѡжаѡше градѡ дамѡскѡ* **ejnarch**~ 2C11,32 Ohr е потврдено значењето *ѡрадски ѡѡравник*.

Во црковнословенските текстови ексцерпиривме повеќе именки што имаат поопшто значење и упатуваат на важноста, односно моќта и позицијата на лицето во општеството. Така на пример од аристократските титули бележиме неколку номинации. Именката **БОЛѢРИНИ** *болѡарка* во *Речниѡиѡи* е засведочена со два примера ексцерпирани од пролошкиот дел на Ваташкиот минеј: *въ тѡжде дѡнѡ свѡетѡиѡх ѡѡѡ женѡ болѡринѡ мѡѡем сконѡаше сѡѡ* 193b2Vtš, ети же *више* и *ѡѡѡ* женѡ *болѡринѡ* *коѡпно сѡ ѡешѡдосѡѡ мѡѡтѡѡреѡ свѡтѡаго* 192d25Vtš. Оваа именка ја бележи и речникот на Миклошич, додека лексемата **БОЛѢРЬКА** не е засведочена во консултираните речници. Неа ја нотиравме со една потврда од Крнинскиот дамѡскин: *и вз конѡстантинѡ град*

бѣ нѣкаа болярка анна имѣнемъ еи **ajrcontissa** 245r25Krn. Овие две именки претставуваат протобугарска лексичка наслојка.

Титулата *џолемец, велможа* ја бележиме и кај супстантивизираната придавка **ВЕЛИКЪ**: дѣньс есѣтъ въ полати и заѡуѣтра въ грѣбѣ дѣньс властелинъ и *ВЕЛИКЪ* заѡуѣтра смрѣде и воиѣе ѣрзвѣе плзны **mega**~ 199r24Krn.

Именката **ВЛАСТЕЛИНЪ** во *Речникомѣ* е посведочена со значењето *џосѣодар, владаѣтел, уѣравник*, нотирано и во користените речници. Од Крнинскиот дамаскин, пак, се бележи и потврда на значењето *властѣелин, блаџородник, дворџанин*: богати и властелѣ бѣхѣ и доврѣиши ѣко бѣхоу ѣ рода цаѣрскаа срѣѣу ѣ даѡвѣда цаѣра **ajfconte**~ 172r26Krn.

Од воените титули што не се лексикографски потврдени во канонот ја бележиме именката **ПРОТОСПАТАРЪ** 'прв меѣу спатриите' титула давана на чиновници или на воени началници според рангот. Со оваа титула во Византија биле удостојувани командири на теми, а од 11 век значењето почнува да ѣ се губи. Во византиската листа на титули таа го заземала деветтото место (Славова 2010: 173). Според Новаковиќ (1908: 219) протоспатар е висок дворски чин (налик на денешното прв аѣутант) и заземал едно од првите места во личната царска војничка куќа. Пр.: по сѣмъ изгнанъ бысѣтъ михаиломъ цаѣсаѣремъ въ нѣго мѣсто поставленъ бысѣтъ патриархъ фотиа *протоспатарѣ* и протоасингрить бывша прѣжде мниѣа фонтомъ(sic) изгнанъ бысѣтъ **prwtospaqarion** 47r8Stan.

Во ракописите бележиме и неколку воени чиновни. Такви се: **НОУМЕРЪ** (лат. numerius), *вид римска воена честѣ, односно воен чин*: великии мѡуѣѣнѣжѣ мина бѣше при маѣимѣанѣ цаѣсаѣри ѣ страны ѣгѣпетскыѣ воињ сѣи *ноумера* глаголюemyхъ роуѣилианъ **stratiwth~ wh tou` nounerou** 62v10Stan, потоа придавката **ОПЪТИНОВЪ** во синтагмата *оптиновъ* чинъ за означување *ѣодофицер*: сидор хриѣстоѡвъ мѣѡуѣѣнѣжѣ бѣше въ цаѣсаѣрство дикѣа ѣ александѣрѣскааго градѣа воињствоѡѣа же *оптиновъ* чинъ творѣаше 221r17Stan, како и **СИНАТОРЪ** *синаѣор, воен чин*: свѣтѣи мѡуѣѣнѣжѣ сеѡерианъ бысѣтъ ѣ градѣа сеѡастинска воюѣ въ чиноу *синаѣорѣ* при ликини цаѣсаѣри **ejj th/ taxei twñ sinatorwn** 11r1Stan. На воен чин се однесува и именката **СХОЛАРИИ**, што означува војници од императорската дворска војска. Ексерпираната синтагма **СХОЛАРИИ САНОМЪ** ја именува службата, односно должноста *дворска сѣпража* : авѣксентие въ свѣатѣхъ штѣѣѣ ѣашѣ бѣше въ цаѣсаѣрство тѣшѣѡсѣи малаго ѣ вѣстока сѣи ѣеже и *схолариинѣ саномѣ* **scolario~ thn ajian** 142r23Stan. Именката **ТРИБОУНЪ** служи за номинација на *команданѣтѣ на римскиѣ леѣи*: въ тѣжде ден свѣатѣаго мѣѡуѣѣнѣжѣа ноуѣста тѣ бѣ ѣ градѣа римскааго въ ноумѣрѣхъ воињствоѡѣа подѣ *трибоуномѣ* клавѣдиѣемъ воињствоѡѣа 274r13Stan. Во Станиславовиот пролог оваа должност ја бележиме и со синтагмата **ТРИБОУНЪСКИ САНЪ**: тѣ бѣ при максимѣанѣ цаѣсаѣри воињ саномѣ и ѣеже же *трибоунѣскимѣ саномѣ* 301v7Stan

Именката **ВЛАСТЕЛЪ**, што погоре веќе ја споменавме во материјалот, е фиксирана и со значењето *зѣюведник*: корнилѣе сѣтникъ бѣше ѣ кесарѣе палѣстѣинскыѣ ѣѣмъ воиномѣ *властелѣ* бѣ **ajfcwn** 43v25Stan.

Од приложенив лексеми што служат за номинации на титули, должности и лица вршители на должност може да се заклучи дека најголем број од нив се заемки, особено заемки од латинскиот јазик. Такви се именките: *авгоуста*, *авгоусталин*, *авгоустз*, *протоасинкритз*, *викарин*, *упатз*, *магистрз*, *синзклитз*, *синзклитикз*, *потарз*, *орзфанотрофз*, *протоспатрз*, *ноумерз*. Како заемки од старогрчкиот јазик ја нотиравме лексемата *εφληαρχз*, а лексемата *виноурзпзџин* претставува буквална калка на старогрчкото *οἰκισου*. Именките *амира*, *амераи* имаат арапско потекло. Од германскиот ареал ја бележиме именката *кралз*, а именките *болѳрзџин* и *болѳрџка* претставуваат протобугарски заемки. Од словенскиот арел бележиме многу мал број именки, тоа се лексемите *великз*, *властелинз*, *властелз*.

Номинациите на титули, должности и чинови се засведочени и со неколку синтагми: *старѳишина виноурзпзџинамз*, *старѳи асинкритз*, *прзвин асинкритз*, *оптионовз џинз*, *сѳоларин саномз*, каде што првата компонента од синтагмата е словенска лексема, а втората е заемка, односно калка во синтагмата *старѳишина виноурзпзџинамз*.

Обработените лексеми во материјалот од црковнословенските ракописи од македонска редакција потврдуваат дека во именувањата на титулите, должностите и функциите најмногу се користат позајмени лексеми како резултат на присуството на различни општествени и културни заедници што имале различни начини на општественото уредување. Во нашиот материјал се забележува значителен број на византиски титули што, секако, е резултат на влијанието на Византиската Империја на Балканскиот Полуостров.

Литература

- Вендина Татјана Ивановна 2002: *Средновековий човек в зеркале старославянскогo языка*, Индрик, Москва.
- Золотовский Владимир Алексеевич, Шанин, Андрей Александрович 2012: „Дворцовые должности в системе центрального управления Византийской империи раннепалеологовского периода“, *Вестн. Волгогр. гос. ун-та. Сер. 5, Юриспруд., Проблемы теории государства и права*, Волгоград, 178–279.
- История на бългáрите (Од древността до крај на XVI век)*, 2003, т. 1., група автори, уред. Бакалов Г., Труд, Софија.
- Макаријоска Лилјана, Павлеска-Георгиевска Бисера 2013: *Македонската лексика низ вековите*, Скопје.
- Макаријоска Лилјана, Павлеска-Георгиевска Бисера 2014: *Називи на лица во македонските средновековни текстови*, Скопје.
- Новаковиќ Стојан 1908: „Византијски чинови и титуле у српским земљама XI–XV века“, *Глас српске краљевске академије, LXXVIII, дружи разред*, 47,

- Државна штампарија на кралството Србија, Белград, стр. 178–279.
- Панов Бранко 1985: *Средновековна Македонија*, т. II, Мисла, Скопје.
- CJC: *Slovník jazyka staroslověnského*. I–IV, 1966=1997, гл. ред. Kurz J., Hauptová Z., Praha.
- Славова Татјана 2010: *Владелец и администрация в ранносредновековна България. Филологически аспекти*, ПАМ ПъблишингКъмпани ООД, София.
- СС: *Старословянский словарь (по рукописям X–XI веков)*, 1994, ред. Цейтлин Р. М., Вечерка Р., Благова Э., Москва.
- Miklosich Franz 1862: *Lexicon palaeoslovenico-graeco-latinum emendatum auctum*, Vindobonae.
- Rosser John 2001: *Historical Dictionary of Byzantium*. Lanham: The Scarecrow Press, Inc.

Summary

From the rich lexical material inserted in Macedonian Church Slavonic texts, in this paper are analyzed lexemes used for naming titles and functions, which are not confirmed by the Old Slavonic canon. The used material is taken from the bases of the project Dictionary of the Macedonian recension of Church Slavonic, issued by the Institute of the Macedonian language “Krstе Misirkov”, Skopje.

The analysis has proven that there are examples of more titles and functions in the texts. For the highest titles, used for naming of king, the texts confirm the following: *вьсецарь*, *вьсецарица*, *краль*, *августа*, *августъ*, *августалин*, *амира*, *амѣран*. Some examples refer to naming of court titles, such as: *протоасинкритъ*, *асинкритъ*, *виноуръпъчѣни*, *викарин*, *чпатъ*, *магистръ*, *синзклитъ*, *синзклиткъ*, and the nouns *потаръ*, *орфанотрофъ*, *ѡфанархъ*, confirm persons, the doers of the functions. Through the texts some more general nouns can be found. The nouns *болѣрзини*, *болѣрька*, *великъ*, *властѣлинъ*, are asserting the importance or the power and the position of the individual in the society. From the army titles, the noun *протоспатръ*, is the naming that it is not lexicographically confirmed by the canon.

The lexems that were analyzed in the selected Church Slavonic writings from the Macedonian redaction, have revealed that most of the lexems for naming of the titles, duties and functions are borrowed. This is a result of the presence of various cultural and social communities that had different social organizations. In the material used for this paper, there are a substantial number of byzantine titles, resulting from the influence that the Byzantine Empire had on the Balkan Peninsula.

811.163.1'367.625:[091:003.349.8

Изворен научен труд

Наталија Андријевска³⁷

ГЛАГОЛСКИОТ ПРЕФИКС *paз-* ВО МАКЕДОНСКИТЕ ЦРКОВНОСЛОВЕНСКИ ТЕКСТОВИ

Апстракт: Анализата ги опфаќа глаголите префиксирани со формантот *paз-* во старите македонски ракописи ексцерпирани за проектот „Речник на црковнословенскиот јазик од македонска редакција“. Извршена е споредба на анализираниот материјал со современиот македонски јазик. Одделно внимание е посветено на синонимните и на антонимните врски на овој префикс со други префикси. Истражувањето овозможува да се изведат заклучоци за континуитетот во деривацијата на глаголи со префикс *paз-*, почнувајќи од старословенскиот, преку црковнословенскиот, сè до стандардниот македонски јазик.

Клучни зборови: глаголи, префикс *paз-*, црковнословенски јазик, македонска редакција, стандарден македонски јазик.

Префиксните глаголски образувања се девербални деривати што припаѓаат на модификациските ономазиолошки структури, со оглед на тоа што функцијата на префиксот е модифицирање на значењето на основниот глагол. Наспрема повеќето глаголски префикси во старословенскиот и во црковнословенскиот јазик, а низ јазичниот развој сè до денес, постојат соодветни предлози. Во однос на ова, во својата монографија посветена на „Значењата на глаголските префикси во македонскиот јазик“, проф. Угринова-Скаловска укажува на потеклото на глаголските префикси „од предлози кои во извесен период време почнале да се употребуваат пред глаголот и подоцна се слеале со него“ (Угринова-Скаловска 1960: 5). Меѓутоа, за разлика од најголемиот број префикси во стариот јазик, како на пример *вz-*, *вzз-*, *дo-*, *зa-*, *из-*, *на-*, *отz-*, *по-*, *при-*, *сz-* и др., кои водат потекло од предлозите *вz*, *вzз*, *дo*, *зa*, *из*, *на*, *отz*, *по*, *при*, *сz*, наспрема префиксот *paз-* не постои соодветен предлог во старословенскиот и во црковнословенскиот јазик (таков е и префиксот *про-*). Имено, според постојните етимолошки истражувања, префиксот *paз-* потекнува од сесловенскиот и прасловенскиот префикс **orz-*, што првобитно бил прилог **orz* со значење 'во различен правец, во различна насока, одделно, одвоено' (Skok 1973: 114; ESJS 2006: 758).

Во оваа статија ќе бидат разгледани глаголските деривати со префиксот

³⁷ Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје, natalijaandrijevska@yahoo.com

раз- во материјалот ексцерпиран за проектот „Речник на црковнословенскиот јазик од македонска редакција“. Во литературата се забележува дека некои лингвисти врз база на значењата на мотивирачката основа им припишуваат на префиксите особености што тие всушност ги немаат (Христов 1979: 120). Овде класификацијата е извршена преку сопоставување на значењето на основниот и префиксираниот глагол, односно анализата ги опфаќа оние семантички нијанси што токму префиксот раз- ги внесува во значењето на префиксираниот глагол во однос на значењето на основниот збор. Одделно внимание ќе им биде посветено на синонимните и на антонимните врски и односи во кои стапуваат дериватите со префиксот раз-, и тоа во рамките на истокоренската синонимија, односно антонимија, така што ќе биде утврдено во кои значења на префиксот се реализираат тие односи. Надвор од анализата остануваат оние глаголи кај кои глаголот од основата нема самостојна употреба на ниво на старословенскиот, односно црковнословенскиот јазичен развој, на пр.: развотѣти, распати. На полипрефиксацијата нема да се задржуваме со оглед на фактот што употребата на раз- како втор префикс е ограничена само на неколку глаголи. На пример, глаголите распропинати (несвршена форма од свршениот глагол распропати, кој не е засведочен во материјалот), распрострѣти и неговата несвршена форма распростирати, и покрај формалното присуство на два префикса, не можеме да ги вброиме во двојно префиксираниите глаголи поради незасведоченоста на самостојни основни глаголи *пати, *стрѣти. Во однос на глаголот расзмотрити и неговата несвршена форма расзмотрѣти би укажале дека основниот мотрити нема самостојна употреба во ексцерпираниот материјал од македонските црковнословенски ракописи.

Префиксот раз-, како и најголемиот број глаголски префикси, во македонските црковнословенски ракописи се реализира во повеќе значења. Првичното значење на префиксот се преобразува на различен начин од конкретно пространствено во насока на сè поголема апстракција (со што се изразуваат посложени односи на 'степен', 'интензивност', 'времетраење'). Интегрална семантичка компонента на раз- е присуството на некаков вид дисперзија на дејството во сите глаголи со раз- што ги поврзува одделните значења на повеќезначниот префикс.

1. Гореспоменатото прилошко значење на *orz наоѓа одраз во семантиката на разгледуваниот префикс, па во најголемиот број глаголи со префиксот раз- може да се евидентира пространственото значење— 'насоченост на дејството на основниот глагол на разни страни, негово извршување со разединување, делење'. Ова значење на префиксот се реализира при основи што означуваат 'преместување во просторот при дејство', 'промена на местоположбата', 'движење', 'земање место или поставување на определено место', како и при основи што ги внесуваат семите 'одделување' и 'распрскување'. Такви се глаголите: развѣти 'развее', раздати 'раздаде', раздѣрати 'раздере, распарчи, раскине', раздѣлити 'раздели', раззити са 'се

разотиде^с, разлжѹити ^{разлаци, раздели^с}, распасти сѧ ^{се распадне, распука^с}, распространити ^{распространи^с}, распрострѹти ^{распростре^с}, распжкнжти ^{распукне^с}, растѣсати ^{расече^с}, растрззати ^{растргне^с}, растагнжти ^{растегне^с}, расзипати ^{растури^с}, расѹици ^{расече^с}, расѹиати ^{расее^с} и др. Како илустрација ќе наведеме неколку примери од анализираниот материјал, распределени според двете подзначења:

а) глаголи што ја изразуваат нијансата ^{насоченост на дејството на основниот глагол на разни страни^с}:

разгзнати ^{растера^с} – и мжглж *разгнали есте* 105г21Zag;

раздати ^{раздаде^с} – и абѣе *продас[с]тъ иже имѣше и раздасть* ниѹиимкъ 180v20Krn;

разити сѧ ^{се разотиде^с} – *разыдоше се* взи людїе и пише ѿ водаѹ шною теплоу 194v11Krn;

растагнжти ^{растегне^с} – абѣе *повелѣ растегнѹти* сѡвѣтѡго на четири страни 218г2Krn;

расзлати ^{распрати^с} – *сиж бо христѹ расзла* по всеи земли comPs67,15 Bon;

б) глаголи што ја изразуваат нијансата ^{извршување на дејството на основниот глагол со разединување, делење^с}:

раздрѹзати ^{разреже, расече^с} – по сѣмь прострѹѹи и по зѣми и *раздрѹзавѣ* на четири шдра кожѹ него ногоу и до глѡвы 83г25Stan;

распжкнжти ^{распукне^с} – *взъмь данїиль смолаѹ и лон и космѣ оумѣси* вѡса вкѡпѣи и сзтвори хлѣвы дванадсѣсетъ и вѡврѹже вѡ оуста свѣрѹѹи абѣе *распоукнѡвь свѣрѹѹи* шнь 236г16Krn;

расѹици ^{расече^с} – *яко вѡ джебравѣ дрѣвѣнѣи сѣкырами расѹишѹ* Ps73,5 Bon;

растѣсати ^{расече^с} – *растѣсашѹ* бо члѡвѣка *яко меѹемѹ* comEx15,9 Bon.

Како што се гледа од примерите, во контекстот може да биде прецизирано на колку страни се врши дисперзијата на дејството, или на колку делови се дели објектот при извршувањето на дејството.

Компаративната ексцерпција на материјалот овозможува да се изведат извесни заклучоци во однос на истокоренската синонимија. Анализата потврдува дека со гореспоменатото значење што во глаголите го внесува префиксот *раз-* се посреќава дистрибутивното значење на префиксот *из-* – ^{дејство што опфаќа повеќе (т.е. сите) субјекти или објекти^с}. Така, на истото библиско место наспрема глаголот *разѹиати* со значењето ^{развее (на сите страни)^с} во Григоровичевиот паримејник, стои *изѹиати* ^{извее^с} (дејство што ги опфаќа сите објекти) во Лобковскиот: и *истънѹиѹи* и *разѹиаетѹ* *взсѣ цѣсѡрѹзствѹи* и *тѹ ѡстанетѹ* вѡ вѣкѹи Dn2,44 Grig и истинѹи *и-зѹиетѹ* Lobk. (Освен тоа, во контекстот е евидентирана употреба на глаголи со различни префикси во Grig, имено истънѹи и *разѹиати*, додека пишуваѹот на Lobk употребил едноподруго два глаголи со истиот префикс *из-* – истънѹи и *изѹиати* – со чиешто повторување се постигнува поголема експресивност на изразот). Ист е односот на префиксите во глаголите *раздати* и *издати* со значење ^{раздаде, истроши^с} што се евидентираат на истото место во

различни евангелија: *ѿже врачѣмь раздавши вса своѣ имѣнїе* L8,43 Kpat] *издавъши* Rad.

Во врска со ова значење ќе ги споменеме глаголите *размести* : *смести* што се потврдени во ист контекст од различни ракописи со значењето 'отстриани, расфрли, исфрли', каде што наспрема образувањето со префиксот *раз-* е употребен глаголот со префиксот *сз-*, кој има пространствено значење на 'извршување на дејството со оддалечување од некоја точка (најчесто во насока одозгора надолу, односно со симнување на субјектот или објектот од некаде)': и *готовите пѣть и пѣть створите людемь моимъ и камене с пѣтѣ разметѣте* Is62,10 Hlud] *сметите* Grig.

Во однос на втората нијанса во рамките на ова значење, имено 'извршување на дејството на основниот глагол со разединување, делење', синонимно образување наспрема глаголот со *раз-* е потврдено со префиксот *прѣ-*, со оглед на тоа што последниов префикс го покрива значењето 'со дејството на глаголот предметот се дели (донекде или целосно) на два (или на повеќе) дела': *егда раздѣли жезломъ чрвмноѣ море и се же забвѣшѣ* comPs77,13 Воп] *прѣдѣли* Rog. Сепак, овде би напомниме дека семантиката на разединување, делење се содржи и во самиот мотивирачки глагол, па префиксите во овој случај имаат првенствено улога на перфективизација и потенцирање на дејството означено со глаголот од основата. Дури може да се каже дека овде и во другите слични примери каде што самиот глагол од основата означува делење, како доминантно истапува значењето на префиксот 'полно исцрпување на дејството, целосно опфаќање на објектот', за кое ќе стане збор понатаму.

Синонимија се воспоставува и со префиксот *отъ-* што го внесува пространственото значење 'одделување (од некого), одделување на нешто од некоја средина или целина' во следниов пример: *разлжчѣти* 'разлаци, раздели' во еден ракопис наспрема истокоренското образување *отължчѣти* 'одлаци, оддели' во друг (семантиката делење ја има и во основниот имперфективен глагол *лжчѣти*): *вины ищѣтѣ мѣжъ хотѣ разлжчѣти са ѿ друга* Pr18,1 Lobk] *ѿ лжчѣти са* Orb.

Како синонимно е потврдено и образување со префиксот *про-* што го внесува во глаголите пространственото значење 'насоченост, извршување на дејството именувано со основниот глагол со минување низ нешто (сосема, наполно)' – *растѣсати* покрај *протѣсати* 'расече, исече': и *растѣшѣть* и *чѣсть* его съ невѣрными положить L12,46 Ktr] *протѣшѣть* Rad.

2. Од досега цитираните примери може да се уочи дека голем дел од глаголите со првото значење упатуваат и на голем интензитет што се однесува на сеопфатното, целосното извршување на дејството, односно мотивирачкиот признак 'повеќенасочност' се видоизменува и веќе започнува да означува 'целосност, сеопфатност' (на пр. кога се означува вршење на дејството на разни, односно на сите страни – *разгоүвити* 'изгуби на разни страни' значи

’сосема истроши, истроши докрај’, исто и *раздати* ’раздаде на разни, на сите страни’ значи ’раздаде сè што има, сосема, целосно’, или кога станува збор за извршување на дејството со делење на голем број делови – *раздробити* ’раздробит’ значи ’сосема издоби, искрши докрај’). Особено при оние глаголи што не вклучуваат пространствена определеност, дисперзивноста на *раз-* се трансформира во значењето ’извршување на дејството до полно исцрпување, со нијанса на интензивност’. Во вторава група спаѓаат глаголите: *разбити* ’разбие, разруши’, *раздрошити* ’разруши, разурне’, *раздрџити* ’ослободи’, *размџити* ’размати, замати’, *раззорити* ’разори’, *расплодити* ’расплоди, размножи’, *расточити* ’истроши’, *растљати* ’уништи’ и др. Од анализираниот материјал ги издвојуваме примерите:

разварити ’растопи’ – *златарь разваривъ* злато позлатить Is40,19
Lobk;

разграбити ’разграба’ – *тъгда домъ ѿго разьграбить* Mt12,29 Rad;

раздрошити ’разруши, разурне’ – *гѣоргіе христіанинъ иже прѣзрѣ нашеѣ власти и оукори богы и до конца ихъ* *раздрѣши* и идолы ихъ 190r21Krn;

раздрџити ’одврзе, ослободи’ – *право глагола вамъ елико аще сважете на зѣми бѣдѣтъ сваждано на неѣси и елико аще раздрѣшите на зѣми бѣдѣтъ раздрѣшено на неѣси* Mt18,18 Rad; овде би укажале дека самиот глагол од основата означува ’одврзува’, ’ослободува’, така што со префиксот се врши перфективизација на имперфективниот глагол и се потенцира полното исцрпување на дејството;

расточити ’истроши’ – *не расточи во тз имѣніе шно въ непотребніе вещи и въ неподобныѣ дѣлы* 266r12Krn;

расчисти ’пресмета, преброи’ – *кто оубо ѿ васъ хотя стлѣпь създати не прѣжде ли съдѣ разьчѣтъ имѣніе аще иматъ* на сврѣшеніе L14,28 Rad.

Овде спаѓаат и глаголите што означуваат извршување на дејството со апстрактно опфаќање, фигуративно набљудување на објектот од разни, односно од сите страни, целосно, интензивно опфаќање со најголема задлабоченост во вршењето на дејството:

размислити ’размисли, процени’ – *помзисли вогъз ѣко створи чловѣѣка на зѣми и размисли і речѣ да потраба чловѣѣка иже створи хъ ѿ лица зѣми ... ѣко размисли хъ ѣкоже створи хъ* Gn6, 6.7 Grig;

разоумѣти ’разбере, сфати’ – *вамъ дано естъ разоумѣти* таинаа цѣсарѣствіа неѣснааго Mt13,11 Rad;

расмотрити ’увиди, сфати’ – *расмотри хъ* дѣла твоѣ и дивихъ са ш господи 187r23Zag;

расждити ’расуди, расправи, реши’ – *сжди ми вожѣ и расжди* пра мож Ps42,1 Von.

Истото ова значење ’полно извршување на дејството, негово исцрпување во целост’ го среќаваме и кај префиксот *из-*, што е причина за појава на истокоренски синоними со префиксите *раз-* и *из-*, документирани во

материјалот преку паралелната употреба на глаголите *растајати* и *истајати* 'се растопи, се истопи' во ист контекст од различни псалтири: *яко воскъ растаивъ ѿимет са Ps57,9 Дѣп ѿстаавъ Воп.*

Во рамките на ова значење како синонимен е евидентиран префиксот *от(ъ)-*, кој, меѓу другото, упатува на 'полно, целосно извршување на дејството' – *раздрѣшити* покрај *отрѣшити* со значењето 'одврзе, ослободи': и *абые изыде оумеры обазанъ ногама и рѣкама оукроемъ и лице яго звероусцемъ обазано глагола имъ искоуъсь раздрѣшите* и *Ј11,44 Јовѿ отрѣшите Dbm.*

Како синонимно на *раскајати* са 'се покае' се среќава образување со префикс *по-* што во конкретниот случај означува 'свршеност на дејството': и *раскаа са вогъ о зловѣ жже глагола створити имъ и не створи Јон3,10 Нлудѿ покаѣ са Grig.*

3. Интензивноста во некои случаи е неразделива од почетната фаза во извршувањето на дејството. Така, префиксот *раз-* се среќава и со значењето 'почеток на дејството означено со мотивирачкиот глагол, често силно изразено' во повеќе глаголи: *раждеши* 'разгори', *разволѣти* са 'се разболи', *разгнѣвати* 'разгневи', *разгнѣтити* 'распали, разгори', *разгорѣти* са 'се разгори', *раздражити* 'разгневи, разлутити', *разлѣтити* са 'стане мрзлив, почне да го мрзи', *разјарити* са 'се разјари, се разлутити' и др. (Овие глаголи се фокусирани на почетната точка, но *раз-* се однесува и на подоцнежното зголемување на интензитетот или квалитетот.) Притоа, глаголите од оваа група можат да се поделат во две подгрупи.

а) Во едната подгрупа се изделуваат глаголи што означуваат започнување на дејство што продолжува при што доаѓа до постепено засилување на дејството:

раждеши 'разгори' – *реуѣ» слоугамъ своимъ раждежете добрѣ печь 234v19Krn;* во апстрактна смисла овој глагол е употребен во контекстот: *и не раждежетез* всего гнѣва сего *Ps77,38 Воп;*

разгнѣтити 'распали, разгори' – *печь разгнѣти великѣ 162v11Stan;*

разгорѣти са 'се разгори, почне силно да гори' – *вз поучении моемъ разгоритз са шгнз Ps38,4 Воп;*

расплакати са 'се расплаче, почне да плаче' – *по сѣмъ расплакав се реуѣ» къ ѣпѣ»скопомъ яко сию хоцетъ вогъ приети 34r23Stan.*

Посебно би го издделиле глаголот *разсмиати* са 'почне да се смее, се поднасмее' каде што интензитетот на дејството би можел да се согледа во негативната конотација на потсмев што ја внесува овој дериват. Ги даваме двата контекста во кои е регистриран овој глагол:

игемонъ же прѣлагаа са ласкаше свѣтѣаго клешника ѿстѣпити ѿ вѣры хри»стоуы дары и чести шѣшавѣа юмоу шнкъ же разсмиав са оукори идольскѣа немощъ 155r23Stan;

павель прѣпростын невѣжда ратаи бысѣтъ съчета се съ женою красною зракомъ злошбразноу же разоумомъ въшд во єдиною въ домъ съ села и шврѣте любовѣицоу

и *РАЗЪСМНАВ СЕ* и *РЕУЄ* ... ВЪ ИСТИНОУ НЕВРѢГОУ ТАКО МИ ІСОУСА АЗЪ НЕ ИМАМЪ ПРИЕТИ ЕЄ ИДИ ИМАШИ Ю И ДѢТИ ПЫТАИ АЗЪ ИДОУ И БОУДОУ МНИХЪ 31v3Stan.

б) Поголем број глаголи од оваа група го означуваат почетниот момент од настапување на состојбата, односно на качеството означено со именскиот, односно придавскиот корен на мотивирачкиот глагол и продолжување на таквата состојба, односно качество:

РАЗВЕЛИЧАТИ СЯ, *РАЗГРЗДѢТИ* 'се возгордее' – да не *РАЗВЕЛИЧѢВЪ СЯ* ВЪ ГРѢХЪ ВЪПАДЕТЬ ВЪ ДѢВОЛЬ 1Т3,6 КагрП *РАЗГРЗДѢВЪ* Slep;

РАЗГНѢВАТИ 'разгневи' – седмь кратъ седмици есктъ знаменіе канново пръвое же ѡко *РАЗГНѢВА* вѡга второе же ѡко шпеуали штъца 127v1Krn;

РАЗЯРИТИ СЯ 'се разјари, се разлутит' – сіа ѡкоже слышавъ царь много *РАЗЯРИ* се 220r3Krn;

РАСКЕРѢПѢТИ 'се разбеснит' – и ты събне не ѡвои са их ни ѡжасан са ѿ лица ихъ зане *РАСКЕРѢПѢТЪ* и въскрамолать на та шкрсть Ez2,6 Lobk.

Во црковнословенските текстови за означување 'почеток на дејство со извесно потцртување на неговата интензивност' се употребува и синонимниот префикс *взз-*, за што сведочи паралелната употреба на глаголите *РАЗГОРѢТИ СЯ* и *ВЗЗГОРѢТИ СЯ* 'се разгори, почне силно да гори': жгнє *РАЗЗГОРѢШЖ СЯ* штъ него Ps17,9 ВонП *ВЗЗГОРѢША СЯ* Rog.

Иста семантика покрива и синонимниот префикс *про-*, така што во анализираниот материјал среќаваме низа примери што потврдуваат наизменична употреба на образувањата *РАЗГНѢВАТИ СЯ* и *ПРОГНѢВАТИ СЯ* 'се разгневи, се разлутит': и *РАЗГНѢВАК СЯ* господъ его Mt18,34 MkdП *ПРОГНѢВАВЪ* са Rad.

4. Во тесна врска со конкретното пространствено значење стои употребата на префиксот *раз-* за означување 'дејство спротивно на дејството на основниот глагол или на друг префиксиран глагол од истата основа', односно 'насочување на дејството во обратна насока од претходното дејство'. Куртева (2003) ја приложува својата хипотеза дека развојот на ова значење се засновува на семантичката блискост со насоченоста на дејството нанадвор (или настрана), кое во суштина се совпаѓа со извршување дејство во спротивна насока. Го даваме како последно, затоа што анализираниот материјал покажува сосема ограничена употреба на префиксот *раз-* со ова значење документирана само во глаголите: *РАЗВИТИ* (: *сзвити* 'свие'), *РАЗВРѢСТИ* (: *поврѢсти* 'заврзе, врзе'), *РАЗГЗНѢЖТИ* (: *сзгзнѢжти* 'свитка, затвори'):

РАЗВИТИ 'развиет' – и се ржак простръта къ мнѣ в неѣ свитокъ книжныи и *РАЗВИТЬ* и прѣдъ мноа Ez2,10 Lobk;

РАЗВРѢСТИ 'разврзе, *fig.* ослободи, отвори' – тогда ѡкоже слыша царь *РАЗВРЗЪ* дѡшѡ и глагола къ тремъ мжжемъ шнемъ 281v2Krn;

РАЗГЗНѢЖТИ 'развитка, отвори' – *РАЗГЗНЪ* книги иже дрзжиши чловѣчує и клзнеши се да видиши что глаголетъ ти христо 264r12Krn.

Со оглед на тоа што истото ова значење на *раз-* може да се изрази и со префиксот *от(з)-*, се воспоставува синонимен однос помеѓу овие два префикса потврден преку паралелната употреба на глаголите *разврѣсти* (*са*) и *отврѣсти* (*са*) на исто библиско место во различни ракописи: *разврѣзошъ са істочніци бездвнзіа и хлѣби небеснзіа ѿврѣзошъ са Gn7,11 GrigI ѿврѣзошъ са Orb*.

Во однос на ова значење на префиксот *раз-* треба да се спомене појавата на истокоренската антонимија. Наспрема трите горенаведени образувања со *раз-* постојат антонимни глаголи без префикс или префиксирани со други префикси. Така, наспрема *развити* во материјалот е документиран антонимниот глагол *сзвити*, а Миклошич дава потврда и на несвршениот беспрефиксен основен глагол *вити*, наспрема *разврѣсти* во материјалот е потврден со антонимно значење *поврѣсти*, додека како антонимен на *разгнѣти* истапува префиксниот дериват *сзгнѣти*.

На крајот накратко ќе се осврнеме на старословенската состојба што му претходи на црковнословенскиот период, како и на споредбата со современиот стандарден македонски јазик.

Во својата монографија посветена на глаголските префикси во материјалот што го претставува т.н. старословенски канон, односно најстариот писмено фиксиран словенски јазик, Слоњски (1937: 209–214) регистрира 77 глаголи со префиксот *раз-* (како и 24 несвршени образувања наспрема еден дел од свршените глаголи), кој според неговата терминологија се јавува првенствено со локална функција (во 61 глагол), делумно со аугментативна (во 14 глаголи), а сосема ограничено со ингресивна (во 2 глагола), при што истакнува дека нијансата на ингресивност (инхоативност) е присутна во помал или во поголем степен речиси секогаш и при аугментативната функција (Sloński 1937: 224). Појавата на новите образувања со *раз-* потврдени во македонските средновековни ракописи претставува сведоштво за континуираната употреба, функционалноста и продуктивноста на овој префикс во црковнословенскиот период од јазичниот развој. Така, како нови во однос на зачуваниот старословенски материјал, во македонските текстови што датираат од XII до XVI век се јавуваат глаголите: *развеличати са*, *развити*, *развѣјати*, *разгнѣтити*, *разгоџвити*, *раздати*, *раздвигнѣти*, *раздрѣзати*, *раздзвонити*, *раздѣрити са*, *расверѣпѣти*, *расмиѣти са*, *расплакати са*, *расзлати* и др.

Анализата на материјалот од стандардниот македонски јазик застапен во ТРМЈ ја потврдува широката употреба на префиксот *раз-* (*рас-* пред безвучна согласка; *ра-* пред *с*, *ш*) што се должи на повеќезначноста на формантот. Споредбеното истражување води до заклучокот дека значењата на префиксот документираны во македонските црковнословенски ракописи наоѓаат целосна потврда на современ план. Така, при анализата на „Зборообразувањето во современиот македонски јазик“, проф. Кирил Конески (1995: 144–145) укажува дека глаголите образувани со овој префикс

значат: „а) ’извршување на дејството на основниот глагол со насоченост на разни страни, со разединување, делење‘...; б) ’интензивно извршување на дејството, до полно исцрпување‘...; в) ’почеток на дејство, обично силно изразено‘...; г) префиксираниот глагол значи ’елиминирање на дејството на основниот глагол‘; овие глаголи обично стојат во опозиција со други глаголи образувани со различни префикси“. Во однос пак на полипрефиксацијата, се истакнува дека префиксот *раз-* истапува како втор префикс со повеќе значења, но во релативно ограничен број образувања (Конески 1995: 148), што повторно е во соодветство со ситуацијата документирана во стариот јазик.

Литература

- Андријевска Наталија 2009: *Зборообразувањето во Крнинскиот дамаскин*, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје.
- Конески Кирил 1995: *Зборообразувањето во современиот македонски јазик*, Бона, Скопје.
- Куртева Теодора 2003: *Към производните значения на глаголната представка раз- в съвременния български език (доклад, представен на колоквиума по повод 70-годишнината на проф. Хилмар Валтер – 5 декември 2003 г., гр. Велико Търново)*, <http://georgesg.info/belb/personal/kurteva/raz3.htm> (пристапено на 16. 7. 2015).
- Куртева Теодора 2000–2004: *Семантика и семантична парадигма на глаголната представка раз- в съвременния български език*, (публикувано в сѝ. „Пројас“, 2000–2004, 98–135), <http://georgesg.info/belb/personal/kurteva/semantika-raz.htm> (пристапено на 16. 7. 2015).
- Срезневский Измаил Иванович 1893–1903: *Материалы для словаря древне-русского языка*, I–III, Типография Императорской академии наук, Санктпетербургъ.
- Старославянский словарь (по рукописям X–XI веков)*, 1994, Русский язык, Москва.
- ТРМЈ: *Толковен речник на македонскиот јазик V*, 2011, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје.
- Угринова-Скаловска Радмила 1960: *Значењата на глаголските префикси во македонскиот јазик*, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје.
- Христов Паисий 1979: „За езиковото значење на глаголните представки в българскиот јазик“, *Български јазик*, кн. 2, БАН, Софија, 120–128.
- ESJS: *Etymologický slovník jazyka staroslověnského*, 13. rasti – sice, 2006, Academia, Praha.
- Miklosich Franz von 1862–1865: *Lexicon palaeoslovenico-graeco-latinum emendatum auctum*, Guilelmus Braumüller, Vindobonae.

Skok Petar 1973: *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, III. poni²–Ž, JAZU, Zagreb.

Slovník jazyka staroslověnského I–IV, 1966–1997, Academia, Euroslavica, Praha.

Słoński Stanisław 1937: *Funkcje prefiksów werbalnych w języku starosłowiańskim (starobułgarskim)*, Towarzystwo Naukowe Warszawskie, Warszawa.

Извори

Bit	Битолски (Кичевски) триод, XII век, Охридска школа
Bon	Болоњски псалтир со коментар, 1230–1241 г., Охридска школа
Dbj	Добрејшово евангелие, XIII век, североисточна Македонија
Dbm	Добромирово евангелие, XII век, Охридска школа
Dčn	Дечански псалтир, XIII–XIV век, Охридска школа
Grig	Григоровичев (Хилендарски) паримејник, XII–XIII век, југоисточна Македонија
Hlud	Хлудов триод, XIII век, југоисточна Македонија
Jov	Евангелие на поп Јован, XIII век, северна Македонија
Karp	Карпински апостол, XIV век, Кратовска школа
Krat	Кратовско евангелие, XIV век, Кратовска школа
Krn	Крнински дамаскин, XVI век, Кратовска школа
Krp	Карпинско евангелие, XIV век, Кратовска школа
Les	Лесновски паренезис, 1353 г., Кратовска школа
Lobk	Лобковски (Хлудов) паримејник, 1294–1320 г., централна Македонија
Mkd	Македонско (Михановиќево, Загрепско) евангелие, XIV–XV век, Охридска школа
Ohr	Охридски апостол, XII век, Охридска школа
Orb	Орбелски триод, XIII век, западна Македонија
Pog	Погодинов псалтир со коментар, XIII век, југоисточна Македонија
Rad	Радомирово евангелие, XIII век, Кратовска школа
Rdm	Радомиров псалтир, XIII век, централна Македонија
Slep	Слепченски апостол, XII век, јужна Македонија
Stan	Станиславов пролог, 1330 г., Кратовска школа
Stm	Стаматово евангелие, XIII век, Охридска школа
Str	Струмички (Македонски) апостол, XIII век, југоисточна Македонија
Šaf	Шафариков триод, XII–XIII век, Охридска школа
Verk	Верковичев апостол, XIV век, Кратовска школа
Vran	Вранешнички апостол, XIII век, Кратовска школа
Vtš	Ваташки минеј, 1453 г., западна Македонија
Zag	Загрепски триод, XIII век, Охридска школа

Скратеници на цитирани библиски книги

Dn	Книга на пророкот Даниил
Ex	Исход (Втора книга Мојсеева)
Ez	Книга на пророкот Језекиил
Gn	Битие (Прва книга Мојсеева)
Is	Книга на пророкот Исаија
J	Свето евангелие според Јована
Jon	Книга на пророкот Јона
L	Свето евангелие според Лука
Mt	Свето евангелие според Матеја
Pr	Книга Соломонови изреки (паримии)
Ps	Псалми
1T	Прво послание на светиот апостол Павле до Тимотеја

Summary

The analysis represents verbs with prefix *raz-* in the old Macedonian manuscripts included in the “Dictionary of the Macedonian Recension of Church Slavonic”. The analyzed material is compared with contemporary Macedonian as well. It is also paid attention to synonymous and antonymous relations of this prefix with other prefixes. The research enables us to draw conclusions about the continuity of derivation of verbs with prefix *raz-* starting from Old Slavonic, through Church Slavonic until Macedonian Standard.

811.163.3'282"15"(038)

Прегледен труд

Коста Пеев³⁸**ЗА МАКЕДОНСКИОТ ЛЕКСИКОН ОД XVI ВЕК ПРОНАЈДЕН ВО
АРХИВАТА НА ВАТИКАН³⁹**

Апстракт: Предмет на интерес во овој труд е Речникот од Чиро Ѓанели, што има големо значење со оглед на тоа што претставува документ за посебноста на македонскиот јазик во однос на соседните јужнословенски јазици, српскиот и бугарскиот, посебност засведочена одамна, пред скоро пет века.

Клучни зборови: македонски јазик, речник, костурски говор, дијалекти.

1.1. Големата важност на Речникот од Чиро Ѓанели што го анализираме доаѓа од фактот дека тој претставува документ за посебноста на македонскиот јазик во однос на соседните јужнословенски јазици, српскиот и бугарскиот, посебност засведочена одамна, пред скоро пет века.

Во времето кога е пишуван Речникот, XVI век, Македонија е под турско ропство што започнало поодамна, уште од 1392 г. кога отоманците се прошириле и во Македонија, 50 години по нивното навлегување на Балканот и само неколку години по познатата Косовска битка. Иако исламот бил единствена званично признаена религија, сепак се имало извесна толеранција, макар ограничена, и кон православното христијанство, кон милетот. Споменатава толеранција била поголема и давала повеќе можности отколку што денеска даваат права на Македонците во некои соседни земји. Во таа смисла, особено во XV век, кога Охридската архиепископија била во процут може да се допушти дека овој факт во извесна смисла допринел за некаков културен и религиозен живот во Македонија, па да се создаде и Речникот за кој зборуваме. Сепак оваа клима не траела многу време, во втората половина на XVI век влијанието на Охридската архиепископија под притисок постепено гине за да биде укината од султан Мустафа трети во 1767 год. Во периодот што го споменуваме исто така доаѓа до слабеење на Отоманското царство, а негативните елементи од животот на народот се

³⁸ Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Филолошки факултет „Блаже Конески“ – Скопје, ред. проф. во пензија, kosta.peev@hotmail.com

³⁹ Текстот е претставен на собир пред дел од македонската дијаспора во Торонто (Канада), на 27. 10. 2013, во организација на Канадско-македонското историско друштво, а потоа објавен во весникот на македонските преселници во Торонто – *Македонски весџи*.

продлабочуваат. Треба да се истакне дека како противтежа во Македонија почнува да доминира западноевропското влијание.

1.2. Во врска со периодот што го спомнуваме, малку подоцна, во XVII век, како важен настан треба да се спомене инвазијата на Австрија во Македонија, односно австриско-турскиот конфликт во кој се инкорпорира и побуната на македонскиот народ во североисточниот, кумановско-кривоаланечкиот регион. Побуната, така нареченото Карпошово востание, било резултат на економското и политичкото насилство од турското великодржавие. По првите успеси востанието било насилно задушено а водачот Карпош бил каменуван на Камениот мост во Скопје, потоа фрлен во реката Вардар.

2.1. Разграничувањето меѓу македонскиот јазик и соседните јужнословенски јазици, што го споменавме на самиот почеток, се разбира дека започнало многу порано, не од XVI век, туку уште во старословенскиот период кога се оформиле две школи со свои посебности, Охридска или Свети Климентова за македонскиот и Преславска за бугарскиот јазик. Сепак во текстовите од споменативе школи разликите не се многу изразени, меѓу другото и затоа што тие се со религиозни содржини, додека во споменатиот Речник на Ѓанели на показ се посебности на народниот јазик, поврзани со одредена регија, во широка смисла костурска и со одреден период што го омеѓува средновековјето од првите нукулци на преродбата, или децидно од XVI век.

Се работи за дијалектен речник, двојазичен: македонски со објаснување на грчки, но и со карактер на толковен, бидејќи, иако нередовно, зад некои лексички единици следува пошироко објаснување, како на пр.: *Покри мене со јорѓано; Скривом да се љубиме; Не ше ѓибам* и др. На показ се околу 300 народни зборови, регионално врзани со костурскиот говор, што упатуваат на домаќинството, исхраната, роднинските врски, делови на човечкото тело, производните односи, религијата и сл.

Како што рековме, Речникот има долга историја, тој потекнува уште од XVI, се чувал во тајната архива на Ватикан, печатен е дури во средината на XX век. Го објавил проф. Ч. Ѓанели од Рим, во соработка со Андре Вајан, проф. при Универзитетот во Париз, којшто направил лингвистичка анализа на материјалот.

3.1. Дијалектите во Македонија се групираат во три наречја: основни се 2, источно и западно, ги дели реката Вардар; во третото наречје влегуваат тиквешко-мариовските и костурско-леринските говори, што уште се именуваат и како преодни, бидејќи содржат особености и од источното и од западното.

4.1. Во споменатиот Речник среќаваме, веќе рековме, повеќе јазични карактеристики што потврдуваат дека македонските говори многу одамна се јавуваат со свои посебности. Како прво да ги споменеме оние што дијалектната

база на Речникот ја поврзуваат со основните елементи на македонскиот јазик, тоа се на пр. губењето на деklinацијата, т.е. отсуството на падежи, освен ретки остатоци присутни во Речникот, пр. *Вишнеџо Боџа; Ела сѝан ѝо враџа*. Падежите редовно се употребуваат во другите словенски јазици, освен во бугарскиот; втора таква карактеристика што Речникот го поврзува со останатите македонски говори е појавата на членот: *Не ми везми душѝа*, се среќаваат и други примери: *врѝаѝеноѝо, ѝаѝоѝ*. Овие две карактеристики настанале во стариот период, под влијание на балканската јазична алијанса, т.е. на соседните несловенски јазици. Двете посебности, освен во македонскиот функционираат уште и во бугарскиот јазик, но отсуствуваат од српскиот, како и од другите словенски јазици.

5.1. Како типична македонска посебност, присутна и во Речникот претставува замената на старословенскиот глас **ж** со **а**: *внѝѝрѝа, сѝаѝалка, сабода /?/ (сабота), ѝас, ѝаѝоѝ, маде*; во бугарскиот замената е со темен глас **з**, а во српскиот со **у**: *ѝуѝѝ, ѝуѝѝца*. Исклучок од правилото за замена на **ж** со **а** во Речникот претставува зборот *куќа*, што проф. А. Вајан го третира за позајмен србизам.

Иако ретко во Речникот се регистрирани и случаи со зачуван назализам, пр. *ранка*, што е обично за други костурски говори, но и за солунскиот дијалект. Имено ваквите случаи во кои се јавуваат остатоци од носовиот изговор: *ранка, манка, ѝанѝѝ* помогнале да победи теоријата на проф. Ватрослав Јагич за македонското потекло на старословенскиот јазик.

5.2. Во замената на малата носовка **ѝ** нема остатоци од назалниот изговор, а како специфичност е тоа што нејзиниот изговор не се мешал со носовката **ж** како што е во централните говори, па наместо литературните форми *јазик, јачмен, јаѝлен*, во Речникот на Ѓанели среќаваме *ечимен, еѝленје, заец*, како што е во некои источни говори и во бугарскиот јазик.

6.1. Како периферен говор од каде потекнува Речникот, во материјалот се јавуваат повеќе карактеристики што напомуваат на архаичната состојба, т.е. на старословенскиот јазик, како прво да го споменеме широкиот изговор на стариот глас **ѝ**: *колјано, млјако, невјасѝа*, уште еден пр. во контекст: *имале хл'аб*; но има и случаи со **е**: *целвам, дедо, ѝлевна*. Ваквите примери се среќаваат прилично на исток, во Солунско, Серско и Драмско. Со некои примери се допира со бугарскиот јазик, но не со сите.

7.1. Меѓу главните карактеристики на македонскиот јазик со кој се одделува од соседните јужнословенски јазици претставува замената на големиот ер **ѝ** со рефлексот **о**, пр. *сон, бозел*; во српскиот замената е со **а**: *сан, баз*, во бугарскиот е со темен глас. Споменатава специфичност за македонскиот јазик, замената со **о** е регистрирана и во Речникот што го анализираме, таму среќаваме: *воври*.

8.1. Во врска со консонантизмот прво ќе истакнеме дека во лексичките единици регистрирани во Речникот во замената на прасловенските групи ***tj, *dj** се чува првичната замена **шт, жд**: *врѝѝѝа, вѝажѝи, рожѝа*, наместо

замената со **ќ**, **ѓ**, како што е во централните говори. Споменатава замена **шт** и **жд**, се среќава уште и во некои источни говори, пр. во малешевските, уште и во бугарскиот јазик, додека во српскиот замената е со гласови што може да се третираат за варијанти со македонските **ќ**, **ѓ**.

Сепак во Речникот палатализирано **ќ** се јавува во неетимолошки примери, во случајот на крајот на лексемата *ложник* што значи дебел, волнен покривач, појавата е регистрирана и во Солунско, во зборот *ензик* (јазик); истиот пример, но без назален призвук и со редукција го констатиравме и во истражувањата што ги вршевме во Кукушко: *изик*.

9.1. Во областа на консонантизмот, меѓу старите зачувани форми од старословенскиот јазик во Речникот, треба да се спомене уште следнава архаична посебност: многу доброто чување на гласот **х** и тоа во сите позиции, во почетокот на зборот, на крајот и во интервокална позиција: *ходи (овамо), хлјаб (имале), врах, мухи, ухо*; додека во поновиот период од развитокот на македонскиот јазик гласот **х** е во фаза на исчезнување, односно е заменет со гласот **в**, особено во западното наречје.

10.1. Прегледот на јазичните карактеристики регистрирани во Речникот ќе го завршиме со истакнување на некои стари зборови што денеска се заменуваат со други, но се присутни во некои од соседните јазици, пр. за придавката *леј* (убав), освен што е спомната во Речникот, нашироко се јавува во Костурско, сп. во изразот: *ишшо си леја*. Единственото реално објаснување е дека зборот постоел во нашиот јазик одамна, но во други дијалекти се изгубил. Мислиме дека претпоставката за влијание од српскиот јазик не би можела да се одржи зашто костурскиот говор е прилично оддалечен од јужното српско подрачје, а во централните македонски говори зборот не е присутен, поинаку речено се работи за прекинати изоглоси. Истово објаснување важи и за глаголот *зове* =вика забележан во Речникот во изразот: *Как тѐ зоветѝ на име?* наспрема денешното македонско: *Како тѐ викаатѝ на име?*, односно скратено: *Како се викаш?* На граматички план како архаизам треба да се спомене присуството на определена форма кај придавките, такви се роднинските имиња: *ѝарви браѝучед, фѝори браѝучед*, наместо денешното: прв, втор братучед.

11.1. Претставувањето на македонскиот народен јазик во пишана форма, што е изразено во Речникот на Ч. Ѓанели и А. Вајан продолжува и во наредните години односно векови, преку дамаскинарската книжина започната со проповедите на Дамаскин Студит, преку Четиријазичникот на Данаил, за да заживее посилно во првата половина на XIX век, со делата на Кирил Пејчиновиќ, кој пишува на својот роден тетовски говор и Јоаким Крчовски на кратовски.

Свеста за посебноста на македонскиот народ, што понатаму подразбира секако и јазична посебност, уште повеќе се засилува во почетокот на втората половина на предминатиот век, за време на културното заживување на романтизмот во Европа па и кај нас. Се јавуваат група поети, писатели

коишто творат на својот мајчин јазик. Од тој период е Константин Миладинов, со познатата песна „Г’га за југ“ . Песната е пишувана на родниот говор на поетот, т.е. на струшки дијалект. Тоа е песна која и денеска се цитира и пее како македонска химна.

12.1. За тоа како комплексот од влијанија и притисоци од пропагандите на соседните држави се одразил во животот и творештвото на нашите интелектуалци многу сликовито е евидентирано во животниот пат но и во творештвото на нашиот голем поет Григор Прличев. Тој се школувал на грчки јазик, долго време не можел да се ослободи од односново влијание и на грчки јазик ја напишал прочуената поема „Сердарот“, којашто победила на поетски конкурс во Атина а авторот бил закитен со лоровен венец и прогласен за втор Хомер. Прличев наскоро ја сфатил својата заблуда со грчкиот јазик и во своето трагање каков треба да биде македонскиот литературен јазик, во тогашните сложени услови се обидел да создаде нешто невозможно, еден заеднички општословенски јазик, во комбинација на старословенски, македонски и бугарски јазик, еден вид словенски есперанто. Прличев на споменатиот, така да речеме вештачки јазик ќе ја преведе Хомеровата „Илијада“. Дел од бугарската културна елита тоа го сфатила како обид за рушење на „јазичното единство“ на македонскиот со бугарскиот јазик и следувала многу остра и навредлива реакција, што страшно го погодило нашиот поет Прличев. Така бугарскиот критичар Нешо Бончев, во тамошните весници со иронија напишал дека Прличев Хомера го предал острижен (позната е сликата на Хомер со голема коса и голема брада). Непознато, или малку познато е дека невкусно постапил и познатиот бугарски поет Христо Ботев, очигледно понесен од пропагандата па во стихотворба го исмева нашиот поет со стиховите: „Ах, зошто не сум и јас поет, поет како Прличев, да ја преведам Илијада, ама така што и лоровен венец да ми се паѓа“.

12.2 Врв на настојувањата да се зацврсти македонскиот јазик како одделен јужнословенски јазик, различен и од српскиот и од бугарскиот е претставен во книгата „За македонските работи“ од Крсте Петков Мисирков, печатена во Софија 1903 г., непосредно по Илинденското востание. Значајно е дека со тоа дело на големиот македонски реформатор Мисирков, била најавена денешната форма на нашиот литературен јазик уште пред сто и повеќе години.

Summary

The great importance about C. Giannelli and A. Vaian’s dictionary comes from the fact that it is a document about the specificity of the Macedonian language in relation to the neighbouring South Slavic languages, Serbian and Bulgarian, proving its uniqueness for nearly five centuries.

At the time the Dictionary was written, during the 16th century, Macedonia was under Ottoman slavery which began a long time ago, in 1392, when the Ottoman Empire spread to Macedonia. Although Islam was the only officially recognized religion, there was some tolerance, albeit restricted, for the Orthodox Christian millet. This fact touched the cultural and religious life in Macedonia, which allowed the Macedonians to create the lexicon about which we are talking.

This was a bilingual dialectal lexicon: Macedonian explained in Greek, but with an explicative character. It contains more than 300 folk words specific to the Kostur Region speech. The lexicon has a long history. Like we said, it belongs to the 16th century, found in the Vatican archives, published as the work of C. Giannelli a professor in Rome and A. Vaian a professor in Paris, towards the middle of the 20th century.

A typical Macedonian specialty, present in the Dictionary, about which we need to mention, is the exchange of the ж with the voice а: *внaйѣрја, сѣaйaлкa, зaс, ѡaйѡѡ, маде*; in the Bulgarian language the exchange is with the ъ, in the Serbian with и: *ѡуѡ, зѣузица*. Even though not many are registered in the lexicon, they are similar to the well preserved nazalizam, for example *ранка*, which is common in other Kostur speeches, but also in the Solun dialect. Namely, in these kinds of occurrences, where remainders of the nazal pronunciation are protected: *ранка, ѡанка*, have helped Professor Jagic's theory to gain ground in regards to the Slavic languages originating from the Macedonian language.

Included among other characteristics with which the Macedonian language separates itself from the other South Slavic languages is the exchange of the ъ with the reflex о, for example *сон, бозел*, in the Serbian language it is exchanged with а: *сан, баз*, in the Bulgarian with ъ. The mentioned characteristic of the Macedonian language, the exchange with ъ with о is registered in the lexicon we are analyzing, and there we encounter: *воври*.

811.163.3'282'373
Изворен научен труд

Еленка Стоевска-Денчова⁴⁰

ЛЕКСЕМАТА РОД ВО МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК

Апстракт: Во трудов ќе се осврнеме на лексемата *род* во македонскиот јазик, на нејзината повеќезначност, задржувајќи се на значењето со кое се истакнува улогата на роднинско-крвните врски низ повеќе поколенија. Ќе ги разгледаме бројните изведенки од коренот *-род-*, претставувајќи ги и на дијалектен план.

Клучни зборови: лексика, дијалекти, повеќезначност.

Во основниот речнички фонд на секој јазик спаѓа лексичката група називи на сродство; тие го претставуваат најстариот лексички слој, односно јадрото на речничкиот фонд. Во терминологијата за роднински односи, меѓу другото, се пројавува општоста на основниот речнички фонд на словенските јазици, што е важно и како свидетелство за историјата на јазикот, и како показател на поважните социјално-историски процеси во животот на словенството.

Во рамките на овој труд ќе се осврнеме на лексемата *род*, на значењето со кое се истакнува улогата на роднинско-крвните врски низ повеќе поколенија, како и на нејзината повеќезначност. Во македонскиот јазик, како впрочем и во другите словенски јазици, бројни се изведенките од коренот *-род-*, но ние ќе се задржиме на лексемите *род* и *роднина* со кои се означува сродство, претставувајќи ги и на дијалектен план. Притоа ќе посочиме на најнужните етимолошки толкувања.

Во ТРМЈ (т. V: 248–249) наведени се дури осум значења на лексемата **род**.

Род, *мн.* родови *м.* **1.** (истор.) Општествена група во првобитното општество, составена од роднини кои потекнуваат од ист, заеднички предок. **2.** Ред поколенија што потекнуваат од еден предок, поколение. **3.** Лица блиски по крвно сродство, роднини. **4.** Производ на растенијата што се раѓа од оплодениот цвет, под земја или на друг начин; плод. **5.** При научна класификација – група животни или растенија со општи заеднички признаци. **6.** Група предмети, појави, поими и сл. со општи белези. **7.** (лит.) Една од трите класификациски групи што се добиваат со основната поделба на литературата според суштински обележја на литературните дела (лирски, епски, драмски

⁴⁰ Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“ – Скопје, elenkastoevskadencova@yahoo.com

род). **8. а)** Пол на луѓе и животни. **б)** (грам.) Една од основните граматички категории во чија основа лежи поделбата по пол на луѓето и животните, а што се изразува со формулни обележја, главно, на именките и придавките (*машки, женски, среден род*).

Во ТРМЈ номинациска вредност има и формата **рода** (само *едн.*) *ж.*, определена со две значења: Род, роднини, луѓе блиски по род; род 3 (лица блиски по крвно сродство, роднини).

Ако ја следиме лексемата *род* и нејзиното значење на историски план, ќе се потврди нејзината повеќезначност. Така на пример, во етимолошките речници (БЕР 6: 294–296) за старословенската форма *родъ* наведени се значењата: 'род, потекло; плод; род, семејство, поколение, племе; народ; раѓање; пород, вид, сорта; пол; родство'.

Исто така на повеќезначноста на лексемите *азыкъ, родъ, племя, народъ* се осврнува Ангелов (1978: 12–31) и потврдува дека за сите нив заедничко е значењето 'народ'.

Лексемата *родъ* е со поширока семантика и во зависност од контекстот има повеќе значења: *вид* (група одушевени и неодушевени предмети поврзани според определени признаци), *семејство* или *џруџа луѓе во роднинска врска, севкуџностџ на сродни џоколениџа со заедничко џоџткло* и во поширока смисла *целиоџ човечки род* што живее на земјата. Лексемата *азыкъ* се употребува и со значење *јазик*, што се должи на фактот дека јазикот се сметал за карактеристичен белег на народот кај старословенските пишувачи од XII–XIV век. *племя* е синоним на *родъ*, а се јавува и со поширока семантика *џоџомсџтво, џоколение, човешџтво*. Лексемата *народъ* се употребува со значење *народ, џруџа луѓе, население*. Значи, со *родъ* се истакнува улогата на роднинско-крвните врски низ повеќе поколениџа, кај *народъ* множеството луѓе како целина, а со *азыкъ* улогата на јазикот што се говори. Дека лексемата *родъ*, освен за *семејство, род, џоколение од родови џо крвна врска*, се употребува и за означување на сиот *човечки род*, во состав со атрибутите „човечки“ и „*наш*“ укажува и Бицевска (1986: 5–9). Употребата на лексемата *родъ* со значењата *род (човечки), џоколение, џлеме, народ, семејство, роднинсџтво*, но и *џлод, џприрода, каракџтер*, ја потврдува и Макариџоска (2007: 18–19).

Што се однесува до етимологијата на лексемата *род*, Скок (ERSHJ II: 151–152) ја определува како прасловенска и општословенска (*ordъ, ст.сл. *родъ*; некои етимолози (Младенов) ја доведуваат во врска со и.е. корен *(w) *rodh-* или **ordh-*, **rodh-*: **redh-*...: сп. санскр. *vārdhati* 'зголемува...', *vārdhatē* 'расте, зголемува се'.

Лексемата *род* има општословенски карактер; позната е во сите словенски јазици и секаде се јавува со повеќе значења. Срхр. *rōd* 'род; роднина; народ; плод', словен. *rōd* исто, рус. *род* 'род, поколение; вид, група; вид, сорта', укр. *pid* исто, белорус. *rod* исто, чеш. *rod* 'род, семејство', словач. *rod* исто, пол. *ród* 'род, племе, потекло', горлуж. *ród* 'фамилиџа, потекло,

поколение, плод', доллуж. *rod* исто. – праслов. **radъ*. Фасмер ја доведува во врска со црксл. *ꙗꙋдъ*, словен. *rediti* 'храни, одгледува' со редување на вокалите. – Од ие. корен **wrodh-* или **rodh-*, **redh-* (БЕР 6: 295–296).

Според Трубачев (1959: 151–153) можно е да се прифати, дека словенската лексема е сродна со ерм. *ordi* 'син', хет. *hardu-* 'правнук' и произлегува од ие. **ardh-* 'висок, израснат', како и *pacūā*, лат. *arbor* 'дрво'. Во тој случај разгледуваниот збор е од праслов. **ordъ*, кое не е сврзано со индоиранските, грчките и др. форми со почетно *v-*. Лексемата е позајмена во ром. *rod* 'плод, рожба; полза; приплод; (застар.) род, племе, родà; (застар.) дете, потомок', ром. *rúđă* 'роднина, сродник; род', застар. 'поколение, потомство; народ, семејство, род; потекло, народност', ром./молд. *roada* 'плод', алб. *rod*, *rodnár* 'роден'.

На дијалектен план лексемата *rod* има општомакедонски ареал. Отсуство на лексемата *rod* е регистрирано во неколку пунктови: Цепиште, Клење, Стеблево – Дебарско, Трпејца – Охридско, Дихово – Битолско, Нерези, Зелениково – Скопско, Гуменце – Еницевардарско, Струпино – Мегленско, Буф – Леринско, Гломбочани, Пустец – М.Преспа, Нивици – Д.Преспа, Бобошчица – Корчанско).

Дистинкција на семантички план е посочена во Пехчево и во Берово, каде што називот *roda* е со значење 'сродство', а *rod* е со значење 'рожба'. Во пунктовите Рамне – Охридско, Смилево – Битолско напоредно се употребуваат две форми *roi* // *свој*, односно *roda* // *своје*. Само називот *свој* регистриран е во неколку пункта: Брезно – Тетовско, Жерноница, Луково – Дебарско, Ороовник – Охридско. Овој назив функционира и во стандардниот јазик. Сп. ТРМЈ (V: 322) **свој** 2. Што е во многу блиска роднинска врска; **своетина**, **своештина** (разг.) подалечни роднини на едно семејство.

Во пунктовите Чеган – Воденско и Зеленич – Леринско за лексемата *rod* забележено е значењето 'пород'; за жена што не раѓа се вели 'нема *roi*' односно 'таа ја жена нема *roi*, штирава е'.

Во два пункта Ошчима – Леринско и Слимница – Костурско, лексемата *rod* се употребува само со значење 'плод'; илустрирано е со примерот 'многу *rod* дадое *jabolka*' односно *rod* (= *плод*).

Во пунктот Жерноница – Дебарско, во употреба се две форми, меѓу кои има дистинкција на семантички план: *свој* означува припадници на еден род, а *својичина* – подалечен род.

Лексемата *роднина*, која е всушност изведенка од коренот *rod-*, во македонскиот јазик се јавува со две значења: 1. Лице што се наоѓа во крвно сродство со неког и 2. Сите лица поврзани со крвно сродство (ТРМЈ V: 250).

Во македонските црковнословенски текстови со обопштено значење 'близок, *роднина*' потврдени се називите *ближика/ближикъ*, *ближника/ближникъ* (Макаријоска 2007: 20). Документирана е и лексемата *сзродъство* и со неа се означува 'сродство, роднинство, роднинска врска'; со значење 'роднина'

се употребуваат *рождакз, рождапинз, сзродьникз, сзрождьникз, сзродьница 'роднина, сродничка'* (Макаријоска 2007: 19–20).

Според Даскалова, Велчева (1982: 60), лексемата *роднина* се јавува во употреба доцна, дури од XVII век и тоа со две значења *'род, роднини'* и *'роднина'*, за разлика од лексемите *сзродьникз, сзродьница, ближика, жжика*, кои се употребуваат многу порано.

На дијалектен план лексемата *роднина* е со општомакедонски ареал; во македонските говори се јавува во неколку дијалектни разновидности, главно од фонетски и прозодиски карактер: *рѳднина // роднѳна // рѳднѳна // руднѳна*.

Отсуство на лексемата *роднина* е забележано само во неколку пункта: *роднина* $\emptyset$ (Брезно–Тетовско, Ботун–Струшко, Пехчево, Струпино–Мегленско, Ошчима – Леринско); *роднина* отсуствува и во Жерноница – Дебарско, каде се употребува формата *своешѳина*; во Горно Косоврасти – Дебарско *своина* се употребува напоредно со *роднина*. *Роднина // родбина $\emptyset$, своешѳина* (Жерноница – Дебарско); *роднина // кабиле // тараф* (Голем Папрадник – Дебарско); *роѳѳ // сојнѳна* (Хрупишта, Марковени – Костурско); *роднина* 'еден човек во сродство', *родбина* 'повеќе фамилии, семејства во сродство' (Леска – М.Преспа); *роднина // своина* (Горно Косоврасти – Дебарско).

Во македонскиот јазик има голем број зборови со коренот *-род-*, но овде ќе ги споменеме оние кои се во врска со значењето *'сродство, сродници'*. Во Толковниот речник на македонскиот јазик нотирали се: **родител**, *мн.* родители *м. 1. а) татко. б) мајка. 2.* (обично во *мн.*) таткото и мајката по однос на своите деца; **роднинство** (само *едн.*) *ср.* сродство, роднински односи; *роднини*; **родство**, *мн.* родства *ср. 1.* роднински односи и врски; *роднинство, сродство. 2.* близост по основните својства, близост обусловена од општото потекло; *сродство*; **рожба**, *мн.* рожби *ж. 1.* (хип.) дете, чедо во однос на родителите; **сродник**, *мн.* сродници, *м.* Тој што се наоѓа во сродство со некој; *роднина*; **сродство** (само *едн.*) *ср. 1.* Однос меѓу луѓе што се поставува по потекло од блиски или подалечни предци, *роднинска врска, роднинство. 2.* Блискост по основните обележја и др.

Можеме да заклучиме дека лексемата *род* во сите словенски јазици, значи и во македонскиот, е повеќезначајна (полисемична), а нејзината повеќезначајност се проследува и на историски план. Слични се (ако не и исти) и значењата што се јавуваат во одделните словенски јазици. Во однос на дистрибуцијата на лексемите *род* и *роднина* на македонската дијалектна територија, воочивме дека двете имаат општомакедонски ареал.

Бројни се изведенките од коренот *-род-* и во македонскиот и во другите словенски јазици, кои изразуваат различни значења.

Литература

- Ангелов Д. 1978: „Смисъл и съдържание на думите ѝзѝкъ, родъ, плѝма и народъ в средновековната българска книжнина“, *Старобългаристика*, II, 3, София, 12–31.
- БЕР 1971–2002: *Български етимологичен речник, I–VI, София.*
- Бицевска К. 1986: „Лексемата родъ во старословенскиот јазик“, *Прилог проучавању језика*, књ. 22, Нови Сад.
- Георгиева И., Московска Д., Радева Ј. 1972: „Терминологична система на кървно родство у Българите“, *Известия на Етнографскиот институт и музеј*, том XIV, София, 159–174.
- Даскалова А., Велчева Б. 1982: „Из историјата на българската роднинска терминологија“, *Старобългаристика*, VI, 4, София, 58–68.
- Конески Б. 1976: *Грамаѝика на македонскиот ѝлитѝраѝурен јазик*, Скопје.
- Конески Б. 1982: *Исѝорија на македонскиот јазик*, Скопје.
- Макаријоска Ј. 2007: *Сѝудии од исѝорискаѝта лексикологија*, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје.
- Младенов С. 1941: *Етимологически и правописенъ речникъ на българскија книжовенъ езикъ*, София.
- Петреска В. 2005: *Сисѝем на сродсѝтво кај Македонциѝте*, Скопје.
- РМЈ 1961–1966: *Речник на македонскиот јазик, I–III*, Скопје.
- ТРМЈ 2003–2014: *Толковен речник на македонскиот јазик, I–VI*, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје.
- Трубачев О.Н. 1959: *История славянских терминов родства и некоторых древнейших терминов общественного строя*, Москва.
- Фасмер М. 1964–1973: *Этимологический словарь русского языка, I–IV*, Москва.
- Skok 1971–1974: *Etimologijski rječnik hrvatskog ili srpskog jezika, I–IV*, JAZU, Zagreb.

Summary

The following work is focused on the lexeme gender in the Macedonian language, on its multiple layers of meaning. However the main emphasis is placed on its blood-relation meaning throughout the generations. Many of the derivatives from the root “-род-” are to be examined, representing the same in dialect aspect, as well.

811.163.3'282'373.6
Изворен научен труд

Гоце Цветановски⁴¹

ЕТИМОЛОГИЈАТА НА НЕКОЛКУ ЛЕКСЕМИ ОД ЗАНАЕТЧИСТВОТО ВО МАКЕДОНСКИТЕ ДИЈАЛЕКТИ

Апстракт: Во трудот ќе бидат разгледани називите со кои се именува орудието за сечење дрво, орудието со кое се длаби коритото, како и називите со кои се именува долго железно брутчe со кое се коваат штици. Ќе биде разгледана и етимологијата на соодветните називи на македонската јазична територија. Исто така, во овој труд ќе се потрудиме да ја претставиме симболиката и верувањата сврзани со овие орудија.

Клучни зборови: дијалектологија, етимологија, занаетчиство, називи на орудија, секира, тесла, шајка.

Дрвото е *материја* во вистинската смисла на зборот, а тоа се изразува и во народниот говор, што ги чува преданијата на занаетчиите, кои главно обработувале дрво. Во Индија, дрвото е симбол на универзалната супстанција, на **materia prima**. Во Грција, зборот **hyle**, кој го има истото значење на првична материја, буквално означува дрво.

Во христијанската литургија, *дрвојто* честопати се сфаќа како синоним на крстот и на стеблото: *Нејријателои, кој победил со дрво, и самиот нека биде победен со дрво... (Предговор на Цветници)*.

Општиот симболизам на дрвото останува постојан: тоа крие *мудрост* и *најчовечко знаење*.

Дрвото е една од најбогатите и најраширените симболички теми. Според некои автори може да се издвојат седум различни толкувања, но ние не ги сметаме за исцрпни, зашто сите тие се распоредуваат околу идејата за живиот космос кој е во постојана регенерација.

И покрај површинските согледувања и брзите заклучоци, дрвото, дури и кога е свето, не претставува насекаде култен предмет; тоа е симболички приказ на една целост која го надминува и која, како таква, може да стане култен предмет.

Како симбол на животот, во постојан развиток, во вознесување кон небото, дрвото потсетува на симболизмот на вертикалноста: дрвото на Леонардо да Винчи. Од друга страна, служи и како симбол на цикличниот

⁴¹ Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“ – Скопје, cvetanovskig@yahoo.com

карактер на космичката еволуција: смрт и одново раѓање; особено листопадните дрвја потсетуваат на еден циклус зашто се соголуваат и секоја година одново се покриваат со лисја.

Дрвото ги доведува во врска трите нивоа на космосот: подземното, преку корените што ријат во длабочините во кои се привлекуваат; површината на земјата, преку стеблото и првите гранки; височините, преку горните гранки и врвот, привлечени од небесната светлина. Меѓу неговите корени се протнуваат влекачи; во неговата крошна летаат птици; тоа ги сврзува хтонскиот и уранскиот свет. Ги обединува сите елементи: водата кружи со неговиот сок, земјата се вклопува во неговото тело преку корените, воздухот му го храни лисјето, при негово триење се пали огнот.

Во животот на човекот дрвото е основен егзистенцијален елемент: служи за огрев, за градба, за изработка на сите потребни нешта во едно општество. Токму затоа во овој труд ќе се обидеме да ги претставиме називите на неколку основни орудија за обработка и употреба на дрвото (како огрев или како материјал за изработка или како веќе обработен материјал).

СЕКИРА

Ќе се задржиме на орудието за сечење дрва со метална острица и дрвена рачка, односно именувањата на орудието за сечење дрво во македонските дијалекти.

На картата се прикажани лексичките и зборообразувачките разновидности на именувањата на орудието за сечење дрво. На македонската јазична територија се среќаваат следниве лесеми: *секира*, *секавица*, *балџија*, *балџак* и *брадва*, како и единечните лексеми: *сикавичка*, *сечиво*; *балџачка*, *балџаче*, *балџила*, *балџек*, *балџијка*, *џојор* и *џрџаница*. Картографирани се лексемите: *секира*, *секавица*, *балџија*, *балџак* и

брадва. Не се картографирани единечните називи *сикавичка* (367), *сечиво* (392); *балџичка* (349; 361), *балџиче* (367), *балџиша* (213), *балџек* (348), *балџијка* (341); *џојор* (291a) и *џрџаница* (157).

Најголем ареал опфаќа лексемата *секира*; сп. прасл. **sekyra* од индоевропски корен **sek-*. Од истиот корен потекнуваат и лексемите *секавица*, *сикавичка* и *сечиво*.

Лексемата *балџија* е балкански турцизам (< *balta*) кој се јавува во балканските несловенски јазици и во некои други словенски јазици (БЕР I, 1971: 30; Skok I, 1971: 102). Од исто потекло се и лексемите образувани со разни суфикси: *балџиак*, *балџичка*, *балџиче*, *балџиша*, *балџек* и *балџијка*.

Мал ареал прави лексемата *брадва*. Тоа е дрводелска секира, алат за делкање штици за каџи и сл. Овој збор (како и единечниот деминутивен назив *брадвинка*) е од индоевропско потекло **bhordhū*. Се смета дека е стара германска заемка (сп. гер. *Barte* < прагерм. **bardō*). Долгото прагерм. крајно *ō* во слов. дало *ū* > *zi*, па во стсл. е *брадзи*, во ген. *брадзџе*, подоцна *брадва* поминала кон *a*-основа, исто како и другите зборови од стсл. *zi*-основи (БЕР I, 1971: 72; Skok I, 1971: 196).

Секирата удира и сече, живее како молскавица, со бука, а понекогаш и искри. Токму поради тоа, секирата во сите култури асоцира на молњата, значи на дождот: сè што води кон симболите на плодноста. Многубројни се примерите и развојните фази на оваа основна симболичка црта.

Кај Маите, како и во модерниот свет на американските Индијанци, кај Келтите како и во Кина на Танг, камената секира е наречена камен на молњата: се вели дека паднала од небото. Кај Догоните и Бамбарите од Мали молњата е секира која богот на водите и плодноста од небо ја фрла на земјата. Затоа камените секири ги собирале во светилиштата посветени на овој бог, а ги употребувале и за време на сезонските обреди или во борба против сушата. Исто така секирите ги ставаат меѓу семињата, со цел нивната плодотворна сила да го забрза 'ртењето.

Секирата како што има моќ да го повикува дождот, исто така има моќ и да го прекине, ако стане неумерен: тоа го потврдуваат Азандите во Африка. Во легендите во Камбоџа и кај јужновиетнамските планински, секирата е оружје на грмотевицата и амблем на силата. Таа ја подотвора земјата и влегува во неа: т.е. таа го прикажува нејзиното соединување со небото, нејзиното оплодување. Таа ја пробива кората на дрвото: тоа е симбол на остроумноста (влегување сè до срцето на тајната) како и орудие на ослободувањето.

Секирата е симбол на гневот, уништувањето, како што тоа е случај со шиваитската иконографија, оваа улога сепак може да остане позитивна особено кога уништувањето се применува во злокобни дејства.

Како еден вид честа антифраза во развојот на симболиката, она што разделува може и да соединува: се чини дека секирата е еден од

најстарите кинески симболи кој се појавува во свадбените обреди. Младите луѓе можеле да се венчаат под услов да припаѓаат на различни семејства, според принципот на егзогамија; бидејќи бракот се склучува повеќе поради зближување на две различни семејства отколку поради создавање ново семејство. Ова приближување во старите времиња повеќе се случувало по пат на обред со вешто тактизирање за кое бил потребен гласник, еден вид посредник. Секирата била амблем на овој гласник; со неа сечел гранки од две стебла и од нив правел снопови. Темата на врзаните снопови се среќава често во свадбените пеена.

Секирата со две острила, секирата двосечач, има уште едно ново значење, таа истовремено уништува и заштитува. Нејзината симболика се поврзува со двојноста на животот и смртта, двете сили кои имаат спротивно, но дополнително дејствување, какво што може да го најдеме и кај кадукејот, индиската вајра, чеканот на Тор; тоа се двете природи на Христос соединети во една иста личност.

Коментирајќи ги симболичките атрибути на ангелите, Дионисиј Ареопагит пишува: Копјата и секирите ја изразуваат способноста за разликување на спротивности, и остроумноста, живоста и моќта на ова распознавање.

Во однос на фразеолошките изрази можеме да кажеме само дел од македонското народно богатство:

Му ѝ аднала секирајџа (балџијајџа) в мед – го послужи голема среќа.

Нашол секира зад врајџа – добро му тргнала работата.

Не ѝ лаце џорајџа од секирајџа, ами од рачкајџа (држаложџо).

Заранејџ на секира – многу лош човек, според обичајот куче да се зарани на секира за да биде лошо.

Ќе ѝ адне секирајџа, ќе џо ошџеја нероден Пејџко – кога однапред се предвидуваат лоши работи кои можеби нема да се случат.

Плива како секира ѝо вода (ирон.) – не знае да плива.

Си ја вовира ѝџквалџа ѝод балџијајџа.

ТЕСЛА

Алатка во дрводелството.

Картата бр. 1 ги претставува лексичките разновидности во именувањето на 'орудието со кое се длаби корито'.

Најголем ареал образува лексемата *тешла* од прсл. **tesla* (Skok III: 462).

На релативно помал дел од македонската јазична територија се среќаваат и лексемите *скејар* и *скејарна*. Лексемата е дојдена од грчкиот јазик (сп. нгрч. *σκεπάρι* од сргрч. *σκεπάριον*, дем. од стгрч. *σκεπαρνον* или *σκεπαρνος* (Аргировски 1998: 250).

Изрази

Му сече умот како алвациска тешла (ирон.).

Не паднал на тешла (на мајстор) да се делка (да се учи) (разг.).

ШАЈКА

Мало, цилиндрично парче метал, зашилено на врвот од едната страна и со глава на другата, врз која се удира.

На картата бр. 2 е одразена лексичката диференцијација на прашањето „Како се именува долгото железно брутчe со кое се коваат штици и друго?“. Во македонските дијалекти се среќаваат лексемите *шајка*, *бруи* (како основна форма во пунктот 85 е даден деминутивот *бруице*), *клин*, *клинец*, *карфија* и *перон*. Не се картографирани единечните називи: *шајек* (391), *чилиќ* (291a), *теш'че* (85), мн. форма *паламарци* (29) и дем. форма *бруице* (која како основна форма е наведена во пунктот 85).

Лексемата *шајка* има нејасно потекло, без оглед на широкиот ареал. Една од можните претпоставки е дека потекнува од тур. *şayka* < *çayka*. Историски се врзува со воен брод што се употребувал во периодот на османлиското владеење, на кој имало т.н. *шајка* (топ како воено оружје), односно *чајка-топ* кој, од задната страна имал два клина што служеле за управување со топот. Изразот *şayka* < *çayka* во турскиот е пренесен од рус. *шайка* (преку воената терминологија на козачките бродови). Во тесна врска со ова е и српската *шајкача* којашто според изгледот личи на превртена лотка, односно превртен чамец.

Лексемата *бруи* има словенско потекло (сп. прсл. **bhrutъ* < инев. **bhrouk-to-s*) (БЕР I, 1971: 82).

Лексемата *клин* (*клинец*) потекнува од прсл. **kl-in-ъ*, со основно значење 'нешто што служи за цепање дрво'.

Лексемата *карфија* е од грчко потекло; сп. нгр. *καρφί* (< стгр. *καρφα*), дем. од *κάρφος* (Аргировски 1998: 138).

Најмал ареал има лексемата *ѵерон*, балкански грцизам, најверојатно од гр. *περόνη* (голем клинец за ковење греди; Аргировски 1998: 215).

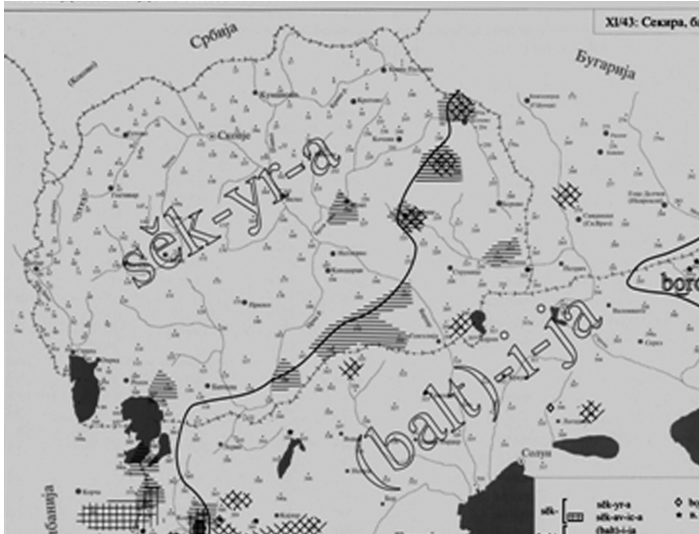
Во врска со фразеологијата познати се следниве изрази:

Клин чорба – чорба од ништо, гола вода, чорба од клин.

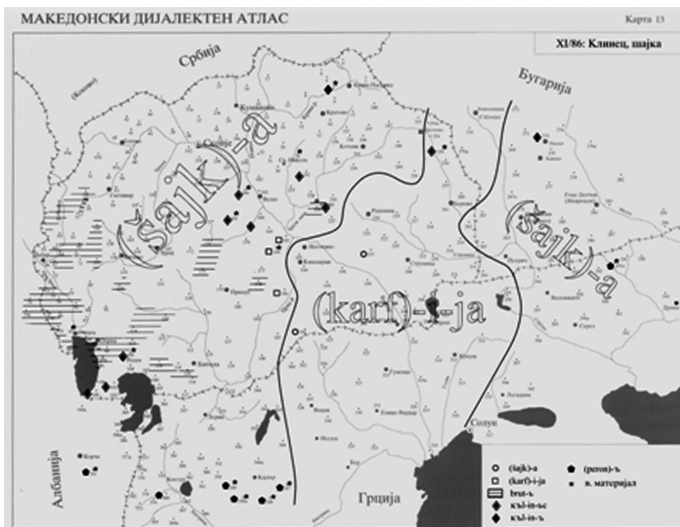
Тресе клинци – му студи, се тресе од студ.

Прилози:

Карта 1 (Орудие за сечење дрво)

Карта 2 (Орудие со кое се длаби коритото)

Карта 3 (Долго железно брутчe со кое се коваат штици)

Литература

- Андрейчин Любомир, Георгиев Любомир и др. 1963: *Български тълковен речник*, Наука и изкуство, София.
- Аргировски Мито 1998: Словенски лексеми во новогрчкиот јазик, *Македонистика* 5, Скопје, 73–132.
- Аргировски Мито 1998: *Грцизмиите во македонскиот јазик*, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје.
- Басотова Љубинка 1994: „Рецепција и адаптација на лексика од латинско потекло во македонскиот јазик“, *Жива антика* 44, Скопје: 139–150.
- БЕР 1971–2002: *Български етимологичен речник*, I–VI, БАН, София.
- Видоески Божидар 1998: *Дијалектиите на македонскиот јазик*, том 1, МАНУ, Скопје.
- Видоески Божидар 1999а: *Дијалектиите на македонскиот јазик*, том 2, МАНУ, Скопје.
- Видоески Божидар 1999: *Дијалектиите на македонскиот јазик*, том 3, МАНУ, Скопје.
- Видоески Божидар 2000: *Прашалник за собирање материјал за македонскиот дијалектен атлас*, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје.
- Вражиновски Танас 1999: *Народна традиција, религија, култура*, Скопје.
- Вражиновски Танас 1999: *Речник на народната митологија на Македониите*, Прилеп и Скопје.
- Гајдова Убавка и др. 2009: *Македонски дијалектен атлас – Пролетомена*,

- Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје.
 Георгиев Владимир и др. 1974–1986: *Български етимологичен речник*, I–III, София.
- Голомб Збигњев 1959: „Генетички врски меѓу карпатската и балканската сточарска терминологија и улогата на словенскиот елемент во ова подрачје“, *Македонски јазик* X, кн. 1–2, Скопје.
- Давкова-Горгиева Светлана 2001: „Маса и стол во македонските дијалекти“, *Македонска лексикологија и лексикографија*, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје, 180–188.
- Десподова Вангелија (ред.) и др. 1999: *Старословенско-македонски речник (со грчки паралели)*, Институт за старословенска култура, Прилеп–Скопје.
- Журавлџев Анатолий Фёдорович 1996: *Материјална култура древних славян по данным прасловянской лексики*, Очерки истории культуры славян, Москва, 116–144.
- Иванов Ѓордан 1970: *Български старини из Македонија*, БАН, София.
- Јашар-Настева Оливера 1962–1963: „Македонските калки од турскиот јазик“, *Македонски јазик* XIII–XIV, кн. 1–2, Скопје, 109–172.
- Јашар-Настева Оливера 1974: „Прилог кон проучавањето на лексичките балканизми во македонскиот јазик“, *Македонски јазик* XXV, Скопје, 211–235.
- Јашар-Настева Оливера 2001: *Турскиите лексички елементи во македонскиот јазик*, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје.
- Киш Маријана 1996: *Дијалектнијата лексика од областа на ристичкиот свет*, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје.
- Конески Блаже 1976: *Грамајтика на македонскиот пишан јазик*, Култура, Скопје.
- Конески Блаже 1982: *Историја на македонскиот јазик*, Култура, Скопје.
- Лаброска Веселинка (гл. ред.) и др. 2012: *Враќничко-џолошкиите зборови - духовна ризница*, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје.
- Макаријоска Лилјана 2003: *Лексиката на материјалната култура во македонските црковнословенски текстови*, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје.
- Ожегов Сергей Иванович 1970: *Словарь русского языка*, Издательство Советская Энциклопедия, Москва.
- Пандев Димитар 2002: „Хомонимски конфликти во македонскиот јазик“, *Норма и речник*, Скопје.
- Пеџ Коста 1968: „Белешки за лексиката и фразеологијата од Струмичко“, *Македонски јазик*, XIX, Скопје, 201–225.
- Пеџ Коста 1970: „За македонската дијалектна лексика“, *Македонски јазик* XXI, Скопје, 123–136.
- Пеџ Коста 1972: „Фразеолошките изрази во македонскиот јазик“, *Македонски јазик* XXIII, Скопје, 226–236.

- Пеов Коста 1968: „Од земјоделската терминологија во македонските народни говори“, *Македонистика*, Скопје, 97–117.
- Пеов Коста 1986: „Лексичките особености на југоисточните македонски говори“, *Предавања на XIX семинар за македонски јазик, литература и култура*, Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Скопје, 89–98.
- Плотникова Ана 1999: „Македонската етнокултурна лексика во ареална перспектива“, *XXVI научна дискусија на Семинарот за македонски јазик, литература и култура*, Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Скопје.
- Пољоска Агим 1998: *Лексичка интерференција на македонскиот и албанскиот дијалектен јазик*, Скопје.
- Поповски Аритон 1977: *Сточарската дијалектна лексика во македонскиот јазик*, АНУБиХ, Посебна издања 31, 5, Сарајево, 139–145.
- Речник на македонскиот јазик*, I–III, 1961–1966, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје.
- Светиева Анета 1992: *Резбарени тавани, долаи и врати во Македонија*, Историски и уметнички прилики од крајот на XIV до XVI век со посебен осврт на податоците за градбата и украсувањето, Институт за фолклор, Скопје, 15–32.
- Селищев А. 1918: *Очерки по македонској диалектологи*, т. I, Казань.
- Стаматоски Трајко 1959: „Од лексиката на тетовскиот говор“, *Македонски јазик*, X, кн. 1–2, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје, 79–106.
- Толковен речник на македонскиот јазик* I–VI, 2003–2014, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје.
- Цветановски Гоце 2001: „Глаголите со значење менување влакно кај добитокот во дијалектите на македонскиот јазик“, *Македонската лексикологија и лексикографија*, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје.
- Цветановски Гоце 2007: „Албанскиот јазичен елемент во западнопреспанскиот говор“, *Јазичите во контакт*, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје.
- Цветановски Гоце 2009: „Од лексиката на западнопреспанскиот говор (во Р. Албанија)“, *Зборник во чест на Кирил Конески*, Филолошки факултет „Блаже Конески“, Скопје.
- Цветановски Гоце 2010б: „Јазичите во контакт и нивното меѓусебно влијание на планот на лексиката (врз примери од западнопреспанскиот говор)“, *Филолошки студии*, Скопје-Перм-Љубљана-Загреб.
- Цветановски Гоце 2013: „За називите на птиците од редот Strigiformes (був, ут, утка, кукумјавка), нивното значење и народната симболика во Македонија“, *Филолошки студии*, Скопје-Перм-Љубљана-Загреб.
- Bezljaj France 1976–1982: *Etimološki slovar slovenskega jezika*, I–II, Mladinska knjiga, Ljubljana.
- Skok Petar 1971–1974: *Etimologijski rječnik hrvatskog ili srpskog jezika*, I–IV, Zagreb.

Summary

The papers will be reviewed names that are appointed instrument for cutting trees, the instrument with which deep (processed) a special type container, and names with that are named a long iron stick for hummer boards. It will be reviewed and etymology of names corresponding to the Macedonian language territory. Also, in this paper we will try to present the symbolism and beliefs associated with these tools.

811.163.3'282'373(497.751):739.5

Изворен научен труд

Дијана Петровска⁴²

ОД ЛЕКСИКАТА НА ТЕТОВСКИОТ ГОВОР ОД ОБЛАСТА НА КАЗАНЦИСТВОТО

Апстракт: Предмет на обработка на трудот е лексиката поврзана со казанцискиот занает во градскиот тетовски говор. За оваа цел го користиме снимениот материјал од искажувањата на тетовскиот казанција Младен Трпчевски-Црвенко. Оваа тема ја одбравме тргнувајќи од фактот дека меѓу занаетите што изумираат во Тетово се вбројува и казанцискиот занает, кој бил меѓу потешките занаети. Овој занает има посебно уметничко значење, а особено значење има изработката на бакарни предмети за домаќинството, кои се полни со орнаментика.

Целта е да се претстави дел од професионалната лексика на казанцискиот занает од Тетово. Лексиката што се однесува на алатките, предметите и на материјалите врзани за казанцискиот занает се разгледува од семантички и од етимолошки аспект.

Клучни зборови: дијалектологија, лексика, казанциски занает, етимологија.

Дијалектната лексика и општествениот контекст

Анализата на лексиката од одделна тематска област, вообичаено, ги одразува историските процеси од развојот на културата на народот на определена територија. Имено, сите историски општествено-културни промени оставаат траги во јазикот, особено во неговиот лексички состав. Ова е секако непосредно врзано со податокот дека јазикот е општествена појава и е производ на општеството. Посебно туѓите лексички елементи во определена сфера од животот се тесно поврзани со интензивирањето на економските и трговските односи и со поживи комуникациски контакти меѓу народите во еден регион и пошироко (сп. Киш 2010: 21). Дијалектниот речник постојано, повеќе или помалку и во зависност од хронолошкиот контекст, се подновува по пат на заемање називи од друг говор или од друг јазик. Самото заемање се стимулира и од некои внатрешни фактори во лексичкиот систем: ниска фреквенција на соодветниот стар назив во дијалектите, постоење на неповолни синоними, т.н. „празни места“ во лексичкиот систем и др. Со внесување на нови предмети од материјалната култура во лексичкиот систем се создава „празно место“ што треба да се пополни или со позајмен туѓ назив

⁴² Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје, докторанд, dijanapetrovska@gmail.com

или со назив што веќе егзистира во лексичкиот систем на јазикот-примач, при што постоечкиот назив добива ново значење, а може да предизвика и семантички престојувања и поместувања во семантичкото поле на кое му припаѓа.

Со самото доаѓање на Балканскиот Полуостров, јазикот на словенското население бил под непосредно влијание на староседелците, па голем број лексеми од грчко и од латинско потекло постепено станувале неизоставен дел од речникот. Подоцна, долготрајното владеење на Турците и неколкувековното заедничко живеење оставило видливи траги и од турскиот јазик, особено, во лексичкиот состав на балканските словенски, но и на несловенските јазици.

Ефектите од јазичното влијание на турскиот јазик врз говорниот македонски јазик биле далеку поприсутни и позначајни отколку што тоа може да се констатира во македонските писмени споменици. Но, секако, влијанието на турскиот јазик врз материјалната култура посебно почнува да се забележува со формирањето на градовите и развивањето на трговијата и чаршијата, започнувајќи од XVII век и силно интензивирајќи се во XVIII век (сп. Јашар-Настева 2001: 20–21). Притоа, треба да се има и предвид дека во македонската, па и пошироко, во балканската мултијазична средина „турскиот јазик бил во јавниот живот ефикасно средство за комуникација меѓу хетерогеното балканско население и јазик на една нова и богата цивилизација“ (Јашар-Настева 1982: 237).

Карактеристики на лексиката поврзана со занаетството

Занаетството на македонска територија својот процут го доживува во Турската Империја во градските трговски јадра, во чаршијата. Во такви услови станува јасно дека во сферата на занаетчиската лексика покрај словенската, голем удел имаат лексемите од турско потекло, покрај лексемите кои се од друго потекло, било од балканските несловенски било од другите европски јазици. Имајќи предвид дека занаетчиските работилници биле типична иконографија на младите градски економски центри кон кои гравитирало населението од помалите населби, при истражувањата на тетовскиот градски говор, во значајна мера, нашиот интерес го насочивме кон истражувањата на лексиката врзана за занаетите. Разговарајќи со еден од најстарите тетовски казанци, Младен Трпчевски-Црвенко (роден 1935 година), забележавме дел од лексиката врзана за сферата на казанциството, што ќе ја претставиме во овој прилог.

Професионална лексика

Професионалната лексика ја сочинуваат зборови што означуваат одредени термини, средства и активности поврзани со работата на одредена професија, занает.

Во нашиов случај, бидејќи како тема на обработка имаме искажување што се однесува на казанцискиот занает, посебно ќе се осврнеме на дел од професионалната лексика поврзана за овој занает: *'алаџи, б'акар, бл'ок, б'оракс, бр'онза, в'ериџе, з'азар, д'уало, з'анайџи, з'анайџска шк'ола, јабук'ајлија н'аја, каз'анџија, кал'ајџија, к'алај, к'алфалари, к'аџак, кл'ешџи, комбин'иран к'азан за-во-куј'аџило, куј'уџија, к'ука, л'анџе, л'еџем, л'еџкум, м'ајсџор, м'аказе, м'есинџ, нак'оало, н'аковањ, неј'одвижен к'азан за-р'акџија со-ц'рџење, 'обруч, ос'овина, џл'овак, р'амна н'аја, с'офра, џ'езџе, џ'ескере, ч'екџи, ч'ирак, ц'инк, ш'есџар.*

Називи на предмети што се употребуваат во домаќинството

Казанцискиот занает има посебно значење во изработката на бакарни предмети за домаќинството, кои се полни со орнаментика. Секој предмет изработен од бакар имал своја функција. Овие предмети главно служеле за подготовка на храна и биле карактеристични за градската средина: биле дел од градската покуќнина и претставувале белег на социјален престиж. Според информаторот Младен Трпчевски-Црвенко, едно домаќинство не можело да се замисли без поседување и употреба на бакарните предмети како: *з'рне, г'езве, г'уџумче, г'ум, 'ибрик, к'азан, к'оџеџ, џекм'ез-џава, џ'осуџе, с'а:н, с'инџија, с'офрас'инџија, сџ'омна, џ'ава, џ'ас, џ'енџере, џ'еџија, ч'инџија.*

Лексиката врзана за казанцискиот занает и за предметите изработувани од бакар, според потеклото е, главно, словенска или турска, поретко од друго потекло, како што ќе проследиме во понатамошната анализа.

Лексика од словенско потекло

а) Алати

– *Дуало, д'уала* мн. дувало 'направа која го издувува воздухот; стои до огништето и го распламтува кумурот'. Пр.: *Н'емало да-се-в'аџали б'акарџи, н'еџо џ'оа се-раб'оџило со-д'уало. Ке-в'идџи џри-ч'еџири д'уала нар'едени и-б'акар џримџи'ивно.* Во основата на лексемата *дуало* се наоѓа прасловенскиот глагол **duti (se)* 'се лути, се дует' (ЭССЯ 5: 166).

– *Кл'ешџи* мн. 'за фаќање жешки заоблени и рамни предмети како на пример, тепсија'; сп. и ТРМЈ 'метална алатка, составена од два дела вкрстени во вид на ножици, што служи за фаќање, стегање или вадење нешто'. Лексемата *клешџа*, обично се употребува во множинската форма *клешџи*, а потекнува од прасловенското **klestia* (Skok: 464).

– *Леџкум* 'алат којшто се грее во жар и со него се топи калајот'. Веројатно од прасловенското **letkā* со поопшто значење во балканските словенски јазици 'железна прачка' (БЕР III: 374).

– *Нак'оало* 'алатка со која се обликуваат куполни предмети, на пример,

капаците од казаните⁴. Лексемата е добиена од прасловенското **nākavādla* од глаголот **kavāti* со значење 'кова' (БЕР IV: 479).

– *Наковањ* („наковална, *мн.* наковални“) 'алат на кој го обликувале предметот додека е загреан и на него чукале мајсторот и повеќемина калфалари⁴; сп. и ТРМЈ: Железна подлошка на која се коваат метални предмети. Добиено од прасловенското **nākavādľna* од **kavāti* 'кова' (БЕР IV: 479).

б) Предмети од бакар

– *Грне* (*мн.* *џрњиња*) 'висок, длабок и надуен сад, со капак над отворот, со една рачка и со големина до 2 кг, се користел и за манџа и за вино⁴. Пр.: *Па-ѵ'осле за-м'анџа в'арење 'има џрне, 'истиа к'ако ф'орма к'ако з'емјено; П'рво ѵ'очнуе џрне з'емјено к'ј-се-в'арело, ѵ'осле смо-ѵр'аеле џрњиња б'акарни*. Во ТРМЈ, лексемата *џрне* е објаснета единствено како земјен сад, сп.: „Земјен сад што се користи за подготвување храна“. Називот *грње* < **gъrнь* во средновековните ракописи е регистриран во Грамотата на крал Милутин и во Трескавичкиот кодик (ракопис од XVII век) (Макаријоска 2003: 100).

– *К'оѵеѵ* (котел, *мн.* котли) 'поголем бакарен сад за греење вода, се обесува над огништето на синџир⁴. Пр.: *...ѵа-се-ѵр'аело к'оѵеѵ да-се-ѵ'ере, в'ошк'е да-ни-ј'ада*. Во материјалот регистрираме и деминутивна форма на *-е*: *к'оѵиле* со толкување 'мал котел' (пр. *...ѵа-смо-ѵр'аеле к'оѵиле да-се-в'ари мл'еко...*). Според Давкова-Ѓоргиева се работи за прасловенската лексема **katъľь* 'котел', заемка од гот. *katilis* 'котел'. Младенов смета дека позајмувањето се направило од лат. *catillus*, заради местото на акцентот во словенските форми, а Скок претполага дека готската форма е заемка од балкано-латинскиот, од каде што лексемата можеле да ја позајмат и Словените околу V век од н.е., во областите околу р. Дунав (сп.: Давкова-Ѓоргиева 2009: 140).

– *Пл'овак* 'бакарен предмет кој се користи во базен за да ја запре водата да се полни⁴. Збороформата *ѵловак* е добиена од **pluti*, **plovq* 'пливам, пловам⁴ (сп. Фасмер III: 283, 288).

– *С'уд* 'предмет со вдлабната форма, во кој се држи, чува, става нешто⁴ < **sodъ* (сп. Фасмер III: 794, Давкова-Ѓоргиева 2009: 15).

в) Делови од предмети:

– *Г'ѵзар* 'долниот, најнизок дел од некој сад, дно на длабок предмет, кутија, сандак и сл.⁴. Пр.: *Д'оле ке-в'идиши к'ј му-са-ѵ'аднаѵи џѵзарч'ињаѵи*. Изведено од прасловенското **gъzъ*, **gъza*, **gъzъ* 'задник' (ЭССЯ 7: 166).

– *Обруч* 'дрвени или железни кругови, прстени за стегање на кацата, бочвата, бурето и др.⁴. Оваа лексема се среќава во балканските јазици, но и во

подаlechните словенски јазици од прасловенската лексема *ab-račъ 'гривна, прстен, дланка на рака' (сп. БЕР IV: 756, Давкова-Ѓоргиева 2009: 199–200).

Лексика од турско потекло

Лексиката од турско потекло ја среќаваме општо во терминологијата на занаетите, како што и посочивме на почетокот од излагањето. Може да констатираме дека уште од XVI век се употребува зборот: *дукан*; од XVIII век се среќаваат следниве зборови: *адеџи*, *ѓум*, *ибрик*, *казан*, *ракија*, *синија*, *џава*, *џенџере*, *џејсија*, *казанџија*, *кујунџија* (Јашар-Настева 2001: 20–21). Одреден број турцизми се здобиле со особености на термини, називи коишто се употребуваат за именување на разни метали. На пример: *бакар* < *bakır*, *бронза* < *bronz*, *калај* < *kalay*. Лексиката се збогатила со термини поврзани со имиња на одделни предмети (Конески Б. 1967: 222–225, Груевска-Маџоска 1997, Јашар-Настева 2001: 40–124, Давкова-Ѓоргиева 2009).

И самата лексема *занаџи*, како и термините за одделни степени во однос на стекнатите квалификации во занаетчиството се лексеми од турско потекло, сп.:

– *З'анайџи*, *з'анайџов* („занаџет, мн. занаџети“). Пр.: *Е, со-р'асџење на-џоџир'ебиџе за-домак'инсваџа се-р'аѓа и з'анайџов н'аш*; *Казанџискиоџи з'анайџи џоџи'екнуе џ'осле сџоимн'арсвоџо*. Сп. во ТРМЈ 'стопанска дејност, производство, обработка, разни услуги, што се изработува предимно рачно (со соодветен алат, машини) од стручно оспособени лица'. *З'анайџска шк'ола* (занаџетска, прид.); Пр.: *Ја сум-з'авршиџу џири-џ'одине з'анайџска шк'ола у-Ѓ'оџе Д'елчев, 'овде*. Лексемата *з'анайџи* (стандардно: *занаџи*) потекнува од < *sanaat* турска заемка од арапско потекло, односно формата: *занаџи* од *sanaat* (Јашар-Настева 2001: 72, 176).

– *К'алфа*, *к'алфалар* (< тур. *kalfa*) 'помошник' (сп. Јашар-Настева 2001: 72). Во поглед на лексемата *калфа*, специфичен е нејзиниот множински облик забележан како *к'алфалари*, од кој во тетовскиот говор е изведена и едининската форма *к'алфалар*. Пр.: *Дв'ајџа џир'ојџа к'алфалари ке-ч'укаа*.

– *Чирак* (< тур. *çirak*) 'слуга' (сп. Јашар-Настева 2001: 72). *Ја к'ој б'ев ч'ирак, чеџир'иесџи и џ'рва џ'одина, у-м'узичко шк'оло 'идев у-шк'оло*.

а) Садови и делови од садови:

– *Ѓ'езве* 'мал бакарен сад, со долга дршка за варење и сервирање кафе'. *Ѓ'езве* е балкански турцизам од арапско потекло: арап. *ğezve* < тур. *cezve* (сп. Давкова-Ѓоргиева 2009: 89).

– *Ѓ'уџум* 'бакарен сад за течност – млеко или вода, има широко грло и рачка од страна' < *güçüm*. Пр.: *...џ'екмез н'екое вр'еме од-џ'рнице џр'агле и-у-Ѓ'уџум з'емјени џо-ч'уале*. Ваквите бакарни садови ги имало во побогатите куќи во градовите, а многу ретко во селата, односно следува забелешката дека

се работи за 'градски збор' (Давкова-Ѓоргиева 2009: 60). Се работи за заемка од арапско потекло којашто преку турскиот јазик дошла во македонскиот јазик (Јашар-Настева 2001: 68).

– *Ибрик* 'висок бакарен сад за вода со рачка, со посебно извиен тесен отвор (чепурка) и проширена уста за пиене', а може да служи и како 'сад во кој се топли вода' (за кафе или за варење) < *ibrik*. Пр.: *'Еднаша го-д'ржи 'ибрикош, др'угаша го-д'ржи за-двеш'е-рук'е л'еџ'инош*. Се работи за турска заемка од персиско потекло (Јашар-Настева 2001: 68).

– *К'азан, к'азани* мн., *сшо к'азана* избр. мн. („казан, мн. казани“) < *kazan*, 'поголем бакарен сад со две рачки од страна што служи за загревање, готвење, перење, печење на ракија и сл.' Пр.: *К'азан н'е-можеу' с'екој да-к'уйи, биу-ск'уй.*; *За-р'ак'ија је-к'азан. Ја ѓр'аем к'азани за-р'ак'ија ѓ'окрејни на-в'ода, без-л'ејење.*; *С'еџа сум-св'ариу' сшо-к'азана р'ак'ија кјј-З'орана Ил'иеск'и со-ш'аквија к'азани, без-л'ејење*. Сп. во ТРМЈ 'голем, длабок бакарен сад со тркалезна форма што служи за загревање, готвење, перење и сл.' Лексемата *казан* потекнува од турското *kazan*, кое е заемка од персискиот. Како што забележува Јашар-Настева (2001: 36, 68) „за персиските заемки е карактеристично тоа што повеќето се од техничкиот вокабулар и што означуваат конкретни предмети...“. Како и повеќето деминутивно-хипокористични деривати, лексемата *к'азанче* 'мал казан' е изведена од *казан* со суфиксот *-че*, пр.: *'Еве в'иш к'азанче*.

– *Комбин'иран к'азан за-во-ку'ашило* 'голем сад кој се користел за греење вода како што денес се користат бојлерите (потоа се измислени бојлерите)'

– *Ней'одвижен к'азан за-р'акија со-ц'рпење* 'сад во кој се вари ракија, засидан е во земја, во огништето'.

– *К'аџак* 'предмет со кој се покрива казанот'. Балкански турцизам од турското *karak* (Јашар-Настева 2001: 66), изведенка на *-ak* од терминологијата за алати; ром. *saras*, буг. *karák* (Skok: 434).

– *Пекм'ез-шаве* 'сад во кој се пече, односно се вари пекмезот' < *pekmez tava* (тур.) (сп. Јашар-Настева 2001: 89, 91). Пр.: *'Еше ш'ије с'ш'аве – ѓекм'ез-шаве, шшо ѓр'аа 'ајвар с'еџа*.

– *С'а:н (саан)* 'бакарен плиток сад, се полни со јадење и се послужува, стои на маса' < *sahan* (тур.). Пр.: *...ша-с'а:ни ш'оа ч'иније*. Станува збор за турска заемка од арапско потекло (Јашар-Настева 2001: 69).

– *С'офрас'инија* 'вид голема тепсија од бакар, која не се употребува за печење, ами служи како маса на која се ставаат други синии со јадење и околу која се седнува и се јаде'. Пр.: *Ја-имам и-ш'ејсија ке-шш-ѓ'окажем, џ'олема. Т'оа се-в'ика с'офрас'инија*. Значењето во кое се употребува *софрасинија* во тетовскиот говор се поклопува со значењето што го има зборот *софра* < *sofra* (турцизам од арапско потекло). Како што забележува Јашар-Настева (2001: 69), со значење на *софра* во Прилеп се употребува лексемата *синија* < *sini*.

– *Т'ава* 'сад во кој се пече, односно се пржи јадењето'. Пр.: *К'оа за-вр'еме за-Р'амазан, ѓр'еџежно ш'ија, се-ш'ура на-с'оф'ра и-се-р'еда ш'ија с'а:ни, ш'ија ч'иније бакарни со-к'аџаци, и-ш'аваџа у-ср'еде, к'ако зем'ениве ш'аве је-у-ср'еде, и-од-ш'уе се-ш'ура ѓо-чин'ијеџе*. Овој назив е балкански турцизам од турското *tava* < персиското *tābe* (сп. Давкова-Ѓоргиева 2009: 129, Јашар-Настева 2001: 68).

– *Т'ас* 'поголем или помал бакарен плиток сад' (во зависност од намената за црпење вода, за капење, дел од вага, од кантар и др.) < *tas*. Исто така, е турска заемка од арапско потекло (Јашар-Настева 2001: 69).

– *Т'енџере* 'длабок или висок бакарен сад со и без капак во кој јадењето се вари' < *tencere* (тур.) 'шерпа, лонец'. Пр.: ... *'еџе ун'уш'ра ш'енџере*. Овој назив се јавува и во балканските јазици со значење 'бакарен сад во кој јадењето се вари' (сп. Давкова-Ѓоргиева 2009: 128, Јашар-Настева 2001: 68).

– *Т'еџија* 'широк бакарен сад за печење зелник, баклава и слично'. Пр.: *В'идиџе 'ова за-да-к'орисџи 'еве за-'ова н'е-џеребе да-се-кал'ајсуе, 'ама 'ако је-за-ш'еџија, 'ако е-ш'енџере, м'ора да-се-кал'ајсуе 'еднаш џ'одишно*. Станува збор за балкански турцизам добиен од турското *tebsi*, *tepsi*, *depsi* 'плех за печење'. Овој назив е регистриран и во другите балкански јазици (сп. Давкова-Ѓоргиева 2009: 128, Јашар-Настева 2001: 69).

– *Ч'инија, ч'иније* мн. 'сад во кој се послужува јадењето' < *çini*. Пр.: ...*се-џроизв'едуа с'еџа ал'уминск'и д'елој, ѓа-се-џроизв'едуа од-џр'охром, р'осф'ај, ѓа се-џроизв'едуа бр'онџли, ш'оа емајл'ирани, ш'оа ч'иније, ш'еџ'и:чиња, 'едно-друџо*. Станува збор за турска заемка од персиско потекло (Јашар-Настева 2001: 68).

б) Материјали:

– *Л'еем* 'парче кристал, односно растопен месинг'. Турцизам со арапско потекло *lehim* од занаетчиската терминологија 'лепак, калај за соединување на метали'; *lim* (слов.) (Skok: 558).

в) Алати:

– *'Алаџи* 'направа, инструмент, прибор за работа' < *alat* (тур.). Пр.: *Ја ке-ви-џ'окажем – 'алаџи ш'џо дв'естџа џ'одине ш'џо џо-кор'исџимо џр'и џенер'ације*. Станува збор за турска заемка од арапско потекло (Јашар-Настева 2001: 74).

– *М'аказе* 'алат со чија помош се сече парчето бакар' < *takāzā* (се состојат од два дела). Балкански турцизам со арапско потекло *takas* 'ножички' (Skok: 594–595).

– *Н'аја* 'вид казанциско наковално'. Со посоченото значење, лексемата *naje/naja* ја регистриравме во албанскиот јазик (Ndreca: 196). *Naja* е, всушност, балкански турцизам, добиена од турското *neu* 'трска, односно,

флејта или друг инструмент за свирење⁴ (ТРС: 677). Со слично значење се употребува и во грчкиот јазик, сп. *véi*, то 'фагот' (ЛЕЛ: 67). Значењето на алат од сферата на казанциството, го добива веројатно според издолжената форма. Во нашиот материјал регистриравме два типа, *јабук'ајлија н'аја* и *р'амна н'аја*, именувани според обликот, и со различна намена:

– *Јабук'ајлија н'аја* 'алатка со која се обликуваат помали садови како, на пример, грниња, гугумчиња⁴.

– *Р'амна н'аја* 'алатка со која се обликуваат поголеми садови⁴.

– *Т'еззе* 'алат со кој се прават, обликуваат казани⁴. Лексемата *т'еззе* е турцизам од арапско потекло *tezgah* со значење 'алат за работа' (ТРС: 859).

– *Т'ескере* < *teskere* 'носилка, средство за носење материјали⁴. Станува збор за турска заемка од арапско потекло (Јашар-Настева 2001: 35).

– *Ч'екич* < *çekiç* (тур.) 'алат за набивање или за ковење⁴ (сп. Јашар-Настева 2001: 74). Пр.: *'Еден м'ајсџор 'има ч'екич м'алав и-'он ке-ч'укне. К'ај-ке-ч'укне он и ш'ија ѓо-н'еџо 'уда ш'уе.*

Лексика од грчко потекло

Контактот на македонскиот јазик со грчкиот датира уште од VI век, а грчкото влијание особено се зголемило во периодот на создавањето на словенската писменост (втората половина на IX век). Со понатамошните општествени промени во македонскиот јазик навлегувале зборови од разни области на животот (Конески Б. 1967: 218–219). Лексемите од грчко потекло во истражуваниот материјал се малубројни и се поврзани со занаетчиството во поширока смисла, односно, не се непосредно врзани за казанцискиот занает. Ке ги издвоиме лексемите: *мајсџор* и *сџомна*, сп.:

– *М'ајсџор* 'искусен човек кој добро го познава својот занает⁴. Пр.: *Искл'учиво 'ако н'емаш м'ерак за-н'иедан з'анайи не-м'ожеш да-б'идеш м'ајсџор.* Од нгр. *μαῖστωρ* (-ος, -ας) кое е добиено од средногрчкото *μαῖστωρ* (сп. БЕР III: 617).

– *Сџ'омна* 'земјен сад за вода, со една или две рачки и со тесно или широко грло – за носење, чување и пиене вода⁴ < гр. *στάμνα* (Аргировски 1998: 263). Овој назив е распространет на целиот македонски дијалектен ареал, зафаќајќи 90% од македонската јазична територија (Давкова-Горгиева 2009: 52). Лексемата *сџ'омна* е врзана за грнчарскиот занает, но подоцна се изработувале и стомни од бакар, како што покажува нашиот пример: *'Имам сџ'омне б'акарни д'оле.*

Лексика од германско потекло

– *Бл'ок* (блок, мн. блокови) 'парче блок од нов бакар⁴. Пр.: *Пр'оага бл'окои 'измеѓу дв'а в'аљка и-ш'аму 'има ск'ала на-к'оа деб'љ'ина с'акаш.;* сп. во ТРМЈ 'големо, масивно парче од нешто (камен, метал, мраз и сл.)⁴. Потекнува од германското *Block* со значење 'блок' (NHR: 119).

– *Ш'есїар* 'направа за мерење на материјалот и исцртување на кружни површини'; добиено од старогерманското *sēhstāri* со потекло од латинското *sextārius* 'шести дел на мерката што се нарекувала *congius*' (Фасмер: 433).

Лексика од француско потекло

– *Б'оракс* 'хемиски елемент, прашок на кој му се додава цинк и се употребува при лемењето'. Пр.: *Му-дод'аамо б'оракс и-ѿ'оа ѿо-заѿр'еамо н'еѿде 'ил'ада и-дв'есїа сїеї'ени и-ѿ'оа се-з'алиа*. Преземено од француското *borax* < *borax* (лат.) (БЕР I: 67).

Заклучок

Општо речено, лексичкиот материјал што е предмет на анализа влегува во заедничкиот македонски речнички фонд. Она што ја издвојува анализираната лексика во тетовскиот говор се првенствено разликите што се јавуваат на фонетско-фонолошко ниво како специфика на тетовскиот говор, северозападен македонски говор, припадник на групата – долнополошки говори.

Од анализираниот материјал, ќе ги издвоиме лексемите што ги прикажуваат фонетско-фонолошките карактеристики што го поврзуваат тетовскиот говор со а) македонското западно наречје, пред сè, со западните периферни говори, б) спецификите на тетовскиот говор, што се заеднички со другите северни говори, како и в) лексиката што ги прикажува фонетските особености само на тетовскиот говор. Сп.:

а) *Д'уало, нак'оало, ѿ'оїраа* – загуба на интервокалното /в/; *с'а:ни* – контракција на вокалната група /аа/ во долго /а:/; *ѿ'рлице* – чување на вокалното *r. Овде би ја издвоиле и лексемата *ѿ'азар* со рефлексот /ǎ/ за носовката од заден ред *ɔ, карактеристика за која се смета дека во северните (и други) македонски говори навлегла од говорите во кои овој развој на носовката *ɔ е регуларен, како на пример, во однос на тетовскиот говор од горнополошките западномакедонски говори (сп. Видоески 1962: 52–53);

б) *'обруч, ѿ'осује, с'уд* – развој на носовката од заден ред *ɔ во коренските морфеме во /y/; *јабук'ајлија* – развој на вокалното *l̥ во /y/.

в) *к'оїїеү, д'еү* – веларното /л/ на крајот на слогот се изговара со поактивно учество на двете усни и без преградата карактеристична за овој глас (Видоески 1998: 159); *шр'аф, дом'акинсво, казанц'исвоїѿо, сїѿомн'арсвоїѿо, ѿро'изводсво, усав'ршенсво* – губење на согласката /ѿ/ во групите *-шїѿр-, -сїѿв-* (од наставката *-сїѿво*).

Во поглед на зборообразувањето ќе истакнеме дека деминутивно-хипокористичната лексика информаторот ја употребува при раскажувањето, особено, во ситуации што се посебно емотивно обоени, односно ја користи кога ги именува предметите што тој самиот ги изработил. Деминутивно-

хипокористичната лексика се образува со суфикси карактеристични за поголемиот дел од македонската јазична територија: *-че, -це, -енце*: *џ'азарче, к'азанче, џ'рлце, к'ошленце*; множинските наставки се формираат со суфиксот *-иња*: *ш'ејс'и:чиња, гуџ'умчиња, кошл'енциња, џ'азарч'ињаиша*.

Како покарактеристичен би го издвоиле суфиксот *-ло* со кој се оформуваат називи на орудија за вршење дејство. Тоа е општословенски суфикс кој во ова значење формира именки мотивирани од несвршени глаголи (Конески К. 1995: 51–52). Кон општиот дел на глаголот доаѓа суфиксот *-ло*, на пример: *д'уало, нак'оало*.

Како синоними може да ги посочиме следниве зборови што се среќаваат во овој текст: *с'а:н – ч'инија* (пр.: *...ша-с'а:ни ш'оа ч'иније*). Меѓу синонимите посебен впечаток прават забележаните: *каз'анџисво* (*До-дв'аесе џ'одине сум-вл'адау с'ујер со-казанџисвојшо, јер ми-раб'ошале клик'ерийше мл'оџу*) и *каз'анџилак* (*И-казанџилакош је-ш'осебно. М'ие се-д'елимо на-дв'е-џрује, 'има каз'анџија и кал'ајија*). Двете лексеми се образувани од основата *казан-џи-*. *-џи* е суфикс со кој во турскиот јазик се образуваат зборови што означуваат 'орудие, занает, место, цел' и именки за означување 'лице што произведува, односно се занимава со нешто' (Јашар-Настева 2001: 220–221). Со последното значење во македонскиот јазик се образуваат именките како: *казанџија, бозаџија, сааџија* итн. Со суфиксот *-сџиво* се образуваат апстрактни именки, меѓу кои и оние што означуваат професионална дејност: *занаеџисџиво, казанџисџиво, рибарсџиво* и сл. Во контекст на посоченото значење во македонскиот јазик се употребува и турскиот суфикс *-лак*, сп. *абаџилак, кујунџилак, рибарлак* итн. (сп. Конески К. 1995: 44, 47). Со оглед дека во записите само еднаш ја среќаваме употребата на лексемата *казанџилак*, тешко може да се зборува за некоја експресивна семантичка диференцијација меѓу образувањата *каз'анџисво* и *каз'анџилак*.

Посебно внимание бара и употребата на лексемата *к'алфалари* (*Дв'ајца ш'р'ојца к'алфалари ке-ч'укаа*). Имено, турската плурална наставка *-лар* се сфаќала во дел од македонските дијалекти како составен дел од заемката и се третираше како да е во еднина. На овој турски множински облик се додаваат понатаму македонски наставки за множина, па има натрупување на множински наставки: *-лар*, од турскиот *-лар*, и *-и*, од македонскиот плурал. Како што заклучува во овој поглед Јашар-Настева (2001: 215), ваквата употреба е ограничена на мал број турски заемки во македонскиот јазик. Во еднина во тетовскиот говор се употребуваат и двете форми на заемката 'калфа': *к'алфа* и *к'алфалар*.

Во врска со образувањето на придавките, ќе го посочиме суфиксот *-лија* (од турскиот јазик), сп. *јабук'ајлија н'аја*. Во нашиот пример, овој суфикс се додава врз именска основа од словенско потекло. Придавките во стандардниот јазик образувани со овој суфикс се сметаат за застарени, разговорни форми и се означуваат како неменливи по род (сп. Конески К. 1995: 107).

Како северен македонски говор, тетовскиот говор има и некои особености што ја покажуваат линијата на поврзување на овој говор со српските дијалекти на север, на пр. специфичните форми на лексемите: *з'анайи*, *м'аказе*, *н'аковањ*, *й'осуѓе* и сл.

Претставената анализа на лексиката на тетовскиот говор од областа на казанциството не ја претставува исцрпно оваа тематика. Со овој труд се обидуваме да дадеме уште еден мал придонес во збогатувањето на сознанијата за градскиот тетовски говор, за кој конкретно или воопштено во рамки на вратничко-полошките говори зборувале во одделни монографски описи: Селишчев (1929), Стаматоски (1959), Видоески (1998), Лаброска, Гајдова, Давкова-Горгиева, Цветановски и Томовски (2012) или во пооделни статии: Гајдова (2012). Посебен предизвик во работата ни беше да дадеме свој придонес во собирањето и обработката на лексика од тематски области што досега не биле предмет на дијалектолошки истражувања и тоа од една градска средина. Имено, познато е дека истражувањата на градските говори се поспецифични поради поголемата подложност на надворешни влијанија. Се надеваме дека успеавме да ја оствариме оваа цел и дека овој прилог кон лексиката на тетовскиот говор е истовремено и прилог кон идни регионални или пообемни дијалектни речници на македонскиот јазик.

Резултатите од анализата само ги дополнуваат општите сознанија за лексичкиот состав на македонскиот јазик, пред сè, оние што се однесуваат на професионалната лексика од областа на занаетите, даваат и поконкретна слика на тетовскиот говор од втората половина на XX век, вклучувајќи го и почетокот на овој век, и истовремено, во општи рамки, ја дооформуваат сликата за општественото и културното живеење на тетовци во XX век, покажувајќи ги и влијанијата што се резултат на историските процеси на развој на културата и на јазикот.

Литература

- Аргировски Мито 1998: *Грцизмиите во македонскиот јазик*, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје.
- Български етимологичен речник I–IV*, 1971–1995, БАН, Софија.
- Видоески Божидар 1962: *Кумановскиот говор*, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје.
- Видоески Божидар 1998: *Дијалектиите на македонскиот јазик* Том 1, МАНУ, Скопје.
- Видоески Божидар 1999б: *Дијалектиите на македонскиот јазик* Том 3, МАНУ, Скопје.
- Гајдова Убавка 2012: „За акцентот во тетовскиот говор“, *Лингвистичен збор* LIX 1–3, Скопје, 19–25.
- Груевска-Маџоска Симона 1997: *Лексиката и стилот во делата на Живко*

- Чинџо* (магистерски труд), Скопје.
- Давкова-Ѓоргиева Светлана 2009: *Дијалектниите именувања на њосајќиите во македонскиот јазик*, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје.
- Этимологический словарь славянских языков 5–7*, 1978–1980, Наука, Москва.
- Јашар-Настева Оливера 1981–1982: „Поважните карактеристики на лексичките турцизми во македонските писмени споменици од XV–XVIII век“, *Македонски јазик XXXII–XXXIII*, Скопје.
- Јашар-Настева Оливера 2001: *Турскиите лексички елементи во македонскиот јазик*, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје.
- Киш Маријана 2010: *Лексички, зборообразувачки и морфосинтаксички особености на македонските дијалекти*, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје.
- Конески Блаже 1967: *Историја на македонскиот јазик*, Култура, Скопје.
- Конески Кирил 1995: *Зборообразувањето во современиот македонски јазик*, Бона, Скопје.
- Лаброска Веселинка и др. 2012: *Врајничко-џолошкиите зборови – духовна ризница*, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје.
- Λεξιλογιον ελληνικων λεξεων* 1980: Εταιρεία Θρακικων Μελετων, Αθηνα.
- Макаријоска Лилјана 2003: *Лексикаита на материјалнаита култура во македонските црковнословенски текстови*, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје.
- Марковиќ Марјан 2001: *Дијалектологија на македонскиот јазик I*, Филолошки факултет „Блаже Конески“, Скопје.
- Селищев Матвеевич Афанасий 1929: *Полог и его болгарское население: Исторические, этнографические и диалектологические очерки северозападной Македонии* (Говоры Полога, 281–437), София.
- Стаматоски Трајко 1959: „Од лексиката на тетовскиот говор“, *Македонски јазик X*, кн. 1–2, Скопје, 79–106.
- Трајкова Катица 2008: *Nomina instrumenti во македонските црковнословенски текстови*, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје.
- Толковен речник на македонскиот јазик I–VI*, 2003–2014, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје.
- Турецко-рускиот словарь* 1977, Издательство „Руский јазик“, Москва.
- Фасмер Макс 1973: *Этимологический словарь русского языка Том IV*, Прогресс, Москва.
- Ndreca Mikel 1980: *Fjalor shqip-serbokroatisht*, Rilindija, Prishtinë.
- Skok Petar 1971: *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb.
- Uroić Marija, Hurm Antun 1994: *Njemačko-hrvatski rječnik*, Školska knjiga, Zagreb.

Summary

The subject elaborated in this seminar paper is the lexicon bound to the craft of coppersmith in Tetovo local speech. For this purpose we use recorded statements from Mladen Trpcevski-Crvenko, a coppersmith from Tetovo. From his statements we got a pictorial description of the life of craftsmen in the postwar period in the city of Tetovo. And especially, a description of an extinct craft, which, actually, is the case with all crafts in general. Hence our interest, by exploring the Tetovo speech, is to take notice of a part of the former, not so distant, city life and dedicate attention to the lexicon in the area of coppersmith craft, which has not been a subject of particular dialectal or lexicological research. When it comes to crafts, they have evolved and flourished at the time of the Turkish rule over Macedonia, so it is not a surprise that a fair amount of the lexicon bound to the craftsmanship is of Turkish origin.

811.163.3'342.42
Изворен научен труд

Блага Панева⁴³

КОНСОНАНТСКИТЕ ГРУПИ ВО МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК (СТАНДАРД И ДИЈАЛЕКТИ)

Апстракт: Предмет на интерес во овој труд е истражувањето за употребата на консонантските групи спроведено со ученици од средното образование. Преку писмените текстови констатиравме дека консонантските групи во одредени позиции: почетна, медијална и финална учениците не ги употребуваат во согласност со правописот. Посебно внимание беше посветено на примерите во кои преку комбинациите на консонантите во пишувањето беше евидентно влијанието на изговорот или на дијалектот. Наша цел е да покажеме кои консонантски групи се типични или нетипични за македонскиот јазик, особено ако се во прашање консонантски групи со повеќе од два консонанти, при што неопходно е да се почитуваат правописните правила.

Клучни зборови: консонантски групи, позиција, фреквенција, стандард, дијалект.

Во фонетската типологија на прв план доаѓа поделбата на јазиците на консонантски и вокални. Во согласност со критериумите на количествената класификација – како на тие што се потпираат на односот на консонантите и вокалите во фонолошките инвентари така и на тие што се потпираат на нивната фреквенција – словенските јазици претставуваат согласнички тип. И во фонолошкиот систем на македонскиот јазик како еден од јужнословенските јазици согласките претставуваат значително мнозинство. Иако македонскиот јазик според инвентарот на фонемите има малку вокалски фонемии (пет), сепак, според бројот на вокални секвенци што се појавуваат во текст тој е највокалски јазик во рамките на словенското јазично семејство (Савицка 2014: 84–87). Консонантите во нашиот современ јазик се делат во повеќе групи според неколку критериуми и тоа според: местото на образување, начинот на образување и звучноста (Бојковска, Пандев, Минова-Гуркова, Цветковски 1997: 75). Согласките во консонантски групи се групираат според звучноста, односно кога ќе се најдат едно до друго два консонанти различни по звучност настапува правило за едначење по звучност, при што одраз во правописот наоѓа само регресивната асимилација. Така може да се групираат две звучни или две беззвучни согласки. Ако дојдат во допир три или четири согласки, мошне често во изговорот доаѓа до нивно упростување со видливо

⁴³ Министерство за образование и наука, БПО, Скопје, blagapaneva@yahoo.com

влијание во пишувањето (Пандев 2004: 55–58). Присуството на геминати од согласки претставува обележје кое типолошки ги разграничува словенските јазици (во зависност од бројот на консонантите во групата), а македонскиот јазик, иако важи за јазик со малку геминати, сепак, со грижливо пребарување во речникот (раззелени, оддели и сл.), но и во парадигмите на одделните лексеми (пролетта, потта, петти) можат да се регистрираат повеќе примери со две исти согласки едно до друго.

Истражувањето за употребата на консонантските групи е спроведено со ученици од средното образование. Преку писмените текстови констатиравме дека консонантските групи во одредени позиции: почетна, медијална и финална учениците несоодветно, да не речеме погрешно, ги пишуваат. Примерите во кои, преку комбинациите на консонантите во пишувањето, беше евидентно влијанието на изговорот или на дијалектот упатуваат на тоа дека, иако нашиот правопис е фонетски т.е. иако во него е пројавен стремежот писмено што поточно да се фиксира изговореното, сепак во одредени случаи има разлики меѓу она како се пишува и како треба да се изговара (Конески 1982: 86). Сепак, целта ни беше да упатиме на фреквенцијата на грешките односно на неправилното пишување на консонантските групи, особено ако се во прашање групи образувани од повеќе од два консонанти при што неопходно е да се почитува правописот.

Консонантскиот систем во македонскиот јазик, општо земено е задоволувачки стабилизан. Мали варијации можеби има во местото на артикулацијата кај *n, ɟ, s, c, z* (забновенечна или чистовенечна) кај *ɱ, ɖ* (забна или забновенечна), или разлики во учеството на активниот артикулатор (врвот на јазикот или подвршокот кај *c, z, ɱ, ʒ, ɟ, ɟ*), но тие не го менуваат акустичкиот ефект и според тоа немаат некое значително влијание врз значењето на зборот, па затоа битно не го менуваат стандардниот изговор (Силјаноски 1970а: 15). Според должината и фреквенцијата на консонантските групи македонскиот јазик, заедно со другите јужнословенски јазици, спаѓа во групата јазици со релативно мал број вакви групи кои најчесто се составени од два консонанти (шт, жд, цр, пч, пц, чк, ср, зд), а за економичност во изразот, низ историскиот развој се губи консонантот во средината: *здј>зј, стј>сј, стл>сл, стн>сн, штн>шн, здн>зн, ждн>жн, стт>ст*. Во народниот јазик се загубиле *ɱ, ɖ*, од крајните групи *-шт, -ст, -жд, -зд* (пр. *вешт>веш, мост>мос, дожд>дож, грозд>гроз*). Ова влијание од народните говори во поголем процент е присутно и во примерите од писмените состави на средношколците од градот Скопје.

Поврзувајќи ги текстовите на учениците со анализата што ја спровела Ана Цихнерска која, на три страници прозен текст за секоја позиција, го евидентирала присуството на консонантските групи со два, три или четири елементи, а табеларниот преглед од нејзиното истражување, од кое се издвоени позициите за македонскиот јазик, би изгледал вака:

позиција на консонантската група	консонантска група со два елементи	консонантска група со три елементи	консонантска група со четири елементи
почетна	171	14	0
медијална	425	71	6
финална	24	0	0

Споредувањето на фреквенцијата ни покажува дека во медијалната позиција на зборот во македонскиот јазик има најмногу консонантски групи со два елементи и единствено во таа позиција се јавуваат консонантски групи со четири елементи.

Причини за промени во консонантските групи

Некои промени во консонантските групи настанале во различно време и од различни причини. Карактеристично за консонантските групи во македонскиот јазик е тоа што тие имаат тенденција да бидат упростени. На кој начин се реализира тоа упростување зависи од: комбинацијата на консонантите, нивната фонолошка вредност и нивната позиција во зборот.

Упростувањето кое се реализирало во македонскиот јазик се влијаело од дистрибуциски правила според кои некои комбинации на консонанти се можни само во туѓи зборови. На пример, комбинацијата сонант + опструент во македонскиот јазик не е можна поради дистрибуциското правило дека „во линеарниот поредок сонантите зафаќаат позиција исклучиво до вокал или до друг сонант. Тие не можат да се јават меѓу два опструента или меѓу јунктура или опструент“ (Савицка, Спасов 1997: 74). Затоа комбинацијата од сонант и опструент во финална позиција се сретнува само во заемки од типот, пр. **тенк**, **бумеранг**, **ранг**, **сленг**. Промените: с>ц, з>с, ш>ч, ж>џ, се во насока на развивање на африкати од фрикативи (појава позната од историскиот развој на македонскиот јазик сп. Конески 1981: 72–73) и во тој случај, склоноста на изговор од типот: **чкрта**, **чкрипи**, како појави се широко дијалектно распространети и, според Мисирков, на јазикот му даваат „македонска боја“. Токму поради тоа и во литературниот јазик е усвоено: **пци**, **пченица**, **пченка** (Конески 1981: 23, 72, 97).

Македонскиот правопис во основа е фонолошки (по традиција фонетски), секој глас се бележи со посебен знак, така како што се изговара, но не секогаш е така. Ќе наведеме само неколку примери кога постои разлика во изговорот и во пишувањето. Пишуваме: **бевте**, **мравка**, а изговараме: **бефте**, **мрафка**. Овој пример за изговор го забележавме во текстовите кои ги анализиравме. Евидентно е дека изговорот има големо влијание во пишувањето и како што наведува Конески во својата Граматика: „Ние можеме сите еднакво да пишуваме, но пак сите поинаку да го изговараме напишаното... Иако ние денеска не можеме да зборуваме за еден во сè установен наш литературен изговор, сепак е битното доволно изразено и ние натаму ќе се запираме на

него, посебно укажувајќи што треба да се отклонува како карактеристика на дијалектниот изговор“ (Конески 1981а: 86).

Фонолошката вредност при упростувањето на консонантските групи упатува на фактот дека при нивното запишување во правописното правило речиси доследно се почитува едначењето по звучност. Кога консонантите ќе се најдат во непосреден допир едначењето се врши според втората согласка и редовно се бележи во префиксираните зборови, пр. под+пис=потпис, но многу често учениците пишуваат подпис и пред+чувство=предчувство, наместо, според правописот, претчувство.

Во случаи кога не е направено едначење по звучност во пишувањето, тоа е поради чување на спецификите на зборот, пр. вчера, градски, мирислив, за да се зачува суфиксот, пр. братски, народски, или при членување, пр. заповедта.

Анализирајќи ги примерите од консонантски групи, групирани според фонетски контекст, најголемо внимание се обрна на позицијата на консонантската група во зборот. Консонантските групи ќе ги анализираме според позицијата во зборот во која се наоѓаат: почетна, средишна и финална положба.

Консонантски групи во почетна позиција

Структурата на консонантските групи во почетна позиција е мошне комплексна. Двосегментни групи има релативно малку. Во најголем број комбинации вокалното **р**, како носител на слогот, се јавува како втор, трет и ретко како четврти член во консонантската група (Сиљаноски 1970: 630). Примери: ’рти, ’рџа, крава, круша, скрие. Професорот Конески (1981а: 57) во врска со ова вели: „Во нашиот литературен изговор пред **р** се слуша само еден темен призвук, но не и некој потполно оформен глас за кој би имале претстава во свеста.

За состојбата со консонантските групи стр-, здр- / ср-, зр- не можеме многу да зборуваме бидејќи во нашите ученички текстови го најдовме само примерот **с**рамен кој беше напишан како **стра**мен и наспроти другите примери во овој случај нема упростена туку усложнета консонантска група. Оваа ситуација може да ја поврземе со влијанието на дијалектот бидејќи, генерално, во македонските дијалекти имаме тенденција да се изедначат етимолошките стр-/здр- со етимолошките ср-/зр-. Тоа изедначување е или во правец на консонантските групи со два елементи (на пр. **с**рав, во тетовските и крушевските говори) или во правец на консонантските групи со три елементи (на пр. **здр**ел, **стр**ека, во кичевските и гостиварските говори).

Консонантски групи во средишна позиција

Консонантските групи во средишна/медијална позиција може да се сретнат во двосложни, тросложни и повеќесложни зборови. Во анализираните

текстови од учениците средношколци, консонантските групи - тст-, -тс- и -тск- во примерите: претставен>преставен, претседател> прецедател, претставници> преставници, општество>општество, детско>децко, се напишани упростоено, при што во првиот пример имаме само испуштена буква, што може да е направено и од невнимание, а во вториот и третиот пример имаме пишување кое е директно влијание од изговорот.

Особено внимание предизвика примерот: беспомошен>беспомоштен> беспоможен, каде првото има проширување и се добива консонантската група -шш- која потоа се упростува во еден консонант -ж-. Преку примерот од типот безпоможен можеме да заклучиме дека не се почитува правилото за едначење по звучност при префиксацијата.

Во врска со суфиксот -ство кој е евидентиран во примерите: богат-ство-богаство, чувство-чуство, се формира консонантска група од четири консонанти кои на учениците им се тешки за изговор, а тешкиот изговор очигледно влијае и врз пишувањето.

Зборот од туѓо потекло рентген има консонантска група од три компоненти -нтг- и во нашите анализирани материјали е напишан како што вообичаено се изговара т.е. упростоено: ренген. Од овој пример можеме да заклучиме дека ако сакаме да го почитуваме фонетскиот принцип при адаптирањето на туѓите зборови треба да биде напишано како што е изговорено.

Консонантските групи во крајна позиција

Во македонскиот јазик на крајот на зборот, во финална позиција, се изговараат само безвучни согласки, во случај да е на крајот група од две согласки тогаш и двете се безвучни, пр. грост, дошт (Чундева 1975: 158). Се разбира ова изговорно правило не нашло одраз во правописот бидејќи ќе се изгуби ликот на лексемата (како и во погорните примери). Модификацијата на категории зборови, особено изразена во писмениот текст, е присутна и во примерите што ги забележавме во анализираниите текстови: текст-текс, грозд-грозз, болест-болесс. Ова претставува регуларно упростоување кое се јавува кај групите -сш-, -зд-, дури и во културниот изговор (Савицка, Спасов 1997: 107), но тоа никако не смее кај учениците да се одрази и во пишувањето. Консонантските групи од словенско потекло во финална позиција во македонскиот јазик најчесто се упростоуваат и во дијалектите и во колоквијалниот говор, а тоа очигледно се рефлектирало и на пишувањето кај учениците.

Фреквенцијата на крајни групи во споредба со почетните и средишните е мошне ниска и особено се интересни комбинациите од по две единици кај кои имаме помалку грешки отколку кај зборовите во кои има три консонанти во непосреден допир.

Фонолошка вредност на геминатите од консонантски тип

Геминатите од согласки се појавуваат вообичаено во интервокална позиција одделение, бессемен, но се случува да се појават упростувања поради силните морфолошки граници, пр. рашири, исече (Савицка 2014: 97–98). Постојат зборови во кои геминатот е редуциран до еден консонант, пр. *безвучен*, *безначаен*, *бесмислен*, но и такви каде присуството на геминатот во структурата на зборот е зачувано, пр. поттекст, раззелени, бессовесен, оттаму, поттик, оддалечи.

Најмногу недоследности во писмените текстови се јавуваат кај зборовите во чија структура има удвоено *с/з*.

Во спротивност од геминатите од самогласки, кои се присутни во сите словенски јазици, присуството на геминатите од согласки претставува обележје кое типолошки ги разграничува словенските јазици (Савицка 2014: 97–98). Иако важи ставот дека геминатите не се својствени за македонскиот јазик, сепак не се ни така ретки и тоа не секогаш со разликувачка вредност (како во примерот *раззори-разори*), туку едноставно како резултат на зборообразувачките и флексиските процеси: пр. *ѝоддршка-ѝодришка*, *оттоџаиш-оѝџаиш*, *оттрџне-оѝрџне*, *одделение-оделение*, *смртта-смрџа*. Од примерите можеме да воочиме дека геминатите се чуваат во интервокалска позиција, но во практиката ова правило не се почитува до крај, а кај учениците е тоа последица на недоволно читање, т.е. на непознавањето на правописните правила во одделни ситуации.

Понатамошни тенденции во поглед на новопојавени консонантски групи и нивна адаптација и мерки за правилно пишување

Во македонскиот стандарден јазик во услови кога има зголемено присуство и влијание на англискиот јазик во сферата на музиката и на информатиката, очекувано е под директно туѓо влијание да се појават нови консонантски групи неспецифични за македонскиот јазик. Таквите консонантски групи, како по некое непишано правило, се усвојуваат без никакви рестрикции, ниту пак има обид зборовите во кои се присутни тие консонантски групи да се „помакедончат“, како на пример: хард рок, компакт диск, десктоп (најчесто изговорено како *десѝоѝ*), интерфејс, софтвер, хардвер, драјвер итн.

Имајќи ги предвид интересот и желбата на учениците за изучување на странските јазици како неопходни, потребно е да обрнеме поголемо внимание тоа да не биде во насока на поистоветување со формите на странските зборови на штета на македонскиот јазичен израз и фонетските и фонолошките правила на македонскиот јазик.

Интересни појави во врска со консонантските групи се забележани во колоквијалниот изговор. Сè почесто се изговара орџинал наместо *оригинал* и,

не само во основната лексема туку и кај сите изведенки од неа. Ова се должи, пред сè, на поистоветувањето на туѓиот збор со други зборови во кои постои консонантската група **-рг-**: **орган**, **организација**, **оргули** и сл.

Сепак, факт е дека во вакви случаи промената во изговорот кај заемката е и во насока на економичност на изразот што потоа се рефлектира и во пишувањето. Токму затоа, во образовниот процес треба да се посвети поголемо внимание на културата на (из)говорот, а тоа ќе има секако своја рефлексива во правилното пишување.

Заклучок

Евидентираните јазични промени односно грешки што ги забележавме во ученичките текстови, но и во секојдневната комуникација околу нас, се јавуваат од неколку причини: 1) поради влијанието на изговорот врз пишувањето во ситуации каде што правописот не може стопроцентно да го следи изговорот; 2) под влијание на различниот изговор на консонантските групи што е карактеристичен за одделни дијалекти при што главно се регистрира упростување на некои консонантски групи и 3) под влијание на туѓите зборови, затоа што се формираат низи со повеќе консонанти тешки за изговор, но и поради тоа што во некои позиции консонантските фонеме не можат или тешко образуваат слог без присуство на вокал поради дистрибуциските правила карактеристични за македонскиот јазик. Последниов коментар посебно важи за почетната и крајната позиција каде што не се дозволени во македонскиот јазик т.н. двоврвни слогови, па затоа комбинациите од сонант и опструент во почетна и опструент со сонант во крајна позиција се разбиени уште во историскиот развој, на пр.: *маџла* (наспроти полското *mgła*), *ветџар* (наспроти полското *wiatr*).

Литература

- Бојковска Стојка и др. 1997: *Македонски јазик за средното образование*, Просветно дело, Скопје.
- Видоески Божидар, Димитровски Тодор, Конески Кирил, Угриновска-Скаловска Рада 1998: *Правопис на македонскиот литературен јазик*, Скопје.
- Кепески Круме 1987: *Грамаџика на македонскиот литературен јазик за училиштита за средно образование*, Просветно дело, Скопје.
- Конески Блаже 1962–1963: „За некои морфолошки пречки на фонетските промени во македонскиот јазик“, *Македонски јазик*, XIII–XIV, 1–2, Скопје, 5–15.
- Конески Блаже 1969: „Зборот и фонетските промени“, *Присџајни предавања на првите членови на МАНУ*, Скопје, 61–65.

- Конески Блаже 1978: „Општ поглед врз фонолошкиот развoтoк на македонскиот јазик“, *Предавање на XI Меѓународен семинар за македонски јазик, лoтoература и култура*, Скопје, 31–39.
- Конески Блаже 1981: *Истoрија на македонскиот јазик*, Култура, Македонска книга, Мисла, Наша книга, Скопје.
- Конески Блаже 1981a: *Граматика на македонскиот лoтoературен јазик*, Култура, Скопје.
- Корубин Благоја 1972: „Отпoри во фонолошко-морфолошката адаптација на странската лексика во македонскиот јазик“, *Лoтoературен збор*, XIX, 1, Скопје, 12–24.
- Корубин Благоја 1986: *Јазикoт наш денешен*, Скопје.
- Пандев Димитар 2004: „Гoворење и пишување“, *Вештини за II година гимназиско образование*, Просветно дело, Скопје.
- Савицка Ирена, Спасов Људмил 1997: *Фонологија на современиот македонски стандарден јазик*, Детска радост, Скопје.
- Савицка Ирена 2014: *Фонетскиите прoблеми во ареалната лингвистика*, МАНУ, Скопје.
- Силјаноски Велко 1970: „Консонантски групи во почетна, средишна и финална полжба во македонскиот јазик“, *Годишен зборник на филозофскиот факултет*, 22, Скопје, 623–652.
- Силјаноски Велко 1970a: „Имаме ли норма во нормираниот гoвор?“ *XV Научна дискусија на Меѓународниот семинар за македонски јазик, лoтoература и култура*, Скопје.
- Толковен речник на македонскиот јазик I–VI*, 2003=2014, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје.
- Угринова-Скаловска Радмила 1979: *Старословенски јазик*, Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Скопје.
- Чундева Нина 1975: „Анализа на почетните и крајните консонантски групи на македонскиот јазик“, *Македонски јазик*, XXVI, Скопје, 157–175.

Summary

The article reviews the consonant groups in Macedonian language which are located in the following places: at the beginning, in the middle and at the end, and their impact in the writing. The examples that were the subject of the analysis showed that the largest number is of consonant groups which have in their composition two consonants and are in the middle of the word.

811.18'282'373.45=16(496.5)

Изворен научен труд

Валентина Нестор⁴⁴

СУФИКСИ ОД СЛОВЕНСКО ПОТЕКЛО ВО ГОВОРОТ НА ОБЛАСТА ДЕВОЛ (АЛБАНИЈА)

Апстракт: Областа Девол била значаен просветен, културен и верски словенски центар и во неа за првпат богослужбите се вршеле на старословенски јазик. Говорот во областа Девол е богат со словенски лексеми, од кои повеќето ѝ припаѓаат на земјоделската сфера.

Во оваа статија ќе се задржиме на некои од потипичните словенски суфикси, кои се задржани и продолжуваат да се употребуваат не само во албанските говори од оваа област, но и пошироко. Меѓу потипичните словенски суфикси ги издвојуваме: *-иши(е)*, *-ач/-ачка*, *-ец/-ецка*, *-(в)ица*, *-че*, *-(ов)ина* итн. Словенските суфикси навлегле и во албанскиот стандарден јазик што говори за важната улога што ја имале словенските јазици. Поради својата разновидност деволскиот говор отсекогаш предизвикувал интерес кај странските и домашните лингвисти.

Клучни зборови: суфикси, словенски, потекло, говор, корен, значење, форма, заемка.

Говорот на областа Девол, поради јазичните специфичности, отсекогаш предизвикувал интерес кај странските и домашните истражувачи. Протегајќи се на југоисточниот дел од Албанија, оваа област се граничи на исток со Република Грција, на запад со планинскиот масив Морава, на југ со Република Грција и округот Колоња, на север со Преспанското Езеро и округот Корча.

Според административната поделба, областа Девол ги опфаќа општината Билишта и четирите комуни: Комуна Хочишта, Комуна Мирас (поранешниот назив којшто сè уште го употребуваат жителите е Божиград), Комуна Прогун (алб. Progër), Комуна Центар Билишта и 46 села: Арза, Бабан, Билишта, Битинцко, Бицка, Борш, Брачања, Брадавица, Цангоњи, Чета, Чипан, Добрања, Дарда, Ечменик, Фиторе (поранешниот назив е Шенколас), Ѓурес, Хочиште, Грапш, Граца, Капштица, Куч, Кошница, Курила, Мочуриште, Менкулас, Мирас (Божиград), Николица, Пилур, Полоска, Пончара, Прогр (Прогун), Ракицка (Ракицко), Кутеза, Саница, Сул, Стрпан, Шуец, Трен (Трени), Трестеник, Врник, Врлен (сега Прпаримај), Враништ, Видохова, Вишошица, Заградец (сега Бузликенас) и Зичиште.

⁴⁴ Факултет за странски јазици при Универзитетот во Тирана, valentina.nestor@yahoo.com

Во минатото Девол бил значаен просветен, културен и верски словенски центар и во оваа област за првпат богослужбите се вршеле на старословенски јазик, па поради тоа говорот во Девол е богат со словенски лексеми, од кои повеќето ѝ припаѓаат на земјоделската сфера.

Десницакаја (1963: 16) во врска со ова наведува: „Во говорот на областа Девол се забележуваат голем број словенски елементи, кои може да ги сметаме и како заемки, и како останат лексички слој, кој е доста зачуван во говорот на асимилираното словенско население“.

Во оваа статија нема да се задржуваме на етимологијата на словенските заемки, но во нашиот фокус ќе бидат некои од потипичните словенски суфикси, кои се задржани и продолжуваат да се употребуваат во албанските говори од оваа област, а дел од нив се пошироко распространети во албанските говори.

Суфиксот **-isht(e) /-ишт(e)** е типичен за говорот на Деволско, но е распространет и во говорите од Корчанско и Поградец. Словенското потекло го потврдуваат и голем број топоними со овој суфикс, како: *Bilisht, Kallamisht* (микротопоним по текот на реката Капштица), *Hoçisht, Ziçisht, Vranisht* (села во округот Девол), *Vloçisht* (село во Корчанско), *Memelisht, Hudonisht, Proptisht* (села во областа Поградец), *Bezmisht* (назив на преспанското село Туминец), *Trebisht* (село во Голо Брдо со македонско население) итн. Овој суфикс се користи кај зборови што означуваат ’место каде што се наоѓа или расне нешто’, на пр.: *cingarishte* (цингариште) ’вид чибук во кој се поставува цигара’, *kutulishte* (кутулиште) ’сад за толчење лук, ореви и др.’, *elbishte* (елбиште) ’место каде што расте јачмен’, *fierishte* (фиериште) ’место каде што расте папрат’, *gurishte* (гуриште) ’каменливо место’ од алб. *gurë* (камења), *holovishte* ’ситни насобрани камења за ловење риби со пезула’ од мак. *ловиште*, *lajthishte* (лајтиште) ’место каде што расте лешник’ од алб. *lajthi* (лешник), *miserishte* (мисериште) ’место каде што расте пченка’ кое има поширока употреба и во преспанските говори, *plepishte* (плепиште) ’место со тополи’, *plerishte* (плериште) ’губриште’ итн., но во голем дел, коренот е од албанскиот јазик.

Освен во топонимите и во словенизмите кои продолжуваат да се користат во овој говор, овој суфикс се употребува и во албанскиот стандарден јазик кај именки со несловенски, односно албански корен. Овде ги издвојуваме примерите од типот: *lulishte* (љулиште) ’место посадено со цвеќиња’ (*lule* ’цвеќе’ + *-ishte*), *punishte* (пуниште) ’работилница’ (*punë* ’работа’ + *-ishte*), *barishte* (бариште) ’место посадено со трева’ (*bar* ’трева’ + *-ishte*), *fidanishte* (фиданиште) ’расадник со фиданки’ (*fidan* + *-ishte*), *farishte* (фариште) ’расадник со зеленчуци и цвеќиња’ (*farë* ’семе’ + *-ishte*). Овој суфикс се користи и при именувањето на називите на јазиците како: *kroatisht, rusisht, gjermanisht, sllovenisht, anglisht, polonisht* итн.

Со помош на суфиксите, како основни зборообразувачки елементи и членската форма како граматичко средство, се создава значителен слој на

зборови со нови значења. Мора да се нагласи дека овој суфикс станал доста продуктивен и е еден од словенските суфикси кои навлегле во албанскиот стандарден јазик.

Суфиксот **-аџ/-аџка (-аџ/-аџка)** е од словенско потекло. Тој обично служи за образување именки со словенски корен. Се употребуваат на пр.: *kutull/aџkë* (кутулачка) 'сад во вид на вртелка', *furk/aџ-kë* (фуркачка) 'стап што служи за потпирање на отежнатите гранки', *llok/aџ-kë* (локачка) 'локанка', *vanda(k)-џkë* (вандак), *prokovaџ* (проковач) 'вид козинена покривка' итн.

Суфиксот **-ач** е познат во поголем број од словенските јазици, како: мак. *ѝокривач*, *свирач*, хр. *pokrivač*, *guslač*, срп. *ѝокривач*, *џуслач* итн., но него го наоѓаме и во постари словенски лексеми, како: *ѝреџач* 'престилка', *кулач* 'кравајче', *сандрач* 'алатка за стегање на усните на коњите (при потковување)', *kruaџkë* (круачка) 'вид нож што се користел при производство на земјени садови' итн.

Исто така, со овој суфикс се образуваат именки или придавки со пејоративно значење, како: *gagaџ* (гагач) 'пелтек', *gungaџ* 'гунгач, грбло', *hundaџ/kë* (хундач/ка) 'човек што зборува на нос'.

Суфиксот **-(а)чка / -(а)џкë** од **-ач + -кë (-ка)** го среќаваме и кај лексеми од албанскиот стандарден јазик, како: *budalla* > *budallaџkë* (будалачка) 'глупак, глупачка', *turifyџkë* (турифичка) 'шашардисана', *kuџkë* 'кучка', *zog* > *zoџkë* (зочка) 'пиленце' итн.

Во деволскиот говор суфиксот **-кë (-ка)** е еден од најпродуктивните. Тој служи за: 1. образување деминутивни именки од женски род од именска основа, како: *sopkë* 'парченце', *џulkë* 'вид волнена покривка, веленце', *dromkë* 'вид јадење со ситни макарони', од слов. друпка, *џipkë* 'девојче', *dackë* 'шлаканица', *dremkë* 'дремка', *eqka* (*heqka*) 'лепитка, влечка', *eshkë* 'ешка', *gllomkë* 'глотка, адамово јаболко' од слов. *кломка*, *gojkë* 'устенце', *gruџkë* 'грутка земја која се преработува за изработка на садови' од слов. *џруџка*, *kërcaџkë* 'меур кој крца кога го притиснуваш, крчачка', *kërkë* 'јаде, крка', *llëngjкë* 'јајцето кое ѝ се става на квачката', *lopkë* 'ситна пара, љопка', *lotkë* 'солсенце', *lulkë* 'цвеќенце', *myshqerkë* 'младо само што отелено теле', *trirkë* 'мало врате од прачки', *vastangarkë* во Мала Преспа *ласѝânџарка* 'посебно дрво кое се користи за товарење на коњ или магаре', *xipkë* 'клуноот од остенот', *zharкë* 'жаба'; 2. хипокористици, како: *Dhorkë* 'Дорка', *Liskë* 'Лиска', *Marikë* 'Марика', *Mitkë* 'Митка', *Vaskë* 'Васка > Vasil', итн.; 3. именки кои посочуваат професија или состојба, како: *evgjitkë* 'циганка', *fshatarкë* 'селанка', *qytetarkë* 'граѓанка' итн., каде што влегуваат и некои називи на животни, како: *mackë* 'маченце', *pulkë* 'пиленце', *sorkë* 'мала врана', *shqerkë* 'јагненце', *viџkë* 'теленце' итн.

Според Ѓинари (1972: 271) „ денес, помеѓу албанските говори, се забележуваат разлики и кај зборовите образувани со деминутивни суфикси, каде што јасно се истакнуваат севернотоскиските говори, но во говорот од

областа Девол е доста застапен суфиксот **-kë/-ка** и припоен со други суфикси, додека суфиксот **-z(ë)** има поограничена употреба“. Карактеристично за албанскиот јазик е образувањето на деминутивите со суфиксот **-zë**, што во овие говори се среќава во спорадични примери; деминутивните форми се образуваат според македонскиот модел.

Овие синонимни суфикси се разликуваат во однос на додавањето на зборообразувачките основи (според лексичко-граматичката припадност), но и со различните нијанси во специфичните значења. Истовремено, може да се нагласи дека некои од словенските суфикси кои некогаш навлегле заедно со словенскиот корен, без сомнение се од македонскиот јазик. За тоа сведочи и фактот дека деволското село Врбник и денес е единственото село во Деволско со чисто етничко македонско население, што ужива статус на македонско малцинство.

Овие суфикси и денес се употребуваат при зборообразувањето на нови зборови, но со албански корен.

Деминутивниот суфикс **-kë/-ка** во овие говори служи за образување именки кои именуваат жителки на одредено место, иако во други албански говори за такви називи се користи суфиксот **-are**, како *progarkë* 'прогунарка', *shyecarkë* 'шуецарка' и *shuecare* во други албански говори и во албанскиот стандарден јазик.

Според Е. Чабеј, А. Џувани (II, 1977: 201), овој суфикс може да биде од латинско потекло, од суфиксот **-arius** познат во сите балкански јазици, а според М. Доми (1965: 115) суфиксот **-ar** е од индоевропско потекло и неговата основна функција е именување на жителите од одредена месност. Но, во овие говори не е прифатен моделот на албанските говори *shuecare*, туку за нив поблизок бил словенскиот модел со суфиксот **-анка > -арка**.

Во поголем број случаи суфиксот **-kë** е припоен и на други суфикси. Тој е еден од најпродуктивните суфикси во тоскиските и источногегиските говори, особено со деминутивно значење.

Деволските говори се одликуваат со изразити деминутивни форми, кои не можат да се сретнат во ниеден друг албански говор и се сметаат за фонетско дијалектни варијанти. Во врска со овие словенски лексеми е и формантот **-alkë/-ajkë** како деминутивен, кој се јавува во примери од типот: *sovalkë-sovajkë* 'дел од направа за ткаење', *drug-alkë* 'вретено', а таа е додадена и кај зборови со албански корен, како: *këmb-alkë* 'ногари кои се користат при празници' итн.

Овој суфикс кај лексемите со словенски корен го зачувал сонантот како тврдо **l** или како меко **l'** кое е покарактеристично за албанските говори, на пр. во лексемите од типот: *preshallkë* 'прашалка', *krepallkë* 'крепалка'. Овие лексеми се позајмени од романскиот и од словенските јазици (Xhuvani, Çabej II, 1977: 201).

Особено деволскиот говор, но и говорите од регионот Корчанско-Поградец се одликуваат со посебните деминутивни суфикси кои не ги

среќаваме во други албански говори. Во севернотоскиските говори, овие суфикси со таква улога немаат иста вредност, па дури и во самите говори од Деволско постојат разлики (Томај 2001: 72).

Суфиксот **-ec/-eckë (-ец/-ецка)** е позастапен во источнотоскиските говори и овде е со деминутивно значење, а во говорите од Девол се среќава кај броевите, како: *një-ckë* 'еден', *dy-ckë* 'двечки', *tre-ckë* 'трички' итн.; кај некои заменки и прилози, како *ca-ckë* (во другите алб. говори *ca*) 'неколку', *këtu-ckë* 'овде'; кај некои именки, од типот: *gomari-ckë* 'дрвена алатка која служи за поставување на дрвото кога се сече со шара' или 'корито кое се користи за перење', *mori-ckë* 'мала вошка, гнида', *grafickë* < *krafickë* < *karfic/kë* 'брош, шнола', итн.

Има и ограничен број лексички форми со пејоративно значење, како: *gomar-eckë* 'големи жолти долгунести сливи', кои во Преспанско се нарекуваат *mažarски* (а овде основата е земена од алб. *gomar* 'магаре'), *koran-ec* 'начин на повивање на новороденчето', *kukul-ec* 'куп, врв на рид или планина', *kumbull-eckë* 'голема модра слива', *kungull-ec* 'човек со празна глава, тиква, кунгулка', *lëvreckë* 'гребен за волна', *shtypec* 'дрвото кое го поврзува резништето со дното на запрежната кола' итн.

Овој суфикс со исто деминутивно значење го среќаваме кај мал број зборови изведени од именска основа во варијантата **-uckë**, како: *balguckë* 'бурбулашка', *derkuckë* 'прасе', *gërdhuckë* 'мало, непораснато', *majuckë* 'врвови', како и со варијантата **-ulkë** со деминутивно значење, која се додава на именската основа: *baculkë*, *bishtulkë* 'опавче', *bixhulkë*, *çezmulkë* 'чезмуле', *ciculkë* 'цицалче', *gjoksulkë* 'граденце', *perdhulkë* 'пердувче' итн.

Суфиксот **-çkë/-чка** навлегол од словенските јазици и се користи за образување именки со деминутивно значење. Тој има широка употреба не само во овие говори, но и во сите околни говори од Корчанско-Поградецкиот регион, како: *kutiçkë* 'кутивче', *doçkë* 'раченце', *suçkë* 'оченце', но и со друго значење, како: *endeçkë* 'ткајачка', *feçkë* 'ланче', *floçkë* 'женска горна облека', *mastrapaçkë*, *plloçkë* (џлочка), *tazeçkë* 'тазе' итн. Исто така, се образуваат и именки од именска основа, како: *guriçkë* 'камче', *koriçkë* 'коричка', *turiçkë* 'фаца' итн. и овде имаме форми и со словенски и со албански корен (*turi* + *-içkë* од алб. *turi* 'фаца') итн.

Џувани и Чабеј нагласуваат дека овој суфикс повеќе се користи во североисточните тоскиски говори (Деволско, Корчанско), како сложен суфикс од **-ç** и **-kë (-ч + -ка)**, а истото го истакнува и Ј. Гинари (1972: 272).

Суфиксите **-ushkë/-oshkë (-ушка/-ошка)** се синонимни и се јавуваат како сложени варијанти со деминутивно значење, како: *ardhushkë* 'гуштеричка', *arnushkë* 'крпенка', *bibilushkë* 'куренце', *kadushkë* 'кадушка', *kajkushkë* 'вид мала есенска круша со тркалезна форма, кајкушка', *mangjushkë* 'мангал', *çaparoshkë* 'алатка за мерење на земјата, од чапор', *latoshkë* 'дрвен

калап за прескури[‘], *qeleshkë* 'вид женска капа[‘] итн.

Овој суфикс денес е доста продуктивен во рускиот јазик, факт кој говори за неговото словенско потекло, а според словенскиот модел продолжиле да се образуваат и други примери со албански корен.

Со суфиксите **-icë/-(v)ica (-ица/-(в)ица)** се образуваат именки од ж. род од именска основа, како: *arçicë/ashçicë* 'жена која готви на свадби[‘], *enduricë* 'волнено предено за ткаење ќилими[‘], *katranicë* 'сад за чување катран[‘], *lidhuricë* 'начин на врзување[‘], *skobuznicë* 'мрежа за ловење риба скобуст[‘], *telegjicë* 'жената која ја заводува невестата на свадба[‘], *lugenicë* 'дрвена кутија во која се чуваат лажици[‘], *zhabicë* (жабица) итн.

Исто така, се образуваат именки за именување животно од женски пол, според машкиот назив, како: *buall-icë* 'биволица[‘], *gomar-icë* 'магарица[‘] итн. Суфиксот **-icë** се среќава како образувачки елемент и кај некои топоними, како: *Sinicë, Kapshticë, Bradavicë, Nikolicë*. Додека следниве лексеми, како: *goricë, graficë* (варијанта со метатеза од лексемата карфица), *plevicë* 'плевна[‘], *ponicë* 'земјен сад за цвеќе, вазна[‘], *pllotnicë* итн. се словенски заемки (Xhuvani, Çabej III, 1977: 220).

Овој суфикс е доста зачуван и кај топонимите од корчанскиот регион, како: *Moglicë, Leshnicë, Dishnicë, Kapshticë, Boboshticë, Çuklicë* итн.

Според Ѓинари (1972: 273) овој суфикс е карактеристичен само за источните тоскиски говори, а особено за деволските.

За големото словенско влијание во овие говори сведочи и употребата на овој суфикс за именување на жената според името на сопругот, како: *Ilovica, Mitovica, Sotirevica, Taqovica, Pandovica* итн. Со таква форма го среќаваме, не само во деволските говори, но и во сите други села од областа Корчанско-Поградец. Во говорот од селото Дарда ги среќаваме: *Gaqojcë, Kiqojcë, Mitojcë, Petrojcë, Sofojcë*, но како ограничена појава. Образувањата на имиња на жените според машките имиња кои завршуваат на вокал со истата форма и конотативна определба се користат и во малопреспанските говори (кои се оддалечени 20 км).

Суфиксот **-çe (-че)** освен што често се среќава кај словенските заемки, го бележиме и во: *beraçe* 'вид оро со берење[‘], *birçe* 'синче[‘], *derçe* 'вратенце[‘], *frënçe/kë* 'долниот дел од ракавот на кошулата со набрана форма[‘], *kaçakçe* 'вид оро[‘], *kasapçe* 'вид оро[‘], *fshaçe* 'селски[‘], *hakçe* 'одмаздувачки[‘], но не отсутнуваат и имиња образувани од именска основа, како: *amatçe, gjumçe* 'гумче[‘], *jorgançe* 'јорганче[‘], *kërçe* 'прле[‘]. Овој суфикс, кој е мошне продуктивен и во современиот македонски јазик, најпрво се употребува само во југоисточните албански говори, и особено во регионот од Корчанско-Поградец и тоа со деминутивно значење, а потоа како зборообразувачки елемент и во албанскиот стандарден јазик.

Во врска со суфиксот **-ec (-ец)** со кој се образувани мал број именки Џувани и Чабеј (II, 1977: 213) нагласуваат дека тој е попоширен во

источнотоскиските говори и навлегол во албанскиот јазик преку лексемите со словенски корен, како: *kastravec*.⁴⁵

Овој суфикс се јавува не само во овие туку и во други албански говори, а го среќаваме главно во топонимите, како: *Ramec, Ilinec, Zvërnec, Zharnec, Roskovec, Brozdovec, Torovec, Gradec, Bulgarec, Monastirec, Pogradec, Dunavec, Nishavec-Nizhavec, Kolanec, Dolanec, Gribec, Rëmbec- Rambec, Shterbec > Sterbec, Kalec, Kotec, Tupec* итн.

Суфиксот **-nik (-ник)** се среќава кај одредена група именки кои означуваат разни јадења (главно тестенини), како: *fasul-nik* 'пита со грав', *gjalp-(a)nik* 'пита со путер', *gjiz-(a)nik* 'пита со изварка', *grosh-(a)nik* 'грашалник', *kokosh-nik* 'пита со пилешко (кокошка)', *krund-(a)nik* 'тричарник', *kulloshtra-nik* 'пита со корушлак (засирено млеко)', *kungull-nik* 'пита со тиква', *llall-(a)nik* 'пита со јогурт', *pala-nik* 'пита со неколку кори потпечени и прелеани со маст', *peta-nik* 'пита со печени кори', *veza-nik* 'пита со јајца', итн.

Исто така, овој суфикс служи и за образување именки кои означуваат садови (според словенските модели), како: *lisnik* 'лисник', *vajnik* 'сад за чување масло'. Овој словенски суфикс се јавува и кај некои топоними, како: *Trestenik, Eçmenik, Leshnik, Bozanik > Божаник* итн. Суфиксот **-ник** е мошне продуктивен во словенските јазици.

Со суфиксот **-(ov)inë /-ов(ина)** се образувани мал број именки од женски род кои означуваат место, како: *baltovinë* 'калливо место', *barovinë* 'тревливо место', *batakovinë* 'калливо место, батак', *zhigrovinë* 'загрмушено место' итн. Овој суфикс од словенско потекло е доста ограничен во источните тоскиски говори, односно во говорот од областа Девол (Gjinarî 1972: 270).

Се осврнавме на најпродуктивните суфикси во говорот на Деволско – дел од нив се среќаваат само во овој говор, но некои се прошириле и во други албански говори и во стандардниот албански јазик, а се разликуваат од другите говори главно со нивната фонетска форма.

Словенското влијание оставило впечатливи траги во говорот на Деволско, каде што, во голем број случаи, словенските заемки во лексиката на овие говори, послужиле како модел за нови образувања со словенски суфикси, но со албански корен, кои ретко се среќаваат во други говори. Значителен број од словенските суфикси успеале да навлезат и во албанскиот стандарден јазик и овој факт говори за важната улога што ја имале словенските јазици, и особено македонскиот јазик, во областа Девол, како покраина со асимилирано македонско население (единствено селото Врбник остана со македонско население). Конкретно, поради значајната улога која некогаш ја имале словенските јазици во областа Девол и трагите кои ги оставиле таму, овие говори побудувале интерес и кај странските и кај домашните лингвисти.

⁴⁵ Në të folmen e Devollit, fjala kastravec përdoret trallë, ajo ka sinonimin sallat/or (ku -or është me formant fjalëformues me burim nga shqipja).

Литература

- Десницкая А. В. 1963: *Славянские заимствования в албанском языке*. V Международный съезд славистов – София, 1963. Доклады советской делегации) Москва.
- Селищев А. М. 1931: *Славянское население в Албании*, София.
- Bello R. 2002: *Gjedhi diminutiv me sufiks-in-ok në gjuhët ballkanike*, Buletin Shkencor i UK, Nr. 4.
- Domi M. 1965: *Prapashtesa ilire dhe shqipe përkime e paralelizma*, Kuvendi i Studimeve Ilire II;
- Gjinari J. 1972: *Mbi disa elemente sllave në të folmet e toskërishtes veriore*, *Studime mbi leksikon dhe formimin e fjalëve në gjuhën shqipe* II, Tiranë.
- Xhuvani A., Çabej E. 1977: *Prapashtesat në gjuhën shqipe*, Studime gjuhësore II, III, Rilindja, Prishtinë.
- Jokl N. 1911: *Studien zur albanesische Etymologie und Wortbildung*. (Sitzungsberichte d. Phil.-hist. Kl. d. Ak. d. Wissensch. Bd. 168. Wien).
- Skok P. 1924: *Slave et Albanais*. Архив за арб. старину, језик и етнологију, II, св. 1.
- Thomaj J. 2001: *Leksiku dialektor dhe krahinor në shqipen e sotme*, PEGI, Tiranë.
- Treimer K. *Δίβρη*. Archiv f. sl. Phil. XXXV, 601–603.

Summary

Devol area consists of Bilista municipality and 46 villages. In the past Devol was an important educational, cultural and religious Slavic center and in this area for the first time the worship services were performed on the Old Slavonic language, because the spoken language in Devol is rich with Slovenian borrowings, most of which belong to the agricultural sphere.

In this article we will focus on some of most typical Slavic suffixes that are held and continue to be used not only in the spoken language of this area, but more broadly. Among the most typical Slavic suffix are: *-шшш(е)*, *-ач/-ачка*, *ец/-ецка*, *-(ѳ)ица*, *-че*, *-(ов)ина*, etc. No small number of cases, the Slavic suffixes managed to penetrate in the standard Albanian language and this fact speaks about the important role that had Slavic languages. Because of its diversity, Devol spoken language has always attracted the interest of foreign and domestic linguistic researchers.

811.163.3'282'373.21(497.722)

Изворен научен труд

Весна Миовска⁴⁶

ПАТРОНИМИСКИ ОЈКОНИМИ ВО КРИВОПАЛАНЕЧКО

Апстракт: Нотирани се осум ојконими настанати со топонимизација на патронимици. Секој ојконим се анализира во три точки: 1. историски потврди, 2. етимолошки толкувања, 3. согледби од претходните две точки. Во основата на шест ојконими се лични имиња или прекари, а за два ојконима значењата се непознати.

Ојконимите се образуваат со суфикси со двојна множина: *-це// -ци*, *-овце// -овци*, *-инце// -инци*. Присутни се паралели со патронимиски топоними.

Клучни зборови: патронимиски ојконими, топоними, суфикси, етимологија.

Кривоपालанечката општина опфаќа 52 населени места. Имињата на населените места – ојконимите, според нашите истражувања⁴⁷, се главно, од словенско потекло. За најголемиот дел од нив, може да се каже, нема постари историски потврди, а само за мал дел има записи од раниот среден век, како и некои потврди од XV и XVI век. Интересно е што петвековното турско владеење скоро да не оставило траги во именувањето на населените места.

Патронимиските ојконими се вкупно осум. Со оглед на тоа што е нивниот број исклучиво мал, тие се анализираат по азбучен ред.

Ојконимиската единица содржи три точки, имено: 1. историски потврди за ојконимот, подредени хронолошки – од дијахронија кон синхронија; 2. етимолошки толкувања на ојконимот; 3. согледби во врска со историските потврди и со понудените етимолошки толкувања.

Патронимиските ојконими се следниве:

Вржогрмце // Вржогрнци

1. 1900: *Вържи Гърнци* Кн Мак 525; 1914: *Вражорнице* Вуј 75; *Вржогрнци* Поп 1948, Поп 1961, Поп 1971, Поп 1981, Поп 1991, Поп 2002.

2. *Вржогрмце* е име со суф. *-це*. Во Български етимологичен речник (Бер I: 210) *Вржогрнци* е обележено како *Вържигръмци*, составено од *вържи заповеден начин од гл. *вържа 'фрла', стбуг. *врџи* 'фрли' и *гръм* 'грмеж, грмотевица', т.е. 'место каде често паѓа гром'.

⁴⁶ Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“ – Скопје. vesnicami2@gmail.com.

⁴⁷ Види поопширно во: *Топонимјата во Кривоपालанечко*, докторска дисертација, Филолошки факултет „Блаже Конески“, Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ – Скопје 2010.

Вржоџрнци е име со суф. *-ци*. В. Лубаш (Луб Слов 69) смета дека *Vražnegrnsci* (споменато во 1485) може да се однесува на денешното *Vržogrnci* и *Vražogrncse*. Поаѓајќи од тоа, *Vražnegrnsci* е составено од апел. *vražьn-* : *vrąg* 'ѓавол, сатана', или 'дол со стрмни брегови' (засведочено во буг. дијалекти) и **grn-* 'грне'; може да се врзе и со рус. *gorn* 'огниште, печка'.

3. Докажано е дека кај двоимените ојконими првото именување е постаро од второто⁴⁸. Меѓутоа, најстарата потврда дава предност на второто именување. Според тоа, за ова осамено име, засега се прифаќаат и двете толкувања.

Гíновци

1. XVI в.: *Гиновци* Тур док V/1 226; 1889: *Гиновци* Верк 371; 1900: *Гиновци* Кн Мак 524; 1914: *Гиновци* Вуј 75; *Гиновци* Поп 1948, Поп 1961, Поп 1971, Поп 1981, Поп 1991, Поп 2002.

2. *Гиновци* е од л.и. *Гин(о) + суф. -овци* (Зас 239). Личното име *Гино* < *Глиџориј* (Стан 75), *Георџиј*, *Глиџор*, *Драџиша*, алб. *Gin* < *Георџи* (РпМ I 257); *Гин* е скратено од *Драџин*, *Дукаџин*, *Марџин*, *Руџин*, *Шарџин* (Ма 104); *Гино* е варијанта на *Гин* или скратено од *Драџино*, *Руџино*, *Франџино* (Ма 105).

3. Најстарата потврда, која се совпаѓа со поновите, дозволува личното име да се изведе онака како што е предложено во Ма, од едноставна причина што се користени турски пописни дефтери од XV–XVI век.

Гулíнце // Гулíнци

1. XVI в.: *Гулинци* Тур док V/1 234, V/2 64; 1900: *Гулинци* Кн Мак 524; 1914: *Гулинце* Вуј 75; *Гулинци* Поп 1948, Поп 1961, Поп 1971, Поп 1981, Поп 1991, Поп 2002.

2. Постојат неколку можни претпоставки за значењето на името на селото *Гулинце // Гулинци*, имено: 1. л.и. *Гул(е) + суф. -инце//-инци*, сп. *Гула*, *Гуле* < *Гулабо*, *Грџур* или *Беџул*, *Драџул*, *Јорџул* (Ма 119–20); 2. л.и. *Гулин* < *Гул(е) + суф. -ин*, сп. *Гулин* (Ма 120) + суф. *-це// -ци*; 3. прек. од дијал. *џуло,-овци* 'пропаднат човек, нечесен, никаквец' + суф. *-инце// -инци*; 4. прек. од аром. *gulină* 'гола, непошумена месност, голина', т.е. 'луѓе населени на голина или во м. Голина'. Со географски термин сп. ги и топонимите што означуваат маала во селото: *Ливáйци* : *ливада* 'место под трева, одредено за сенокос и пасиште' (Герман), *Падíнци* : *џадина* 'страна на возвишение, стрмина, наклон' (Голема Црцорија), *Шíринци* : *ширина* 'пространо отворено рамно место; плоштад, мегдан' (Кркља).

Според Ј. Заимов (Зас 271) *Гулинци* е од л.и. *Гула (од *Драџула*, *Ня-џула* и др.), а според В. Лубаш (Луб Слов 112) *Гулиновци* или *Голиновци* е од л.и. *Гулина* или *Голина*.

⁴⁸ Миовска В., Топонимиски дублети во Кривопаланечко, *Филолошки сѝудии*: т. 2, Скопје, Загреб, Перм, Љубљана 2014

3. Кај податоците нема разнобразност во името. Ојконимот е образуван со два суфикса, поради четирите можни толкувања.

Именувањето *Гулиновци* или *Голиновци* не се однесува на разгледуваното име.

Љубинце

1. 1900: *Любенци* Кн Мак 524; 1914: *Љубинце* Вуј 75; *Љубинци* Поп 1948, Поп 1961, Поп 1971, Поп 1981, Поп 1991, Поп 2002.

2. *Љубинце* е од л.и. *Љубин* + суф. *-це*. Личното име *Љубин* < *Љуб(е)* + суф. *-ин* од *Боѓољуб*, *Мирољуб*, *Љубомир* (Стан 168). За В. Лубаш *Ljubinci* и *Ljuince*: *Ljubin(a)* (Љуб Слов 98), додека за Ј. Заимов *Любинци* е од л.и. *Љуба*, сп. срхр. *Ljubinci*, *Ljubina* (Зас 273), што значи дека суфиксот е *-инци*.

Именувањето *Љубенци* укажува на можноста дека тоа е постаро именување (1900 год.) и дека во основата е л.и. *Љубен*.

3. Податоците се од поново време. Толкувањата се прифатливи.

Милутинце

1. 1570: *Милутинци* Тур док V/5 168; XVI в.: *Милутинци* Тур док V/1 221, V/2 64; 1900: *Милутинци* Кн Мак 524; 1914: *Милутинци* Вуј 75; *Милутинце* Поп 1948, Поп 1961, Поп 1971, Поп 1981, Поп 1991, Поп 1994.

2. *Милутинце* е од л.и. *Милушин* + суф. *-це*. За В. Лубаш (Љуб Слов 98) *Milutince* и *Milutinci* : *Milutin*. Личното име *Милушин* е изведено од *Милуш* + суф. *-ин* < *Мил(е)* + суф. *-уш* (РпМ II 82) односно од *Мил(о)* + суф. *-ушин* (Стан 185).

3. Податоците се од постар период. Објаснувањето е едноставно.

Ранковце

1. 1570: *Ранковци*, запишано *Хранковци* Тур док V/5 168; XVI в.: *Хранковци* Тур док V/1 198, V/2 64; 1889: *Ранковци* Верк 371; 1891: *Ранковци* Кар Мат 286; 1900: *Ранковци* Кн Мак 524; 1914: *Ранковце* Вуј 75; *Ранковце* Поп 1948, Поп 1961, Поп 1971, Поп 1981, Поп 1991, Поп 2002.

2. *Ранковце* е од *Хранковци : л.и. *Хранко* (сп. XIV в. *Хранько*, XVI в. *Хранко*, 1626 год. *Аврамз Хранковъ*) + суф. *-овце*. За Ј. Заимов (Зас 256) *Ранковци* е од л.и. *Ранко*, дем. од *Рано* или *Храно*, од (*Х*) *Рани-мир-слав*. За В. Лубаш (Љуб Слов 127) *Rankovce* : *Ranko*⁴⁹.

Личното име *Ранко* < *Хранко* е изведено од *Хран* + суф. *-ко*. *Хран* е скратено од *Хранивој*, *Хранислав*, *Самохран* или од стсл. *хранити* 'чува, брани, штити', желбено име со значење 'да се пази, да се чува (детето)' (Ма 374, 461).

⁴⁹ Обработената речничка единица – ојконимот е целосно преземен од Ринм 138.

3. Постари податоци, во кои сè уште е сочуван консонантот во почетокот на името. Името денес обично се среќава со изгубен иницијален консонант *x*.

Станци

1. 1570: *Станце* Тур док V/5 168; 1900: *Станци* Кн Мак 524; 1914: *Стонце* Вуј 74; *Станци* Поп 1948, Поп 1961, Поп 1971, Поп 1981, Поп 1991, Поп 2002.

2. Според В. Лубаш (Луб Слов 98) *Stanci* : *Stan*, што значи дека станува збор за патронимиско име на *-ци* од л.и. *Сџан* скратено од *Сџанимир*, *Сџанислав* или од *Досџан*, *Косџан*, *Месџан*, *Усџан* (Ма 414). Во топонимијата спореди ги маалата во селото, како што се: *Арсџи* (Огут), *Боџи* (Луке), *Дамјанци* (Псача), *Маџи* (Дурачка Река), *Марџи* (Гиновци), *Росоманци* (Гулинци), *Симонци* (Криви Камен), *Цаверци* (Луке).

Сџанци може да е и од *сџанци* 'место каде се составуваат две води' < *сосџанци* 'место каде се составуваат, се соединуваат две води' : *сосџане се* „соедини се, состави се“, Во топонимијата забележани се пет топоними од овој апелатив, сп. *Сџанци*: 1. раздолци (Мала Црцорија), 2. место каде што се состануваат води, шума (Паклиште), 3. шума, тука неколку води се состануваат (Луке), 4. корија меѓу долови (Трново), 5. бавчи, нема долови (Осиче).

Ако се утврди дека ојконимот е рамен на апелатив, тогаш тој не спаѓа во разгледуваните ојконими.

3. Станува збор за постар податок за ојконимот. Двете толкувања може да се земат предвид.

Тлџминци // Тлџминце

1. 1891: *Тлџминци* Кар Маг 287; 1900: *Тлџменци* Кн Мак 525; *Тлџминци* Поп 1948, Поп 1961, Поп 1971, Поп 1981, Поп 1991, Поп 2002.

2. За О. Иванова (Ринм 168) *Тлџминци* // *Тлџминце* е патронимиско име со суф. *-ци*//*-це* од ојк. *Тлџмино* (основоположникот на селото е дојден од *Горно Тлџмино*) од основа *тлџм-*. Етимологијата на името е темна. Според Ј. Заимов (Зас 62, 174, 211) веројатно е во врска со *Горно* и *Долно Тлџмино* (Босилеградско) од МИ **Тлџма* : **тлџма* 'купче, грамада' или од **тлџма* < гл. **тлџма* во рус. *тлџмийѣ*, *тлџмийѣ* 'натрупува; налева (со инка)'. Овде веројатно со значење 'нешто што се излева; излив; порој'.

Поаѓајќи од значењето на рус. *тлџмийѣ*, *тлџмийѣ*, може да се понуди уште едно објаснување дадено за слов. топоним *Tolmin* : слов. апел. *tolmin*, *tolmina* 'длабоко место со вода; бездна со вода' (Ск Ер I 94, 450–51).

И во првиот и во вториот случај, станува збор за патронимиско име од топ. (*Горно*, *Долно*) *Тлџмино* или *Толмин* + суф. *-ци*//*-це*.

3. Бидејќи податоците се од подоцнежното време, во недостиг на постари потврди, потребна е претпазливост во однос на толкувањата.

*
*   *

Прегледот на ојконимите покажа дека шест ојконими се именувани по лично име, имено: *Гин*, *Гино* (Гиновци), *Гул*, *Гуле* одн. *Гулин* (Гулинце // Гулинци), *Љубин* одн. *Љуба* (Љубинце), *Милуџин* (Милутинце), *Ранко* (Ранковце), *Сџан* (Станци). За два ојконима постојат и други претпоставки, како прек. *Гуло*, одн. апел. *gulinā* за Гулинце // Гулинци и апел. *сџанци* за Станци. Со засега непознати значења остануваат ојконимите *Вржоџрмце* // *Вржоџрнци* и *Тљминци* // *Тљминце*.

Патронимиската функција ја вршат суфиксите *-це// -ци*⁵⁰ (Вржоџрмце // Вржоџрнци, Гулинце // Гулинци – според втората претпоставка) одн. *-ци// -це* (Тљминци // Тљминце), *-це* (Љубинце – според првата претпоставка, Милутинце), *-ци* (Станци – според првата претпоставка), како и сложените или проширените суфикси *-овце* (Ранковце), *-овци*⁵¹ (Гиновци) и *-инце// -инци*⁵² (Гулинце // Гулинци – според првата претпоставка), *-инце* (Љубинце – според првата претпоставка).

Она што паѓа в очи кај суфиксацијата тоа се паралелните форми на *-це// -ци* одн. *-ци// -це*, формите на *-це* кај едни ојконими и *-ци* кај други. Истото важи и за формите на сложените суфикси *-овце*, *-овци*, *-инце// -инци* и *-инце*.

Двојната множина е позната и на дијалектите во разгледуваната област, сп. ги именките: *бисаџи/бисаџе*, *џаки/џаке*, *накви/накве*, *ноџици/ноџице*, *џирици/џирице*, *јасли/јасле* (Кр 75).

Оваа појава, како и редицата други појави, секако е резултат на тоа што „Кривопаланечката област, која се наоѓа на границата меѓу неколку сосема различни дијалектни зони, по извесни црти се сврзува со едни говори, со други црти со други говори... Кривопаланечкиот говор претставува сплет на црти од разни дијалектни средини, кои при нивното вкрстување дале нови

⁵⁰ Суфиксот *-це// -ци* самостојно се јавува во патронимиска функција, во изведенки од апелативи и од топоними. Еден е од најстарите типови во топонимизјата кога се работи за називи на жители. И не е секогаш лесно да се диференцира простиот суфикс *-це// -ци* од раширениот сложен суфикс *-инце// -инци*.

⁵¹ Сложениот суфикс *-овце// -овци* е својствен за форми од множина, за имиња на лица, пред сè за група лица обединети со родство или потекло. Образовањата на *-овце// -оец* и претставуваат суштествување на посвојните придавки *-ов// -ев*. Тоа се дамнешни и типични патронимиски образовања. Во топонимизјата овој суфикс има двојна функција: служи за образување множина подеднакво како од лични имиња така и од патронимици. Во нашиот народен јазик множинската форма на *-овци// -евци* е најкарактеристична и најзастапена форма на името на фамилијата (и пошироко на родот што може да опфаќа и повеќе фамилии).

⁵² Првиот дел од сложениот суфикс *-инце// -инци* односно *-ин* е посвоен придавски суфикс.

и доста интересни појави. Некои од тие појави се наоѓаат уште во процесот на превирање, уште наполно незавршени, nestаложени, а некои пак само што почнале да се развиваат“ (Кр 14).

Во прилог на гореспоменатата согледба говорот и множинските форми на ојконимите наведени во историските податоци, каде во податок од 1914 год. се форсирани формите на *-це*, *-овце*, *-инце*, а во поновите пописи се употребуваат паралелно и двете форми, имено на *-це*, *-овце*, *-инце* и на *-ци*, *-овци*, *-инци*.

Овде треба да се поцрта и тоа дека седум ојконими се лоцирани југозападно од Крива Паланка, а само еден (Станци) се наоѓа југоисточно од градот.

За разлика од патронимиските ојконими, кај патронимиските топоними отсутнуваат топоними образувани со суфиксите *-це*, *-овце*, *-инце*. Оние, пак, со суфиксите *-ци*, *-овци*, *-инци* означуваат исклучиво маала во селото. Доминантно место од нив има суфиксот *-овци* (79 топоними), а потоа следуваат *-ци* (49) и *-инци* (40).

ОБРАТЕН РЕЧНИК НА ПАТРОНИМИСКИ ТОПОНИМИ⁵³

Кортељавци	Ива́новци	Каранико̀лци
Голу́бовци	Јова́новци	Ба̀рбулци
Бе́говци	Џога́новци	Малопо̀бљци
Са́нговци	Траја́новци	Балаба́нци
Па́рговци	Бреја́новци	Дамја́нци
Бо́жовци	Џија́новци	Калима́нци
Попазовци	Карама́новци	Олима́нци
Топузовци	Ојмановци	Росома́нци
Риста́ковци	Цвета́новци	Герма́нци
Пеша́ковци	Вита́новци	А̀рсенци
Доја́ковци	Боша́новци	Глава́нци
Здра́вковци	Ми́леновци	Вргина́нци
Ле́ковци	Вукади́новци	Шумади́нци
Ста́јковци	Синади́новци	Паду́нци
Сто́јковци	Велу́новци	Га̀рдинци
Анџе́лковци	Печу́новци	Гу̀гинци
Ми́лковци	Дупи́њовци	Пи́жинци
Чу́лковци	Фили́повци	Фе́кинци
Ива́нковци	Попо́вци	Да́јкинци

⁵³ Речникот содржи 168 топоними, од кои поголемиот дел се со основа од лично име а помалиот од прекар. Ова избегнување на прекарите се должи на фактот што за редица од нив значењето засега е непознато.

Јанковци	Козáровци	Зáјкинци
Стáнковци	Цúnцаровци	Чáнкинци
Милéнковци	Качáровци	Бóркинци
Петрénковци	Пéтровци	Ўткинци
Марúнковци	Калакáсовци	Чúкинци
Мајмáрковци	Áнтовци	Кокóшкинци
Шáрковци	Мúловчовци	Кúклинци
Чúрковци	Јовáнчовци	Никóлинци
Рáтковци	Петрáшовци	Дúминци
Цвётковци	Тáшовци	Тóминци
Пéтковци	Гогóшовци	Чúминци
Давúтковци	Нунúшовци	Крапинци
Анáчковци	Деловóдци	Цóпинци
Мéчковци	Зáјци	Гóринци
Завúчковци	Матéјци	Спáсинци
Бóшковци	Кадúјци	Гúсинци
Пáвловци	Куркúјци	Шúринци
Ангéловци	Стамболúјци	Кúтинци
Мијаúловци	Баратлúјци	Митúнци
Рáјчиловци	Корúјци	Мартúнци
Сокóловци	Ацúјци	Рúстинци
Карафúльовци	Богóјци	Буúнци
Сáмовци	Бакáлци	Груúнци
Јакúмовци	Цукéлци	Бéлцинци
Гóцинци	Гурундáпци	Мáндерци
Глáвчинци	Бáрци	Скендérци
Чивчúнци	Глобáрци	Колérци
Нóвчинци	Гиздáрци	Ишмérци
Дéјчинци	Јужáрци	Свúрци
Гóрчинци	Пужáрци	Палигóрци
Карапáнцинци	Мечкáрци	Кáјсторци
Буúинци	Пчелáрци	Мачóрци
Пáшинци	Колáрци	Гацóрци
Гóшинци	Качáрци	Ливáтци
Симóнци	Клинчáрци	Шéбофци
Којдúнци	Цаверци	Жежóфци

Литература

Бер I = Български етимологичен речник, том I (1971), София.

Верк = Верковичъ С. И. *Топографическо-этнографический очеркъ Македонии*, С.Петербургъ 1889.

- Вуј = Вујичић М. А. *Речник месџа у ослобођеној области Сџаре Србије*, Београд 1914.
- Зас = *Заселване на българските славјани на Балканскиј Полуостров. Проучване на жителските имена в българската топонимия*, София 1967.
- Кар Мат = Е. Карановъ Е. *Материјали по етнографията на нџкои мџстности в Сџверна Македонија, които сџ смежни сџ Бугария и Србија*, Сборникъ на народни умотворения, наука и книжнина, кн. IV, София 1891.
- Кр = Стоевска-Денчова Е. *Кривојаланечкиот џовор*, Посебни изданија, кн. 42, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје 2004.
- Кн Мак = Кънчов В. *Македонија, етнография и статистика*, Избрани произведения, том II, София 1970.
- Луб Слов = Lubaš W. *Słowotwórstwo południowo-słowiańskich nazw miejscowych z sufiksami -ci, -ovci, -inci itp.*, Katowice 1971.
- Ма = Иванова О. *Македонски антиројономасџикон (XV–XVI век)*, Скопје 2006.
- Поп 1948, 1961, 1971, 1981, 1991, 1994, 2002 = *Население џо возрастџ и џо џол, џо населени месџа, сџоред џојисџџе сџроведени во Република Македонија џо Виџоратџа свџјска војна*, книга II, III, Скопје 2006.
- Ринм = *Речник на имињаџа на населениџе месџа во Р.Македонија (б. џ, е, ј, н, р, џџ, к, у, ф, х, џ, ш)*, Скопје 2014.
- РпМ I = Коробар-Белчева М., Митков М., Стаматоски Т. *Речник на џрезимињаџа кај Македонџџџе*, том I (А–Љ), Скопје 1994.
- РпМ II = Иванова О., Коробар-Белчева М., Митков М., Стаматоски Т. *Речник на џрезимињаџа кај Македонџџџе*, том II (М–Ш), Скопје 2001.
- Ск Ер I = Skok P. *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, knjiga I (1971), Zagreb.
- Стан = Станковска Љ. *Речник на личниџе имиња кај Македонџџџе*, Скопје 1992.
- Тур док = *Турски документиџи за историјаџа на македонскиот народ*, том I (1971), V книга 1 (1983), 2 (1980), 5 (1995).

Список на скратениците

Јазици

алб.	= албански	срхр.	= српскохрватски
аром.	= аромански	сџбуџ.	= старобугарски
рус.	= руски	сџсл.	= старословенски

Други скратеници

аџел.	= апелатив	одн.	= односно
в.	= век	ојк.	= ојконим

<i>л.</i>	= глагол	<i>прек.</i>	= прекар
<i>год.</i>	= година	<i>с.</i>	= село
<i>дем.</i>	= деминутив	<i>сп.</i>	= спореди
<i>л.и.</i>	= лично име	<i>слов. апел.</i>	= словенски апелатив
<i>м.</i>	= месност	<i>слов. топон.</i>	= словенски топоним
<i>МИ</i>	= месно име	<i>суф.</i>	= суфикс
		<i>топон.</i>	= топоним

Summary

From a total of 52 settlements – oikonyms in the municipality of Kriva Palanka, only eight are formed with patronymic suffixes that have dual plural: *-tse//tsi*, *-ovtse//ovtsi* and *-intse//intsi*. The presence of dual plural is due to the fact that Kriva Palanka speech is a mixture of traits from different dialect areas.

At the core of six oikonyms there are mainly personal names (*Ginovtsi*, *Gulintse // Gulintsi*, *Ljubintse*, *Milutintse*, *Rankovtse*, *Stantsi*). For two oikonyms etymological interpretations are questionable (*Vrzogrntse // Vrzogrntsi*, *Тљмintsi // Тљmitse*).

811.512.161'373.21(497.7)

811.163.3'373.21(497.7)

Изворен научен труд

Зоран Спасовски⁵⁴

КАРАКТЕРИСТИКИ НА ТУРСКАТА ТОПОНИМИЈА ВО Р МАКЕДОНИЈА И НЕЈЗИНОТО ВЛИЈАНИЕ ВРЗ МАКЕДОНСКАТА ТОПОНИМИЈА

Апстракт: Во оваа статија се следат особеностите на турската топонимија на теренот на Р Македонија и влијанието на турскиот јазик врз македонската топонимија. Особено се става акцент врз македонските ојконими, кои се анализираат во светлината на турските колонизации на население во земјата и целите со кои се правени тие. Накратко се споменува и влијанието на турскиот јазик врз македонската антропонимија. Освен тоа, се опишуваат и начините на влијанието на турската топонимиска и апелативна лексика врз македонската топонимиска номенклатура, преземањето и адаптирањето на турските топонимиски елементи и обрасци и кратко се опишува и самата турска лексика присутна на нашиот терен.

Клучни зборови: ојконим, колонизации, антропоним, бои, изафети, културна, религиозна лексика.

Турскиот јазик бил во долг контакт со голем број јазици во светот, во кој тој ја имал позицијата на јазик на престиж. Се разбира, таа позиција му овозможувала да извршува силно влијание врз нив и, од друга страна, да трпи многу малку влијание од нив врз себе. Имено, тој бил толку моќен да се наметне дури и во сфери што обично не се подложни на многу силно влијание, како антропонимијата и топонимијата. Дополнително интересен факт во врска со тоа е што е познато дека турските освојувачи биле толерантни кон топонимиските номенклатури во земјите што ги освојувале (Јашар-Настева 1978:30). Имено, штом населенијата не трпеле притисок за да ги променат, а материјалот покажува претрпено големо влијание, значи дека влијанието во поголемиот број случаи се извршувало преку говорен контакт.

Што се однесува на македонскиот јазик, контактите со турските јазици, и конкретно со турскиот јазик, на нашиот терен не почнуваат со османлиските освојувања. И претходно многу турски групи минувале низ земјава, а некои од нив и трајно се населувале (на пр. *Кумани* во 1094 и 1199 г. (Ост. 1957:320, Васари 2008:60), *Печенези* во 1063 и 1122, *Узи* во

⁵⁴ Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Филолошки факултет „Блаже Конески“ – Скопје, докторанд, zspasovski@gmail.com

1064 (Ост.1957:303). Сепак, за силно и за ефективно влијание од турскиот јазик може да се зборува по османлиските освојувања и воспоставувањата на турската власт на теренот. А таа власт, покрај тоа што го наметнала својот јазик како јазик на престиж, колонизирала и турско население од Азија.

За влијанието што го извршувал турскиот јазик врз македонската топонимија важно е во кој период, на кои простори и со каква цел било колонизирано турското население.

Најраните податоци за турско колонизирано население во Македонија се од втората половина на XIV в. Нив ги следиме во турските пописни дефтери. Податоците што ни доаѓаат од тоа време укажуваат на колонизации во *Прилејско*, *Бийолско*, *Скојско* и *Велешко*, помалку и во *Кумановско* и *Крайовско*. Од XVI век натаму процесот на колонизација бил поинтензивен и дефтерите укажуваат на ново колонизирано население, главно околу *Сџирумица* и тоа кон *Дојран* и *Гевѓелија* и, од друга страна, кон *Радовиш* и *Шџиџ*.

Сепак, ако се погледне во поширок балкански контекст, може да се забележи дека турското население не било тукутака населувано во кои било делови на новоосвоениот простор. Бугарската *Card Ethnographique de la Macedoine* издадена во втората половина на 18 в., покажува најголема концентрација на турски населби по текот на реката *Вардар* и по граничните појаси меѓу балканските земји. Тоа го потврдува познатиот факт дека колонизациите првенствено биле правени во воени цели. Турското население на границите меѓу освоените земји требало да служи како тампон кој ќе спречел здружување на различните балкански народи, а колонизацијата по текот на реката Вардар ја имала истата намена – да спречи собирање на населението од двете страни на реката.

Дополнително, се забележува дека се населувало турско население и околу сите позначајни градови – како што беше споменато погоре, меѓу *Скојје* и *Велес*, *Прилеј* и *Бийола*, *Сџирумица* и *Шџиџ*, *Сџирумица* и *Дојран*, *Дојран* и *Гевѓелија* итн. Сите тие колонизации, значи, биле со намера да го отсекаат контактот меѓу различните групи домородно население и да обезбедат демографска рамнотежа. Од друга страна, и удвојувани населби како *Аврамовци* со *Едеклерци* и *Канайларци*, *Емирица* – *Кнежево*, *Талашманци* – *Скандалци* и сл., во кои турската населба најчесто се развила од јуручка дружина која се населила во близината (Турс Док VI/ II: 109) може да укажуваат на тоа дека и одредени, можеби, поважни или поголеми селски населби биле пресретнувани со турско население.

Но, тоа не била единствената нивна цел.

Одреден број турски ојконими во Македонија имаат воена семантика или семантика поврзана со воениот живот: *Калаузлија*, *Ерѓеле*, *Кејекчелија*, *Казан Дол*, *Едеклерци*, *Ерековци*; од друга страна *Ајранли*, *Аразли* итн. Селото *Калаузлија* го добило името од турската лексема *kılağuz*, што значи

’водич‘, ’покажувач на патот‘. *Ерџеле* потекнува од лексемата *hergele*, која значи ’коњушница‘. *Кеџекчелија*, можеби, доаѓа од *körekçi*, односно ’кучкар‘, ’одгледувач на кучиња‘⁵⁵ (Иванова 1982: 77). Постарото име на *Казандол* во Дојранско, забележено во дефтерите, е *Kızıl Doğancılar* (Турс Док V/ III:337). *Kızıl Doğancılar* значи ’црвени соколари‘. Овде придавката ’црвен‘ има значење на ’јужен‘⁵⁶. *Едеклерџи* може да се протолкува како *yedekler*, т.е. ’резервни воени сили‘; и на крајот *Ерековџи* е можно да доаѓа од лексемата *yarak*, на која едно од значењата ѝ е ’оружје‘.

Имајќи предвид дека исклучително голем број од турските села во Македонија водат потекло од постари џемаати, инсталирани со цел да бидат неофицијална поддршка на турските воени сили, како *Бараклија*, *Гојчели*, *Севендекли*, *Селемли*, *Тајтарли*, *Терзели*, *Хамзали* итн., можно е дел од овие села да имале намера значително да го олеснат напредувањето на турската воена сила. На пр. при востание, единици на турската војска тргнувале од Истанбул само на коњ; попат им биле обезбедувани коњи (*Ерџеле*); оружје (*Ерековџи*), водич за низ локалниот терен (*Калаузлија*) итн. Скратувањето на времето за пристигнување, заедно со поддршката од локалното колонизирано население, веројатно, значително го олеснувало задушнувањето востанија. Но ова е само претпоставка.

Семантиката на другата група села, пак, може да се поврзе со воени цели, но од друг аспект. На пр.: ојконимот *Ајранли* го протолкувавме од лексемата *hayran*, која во едно од своите значења означува ’лесно, брзо разгневлив човек‘; *Аразли* од *arızalı*, односно ’оштетен, со оштетен мозок‘. Тие имаат семантика слична на именувањето нерегуларни воени редови од типот на *deliler*, односно ’делии‘, од турското *deli* ’лудак‘, ’будала‘ и сл. Делиите биле нерегуларна војска како *акинџиџије*, *јуруџиџије* итн. Тоа укажува на луѓе избрани намерно според своите карактеристики за воени цели; никој, се разбира, не избира културен и воспитан човек за борба.

Друг голем дел од турските села, како што споменавме погоре, води потекло од имињата на предводниците на поранешните јуручки џемаати, пак инсталирани со цел да бидат воена поддршка на турските редовни сили. Помал дел водат потекло од географски карактеристики на теренот (*Чейели* < *cebel* ’камен, стрм, тешкопрооден предел‘, *Балтали* < *baltalık* ’шумичка, лаг‘, *Саруџол* < *sarı göl* ’жолто‘⁵⁷ езеро‘, *Чанакли* < *çanak* ’вдлабнатина‘, ’котлина‘ итн.), а многу мал дел се образувани со лексеми претходно преземени во

⁵⁵ Проф. Ѓокбилгин (1957: 141) во својата работа во врска со јуруците на Балканот предава село *Körekçi*. Од друга страна, имало посебен јаничарски воен род што бил задолжен за одгледување кучиња (İhsanoğlu 2004: 430).

⁵⁶ Во постарото минато на турскиот јазик, боите во топонимијата имале и географско значење (*Annemarie Von Gabain, Renklerin sembolik anlamları, Türkoloji Dergisi, Ankara Üniversitesi Basimevi, 1968* (III cilt, birinci sayı). Види и понатаму во текстот.

⁵⁷ ’жолт‘ овде треба да се однесува или на местоположбата на езерото (централна во однос на нешто) или, поверојатно, на бојата, изгледот (матност и сл.) на водата.

апелативниот фонд на македонскиот јазик и потоа вторично топономизирани (*Бунарџик, Три Чешми* итн.). Во имињата на села со религиозна мотивација, најчесто од имиња на секти (на пр., *Хаџи Сејдели*, од *Seyyid*, л. име, но и име на секта), исто така, можеби, може да се бара воена мотивација, бидејќи сектите (*Бекџаши, Хајдари, Руџаи, Ахмеди*, итн.), биле само една многу успешна освојувачка стратегија на Турците.

Значи, во толкувањето на имињата на турските села во Р Македонија, сметаме дека треба во голем дел да се земат предвид начините и целите на турските колонизации во османлиско време.

За разлика од топонимите, каде што влијанието од турскиот јазик било случајно и се должело на контактот на јазиците, врз антропонимите било свесно и сосила наметнувано.

Домашното население не прифаќало турски имиња, освен кога ја примало муслиманската вера. Но и кога ја примало, материјалот покажува дека имињата што ги добивале се претежно не турски народни имиња, туку имиња од арапско и поретко од персиско потекло. Народните турски имиња речиси, воопшто, не биле застапени. Имено, се чини дека Османлиската Империја имала практика да врши масовни исламизации во региони кои кревале масовни востанија, со цел потоа тие да не се бунтуваат повторно. Така е исламизирано *Мариово*, на пр., по *Мориховската буна* и тоа е најстариот исламизиран регион во Македонија. Исламизацијата на Албанија, пак, е спроведена по големо востание во таа земја (Мантран 1995: 384). А исламизации се вршеле и по *Илинденското востание*. Како и да е, новообратените во исламот, без разлика дали се вршела масовна или индивидуална исламизација од кои било причини, добивале имиња од арапско потекло, поврзани со верата, додека Турците си ги задржувале своите народни турски имиња. На пр., голем број села покажуваат чисто турски имиња, како *Севендекли* (л. име *Sevindik*), *Ѓојчели* (л. име *Gökçe*), *Шелеверџи* (л. име *Şelefer Danişmend*), *Дорломбос* (< Тугрул Обаси, л. име *Tuğrul*), *Дорџулија* (л. име *Turgut Ali*) итн., и помал број од имиња кои рано навлегле во турскиот од арапскиот и персискиот јазик и се здобиле со широка употреба во него, како *Осман* (Каратманово < *Kara Utman*, име на еден од првите четворица калифи, кое во тур. дало *Осман*) и *Хамза* (*Сарамзалино* < *Sarı Hamza* или *Saraç Hamzı*; *Хамзали, Хаџи-Хамзали* итн.). Од друга страна, во микропонимијата среќаваме имиња како: *Шабан* (Шабанова Чешма, Шабáјнца), *Азиз* (Азизб, Азизов Мос(т), *Абдулах* (Абдилба Чешма, Авдáлаф Бунáр) *Хафиз* (Авúзовица, Авáзава Корија), *Халил* (Ал'ил'ов^Фи Сел'имов^Ф Гроб^П, Алил'агица), *Кадир* (Кáдарлиа, Кадирица), *Музафер* (Мúзоско Мáло), *Назиф* (Назифб Нива) итн., односно, како што кажавме погоре, речиси, воопшто, народни турски имиња, туку арапски и во помал број персиски. Може само да се забележи дека и меѓу новообратените муслимански народи се случувала извесна дистинкција во претпочитањето имиња поврзани со исламот. Кај македонските муслимани, на пр., особено

популарно и голема употреба имало името *Осман* и се давале имиња што во турскиот јазик се апелативи од владејачката лексика како *Ферман*, *Везир* и сл. Кај Албанците почесто се давале други имиња, како *Ејуй*, *Елез*, *Сејфула*, кај Босанците, пак, најмногу *Мухамед*, *Исмаил*, потоа *Ценан* и сл. Тоа покажува дека без разлика што биле припадници на исламската вера, Турците се стремеле да си ги зачуваат своите етнички вредности. На новопробратеното население, пак, му се давале имиња поврзани со верата (*Ресула* < Resüllulah 'пратеник, гласник на верата', *Фејзула* < Fayd-ul-lah 'божја милост, Алахов дар', *Сабахаддин* < Sabah-ad-din 'утро, осамнување на верата', *Хајредин* < Haug-ad-din 'добро, среќа на верата'⁵⁸ итн.), со цел посилна исламизација.

Во микротопонимијата, што се однесува на топонимите што содржат турски елемент во нив, треба да се разликуваат оригинално турски топоними и хибриди. Оригиналните турски топоними се топонимите образувани од турското население кои, се разбира, ги чуваат сите карактеристики на турскиот јазик. Хибридните се македонски топоними кои во себе содржат елемент од турскиот јазик – основа или наставка во еднокомпонентните, придавка или број во сложените итн., но образувани според македонската морфологија. Оригиналните се забележуваат во својата основна форма или како приспособени на морфолошките правила на македонскиот јазик. Најчесто, за приспособување се користеле наставките *-a*, главно, по консонантски основи (*Азмака* < *Azma*, *Гара* < *Gar*), и *-ија*, по вокални, без разлика на вокалот на кој завршувала именката (*Авлу* – *Авлија*, *Џапаќи* – *Џанаќија*, *Ратуклу* – *Памуклија*) итн. Притоа, не се правело разлика ни меѓу тоа дали основата во турскиот јазик е еднокомпонентна или повеќекомпонентна, целиот израз се земал како основа и едноставно добивал наставка: *Kara Osmanlı* – Каратманово.

Вистинското влијание на турскиот јазик врз македонската топонимија се гледа во хибридните топоними. Тие покажуваат дека елемент од турскиот јазик веќе навлегол во македонскиот и понатаму бил искористен за да се образува топоним. Еден дел од нив се директно преземени од турската топонимиска номенклатура – *pinar* 'бунар' (*Бунарине*), *çeşme* (*Лазаркова Чешма*), *mahale* (*Ушкоско Мāло*) *kaya* 'карпа' (*Сарџаја*), *hendek* 'ендек' (*Во Ендекон*), *tere* 'рид' (*Тејшиџе*), *ova* 'поле, рамница' (*Џајр Увāс*), *dere* 'поток; долина' (*Кавакли Дере*) итн., и може да се сметаат за директни заемки од турскиот топонимски слој зборови, додека другите се зборови од турската апелативна лексика, кои биле прво преземени во македонската, а потоа вторично топонимизирани: *barut* (Барутниците), *kurşun* 'олово; куршум' (Куршумишта), *topuz* 'оружје со горен дел во вид на топка'; 'дебел и низок човек' (Топузовци), *balta* 'секира' (Балтаџија), *çengel* 'кука' (Ченгелица), *kazan* (Казаницата) итн. Еден дел од првите добиле широка употреба и во македонскиот јазик и се задржале до ден-денес (на пр., *pinar* 'бунар', *çeşme* 'чешма', *mahale* 'маало', *hendek* 'ендек'), додека други се загубиле (*kaya*

⁵⁸ Според Smailović (1977).

’карпа‘, *çağlayan* ’(скалест) водопад‘ (*Чаџарљан*), *yoğuş* ’нагорнина‘ (*Јокуш*), *çukur* ’дупка‘ (*Чукур Чаур*), *düz* ’рамница‘ (*Дузлук*), *çay* ’поток‘ (*Чáj Карáч*). Некои од нив и денес се познати, но отстапуваат пред македонските варијанти (*dere*, *yaka* - *Јакá Баалáр*). Вторите, пак, почесто се користеле во метафорични образувања, во топоними изведени од нетопономастички апелативи (*Бајрачено* < *bayrak*, *Боздоџаница* < *bozdoğan*, *В^ф Кубурица* < *kubur*).

Една од особено интересните карактеристики на турската топонимија е специфичната употреба на боите во именувањето места. Во најстариот историски период на турскиот јазик, боите во топонимијата имале симболично значење и означувале лоцираност на даден народ или место според страните на светот. Така, *kızıl* ’црвено‘ означувало ’југ‘, а *kara* ’црно‘ ’север‘. За ова сведочат имињата на пустините *Kızilkum* и *Karakum* во Азија. Буквално, ’црвен песок‘ и ’црн песок‘, но, всушност, топонимите овде значат „Јужна Пустина“ и „Северна Пустина“, односно, определби според нивната местоположба. *Ak* ’бело‘ означувало ’запад‘, а *kök/yeşil* ’сино‘/’зелено‘ значело ’исток‘ (Габен 1968: 107–113).

Во етничка смисла, означувале даден дел од етничка заедница според правецот во кој се населиле, определен во однос на друг дел од истата етничка заедница. На пр., етникот *Akhunlar*, букв. ’бели Хуни‘, означувал дел од Хуните кој се преселил на запад, додека *Karahunlar*, одн. ’црни Хуни‘, дел од истите тие Хуни, кои биле населени на север (се работи за Европа, околу 6 в. од н.е.). Ваквата употреба, особено во однос на етниците, се задржала долго време. На пр., познатата *Altınorda* од монголското царство – принципат во средишниот дел на Монголската Империја, додека наспроти неа *Gökorda* на исток; бејлиците (кнежевства) *Аккојунлу* и *Каракојунлу* во времето кога и османлискиот бејлик се здобивал со важност (околу XIV век) итн.

Добар пример за ваквата употреба во топонимијата дава студијата на Селим Хилми Озкан (2012: 169–182), во која тој наведува дека во регионот Аланија, речиси, сите ојконими образувани со бојата *kara* се распространети на север од потокот Алара (*Karabul*, *Karadere*, *Karaderekayası* итн.), додека, речиси, сите образувани со бојата *kızıl* (*Kızılağaç*, *Kızılca*, *Kızılcağışla*) лежат на југ од истиот поток. Од друга страна, населби со *ak* (*Aksaz*, *Aksar*, *Akşahap*) се основани на запад од регионот. Во дополнително, овој научник додава дека во однос на Средоземно Море, селата чии имиња се образувани со *kızıl* се на југ, додека тие со *kara* на север.

Подоцна, како што минувало времето, боите постепено го губеле своето симболично и придобивале ново метафорично значење (*ak* ’горен‘, од висок род, благороден‘; *kara* ’долен‘, ’припадник на обичниот народ, прост‘) итн.⁵⁹ На пр., голем број топоними со *ak* во Р Турција се наоѓаат на погорна локација од оние именувани со *kara* (овде *ak* и *kara* го предаваат значењето

⁵⁹ Yağmur Say (Spring 2009, http://www.turkishstudies.net/Makaleler/1286807725_sayyagmur1343.pdf)

на 'горен' и 'долен'). Конечно, во поновата фаза од историјата на турскиот јазик, боите наполно ја губат симболичната и метафоричната употреба и се здобиваат со поконкретна употреба: се користат во именувања според бојата и карактеристиките на теренот. Притоа, во овој хронолошки развој на употребата на боите во топонимијата, може да се забележи дека *kızıl* и *gök/yeşil* се загубиле од употребата, а нова употреба придобиле *boz* 'кафена, боја на земја' и *alaca* 'шарена'. Треба да се каже и дека во симболичка смисла се користат исклучиво боите *ak*, *kara*, *kızıl*, *gök*, но не и *beyaz*, *siyah*, *kırmızı*, *mavi* исто така: 'бело', 'црно', 'црвено' и 'сино'. Додека првите развиле исклучително голем број преносни значења, вторите се користат речиси исклучиво за бои (*kara*, на пр., освен 'црн', значи и 'северен', и 'сенчест', 'ладен', 'несреќен', 'проклет', 'моќен'фатален', 'убиствен' итн., додека *siyah* значи само 'црн').

Во нашата топонимија, старите оригинални карактеристики на турската топонимија не се задржале многу; употребата на боите во географско значење се сретнува спорадично. Не можевме да посведочиме дали случаите како *Ак Бунар*, *Ак Дерме* означуваат бунар или воденица кои географски стојат на погорна локација во однос на други, означени со топоним **Kara Pınar/Kapa Бунар*, **Kara Değirmen/Kapa Дерме* и сл., како во топонимијата на Република Турција, на пр. Ниту, пак, има пример во кои боите *kızıl* и *gök/yeşil* се употребени во смисла на тоа дека еден објект или место означено со нив се наоѓа на југ, а друг на исток, како што би сугерирало значењето на боите. И во името на селото *Сариол* ништо на теренот или во материјалот не ни сугерира дека придавката *sarı* укажува на некаква централна позиција на селото или на некоја бара, езеро според кое селото го добило името. Топонимите останати на нашата територија не покажуваат ни именувања во кои боите јасно изразуваат карактеристика на теренот (како на пр., *Bozcaada* 'сив, остров со боја на земја', *Kınalıada* 'црвен, остров со боја на к'на' во близината на Истанбул), ниту, пак, именувања на планини од типот *Akdağ*, *Bozdağ*, *Alaca Dağ*, кои можат да се сретнат низ цела Р Турција, освен, бојата *kara* во *Karadağ* и боите *kara* и *sarı* спорадично, но малку почесто, во хидронимијата. Тоа покажува дека боите во турските топоними на нашиот терен се употребени во конкретно значење; т.е. именувањата не се симболични или метафорични, туку најчесто конкретни. *Karadağ*, на пр., (*kara dağ* 'црна планина') означува 'темна, густа планина, обрасната со дрвја'. *Kapa Су* (*Kara Su*), означува 'црна река', т.е. 'река со темна, непросирна вода', додека *Сари Су* (*Sarı Su*) 'жолта река', одн. 'матна река, или река со жолтеникава вода'.

Но, боите во нашата топонимија се особено присутни во топонимите изведени од фитоними: *Карџач* (*Kara Ağaç* букв. 'црно дрво', но *бресџ* 'ulmus') и *Кџлч* (*Kızıl Ağaç* 'црвено дрво', но всушност, *ехла* 'alnus'). Тоа би значело дека во поновата историја ова богатство на значења на овие бои со симболично значење во голем број случаи се искористило за изведување фитоними (особено имиња на растенија што не биле присутни во старите

турски територии – *kızılçik* 'дрен', топ. *Kăzâłçiklâk*) и дека турската топонимија на нашиот простор се создавала кога старите симболични значења веќе биле загубени.

Друга црта која е карактеристична за турската топонимија и многу се користи и на нашиот терен се изафетите. Првиот изафет означува материјал од кој е направено нешто (*Taş Kule* 'камена кула'), или однос меѓу две именки, имиња, име и титула и сл., и често се користи во метафорични именувања во топонимијата; и во тоа значење се користи и во нашата топонимија: *Ада Баир*, *Али Пашиа*, *Али-Чауш*, *Казан Теје* итн. Вториот е конструкција од две именки, кои споени заедно даваат ново значење. Во топонимијата, во нашиот материјал, обично означува место именувано според карактеристиките на друго место или според карактеристиките на објект, предмет, животно во местото: *Ај Дереси* ('мечкин поток'), *Армуџули* ('пат кај што има крушки') итн. Третиот, пак, означува припадност, и во тоа значење е најчесто употребено и во нашата топонимија: *џанан Чаури*, *Раиман Армудлари* 'ливадата на оцата// оцова ливада', 'крушките на Раим'. Сиве овие карактеристики се наоѓаат и делумно или целосно калкирани и во македонската топонимија. Примери за употреба на боите: *Кара Баба*, *Сари Река*; *Бела Кула* // *Бејаз Куле*, *Црни Орман*; и примери за делумно/целосно калкирани изафети: *Јанакула*, *Чајриџи* (за првиот), *Лака Јоли* // *Пазар Јоли*, *Аџи Корија* (вториот) и *Аџушун Чешма* (третиот изафет).

Со изразитата исламизација на градовите по турското освојување, во градските средини повеќе навлегувале поими кои во турскиот јазик навлегле од персискиот (*шадран*, *хавуз*, *бедесџен* итн.), освен за религиозните објекти, кои почесто и самите се заемки во турскиот јазик од арапскиот (*џамија*, *медреса* и сл.). Материјалот покажа дека и во самиот турски јазик, повеќето зборови од културната и од книжевната сфера се преземени од персискиот, додека лексиката поврзана со религијата и религиозните поими и објекти води потекло, главно, од арапскиот јазик). Во селата и во руралните средини, пак, почесто се среќаваат изворни поими од турскиот јазик.

Литература

- Заимов Ѓордан 1967: *Заселване на Българските Славяни на Балканския Полуостров, Проучване на жителските имена в българската топонимия*, Българска академия на науките, Софија.
- Иванова Олга 1982: *Месниџе имиња на областта џо сливоџи на Брегалница*, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје.
- Иванова Олга 1988: *Исчезнаџиџе месни имиња во областта џо сливоџи на Брегалница*, Институт за истражување на старословенската култура, Прилеп.
- Иванова Олга 1988: *Исчезнаџиџе месни имиња во областта џо сливоџи на*

- Брегалница*, Институт за старословенска култура, Прилеп.
- Иванова Олга 1996: *Речник на топонимиие во областа ѓо сливоѓ на Брегалница*, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје.
- Иванова Олга 1999: *Студио од топонимијата и антропономијата*, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје.
- Јачева-Улчар Елка 2005: *Топонимијата на тиквешкиот регион*, докторска дисертација, Универзитет „Свети Кирил и Методиј“, Филолошки факултет „Блаже Конески“, Скопје.
- Јашар-Настева Оливера 1978: „Турски елементи во југословенската топонимија“, *Реферати на македонскиѓе слависти за VIII меѓународен славистички конгрес* во Загреб-Љубљана, МСК, Скопје.
- Коробар-Белчева Марија 1993: „Турцизмите во основата кај некои македонски презимиња“, *XIX научна дискусија на Меѓународниот семинар за македонски јазик, литература и култура*, Скопје.
- Коробар-Белчева Марија 1990: *Топонимијата во Дебарско*, докторски труд, Универзитет „Свети Кирил и Методиј“, Филолошки факултет, Скопје.
- Митева Димка 1989: *Топонимијата на Струмичко*, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје.
- Пјанка Влоѓимјеж 1970: *Топонимасликаѓа на Охридско-Преспанскиот Базен*, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје.
- Станковска Љубица 1995, *Македонска ојконимија, Книѓа прва*, Метаморфоза, Скопје.
- Станковска Љубица 1997: *Македонска ојконимија, Книѓа втора*, Метаморфоза, Скопје.
- Станковска Љубица 2002: *Суфиксиие -јѓ, -ѓјѓ, -ѓ во македонскаѓа топонимија*, Институт за старословенска култура, Прилеп.
- Станковска Љубица 2003: *Имиња на населениѓе места во Кумановско*, Институт за старословенска култура, Прилеп.
- Суперанская А. В. 1973: *Общая Теорија Имени Собственного*, Издательство „Наука“, Москва
- Туреѓко-Русский Словарь* 1977: Академия Наук СССР, Институт Востоковедения, Издательство „Русский Язык“, Москва,
- Турски документи за историјата на македонскиот народ, оѓширен ѓоѓисен деѓтер за Скопскиот санѓак од 1568–1569, Том VI*, кн. II, Архив на Република Македонија, Скопје 1984
- Турски документи за историјата на македонскиот народ. Оѓширни ѓоѓисни деѓтери од XVI в. за Кусѓендилскиот санѓак, ѓом V, книѓа III*, Архив на Македонија, Скопје 1982
- Annemarie Von Gabain 1968: *Renklerin sembolik anlamları*, *Türkoloji Dergisi*, Ankara Üniversitesi Basimevi (III cilt, birinci sayı).
- Gökbilgin M. Taууyib 1957: *Rümelі'de Yürükler, Tatarlar ve Evlad-ı Fatihan*,

- Osman Yalçın Matbaası, İstanbul.
- Ihsanoglu Ekmeleddin 2004: *Historija Osmanske Civilizacije*, Orijentalni Institut, Sarajevo.
- Kafesoğlu İbrahim 2004: *Türk Milli Kültürü*, Ötüken Yayınevi, İstanbul
- Mantran Robert 1995: *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi I, Osmanlı Devletinin Doğuşundan XVIII. Yüzyullın Sonuna*, Cem Yayınevi, İstanbul
- Mostras C. 1995: *Dictionnaire Geographique de L'Empire Ottoman*, Pera Turizm ve Ticaret Limited Şirketi, İstanbul
- Mustafa Şenel, Gaziantep İlinin Yakın Taşınmış Yer Adları, I. Rize Sempozyumu, (15–17 Kasım 2006, Rize), İstanbul 2007, 405–407.
http://turkoloji.cu.edu.tr/YENI%20TURK%20DILI/mustafa_senel_gaziantep_yer_adlari.pdf
- Ostrogorski George 1957, *History of the Byzantine State*, Rutgers University Press, New Brunswick
- Yrdç Doç. Dr. Selim Hilmi Özkan, XVI. Yüzyıl Kayıtlarına Göre Alagye (Alanya) Sancağında Yer Adları Üzerine Bir İnceleme, *International Journal of Social Science*, Volume 5, Issue 3, p. 169-182, June 2012, http://www.jasstudies.com/Makaleler/2023907661_%C3%B6zkan_selim_hilmi_TT.pdf.
- Škaljić Abdulah 1957: *Turcizmi u narodnom govoru i narodnoj knjuzevnosti Bosne i Hercegovine I (A–J), II (K–Z)*, Bilten Instituta za proucavanje folkloru u Sarajevu, dopunska izdanja – 2, Sarajevo
- Škaljić Abdulah 1967: *Turcizmi u srpskom jeziku*, Svjetlost, Sarajevo.
- Smailović Ismet 1977: *Muslimanska imena orijentalnog porijekla u Bosni i Hercegovini*, Institut za jezik i književnost u Sarajevu, Odjeljenje za jezik, Monografije I, Sarajevo.
- Vásáry István 2008: *Kumanlar ve Tatarlar*, Osmanlı Öncesi Balkanlar'da Doğulu Askerler 1185-1365, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Yağmur Say, *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume 4/3 Spring 2009, http://www.turkishstudies.net/Makaleler/1286807725_sayyagmur1343.pdf

Summary

The article deals with the characteristics of the Turkish toponyms on the territory of Republic of Macedonia and their influence over the Macedonian toponymy. It shortly describes the circumstances in which the Ottomans have performed their colonization and the very aims of the colonization and then explains some of the names of the village in that light. Then it goes on to explain the characteristics of the Turkish toponymy and the extent in which they have been kept in the Macedonian toponymy and the ways they have reflected themselves into the Macedonian toponymy, giving insight about the ways the influence over the Macedonian toponymy has been performed.

811.163.3'373.611:004.4'4

Изворен научен труд

Убавка Гајдова⁶⁰
Елка Јачева-Улчар⁶¹

СУФИКСОТ *-INA КАКО ЗБОРООБРАЗУВАЧКИ ВО ТЕКСТОВИТЕ НА БЛАЖЕ КОНЕСКИ ВО КОРПУСОТ „ГРАЛИС“⁶²

Апстракт: Предмет на анализа во овој труд се именките образувани со словенскиот суфиксот *-ина* во делата на Блаже Конески, поместени во корпусот „Гралис“. При ексцерпцијата се земени предвид определените и неопределените форми на именките, образувани со овој суфикс, а во однос на семантиката, консултирани се контекстите во кои се употребени таквите именки. Во зависност од тоа за какви основи се врзува суфиксот *-ина* може да се изделат и посебните значења и функции на овој суфикс. Работата врз овој материјал покажа дека во врска со словенскиот суфикс **-ина* постојат уште низа нешта кои би требало да се допрецизираат во врска со неговата зборообразувачка функција во македонскиот јазик од структурен и од семантички аспект.

Клучни зборови: суфикс *-ина*, зборообразување, семантика, основа, завршок.

Предмет на анализа во оваа статија се зборформите на завршок *-ина* во делата на Блаже Конески, поместени во корпусот *Гралис*⁶³. При ексцерпцијата се земени предвид определените и неопределените форми на именките образувани со овој суфикс, а во однос на семантиката, консултирани се контекстите во кои се употребени таквите именки. Кај неопределените форми се појавија 164 различни облици со 592 појавувања, а кај определените – 80 форми со 255 појавувања. Во поголемиот број случаи формите се совпаѓаат. При пребарувањето според завршокот на зборот се добиваат и

⁶⁰ Убавка Гајдова, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје.

⁶¹ Елка Јачева-Улчар, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје, elka_jacevaulcar@yahoo.com

⁶² Овој коавторски реферат е прочитан на Симпозиумот „Поетиката, стилистиката и лингвистиката на текстовите од Блаже Конески во корпусот Гралис“ што се одржа на Институтот за славистика на универзитетот „Карл Франц“ во Грац од 30 до 31.3.2012 г. <https://lists.univie.ac.at/pipermail/slalistik/attachments/20120327/c6064706/attachment.pdf> Текстот се објавува првпат, иако зборникот од овој симпозиум е електронски издаден во 2013 год.

<https://lists.univie.ac.at/pipermail/slalistik/attachments/20120327/c6064706/attachment.pdf>

⁶³ <http://www-gewi.uni-graz.at/cocoon/gralis/login?tid=6FA72B417919BD2DA13C37E26A79F3BB>

форми кои не соодветствуваат на барањата, како аористни форми (*заџина*, *џомина*), присвојни придавки од женски род, како *мајчина*, *сестрина*, *џускина* и сл., како и лексеми кои немаат словенско потекло (*машина*, *дисциплина*) кои ги отфрливме од анализата. Од ова произлегува дека во фокусот на нашиот интерес, односно како предмет на обработка, се најдоа лексемите образувани со именскиот суфикс *-ина* од словенско потекло.

Лексеми образувани со овој суфикс се нотирани уште во старословенскиот период; црковнословенските ракописи биле предмет на анализа на низа значајни лингвистички имиња кои во своите трудови ги изнесуваат своите ставови, претпоставки и заклучоци во врска со веќе споменатиот суфикс.

Во продолжение ние ќе ги изнесеме нашите согледби за овој суфикс, на формално, односно структурно рамниште, како и на семантичко, при што во анализата во голема мера ќе се држиме врз предложената рамка од Б. Конески во неговата *Грамајтика на македонскиот литературен јазик*. Па така, селектираниот материјал на именки со завршок *-ина*, во зависност од тоа каков вид збор е вложен во основата на таа именка, грубо го поделивме во пет групи, и тоа:

- 1.0.именки образувани со суфиксот *-ина* во чија основа се вложени други именки;
- 2.0.именки образувани со суфиксот *-ина* во чија основа се вложени придавки, и тоа:
  - 2.1.неизведени придавки; и
  - 2.2.изведени придавки, при што изведените во основата може да имаат:
    - 2.2.1. именка;
    - 2.2.2. глагол;
    - 2.2.3. прилог;
    - 2.2.4. предлог;
- 3.0.именки образувани со суфиксот *-ина* во чија основа се вложени глаголи;
- 4.0.Именки образувани со суфиксот *-ина* во чија основа се вложени квантификатори: броеви и прилози за количество; и
- 5.0.именки образувани со суфиксот *-ина* во чија основа се вложени заменски придавки.

1.0. Во првата група ги сместивме следниве именки: *џодина*, *судбина*, *долина*, *месечина*, *сила*, *дружина*, *којрина*, *ледина*, *џајазина*, *роџозина*, *виделина*, *кајина*, *маџина*, *мрачина*, *скомина*, *сладина*, *средина*, *свештина*,

цибрина, ширина, површина (< стсл. поврзхъ)⁶⁴. Кај некои од посочените именки многу лесно можеме да ја определиме именката во основата, како кај: маџлина : маџла, мрачина : мрак, долина : дол, месечина : месец, дружина : друџ(ар) (< стсл. им. друџгъ), ѡајажина : ѡајак, силина : сила, средина : среде, ширина : шир итн. Велиме лесно, зашто основниот супстантив го бележиме во современиот македонски јазик. Во именките, пак, како *џодина* основниот супстантив го нема во современиот македонски, но се бележи во дијалектите на македонскиот јазик, со истото значење, што придонесува во овој контекст да го потврдиме заклучокот на медиевистите дека кај овие погоре наведени именки, од кои само некои се среќаваат уште во средновековните словенски книжевни споменици, се „забележува дека деривираниот и основниот супстантив се употребуваат со исто значење, како на пр. *кончина* и *конец*, *храм* и *храмина* со значење ‘дом, зграда, живеалиште’ или *ѡаѡѡбина* и *ѡаѡѡбина* со значење ‘кражба, грабеж’ (Ефимова 2006: 113). Во овие случаи може да се зборува поскоро за функција на суфиксот во ‘обновување’ на именката или во ‘удвоена/двојна суфиксација’ одошто за неговата сопствена зборообразувачка функција. Ф. Славски (1974: 121–122) ги сметал ваквите начини на образување во прасловенскиот јазик за начини кои со помош на суфиксот *-in(a)* добиваат експресивно значење (односно со помош на овој суфикс се добива значење на аугментативи, пејоративи и деминутиви). Сепак, старословенските контексти веќе не ги потврдуваат овие разлики во значењата, кои, можеби, постоеле во прасловенскиот. Од гледна точка на формалната анализа најблиска до вистината, по сè изгледа, е П. Ковачева (1999: 279, Ефимова 2006: 113, фусн. бр. 2), која ги разгледува дадените лексеми како тавтолошки деривати во кои единствената функција на суфиксот е структурната функција“. Ова се однесува на, речиси, сите горепосочени именки, освен на именките: *дружина*, *скомина* и *цибрина*. Кај именката *дружина* суфиксот *-ина* го воведува колективното значење (в. подолу), а додека следните две именки не ги анализираме, поради нивната етимолошка непробитност.

2.0. Во втората група именки на *-ина* во чија основа се вложени придавки, неизведени и изведени, најпрво е направена поделбата на именките образувани со суфиксот *-ина* од неизведени придавки, а потоа и од изведени придавки.

2.1. Во групата именки образувани со суфиксот *-ина* од неизведени придавки ги поместивме следниве: *џраѡав* : *џраѡавина*, *џорчина* < стсл. придавка *горъкъ* ‘горчлив’⁶⁵, *убав* : *убавина*, *ѡѡх* : *ѡѡшина*, *ѡѡѡл* : *ѡѡѡлина*, *оѡѡар* : *оѡѡрина*, *низок* : *низина*, *ѡразен* : *ѡразина*, *рамен* : *рамнина*, *свеж*

⁶⁴ Иако во основата на именката површина се наоѓа стсл. предлог поврзхъ, при класификацијата на материјалот оваа именка ја сместивме овде, со оглед на тоа што предлогот поврзхъ е настанат со спојување на предлогот по и стсл. им. од м. р. врзхъ со значење ‘врв’.

⁶⁵ Во македонскиот современ јазик остаток од формата на оваа придавка бележиме во прилогот *џорко*.

: свежина, *шѐмен* : *шѐмнина*, *шолушѐмнина*, висок : височина, *длабок* : *длабочина*, *долџ* : *должина*, *мил* : *мили*, *сѣрмен* : *сѣрмнина*, *шуг* : *шугина*, *шресен* : *шреснина*, *бел* : *белина*, *брз* : *брзина*, *далек* : *далечина*, *луш* : *лушина*, *цврш* : *цвршина*, *јасен* : *јаснина*, *шрав* : *шравина*.

2.2. Во групата именки образувани со суфиксот *-ина* од изведени придавки издвоивме неколку групи:

2.2.1. Именки образувани од придавки изведени со придавски суфикси од именка, во кои ги поместуваме следниве образувања: *книжнина* < *книжен* < *книга*, *шашковина* < *шашков* < *шашко*, *брашвина* < *брашов* < *браш*, *лешина* < *лешен* < *лешо*, *шреситолнина* < *шреситолен* < *шреситол*, *сончевина* < *сончев* < *сонце*, *царшина* < *царски* < *цар*, *човешина* < *човечки* < *човек*, *шодшинина* < *шодшен* < *шодшше*.

Ако одиме во уште поподробна поделба, би можеле посебно да ги издвоиме оние придавки што се образувани со придавскиот суфикс *-ов/-ев*, или *-ен* или *-ски*. Тоа не го направивме зашто од спроведената анализа заклучуваме дека сите придавски форми изведени од именки со придавски суфикси во процесот на супстантивизација се однесуваат исто. Имено, сите овде наведени именки, во чија основа се вложени изведени придавки, се настанати по пат на интегрална деривација, при што суфиксот *-ина* се јавува како супстантивизатор на атрибутот од некои атрибутски синтагми, чиј центар, најверојатно, бил некоја именка, која во процесот на деривацијата отпаднала, како носител на редувантна информација, што е во согласност со законот за економичност во јазикот. Погоре кажаното графички ќе го прикажеме преку следнава шема:

лешина < *лешина* (*лешо* + суф. за ж. род *-на* (< стсл. *-ьнъ*) 'ројба'

2.2.2. Именки образувани од придавки изведени со придавски суфикси од глагол

Именките од оваа група од формална гледна точка ги поделивме во две подгрупи. За разлика од претходната група во која именките со суф. *-ина* се образувани од изведени придавки од именки по пат на интегрална деривација, кај овие образувања кај кои во основата детектираме глаголски придавки, историски наследници на активниот партицип на презентот (*шорешин*), како и на пасивниот партицип на претеритот (*венчан*), супстантивацијата, покрај по пат на интегрална деривација, се извршила и по пат на дезинтегрална деривација.

2.2.2.1. Со интегрална деривација се настанати овие именки со суфикс *-ина*:

венчанина < *венчан* < *венча*;
шорешина < *шорешин* < *шори*;
иднина < *иден* < *иде*.

2.2.2.2. По пат на дезинтегрална деривација се настанати следниве именки:

родина < *роден* < *роди*;
тврдина < (*у*)*тврден* < (*у*)*тврди*;
градина < (*о*)*граден* < *огради*;

2.2.3. Именки образувани од придавки изведени со придавски суфикси од прилог

Во овој случај предвид ја имаме именката *околина*, која според наше мислење настанала од придавката *околен* во чија основа е вложен прилогот за место *околу*. Деривацијата е извршена по пат на дезинтегрална деривација. За семантиката на оваа именка в. т. 4.3.

2.2.4. Именки образувани од придавки изведени со придавски суфикси од предлог

Овде ја вклучуваме именката *заднина* во чија основа се наоѓа придавката *заден*, изведена со придавскиот суфикс *-ен* од предлогот *зад*. Супстантивизацијата на именката *заднина* е извршена по пат на интегрална деривација.

2. 3. Зборувајќи за именки изведени од придавки, Б. Конески (1999: 279) вели дека со вака изведените именки се предметува оној признак што го изразува придавката. Со суфиксот *-ина* се образуваат именки во кои признаците содржани во соодветните придавки се изделуваат како самостојни сушности (значења). Сп.: *бел* : *белина*. Во зависност од признакот, но и од суфиксот зависи дали една таква именка може да развие и поконкретно значење. На пример: *белина* може да значи 'маргина, односно просторот околу текстот по рабовите на листот'. Од придавки првенствено се образуваат именки со апстрактно значење, а образувани со суфиксот *-ина* може да добијат и поконкретен признак. Сп. *широчина*, *височина*, *далечина*, *числина*, *сушина*, *згорнина*, *големина*, *тешина*, *леснина*, *тислина*, *блажина*, *горчина*, *горештина*, *убавина*, *темнина*, *модрина*, *свештина*, *јаснина*, *празнина*, *преснина*, *старина*. Со поголема апстрактност, пак: *правина* (*правдина*). Новообразувања: *денешнина*, *утрешнина*, *иднина*. Именките *живина* и *младина* добиваат збирно значење, на пр. студентска *младина*. Со овој суфикс, по пат на интегрална деривација, се образуваат именки и од присвојни придавки, како: *царевина*, *боровина*, *пчовина*.

Во однос на семантичкиот полнеж на суфиксот *-ина* кај овој тип деривати би можеле да кажеме дека тој нема некоја посебна своја семантика, ами таа е предиспонирана од основната семантика што ја има суфиксот што му претходи на суфиксот *-ина*. Оттука, поради оваа подредена позиција на суф. *-ина*, сметаме дека *-ина* нема друга функција, освен да поименчува, а значењата како колективност, посвојност, изразување особина, во најголема мера ги генерираат десигнатите во основата и значењата на придавските суфикси. Спомнавме погоре што вели општо Б. Конески за секундарното значење на именките образувани од придавки. Поаѓајќи од тоа дека од придавки, како што вели Б. Конески, се образуваат апстрактни именки, од кои потоа во врска

со нивното значење може да се развие именка со поконкретна содржина, би го спомнале примерот: *бел* – *белина*, својство на бела боја, кое може да се пренесе на именување на просторот што го има ова својство. Нешто слично вели и К. Конески (1995: 45) кога зборува за образувањата на *nomina essendi* со суфиксот *-ина*, дека именките секундарно може да означуваат место, како: *кривина*, *џусџина*, *сџирмнина*, *џеснина*, *чисџина*.

Би рекле дека именувањата на просторот според неговите особености е доста вообичаено и често се врши со суфиксот *-ина*, па серија географски називи се именуваат токму со овој суфикс. Не секогаш, нивното значење на место е секундарно, како во примерот *белина*, што го наведува Б. Конески. Освен *родина*, *џрадина* и *џврдина* (в. т. 2.2.2.2) тука влегуваат оние како: *рамнина* < *рамно месџо*, *височина* < *високо месџо*, *низина* < *ниско месџо*, *сџирмнина* < *сџирмно месџо*, *џуџина* < *џуџо месџо*, како и именките: *џресџолнина* и *џарџиџина*.

Со суфиксот *-ина* се поименчуваат не само просторните особености туку и временските, односно климатските, како: *сончевина* (сончеви зраци, сончево време), *синевина* (езерска, небесна, морска), *јаснина*, *џемнина*, *жеџиџина* (жешко време), *џорешџиџина* : *џибрина*, *мрачина*, *маџлина*, *свешџина*.

3.0. Именки образувани со суфиксот *-ина* во чија основа се вложени глаголи

Во оваа подгрупа ги сместивме именките: *содрџина* и *неразџирџиџина*. Во првиот случај супстантивизацијата е директно извршена со суфиксот *-ина* врз основата од глаголот *содрџи*, без некаква претпоставена атрибуциска синтаagma, какви што видовме во претходните примери.

Во нашата стручна литература не е посебно назначена функцијата на суфиксот *-ина* за означување на место, која е забележана на планот на топонимијата⁶⁶. Се работи за примерите што ги наведовме погоре (како образувања од глаголски придавки) како *родина*, *џврдина* и *џрадина* (в. т. 2.2.2.2), каде што суф. *-ина* се јавува со локативна функција, односно да образува *nomina loci*. Именките образувани од глаголи⁶⁷ со суфиксот *-ина*, Б. Конески (1999 : 273) ги означува како називи на резултат од глаголско дејство или предмет на кој се врши тоа. К. Конески (1995: 53) за суфиксот *-ина* во рамките на *nomina patientis* наведува дека означуваат резултат и место (*искоџина*, *раскоџина*, *коџачина*), вклучувајќи ги тука и образувањата од глаголски придавки, како: *џукнаџиџина*, *урнаџиџина* кои се доближуваат до атрибутивните називи со кои предметот се именува според некоја особина. Интересно е дека во тој тип на именки (*nomina attributiva*) не се изделени и такви оформени со суфиксот *-ина*.

Посебно би ја издвоиле именката *неразџирџиџина*, која е настаната со додавање на проширениот суфикс *-иџиџина* на негираниот глагол *разџира* (т.е. не *разџира*). За семантиката на овој деривирани супстантив в. т. 5.2.

⁶⁶ За ова повеќе, кај: А. Лома (1997: 1–26); како и кај: М. Snoj (2009: 45–60).

⁶⁷ Ние овде се определивме за придавки изведени од глаголи.

4.0. Именки образувани со суфиксот *-ина* во чија основа се вложени квантификатори: броеви и прилози за количество

4.1. Образувањето на именките од броеви, односно т.н. бројни именки, и посебно образувањето на броевите со кои се означува одредена и приближна бројност на лица може да се врши со суфиксот *-ина*. Во првиот тип спаѓаат именките од кои во ексцерпираниот материјал ги издвоивме оние како: *еднина*, *тйрејина* и, воопшто, именки што значат неодредена бројност, на пр. *множина*.

Зборовите со кои се искажува бројот на лица од машки род имаат посебни форми изведени од простите броеви, како: *двајца*, *тйројца*, *четворица*. Од бројот пет и натаму овие форми се изведуваат со помош на суфиксот *-ина*, односно *-мина*. За формите како *тйејина* и *шестина*, наспрема *тйејмина* и *шестмина*, Б. Конески (1999: 328) вели дека истовремено можат да означуваат и одредена и приближна бројност. Сите други деривати изведени со број + суфиксот *-ина* имаат значење на приближна бројност. Конески нагласува дека формите како: *десетина*, *стйојина*, *дваесетина* (луѓе, години, деца, маси итн.) и сл., иако надворешно личат на именки, сепак задржуваат повеќе од бројните особености, па се вклучуваат во рамките на броевите. Нивната функција е атрибутивна. Поголема самостојност покажуваат оние броеви што означуваат одредена бројност, како: *деветмина*, *тйринаесетмина*, *тйејмина* или *шестмина*, а непосредно се однесуваат на синтагми од типот: девет, тринаесет, пет или шест лица и без посочување на именката. Во нашиот материјал ги издвоивме формите: *тйејина*, *седмина*, *осумнаесетмина* (во значење на одредена бројност), *десетина*, *стйојина* (со значење на приближна бројност).

Со неодредена бројност се прилошките образувања како: *малцина*, *мнозина*, *неколцина*, *многумина*, *неколкумина*.

4.2. Во однос на семантиката на збороформите образувани со суфиксот *-ина* повторно се наметнува податокот дека нивното значење се добива од семантиката на елементите од кои се деривираат, а основната семантика ја определува атрибутот како заедничко својство на сите именки определени на истиот начин: еден човек – еднина, многу луѓе – множина, пет луѓе – петина/петмина. Образувањето на бројните именки, броевите што означуваат одредена и приближна бројност, прилозите што искажуваат неодредена бројност и суфиксот *-ина* семантички се врзува со можноста именките образувани со овој суфикс да се сфаќаат како *nomina collectiva*, од типот: *лејина*, *дружина*, *дивина* 'нешто што живее во диво место', *младина* 'нешто што е младо', *ситина* 'нешто што е ситно' и сл.⁶⁸ Дериватите со збирно значење именуваат збир, множество врз основа на истородните елементи што го сочинуваат. Непосредно со *nomina collectiva* се врзани сингулативните називи како нивна спротивност. К. Конески (1995: 63, т. 131)

⁶⁸ Иако дел од именките формално, односно структурно се најдоа во претходните поделби.

истакнува дека такви може да се деривираат со проширениот суфикс *-инка*: *прашина* – *прашинка*. Во овој контекст би ги спомнале бројните именки со кои се означуваат дробки: *половина*, *третина*, *четвртина*, кои, исто така, означуваат дел од целина, па се употребуваат и во формите: *половинка*, *четвртинка* и сл., како што забележува Б. Конески (1999: 282).

4.3. Како колективни именки во истражуваниот корпус ги регистриравме именките *книжнина* со значење 'збир од книги', *летнина* и *прашина*.

Во врска со семантиката на колективност посебно би се осврнале на тоа како деривирани именки што означуваат место стекнуваат значење и на колектив, на пр.: именката *дивина* 'диво место кое не го припитомила природата или човечката рака' го стекнува и значењето на 'оние живи суштества што живеат таму' (диви животни). Би се осврнале овде и врз именката *средина*, која во материјалите ја сретнавме како: именка што означува 'средисно, централно место на одредена површина', сп.: „... внатре, на самата средина, беше изложена сликата на Лила“ (*Љубов*), но многу почесто во контексти во кои именката средина има значење 'колектив луѓе поврзани врз некоја основа': 'место на живеење' (копнеж да се обележи личноста во својата средина), 'занимање' (еснафска средина), 'национална припадност' (етничка средина); натамошни доопределувања и прецизирања би биле: 'крајно заостаната селска средина', 'заостаната средина', 'примитивна средина', 'средина што покажува малку разбирање за нивниот копнеж за самоутврдување'. Вакво семантичко преосмислување и колективно значење има и именката *околина* (в. т. 2.2.3.), која во основа означува место – предел околу некое определено место. Во материјалите го најдовме како синоним со *средина* во значење на колектив на луѓе со кои човек е поврзан врз основа на местото на живеење, сп.: „Треба таков човек да имал доста неспогодии со својата околина“. Примерите покажуваат како семантиката се проширува во зависност од контекстот и можноста постепено да стекне самостојно значење, кое е веќе заложено кај други типови именки образувани на истиот начин.

5.0. Именки образувани со суфиксот *-ина* во чија основа се вложени заменски придавки

5.1. Во овој контекст ги сместуваме и именките изведени со суфиксот *-ина* во чија основа се вложени заменски придавки. Во оваа група на супстантиви образувани со суфиксот *-ина* посебно ќе се задржиме на именката *својштина*, која во својата основа ја содржи заменската придавка *свој*. Сп.: „Тој како да сакаше да ги поврзе оние искинати нишки од своето сеќавање со тоа што станувало попосле и да ја продолжи мислено линијата на својот живот сè до денеска баш таму, на тоа место, каде што никнал, па го ископачиле и го пренесле овде, и сега не може веќе ни да се врати, макар за едно видување : нема како и нема зошто, нема таму ни куќиште ни својштина“ (Закланото крувче).

Во *Речникот на македонскиот јазик* (под ред. на Б. Конески), се забележани формите *своина* 'сопственост, нешто што му припаѓа некому' и *своештина* во исто значење со *својтина* 'подалечни роднини (некој, односно некој што влегуваат во роднинскиот круг на еден човек'. Од структурен аспект, *својштина* е образувана од заменската придавка *свој* + сложениот суфикс *-штина*, во кој под сегментот *-ш* го детектираме суфиксот: *-ств-ен* (свој-ств-ен). Во овој случај проширениот суфикс *-штина* се користи за посебна семантичка диференцијација помеѓу именските образувања *својштина* и *своина*, иако и двете во основа означуваат: 'нешто, односно некој што му припаѓа на еден човек (сопствен имот или сопствен род)'. Семантиката на колективност е појасно изразена во именката *својштина*.

5.2. Примерите погоре ги покажуваат можностите за семантичките варијации на именките образувани со суфиксите *-ина* и *-штина* врз истата основа. Во врска со именките образувани со *-штина* во литературата за македонскиот јазик се обрнува внимание дека тие, често, имаат пејоративно значење, како: *иштина* – *ишроштина*, *големина* – *големштина*, *богајство* – *богајштина*, *лакомство* – *лакомштина* итн. Во нашиот материјал со ваква семантика се издвојува именката *неразбирштина*, која од структурен аспект е помесетена во т. 3.0., односно кај именките образувани со суфиксот *-ина* во чија основа се вложени глаголи (сп.: „Му ги знае слабите страни, но му ја познава и неподатливоста на разумна поука, тврдоглавоста, „неразбирштината“.). Јасно е од контекстот дека со употреба на именката *неразбирштина* се зголемува експресивниот израз одошто кога би се употребила глаголската именка: *неразбирање*.

6.0. Работата на овој материјал покажува дека има уште доста да се каже и да се допрецизира во врска со зборообразувањето во македонскиот јазик и на структурен и на семантички план. Во оваа пригода анализираме само еден дел од зборформите на завршок *-ина*. Остануваат за посебна анализа оние зборформи образувани со суфиксот *-ина* и со неговите проширувања: *-овина/-евина*, *-штина* или *-јтина*. Она што можеме да го заклучиме во врска со овој суфикс е дека во основата тој има супстантивизиращка функција, односно дека тој, главно, служи за поименчување синтагми, најчесто, составени од атрибут (главно придавка) + именка, при што семантиката на деривираниот именка се базира врз семантиката на атрибутот. Формата на атрибутот може да биде определувачка и во однос на деривираниот форма, кога станува збор за атрибути изразени со броеви или прилози.

Литература

- Ефимова Валерия Сергеевна 2006: *Старославянская словообразовательная морфемика*, Институт славяноведения РАН, Москва.
- Конески Блаже 1999: *Грамајтика на македонскиот јазик*, Детска радост, Скопје.

- Конески Кирил 1995: *Зборобразувањето во современиот македонски јазик*, Бона, Скопје.
- Лома Александар 1997: „Српскохрватска географска имена на *-ина*, мн. *-ине*: преглед типова и проблеми класификације“, *Ономастолошки прилози XIII*, САНУ, Београд, 1–26.
- Речник на македонскиот јазик*, I–III, 1961–1966, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје.
- Старословенско-македонски речник* 1999: Институт за старословенска култура, Прилеп - Скопје.
- Угринова-Скаловска Радмила 1979, *Старословенски јазик*, Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Скопје.
- Ślawski Franciszek 1974, „Zarys słótwórstwa prasłowiańskiego“, *Słownik prasłowiański* t. 1 A – B, PAN, Wrocław, Warszawa, Kraków, Gdańsk, 120–122.
- Snoj Marko 2009, „Slovene Place Names with the Suffix *-ina*: Some Difficult Cases and Implications for South Slavic Onomastics“, *Slovenski jezik* 7, ZRC pri SAZU Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša/ Hall Center for the Humanities, University of Kansas, Ljubljana/ Lawrence, 45–60.

Summary

The subjects of excerption and analysis in this work are words formed with the suffix *-ina* in the works of Blaze Koneski as included in the Gralis corpus. Both definite and indefinite forms of nouns formed with this suffix were taken into consideration during the excerption and, in terms of semantics, all contexts where such nouns have been used were examined. The indefinite forms appear in 164 variations in 592 occurrences, while the definite ones appear in 80 variations in 255 occurrences. The variations coincide in the majority of cases. The search per word-ending yielded non-relevant results as well, such as aorist verb forms (*заџина*, *џомина*), feminine possessives such as *мајчина*, *сестџрина*, and lexemes of non-Slavic origin (*машина*, *дисциџлина*). These have all been excluded from the analysis and, as a result, our research remained focused only on Slavic lexemes formed with the noun suffix *-ina*.

The resulting subset of words formed with the suffix *-ina* was divided in five general groups depending on the word used as a stem for the noun:

1. Nouns formed with the suffix *-ina* having as a stem another noun
2. Nouns formed with the suffix *-ina* having as a stem an adjective
  - 2.1. Underived
  - 2.2. Derived, where the derivatives have as a stem
    - 2.2.1. A noun
    - 2.2.2. A verb
    - 2.2.3. An adverb
    - 2.2.4. A preposition

3. Nouns formed with the suffix *-ina* having as a stem a verb
4. Nouns formed with the suffix *-ina* having as a stem a quantifier (a numeral or an adverbs of quantity)
5. Nouns formed with the suffix *-ina* having as a stem a possessive adjective

Depending on the stem to which the suffix *-ina* is affixed, patterns for building *nomina collectiva*, *nomina attributiva*, *nomina essendi* and *nomina loci* can be derived.

The work on this material showed that there are many aspects regarding the word forming role of the suffix *-ina* in the Macedonian language which need to be specified further, both from a structural and a semantic perspective.

81'34'38:821.163.3
Изворен научен труд

Симона Груевска-Маџоска⁶⁹
Васка Ташова⁷⁰

ФОНОСТИЛЕМИТЕ ВО ПРОЗАТА НА ДРАГИ МИХАЈЛОВСКИ

Апстракт: Во оваа статија ќе бидат разгледани отстапките на фонолошко рамниште во прозното творештво на Драги Михајловски преку анализата на фонолошките фигури или фоностилемите со користење на постапките: **detractio** (одземање, изоставување), **adiectio** (додавање, умножување), **imutatio** (супституција, замена) и **transmutatio** (преместување, пермутација) на фонеме или фонемски секвенции во пошироката морфолошка структура на јазичните единици. Во рамките на овие четири постапки се употребуваат: аферезата, синкопата, апокопата, елизијата, синерезата, протезата, епентезата, парагогата, алонжманот и супституцијата. Исто така ќе бидат разгледани и другите типови гласовни фигури (парономазија, ономатопеја, асонанција, алитерација) и нивната функција во прозниот дискурс.

Клучни зборови: фоностилистика, фоностилеми, фонолошки постапки, фонолошки фигури, прозен дискурс.

Во рамките на стилистичката анализа на едно литературноуметничко дело интерес може да побуди и стилистичката маркираност на фонетско-фонолошко рамниште. Тоа значи дека на изразната вредност на еден дискурс може да влијае и фонемската единица на тој начин што само една промена во гласовната структура може да предизвика стилистички ефект кај читателот. На тој начин фонемата или нејзината варијанта добиваат нова, експресивна вредност во прозниот или поетскиот контекст. Фонолошкото онеобичување на една лексема е предмет на истражување на фоностилистиката или фонетиката на изразот како поддисциплина на лингвистиката која ги истражува стилистичките појави на фонетско и фонолошко рамниште: го проучува стилот на нивото на гласовната супстанција на изразот: артикулацијата, интонацијата, дикцијата, ритамот, експресивната и симболичката вредност на гласовите, еуфоничноста и хармоничноста на гласовната струја.

Преку повторувањето и различните комбинации на гласовите се добиваат т.н. „фонетски и фонолошки условени стилеми кои уште се

⁶⁹ Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“ – Скопје, simonagrumb@yahoo.com

⁷⁰ ДМУЦ „Сергеј Михајлов“ – Штип, vtasova@yahoo.com

нарекуваат **фоностилиеми**“ (Pranjić 1985: 189), или т.н. **звучни фигури** кои можат да бидат од голема стилска вредност за еден прозен текст.

Од сите дискурси, најподложен на фоностилистички постапки е туѓиот говор, односно говорот на ликовите. Фоностилиемите се најчеста и доминантна стилистичка одлика на туѓиот говор, особено ако е во прашање сликарскиот, т.е. уметничкиот стил на пренесување на туѓиот говор. При пренесувањето на туѓиот говор авторот најмногу посегнува по фоностилистичките постапки. Според Бранко Тошовиќ „фонолошкото онеобичување на формата на зборот во еден прозен или поетски текст е свесно и целисходно, затоа што без тоа, таа би била само граматичка колоквијална форма“ (Tošović 1995: 347).

Фоностилистиката ги проучува различните типови гласовни фигури и нивната функција, пред сè во книжевниот вид дискурс. Имено, секое книжевно дело, било да е пишувано во стих или во проза, е изградено од јазик кој претставува некаква гласовна структура, од која понатаму се создаваат зборовите, фразите, речениците, како и целото книжевноуметничко творештво. Оттука, може да се каже дека фоностилистиката, општо земено, ја проучува стилската функција на гласовите, како и гласовниот симболизам, кој е во директна врска со значенскиот (семантичкиот) слој на секој, но пред сè на книжевниот дискурс.

И во современата македонска проза на јазично-стилистички план има употреба на различни типови фонолошки онеобичени форми на зборовите. Сите тие форми во романите или расказите имаат статус на фоностилиеми, бидејќи авторот свесно ги употребува заради карактеризација на ликовите, односно заради постигнување експресивност и сликовитост во својата нарација.

Бидејќи фоностилиемите претставуваат фонемски условено структурно онеобичување на формата, можат да се класифицираат според различните постапки на стилистичка трансформација. Тие постапки ги издвоила уште античката реторика за сите стилски фигури, без разлика на кое јазично ниво се остваруваат. Тоа значи дека на фонетско-фонолошко рамниште „структурно-семантичкото онеобичување на нестилематските единици се темели на четири постапки, а тие се: **detractio** (одземање, изоставување), **adiectio** (додавање, умножување), **imutatio** (супституција, замена) и **transmutatio** (преместување, пермутација)“ (Ковачевиќ 1998: 14).

Сите фоностилиеми реализирани во ексцерпираниот материјал ќе бидат групирани според типот на постапката која им овозможува статус на стилогена единица. Натомошната поткласификација ќе се врши, како во античката реторика, врз основа на варијантните реализации на дадената постапка. Така сите фоностилиеми може да се поделат на: **детрактиски** или **рестриktivни**, **адјектиски** или **простриktivни**, **трансмутациски** или **пермутациски**, и **имутациски** или **супституциски**.

Стилистичката маркираност на фонолошко рамниште ќе биде претставена преку примери од ексцерпираниот материјал од прозното

творештво на Драги Михајловски, збирките раскази: *Ѓон* (1990), *Скок со стап* (1994), *Триполската капија* (1999), *Раскази од шестти капи* (2003) и романите: *Мојот Скендербеј* (2007), *Пророкот од Дисканџирија* (2007) и *Смртишта на дијакош* (2007).

Од сите фоностилеми во јазикот воопшто, па и во дискурсите со говорот на ликовите, најбројни и најразвиени се **рестриктивните фоностилеми**, а тие настануваат со редуција (елиптирање) на некој елемент од примарната (стандарднојазична) форма на лексемата. Постапката на рестриција го опфаќа почетокот, средината и крајот на основната форма, што условува појава на три типа рестриктивни фоностилеми: афереза, апокопа и синкопа.

Афереза. Првиот тип рестриктивна фоностилема е аферезата, која настанува со елиптирање (изоставување) на некој гласовен сегмент од примарната форма на лексемата. Може да биде испуштена иницијалната фонема или иницијалниот слог во зборот, најчесто со стилистичка функција, заради карактеризација на јазикот на ликовите во дијалогската реч:

Јас ноџу (= мноџу) *те фалев кај чоeko, а шoј не е било кој...* (*Ѓон*, 78); *... можн нешшо не е арен, чeра* (= вчeра) *баш го видов...* (*Ѓон*, 74); *А мор, росшјо* (= оросшјо) ... (*Триполската капија*, 145).

Синкопа. Рестриктивната фоностилема која настанува со редуција на некој гласовен сегмент во средината на примарната форма на зборот се нарекува синкопа. Синкопираните форми на лексемата се чести во наративната постапка на авторите од западномакедонското наречје и во оние сегменти каде што јазичните единици претставуваат колоквијална форма. Синкопата е посебно присутна категорија во прозниот дискурс на Драги Михајловски, а во средината на зборот може да бидат редуцирани различни фонеме:

(1) Редуција на еден или повеќе консонанти или гласовни секвенции (вокал + консонант):

А и шo (= шшо) *е шраo* (= шраво), *рече најсешне...* (*Ѓон*, 6); *Слези долу и ќе видиш oшш сшше скали се најшраени* (= најшравени)... (*Ѓон*, 7); *Шом* (= шшшом) *се види гззда арен е...* (*Ѓон*, 10); „... мене ми е *убо* (= убаво) на овај свет...“ (*Ѓон*, 11); Белки *некеш* (= нејкеш) *да умреш и да шe шоложаш косо на угорнинава* (*Пророкот од Дисканџирија*, 12); „*Нечоек, чоек*“ (= нечовек, човек) *вели Раде, „исшо шш се фаќа“* (*Скок со сшшай*, 61); ... *коа* (= коѓа) *не можаш еден гон да кујаш* (*Ѓон*, 86); „*А бе, ушше не си ошол* (= ошшшол)?“ *викаше браш ми...* (*Ѓон*, 86); ... *ами ој шo кукишe и кради чели* (= чевли)... (*Ѓон*, 88); ... *или во некоја незгода, неола* (= неволја) *невидена...* (*Раскази од шестти капи*, 433).

(2) Редуција на вокали:

„*Качвај* (= качувај) *се и сечи*“ (*Мојот Скендербеј*, 8); *Верваш* (= веруваш) *во госшо? рече Кекеле одеднаш* (*Ѓон*, 11); „*Те викаш, шe викаш* (= викаш)! *Сшреми се, Цоце!*“ (*Ѓон*, 34); ...*не заслужва* (= заслужува) *да влезе ни во шшшесен избор* (*Мојот Скендербеј*, 57); ... *шресешав дека ми*

осџанувааџи уиџе два-џири **саџи** (= сааџи) за убивање (Ѓон, 71); ... колку невестџи и момичиња се раскиџиле само да се сменат клеџалата со **к'мбани** (= камбани) ... (Триџолската кайџа, 151); Вака ми осџана само **с'клеџ** (= саклеџ) на душа (Раскази од шестџи кайџ, 409).

Синкопираните лексеми во еден текст најчесто се реализираат во дијалошките ситуации, тие служат за говорна карактеризација на ликовите, а кај читателот предизвикуваат одредена семантичко-стилистичка конотација.

Апокопа. Апокопата е исто така рестриктивна фоностилема, која настанува со редуџија на фонемите или слогот на крајот од зборот. И апокопираните фоностилеми се употребуваат во дискурсите со туѓиот говор. Во романите и расказите на Драги Михајловски туѓиот говор е претставен преку речта на припадниците на битолскиот говор, а преку оваа постапка авторот му дава амбиентален колорит на својот исказ:

*Арен си беше **свеџо**, (= свеџоџ) џо му сџана наеднаш (Ѓон, 8); ... можџи за деџаџа ке џи се **наџ** (= наџе)... (Ѓон, 10); Ама **заџо** (= заџоа) сакам да наџрам скали и да видам (Ѓон, 11); ... и џоџ ми вели осџаџ ке видџме да доџди **браџо** (= браџоџ) ... (Моџоџ Скендербеџ, 9); Туку **аџ** (= аџе) џркнеџе и викаџџе џо **џоџо** (= џоџоџ)... (Моџоџ Скендербеџ, 39); Ами **заре** (= зарем) малџе јунаџи родиџа Македонија за кои вреди да си џо џомачи **умо** (= умоџ) и **џазо** (= џазоџ)... (Моџоџ Скендербеџ, 40); Одма ке џи речам за **џоно**, машко... (Ѓон, 75); ... браџ ми се **смиџосџи** (= смиџосџиви) (Ѓон, 78); ... со мала џридружба коњници, влеџол во Рим на **лико** (= ликоџ) како сџареџ... (Моџоџ Скендербеџ, 164); Мислам дека некоџ близок му заџина во **земџоџресо**, (= земџоџресоџ) браџ или сесџра, не знам (Раскази од шестџи кайџ, 404).*

Како што се гледа од наведените примери, на апокопа се подложни сите видови зборови, се апокопираат и согласките и слогот, а најчесто е апокопирана согласката **т** на крајот од зборот. Според Блаже Конески „губењето на **-т** во формата **-от** (свето, пеколо, умо, дено) е обично во нашите источни говори, па и во дел од западните (прилепскиот, битолскиот)“ (Конески 1996: 154).

Дел од апокопираните фоностилеми не се однесуваат на дијалектниот говор, туку претставуваат колоквијална форма, скратување на фонемата или слогот на крајот од зборот заради економичност во изразувањето:

*„... можџи час да заврџи и џоџем **џако** (= џакоџ) да наџраџ“ (Ѓон, 5); ... маџка ми со **џордо** (= џордоџ) и доџоинсџиво џи оџвораше рано на сабаџле... (Моџоџ Скендербеџ, 19); Знаењето е **доблес** (= доблесџ) ама собрано само во шебе е наџсџурен џаџ до џеколо (Моџоџ Скендербеџ, 48); А коџа новиов **омраз** (= омраза) џ џо разџори сџариоџ џнев... (Моџоџ Скендербеџ, 138).*

Како вид апокопа може да се смета и **елизијата** која претставува фоностилистичка постапка на изоставување на самогласките на крајот од зборот и тоа само пред збор кој исто така започнува со самогласка:

*Шџшарка, да **џџ** ибам шџшаркиџе, да **џџ** ибам (Моџоџ Скендербеџ,*

9); *Скајав на дождо, да в'ибам* (Мојој Скендербеј, 64).

При контракција на два вокала или слогови во еден по претходно синкопиран консонант меѓу нив, настанува **синерезата**. И оваа фоностилистика постапка е карактеристична за западномакедонското наречје:

Кај да се качам! Шо збораиш (зборуваиш)... (Мојој Скендербеј, 8); *Ќосој се најде во небрано, сџејнај ко* (= како) *во менџеме...* (Ѓон, 9); *Ми се ѓраји* (= ѓраваји) *скали, рече Кекеле...* *Цел живој ѓрам* (= ѓравам) *чајиш и нема некоја шо не мом* (= можам) *да ја најрам* (= најравам) ... (Ѓон, 10); *Пансури! Пансури ќе клам* (= кладам)... (Мојој Скендербеј, 19); ... *се жалеше нешјо на ѓлајиа*, (= ѓлавајиа) *ама, сџе истјо, ќе му ојме дома* (Ѓон, 74); ... *џиеш, лумјуваиш, ѓоќе* (= ѓовеќе) *начукано си ојќолку ѓрезно...* (Ѓон, 84).

Постапката на одземање/скратување на одделни фонеме или слогови на средината или на крајот од зборот, авторот ја применува со цел стилистички да го диференцира туѓиот говор од авторскиот, да создаде амбиентални слики во својата литературна постапка, а на тој начин да создаде експресивен и функционален исказ.

За разлика од рестриктивните фоностилемеи, **простриктивните фоностилемеи** се темелат на проширувањето на основната форма на лексемата со некоја фонема или слог. Според Милош Ковачевиќ оваа фоностилистика постапка е многу поретка, затоа што „јазичната економија (која е во подлогата на рестриктивните форми) е многу покарактеристична од редунданцијата (која е во подлогата на простриктивните форми)“ (Ковачевиќ 1998: 18). Според позицијата која ја има додадениот елемент во структурата на лексемата, сите простриктивни фоностилемеи може да се поделат на неколку типови, кои исто така се вбројуваат во фигури на дикцијата, издвоени уште од античката реторика. Бидејќи додавањето се врши на почетокот, во средината и на крајот на примарната форма, се разликуваат три вида простриктивни фоностилемеи: протеза, епентеза и парагога.

Протеза. Протезата настанува со додавање на еден гласовен сегмент на почетокот на примарната форма на лексемата. Повеќето фоностилемеи во прозата на Драги Михајловски се резултат на спојувањето на префикси и основната форма, а кои покрај основната, може да носат и додатна лексичко-семантичка димензија:

Остјанав фајен за држачој од ѓрадскиој автјобус а коџа се ојффајиив *веќе бев во Шујка* (Ѓон, 86); ... *и нормално од ишјо ми беше смајнено ушјие* *ми се досмаји...* (Тријолскајиа кајија, 137); *Ракајиа кренајиа ѓројиив мене соџни, сверовијие нишјо не ми можеа околу оџној* (Тријолскајиа кајија, 203); *Зайјоа малку ко ѓром да ме удри и да ме доусјојиуи* *коџа наеднаш ми рече...* (Раскази од шесји каји, 388).

Епентеза. Епентезата настанува со вметнување на некоја фонема или слог во средината на лексемата. И овде епентетските форми се реализираат во дијалектната лексика:

„Гадови,“ *продолжи*, „*ше* *зледааи* и *ши* се *смејай*, (= *смеаи*) *ше* *мразай*, онака без *прчина*... (Скок со *сџај*, 11); ... не дај боже, може да *џи* *исџлаши*, да *џи* *исџера*, никоџаш да не *зайејай* (= *зайеаи*) *пред* *неџоваи*а *враи*а (Гон, 36); *Миж*и да *ши* *бајам* (= *баам*)... (Мојоџ *Скендербеј*, 39); *А* бе, како не *ши* е *сџрам*, (= *срам*) бе... (Гон, 83); ... се *свиџка*, се *зџрбави*, мноџу *нерви* му се *исџокинаја* (= *исџокинаа*) *шаа* *вечер* (Скок со *сџај*, 85); *Киро* бе, *шо* *кафанче* е *џова* (= *џоа*) *кај* *шебе* у *Чаир*, а (Раскази од *шестџи* *каџ*, 377); ... *прџибирајџе* се и *земајџе* (= *земајџе*) *џи* *книџиџе* (Раскази од *шестџи* *каџ*, 401).

Парагога. Додавањето фонеме или слогови на крајот на зборот се нарекува парагога. Улога на парагогични фоностилемски елементи имаат некои дијалектни наставки кои во современиот јазик имаат функција на суфикс со исклучително стилско-експресивно значење:

Не зборам *јаска* (= *јас*) за *џаквие* (= *џакви*) *скали*, *рече* (Гон, 7); ... *оџи* *шебе*, *наеднашка*, (= *наеднаш*) не *ши* се *џокрива* *џуку* *ши* се *прай* *скали* (Гон, 7); *Првин* да *џо* *нарачам*, *џослем* (= *џосле*) да се *исуџи*... (Мојоџ *Скендербеј*, 21); „Нека се *исџуџиџи*, (= *исџуџи*) *ке* му *џројдеџ* (= *џројде*)!“ *И џолку* (*Триџолскаџа* *каџија*, 143).

Додавањето фонеме кај заменките е забележано уште во текстовите од 13. век, кога се забележува „стремеж едносложните заменски морфеме да се потсилат со прибавување на партикули, за да се закрепи нивната изразност“ (Конески 1996: 144). Со стилистичка функција е и додавањето фонемски елементи кај глаголите во 3. лице еднина презент (имат, падинат, завршит), односно „старата наставка за 3. лице еднина *-тџ*, која денеска ја чуваат само западните говори, но не сите“ (Конески 1996: 189).

Алонжман. Посебен тип простриktivна фонема е алонжманот, кој во говорот настанува со продолжување на изговорот на едниот глас или слогот, а во писмото таквиот говор се обележува со повторување на истата графема. Алонжманот е експресивно изразно средство кое овозможува да се создаде визуелна и аудитивна слика на психолошката состојба на ликовите и настаните. Така, во момент на поинтензивна емотивна состојба ликот изразува изненаденост од дадената ситуација, негодување, довикување на соговорникот, продолжувајќи ги гласовите во својот изговор:

„*Кај* *брзай*? *Зарем* до *долку* се *скуси* *народоџ*? *Харонее!*“ (Скок со *сџај*, 9); *Баксуз!* *одекнуваше* *некаде* од *долу*, од *џодолниџе* *каџови* „*баксуууз!*“ (Гон, 37); „*Бој!* *Бој!* *Бој!* *Цркнеџе* *демони!* *Умри* *умору!* *Наџрееееед!*“ (Смрџиџа на *дијакоџ*, 64); *Ти* *Ричард*, *ши* *Американец*, *ама* *ши* и *џубиџник*. *Губиџниџиџиџик!* (*Триџолскаџа* *каџија*, 61); *А* *ши* *цело* *време* *џврдиш* *дека* *живееме* во *деветџнаесетџи* *век!* *Тврдиџиџи* (Гон, 96); „*Сељанке*, *мор* *една*, *џросџоо!*“ (*Триџолскаџа* *каџија*, 142); *Ке* *си* *засџанале* на *некое* *риџче*, *зеленило* *колку* *сакаш*, *некое* *јарче* *џокрај* *нив* *си* *иџџриџка* од *џревичкаџа*, *ша* *ке* *си* *довџкувале* „*Еееј*, *Пеџрееее*, *ареееен?*“ а *овој* од *некој* *друџ* *рид*

ошкаршија ќе му враишел „**Арееен, арееееен, иииииии**?“ И така наишаму (Раскази од шестти кати, 422).

Преку употребата на оваа експресивна фонетска фигура авторот создава акустични слики, а тоа значи дека покрај другите изразни средства со кои се служи, тој го користи и човековиот глас, вокалот, за да даде јасна слика на дејствата и состојбите. Затоа, во прозата на Драги Михајловски раскажувачките секвенции градени со алонжман имаат разновидна изразна функција: психолошка, типизациска, ирониска, а во секој случај акустична.

За разлика од рестриктивните и простриктивните постапки со чија примена доаѓа до промена на фонолошкиот состав на примарната форма на лексемата, **мутациските постапки** „се базираат на менување (премин) на еден структурен елемент во друг, што води до супстанцијална модификација на формата на лексемата на фонолошко ниво“ (Чаркић 1995: 14):

„**Нешев, гаду!**“ **викаше оиш** знаеше дека **Нешев никогаиш веднаиш не се озвива** (= одзива)... (Скок со сџаи, 79); **А, бе, иозволваиш** (= дозволуваиш) **иш** да ја **иеша сџарайша** секој ден... (Ѓон, 86); **Оди, мор! И не се враишчај** (= враќај)... (Тријолската катија, 143); **Требеи** (= иреба) **во нешо да се иресељам**... **Да ме иамеишеви** (= иамеишви)... (Тријолската катија, 149)

Со **супституциските постапки** се менува фонолошкиот состав на лексемата: една или повеќе лексеми од примарната форма се заменуваат со други фонеме во стилогената форма, а притоа лексичкото значење не се менува. Тоа значи дека **супституцијата** подразбира промена на фонолошкиот состав на лексичката единица, со зачувување на нејзиното значење. При супституцијата најчесто се заменуваат еден вокал со друг вокал или еден консонант со друг консонант. Супституцијата може да се врши на почетокот, на средината или на крајот на примарната форма на лексичката единица:

(1) Супституција во иницијална позиција:

„**Арна аскија врли** (= фрли) **газдата**“, **рече гавата на Коста Косот**... (Ѓон, 5); **Шо да најрајш исто ти се вака** (= фака) (Ѓон, 10); **Добро, шо му вали** (= фали) **на Сџирота** (Ѓон, 10); **За дружи сне знаеле и без катици и без герамиди** (= керамиди) **да иокриеме** (Ѓон, 10); „... **има госио али** (= или) **нема?**“ (Ѓон, 12); **Абе сум видел љуѓе** (= луѓе) **ама некој ко тебе да се исџајјузи** (Ѓон, 73).

(2) Супституција во медијална позиција:

... од **иодуен мев ќе умриш** (= умреш) **оиш** за сè **ишеба да се илаиш** (Скок со сџаи, 48); **Зайшо ишуканоиш** (= номој) **да ми оиљаскаиш** (= оилескаиш) (Ѓон, 78); **Собирал и ногу Макидонци** (=Македонци) **иосебно од Дебар и Дебарско**... (Мојош Скендербеј, 55);

... го **исџиснавне** (= исџиснавме) од **исџорискоишо иомнење само заради обична заблуда** (Мојош Скендербеј, 55); **Го давеш** (= даваиш) **ишаму сељанкана да го учеш** (Тријолската катија, 145); **Знаеш иш ишчо** (= ишшо) **е**

свејтој (Тријолската кавија, 146); *А мрдниш, најишиш, кажши* (= мрднем, најишеш, кажеш) нешто, ете ги шука (Раскази од шестти кави, 408).

(3) Супституција во финална позиција:

Ке **врни** (= врне), мајстори! Покривајте (Гон, 9); **Ош** (= од) кога сне сџанале ние Турци, а (Смртија на дијакош, 40); Пошоа јурнав уџоре по скалише, момче не можеше да ме **сџиџни** (= сџиџне) ... (Скок со сџај, 50); **Тоџај** (= шоџаш) наџрада не ми **џини** (Мојош Скендербеј, 53); Педесетти џи начукав во џазош и уише ми вели ке **биди** (= биде)... (Скок со сџај, 63); **Еишем** (= еишен) бев во небрано, јас и машев нешто околу јазикош... (Гон, 76); Ама така беше **шоџај** (= шоџаш)... (Мојош Скендербеј, 154); Човекош еишен им се **доблиџа** (= доближи) а ише џо џледаа вчудовидени (Тријолската кавија, 197).

Од примерите може да се заклучи дека супституциските фоностилими се условени од дијалектната или колоквијалната форма на лексемата. Тие кај читателот предизвикуваат посебни асоцијации, го збогатуваат стилистичкото доживување на прозниот дискурс и му даваат посебен фонетски колорит на контекстот.

Во некои сегменти со дијалoшка реч може да се реализираат повеќе фоностилистички постапки. Така, онеобичувањето на примарните форми во еден исказ може да биде остварено истовремено со рестрикција, прострикција, мутација и супституција, со што се постигнува колоритност на целиот исказ:

(1) Си рече: „Ке му шокажан јас **нив шо** знам и **шо мом**. Не сум во **цушо** на младосџа, знам, ама, зарем малкумина почнале на **мој** џодини и сџанале слави. Не беше така со Селимовиќ, со Конрад? Не ги најиша Толсџој **најубајше** дела после шеесеттишата? Или Андриќ?“ (Мојош Скендербеј, 50).

(2) „А бе, уише не си **ошол**!“ викаше браш ми, „а бе шо мислиш да ми **прајш**, бе улав еден, бе! А, бе, ај **шо** вика **сџарио**, ама **сеа** и вереницата вика по мене, **неки** да ме види. **Гоно**, ја **гоно**! Вели кај **шо** џуѓе шреба **коа** не можаш еден гон да куаш! Ке ја **расиџаме** рабџата, се чини! **Глеаш шо** ми **прајш** бе никаков! И ми се **прајш** некој учен!“ (Гон, 86).

(3) „А мор, **росџиџо**, к’ј **еи** момичешо? Го **давеш** шаму **сеџанкана** да џо **учеш**. „Добро, ке џо донесам!“ ке речев. „Не е **мор** да џо донесеш, шуку **з’ш** џо **давеш**!“ (Тријолската кавија, 145).

Фигуративноста на фонолошко рамниште може да биде изразена и преку повторувањето на исти вокали, консонанти или гласовни секвенции во стихот или во исказот. На тој начин се истакнува емотивната состојба на говорителот, се хармонизира исказот, „а целта е создавање т.н. гласовен симболизам кој претставува природна врска помеѓу изразот и смислата на зборовите“ (Ваѓиќ 2012: 124). Гласовниот симболизам се реализира преку параномазијата, ономатопејата, асонанцијата, алитерацијата, а преку употребата на овие фонолошки фигури во исказот се создаваат звучни слики кои одговараат на содржината на зборовите, или се потенцира важноста на зборовите во кои се повторуваат одредени гласови.

Парономазија. Изразноста на фонетско-фонолошки план се согледува и при ком-бинирањето на зборовите со слична гласовна и тонска структура. Авторот создава збо-ровни состави од зборови кои имаат исто звучење, а слично или различно значење, или преку префиксација и суфиксација на зборови со иста основа и со тоа му се приближува на јазикот на поезијата. Станува збор за фонетската фигура **парономазија** или фоничка редупликација, која може да опфати комбинирање на различни видови зборовни групи, за да се интензивира јазичниот израз, да се зголеми ритмомелодичноста, т.е. да се раздвижи говорот на ликовите.

Придавката и именката со сличен гласовен состав поврзани во парономастичка врска може да дадат дополнителна информација во еден наративен или дијалогски дискурс:

.. да не нешто не сите нормални, **џрујови** едни **џрујосани** (Мојоџ Скендербеј, 40); ... **чисџа** си е **чисџинаџа**, како од мајка родена (Скок со сџаџ, 80); „Сеџа сме **духовни души**. Можеме да џолеџаме“ (Триџолскаџа каџија, 211); **Коџиљаџи** едни, **коџиљосани** (Раскази од шесџти каџи, 406)

Парономастичките сегменти со зборови што имаат сличен звучен состав, а различно значење ја претставуваат естетската потреба на авторот зборовите да се распоредат или да се одберат по некоја внатрешна поврзаност меѓу нив:

... џодли еднеџи во кои **џине** и **џние** величестџвеностџа на занесџџи (Мојоџ Скендербеј, 20); Цркнеџте демони! **Умри умору** (Смрџџџа на дијакоџи, 64); Ја разбрав малаџа моќ на **наивностџа** и **невиностџа** (Пророкоџи од Дисканџџирија, 118); Надвор **окаџан** џо **окнаџа** се беше вчуџил дождџџи... (Триџолскаџа каџија, 151); **Ќе остџанеме џврди, џорди, неџокорни заџџо сме венчани** со **вечностџа** на овој џелаџониски џросџџор (Смрџџџа на дијакоџи, 180); „... џо јадам **џриџлисоџи** на **Триџола**, **сиџџниџџи брашнестџи џрав** од џлочниџџџте...“ (Триџолскаџа каџија, 206).

Ономатопеја. Ономатопејата е акустична фигура која се карактеризира со стремезот со артикулирани гласови да се презентираат природните звуци, да се имитираат надворешните појави и форми. Според Катица Ќулавкова организацијата на ономатопеите во дискурсот е „во функција на творечкото обликување и користење на јазикот и на доловувањето на една атмосфера, не само во природата туку и психолошка и духовна“ (Ќулавкова 1984: 67). Сите ономатопејски изрази во контекстот градат слика, а во делото претставуваат значаен елемент за доловувањето на содржината на контекстот:

Неразделни каџиџи во џрашџливи најлонки ми џо мерџџи џулсоџи. **Бам... бам... бам бум бам бам** (Триџолскаџа каџија, 2); „**Шуљуџуљу, шуљуџуљу**“, викаше шефоџи и џаџаше од смеа заедно со сиџте околу неџо... (Ѓон, 28); „Сџ остџаваџи оџ!“ заврџи џласџџи од друџаџџа сџџрана на жиџаџџа и џо неколку миџа чув едно „**клик**“ од друџаџџа сџџрана и „**џиџи, џиџи, џиџи!**“ (Ѓон, 84); ... небаре некоџа сџџобудалена џлава од маџџна, моќна вода, одеднаџи џџџече низ џеснеџџџџи

носејќи сè живо и мртво пред себе: Ууууу! Ууууууууу! (Смртитија на дијакоџи, 91); ... заврши ѓласот од друѓаџија стирана на жицаџија и џо неколку миѓа чув едно „клик“ од друѓаџија стирана и „џиџиџи, џиџиџи, џиџиџи“ (Ѓон, 96); Еден... Два... Три... Четџири. Десно, лево, не, десно. Srrrrrrrrrrrrrrrrrrrr... (Триџолскаџија кайџија, 138); ... ѓаволски џој на ѓајди и џимџијани џиџо џодмолно избива од џеснеџи и клисури и влева стџрав в коски: **Дил, дил, џимџија, џимџија! Дил, дил, џимџија, џимџија!** (Смртитија на дијакоџи, 196).

Ономатопејските зборови претставуваат основа за образување на глаголи со кои може појасно да се претстави дејството или афективната реакција кај еден лик или да се имитираат звуци од природата:

... одвај ѓо конџтролираше да не **џиџне** и сеџа рабџија да ја расиџе (Триџолскаџија кайџија, 9); ... неџиџо ми зџрџорува во длабочинаџија на ова измачено џело... (Смртитија на дијакоџи, 32); И џоџаш, еден џеџочен ден се **бувна** Мркуле кај нас ... (Ѓон, 45); ... овој свеж ѓлас во џусџинаџија џиџо вака неочекувано **брзџна** среде нас како издашен извор... (Триџолскаџија кайџија, 129); Ми **рзна** душаџија во восхиџи (Смртитија на дијакоџи, 200); ... си ја уѓасна жеџија со рекиџе црвена, ѓусџија крв а ѓладџија со куџиџиџијаџија заклани џела џиџо ѓи **џлибаше** и ѓолџиаше ко невидена (Смртитија на дијакоџи, 216).

Со природата на својата звучност и сродност со соодветните звуци на предметите и дејствата, со звуците на природата, ономатопејските зборови експресивно ги изразуваат ситуациите, дејствата, моменталните психофизички состојби на ликовите. Ономатопеите со својата акустична сликовитост својата изразна сила ја добиваат само во полн реченичен израз и во контекстот каде што можат да добијат и доминантна сликовита функција.

Асонанција. Асонанцијата се темели врз принципот на повторување на слични или исти самогласки во еден исказ, обично од крајот на зборот, стихот или на ритмичката целост. Преку повторувањето на вокалите прозниот исказ се хармонизира и се доближува до поетскиот, се создава гласовен симболизам, еуфонија или асоцијација на клучниот или тематскиот збор во текстот:

... **исконска ихџиџиза за борба и самодокажување** (Смртитија на дијакоџи, 65); **Поџоа леџав, леџав, лесен ко џерџе...** (Смртитија на дијакоџи, 143); **О ке се кренам до Боѓа! Кој ме влече долу** (Мојџи Скендербеј, 207); ... **око лично на џприродаџија, изџреј, изџреј џак и стџори деноџи да е вечен** (Мојџи Скендербеј, 207); ... **со велики дела, деџаџија со мори ноќни** (Мојџи Скендербеј, 223).

Алитерација. Алитерацијата е експресивна фонетска фигура која настанува со повторување на исти согласки во соседните зборови и која дава акустички слики. Иако оваа фигура се смета за фигура на поезијата, може да се врши звучна анализа на прозата, поаѓајќи од фактот дека таа е фигура која се употребува и во прозата. Таа се користи често за нагласено изразување на мислите и чувствата. Звучните елементи на зборовите го засилуваат интензитетот на изразот поради што и сликата станува поимпресивна:

Боџ ѿоа ѓо знаел ѿа свесно не остиавил време ситѿе да нѣ создаде со свои раце... (Смртитѿа на дијакотѿ, 17); ... ѿуку само ѿривремено оформена маѿтерија за кус ѿрестѿој на духотѿ, коруѿка, куќишѿиѿе за кусовечно искажување на койнежотѿ ѿо совршенѿиво (Смртитѿа на дијакотѿ, 18); ... ѿправо ѿука ѿаѿотѿиѿ за блискоѿиѿ Солун (Пророкотѿ од Дисканѿрија, 129); ... ѿѿи велам, се накрена земјатѿа, збаботѿи, заѿѿаѿѿини и рамнотѿо сѿрашно се искоси (Пророкотѿ од Дисканѿрија, 129).

Во сите примери истите консонанти повторени во различни зборови, даваат акустичка слика и го засилуваат емоционалниот елемент на целиот реченичен израз. Зборовите нагласени со алитераѿија звучно ја надополнуваат сликата на дејствата и настаните, а на тој начин „збирот од консонанти ги потиснува во позадина вокалите, своето созвучје со помош на консонантските групи го усогласува со значењето на зборовите и фонетската графа на тој начин ја надополнува со слика“ (Симић 2000: 207).

Асонанѿијата и алитераѿијата го свртуваат вниманието на исказот во кој се реализираат, го заокружуваат и естетизираат, сугерираат неочекувана согласност меѓу оддалечените поими. Еуфонијата на зборовите создава експресивно-импресивна вредност и воспоставување внатрешни мотивирани односи меѓу поединечни делови од прозниот или поетскиот текст.

Од анализата на прозниот дискурс на Драги Михајловски на фонетско-фонолошко рамниште се доаѓа до заклучок дека симболичкото значење на гласовите може да биде присутно и во прозниот литературен жанр. Според модерната лингвистика, фонемите сами по себе не носат значење, но благодарение на некои свои реални својства, диференѿијални обележја, сами по себе, во одреден контекст добиваат нова, стилистичка вредност и евоѿираат и „побудуваат не само еуфониски туку и емотивни, визуелни, и поетско-естетски ефекти и асоѿијации кај примачот на поетската порака“ (Кулавкова 1984: 53).

Од наведените примери може да се види дека дискурсите со дијалошката реч добиваат вредност на изразито стилистички маркирана единица во однос на говорот на авторот. Со примената на различните фоностилистички постапки не се поништува семантичката вредност на исказот, туку таа само се надоградува и збогатува стилистички. Сите фоностилистички постапки се тука само со една цел – дијалошкиот говор да се диференѿира од авторскиот говор. На тој начин авторот создава експресивни и сликовити, па со самото тоа и стилистички многу функционални искази, кои се секако, една од најзначајните компоненти на уметничката вредност на едно книжевно дело.

Литература

Ковачевић Милош 1998: *Сѿилске фиѿуре и књижевни ѿекстѿи*, Трeбник, Београд.

- Конески Блаже 1996: *Историја на македонскиот јазик*, Детска радост, Скопје.
 Симић Радоје 2000: *Стилистика српског језика* (Принципи стилске анализе, Фоностилистика), Филолошки факултет, Београд.
 Ќулавкова Катица 1984: *Фигуративниот говор и македонската поезија*, Наша книга, Скопје.
 Чаркић Ж. Милосав 1995: *Фоностилистика стиха*, Научна књига, Београд.
 Bačić Krešimir 2012: *Rječnik stilskih figura*, Školska knjiga, Zagreb.
 Pranjić Krunoslav 1985: *Jezik i književno djelo* (Ogledi za lingvostilističku analizu književnih tekstova), Nova prosveta, Beograd.
 Тошовић Бранко 1995: *Stilistika glagola*, Lindenblatt, Wuppertal.

Извори

- Михајловски Драги 1990: Гон, Култура, Скопје.
 Михајловски Драги 1994: Скок со стап, Македонска книга, Скопје.
 Михајловски Драги 1999: Триполската капија, Каприкорнус, Скопје.
 Михајловски Драги 2003: Раскази од шести кат, Каприкорнус, Скопје.
 Михајловски Драги 2007: Мојот Скендербеј, Каприкорнус, Скопје.
 Михајловски Драги 2007: Пророкот од Дискантрија, Каприкорнус, Скопје.
 Михајловски Драги 2007: Смртта на дијакот, Каприкорнус, Скопје.

Summary

Phonological figures or phonostylems represent substantial modification of the grammatical structure of words on phonological level. They can be classified according to the different procedures of stylistic transformation. The modification of grammatical (neutral) forms can be made by addition, omission, replacement or change in the place of the specific structural element. There are four different types of phonostylems: prostrictive, restrictive, substitutional and mutational. Figures that are used within these four types of phonostylems are: apheresis, syncope, apocope, elision, syneresis, prothesis, epenthesis, paragoge, allongement and substitution. As phonological figures also can be reviewed: assonance, alliteration, paronomasia, onomatopoeia and their function in the literary discourse.

811.163.3'373:821.163.3-32

Изворен научен труд

Светлана Јакимовска⁷¹

ФУНКЦИЈАТА НА ЛЕКСИКАТА ВО РАСКАЗОТ *SAMSUNG* ОД РАНКО МЛАДЕНОСКИ

Апстракт: Расказот *Самсунџ* е најдолгиот расказ во збирката *Чувароџи на џајнаџи* од Ранко Младеноски. Позициониран централно во оваа збирка, расказот се одликува со специфична структура и претставува врзно ткиво кое ги обединува расказите кои му претходат и следат по него. Со цел да ги обедини минатото и сегашноста, реалното и фантастичното, авторот користи специфични лексички средства, кои ќе бидат предмет на анализа на овој труд. Всушност, архаичните зборови не враќаат во минатото, а, пак, напоредната употреба на архаизмите со современи зборови ја илустрира умствената драма на главниот лик. Конечно, забележителна е и употребата на дијалектизми кои ја лоцираат нарацијата во западните предели на Македонија.

Клучни зборови: лексика, архаизми, црковнословенизми, турцизми, дијалектизми, современа лексика

Вовед

Расказот *Samsung* е најдолгиот расказ во делото *Чувароџи на џајнаџи* од Младеноски. Расказот се одликува со специфична структура и, се чини, претставува еден вид мост помеѓу расказите кои му претходат и оние кои следуваат по него.

Имено, станува збор за расказ со сложена структура поделен во 11 поглавја кои започнуваат со –5, а завршуваат со редниот број 5, а среде нив има и поглавје со број 0, за кој самиот директор на душевната болница вели: „И онаа нула, која обично не значи ништо, овде значи. Ушито една душа е штоа“ (Младеноски 2008: 83). Во секое од поглавјата наизменично се редат раскажувачите во прво лице, умоболниот, кој во својата болничка соба се присетува на своето злодело – убиството на девојка која престанала да му ја возвраќа љубовта; потоа преку писанието, кое тој го наоѓа, раскажува и некој дамнешен светител, отецот Дамјан, кој се воздржал од ваквото искушение; а конечно, раскажува и гуштерот кој од една дупка во „пештерата“ го набљудува, како што вели тој, „сверот човечки“. Ваквата структура дополнително се усложнува кога во рамките на едно поглавје, раскажувачот преминува од минатото кон сегашноста или обратно, при што преминот е означен со знакот *, додека пак конечниот излез од светот на умоболниот е означен како кусо, дополнително поглавје ***.

⁷¹ Универзитет „Гоце Делчев“ – Штип, svetlana_jakimovska@yahoo.com

Житието на отец Дамјан

Особено интересно за лексичка анализа е поглавјето –4 посветено на „првиот живот“ од животот на отецот Дамјан. Ова поглавје завршува со кус текст напишан со црковнословенски букви, извадок од житието на отецот Дамјан. Ваквото житие е преземено од авторот, проширено и адаптирано, но и одделено од другите поглавја, благодарение на специфични лексеми. Имено, житието на отецот Дамјан е „мешавина“ од црковнословенизми, архаизми и дијалектизми. Дијалектните лексеми потекнуваат од охридско-струшкиот регион, како на пример: *свешѿа, сѿасѿри, кафѿење*. Кон овие дијалектни лексеми можеме да го додадеме и изразот *ѿазароѿ се расѿѿа*, карактеристичен за овој регион.

Во расказот среќаваме турцизми, црковнословенизми и архаични зборови од народниот јазик. Турцизмите како *аманеѿ, есаѿ*, кои не се застапени во голем број во ова житие, го дополнуваат архаичниот тон на житието.

Од друга страна, во многу поголем број се застапени црковнословенизмите и архаичните зборови од народниот јазик.

Црковнословенизмите се препознатливи и по падежните форми, па така се зборува за животот на *окааноѿа Дамјана* (во генитив) или елементот *боѿу* во сложенката *боѿуѿодно*. Има и други црковнословенизми како *ѿлобока* бездна, *ежедневна*, а и други зборови како *ѿисание*, на пример. Интересно е да се спомене дека за да се долови духовниот амбиент – исповед на еден свет отец, извршена е и адаптација во однос на формата на лексемите, односно воведени се ортографски промени кои не се карактеристични за стандардот. Тоа се однесува, пред сѸ, за оние моменти кога се споменува името Божјо, и е напишано со голема буква, потоа атрибутите, кои потекнуваат од црковнословенскиот, но кои тука се употребени на стандарден јазик како *Седржѿѿел* и *Сѿѿворѿѿел*, сполај му *Нему, леѿѿо Госѿодово, Тој, Преблаѿѿоѿ*; дури и атрибутот на отецот Наум *Чудоѿворец* е напишан со голема буква. Големата буква во атрибутот на овој светител, има своја функција во рамките на расказот, затоа што најголем пиетет му се оддава токму на свети Наум (заштитникот и исцелителот на умоболните) кој го избавил отецот Дамјан од искушението. Од друга страна, пак, *измаѿѿѿе*, архаичен назив за Турците османлии е напишан со мала буква, поради нивните злодела, поради тоа како би ги доживеал и самиот отец Дамјан кога би ги споменал во своето житие.

Понатаму, во духот на православието, се избегнува да се спомене името на ѿаволот во рамки на житието и тој се нарекува *зерзевул лукав, ѿемниоѿ, нечесниоѿ, нечесѿивѿоѿ*. Називот, кој според христијаните треба да се избегнува, затоа што на тој начин се повикува, споменат е само во еден миг, во моментот на искушението, кога тој самиот, се чини, бил присутен, па напразно е да се користат еуфемизми.

Ако се осврнеме на личните имиња во ова житие ќе видиме дека и тие се во функција на нарацијата. Така, раскажувачот е отецот Дамјан, што

е подлога за антиподот – Демијан, се споменува и отецот Тимотеј, име кое нè упатува на православниот контекст, додека девојката во која бил вљубен отецот Дамјан е Ефросинија, старо македонско женско име, кое, пак, нè враќа назад во времето.

Во овој дел од житието започнува да се назира една тенденција во однос на употребата на лексемите која е најизразена во житието – антипод, она на отецот Демијан. Имено, уште во ова житие, одредени лексеми кои се дел од современото се дадени во архаизирана форма. Таквата архаизираност се изразува или преку старословенските форми на *-ие* или *-ние*⁷² кои, според јазичарите, важат за непродуктивни во современiot јазик (*ѿлнолеѿше*) или се дополнително обременети со својата форма како сложенки (*душеболие*).

Покрај сложенките карактеристични за црковнословенскиот јазик, кои во најголем дел веќе беа споменати, како *Сетѿворитѿел*, *Седржитѿел*, *боѿууѿодно*, среќаваме и архаизми карактеристични за народниот јазик, како: *Велитѿврѿшок*, *свѿѿши*, *личоѿѿија*, *заблазнува*, *се битѿисува* (со значење *заврши*, *сконча*).

Бидејќи во овој дел од расказот се обработува православна тематика неизбежно е да се сретнат термини со различно потекло, како, на пример, називите за чинови како *дијак*, *јеромонах* кои потекнуваат од старогрчкиот јазик.

Интересна е по својата форма и лексемата *ѿтемничѿиѿѿе*, аугментатив од *ѿтемница*, кој има современа нијанса и претставува единствен мост во житието кој се подава од минатото кон современоста, сегашноста.

Житието на Демијан

Пандан, антипод на житието на отецот Дамјан е житието на отецот Демијан, претставено во поглавјето број два, *ѿѿориоѿѿ живоѿѿ*. Во самиот вовед забележителна е паронимиска игра во однос на личните имиња, при што, блискоста на имињата Дамјан и Демијан ги поврзува сличната природа на искушението со кое биле соочени, додека, пак, разликата јасно укажува на тоа дека Дамјан е слуга на Господа, додека Демијан, не одолеал на искушението, па и по името свое тој е познат слуга на Сотоната. И ова „житие“, како и претходното завршува со кус текст на црковнословенски, идентичен со претходниот, со исклучок на името на Дамјан кое станува Демијан како и на годината –1999. Лексиката употребена во ова поглавје е целосно во функција на едно парадоксално „современо житие“ напишано од грешник. Имено, во него паралелно се употребуваат современата лексика и архаизмите, како и црковнословенски темнини и зборови со црковнословенска форма.

⁷² Кирил Конески (2003: 79) ја разгледува наставката *-ие* како зборообразувачки елемент. Тој истакнува дека станува збор за архаизирана наставка и дека зборовите во кои таа најчесто се јавува означуваат апстрактен поим. За наставката *-ние* зборува и Блаже Конески (1981: 263). Тој смета дека и двете наставки *-ние* и *-ие* се непродуктивни и означуваат апстрактни поими.

Уште на почетокот се среќаваме со сложенка, антипод на сложенката *боџууџодно – ѓаволууџодно*, кованка на авторот. Кованка на авторот е и *црковно-македонскиот* јазик. Авторот експериментира со формата на лексемите кога го споменува *еднокрилието* на автобусот. Експериментот во овој случај се однесува на употреба на ваква форма „резервирана“ за апстрактни поими, за да се означи конкретен концепт. Игри во однос на опсегот на лексемите среќаваме во полисемиската игра на почетокот на поглавјето каде се упатува на двете значења на глаголот *вика* – *нарекува* и *џовикува*.

Од црковнословенските термини ги среќаваме: *раб*, *чрви*, *злодејание*, *скончание*. Потоа, одредени лексеми од црковнословенскиот се препознатливи по употребата во контекстот: како што е на пример, глаголот *согрешува* или пак придавката *џреблаџа* (душа). На овој контекст припаѓа и глаголот *џрошџава*, дел од народниот јазик. Употребата на глаголските форми исто така потсетува на текстот на Библијата. Како што во Гenezата „*би уџиро, би ден...*“ (Свето писмо 2006: 9) така и „*И скончание би на моеџто жџиџие џнасно и џаџжно*“ (Младеноски 2008: 79).

Духот во кој се пишувани житијата, како и во претходното житие е доловен со употреба на голема буква онаму каде што тоа не е предвидено со стандардниот правопис. Грешникот ја споменува *милоџта Божџа*, а света Богородица е именувана само со нејзиниот атрибут со голема буква *Пречисџта*.

Архаизми се и лексемите *скрб*, *џуџар* и турцизмот *фодулук*.

Современата лексика, показател за времето на раскажувањето, е исто така присутна во ова поглавје. Вештерката јава *џравосмукалка*, а се брбори во *бирџиџа*. Потоа, во „житието“ се споменува и автобус, но тоа не е обичен автобус, туку *авџобусџиџие*, кое, слично на аугментативната форма *џемничџиџие*, навестува нешто многу грдо. Од друга страна, деминутивот *носе* е поврзан со „... *милина невидена, блаџосџџ човечка во џрадиџие*“ (Младеноски 2008: 78).

На современото нè потсетуваат и податоците за техничкото уредување, со кое двете житија се одделуваат од останатиот текст, односно *формџиџот А4*, фонтоот *Македонско Обло*, како и *120-џрамскаџа харџиџа*.

Грешникот и гуштерот

Спецификите на лексиката во двете житија е неминовно определена со литературниот жанр на овие две поглавја. Останатите поглавја, пак, се главно размислувања, исповеди на умоболниот или монолози на гуштерот кој го набљудува. Раскажувачот во овие поглавја, користи навистина специфична синтакса, подражавајќи го текот на мислите на умоболниот, но, сепак, забележително е дека не ја користи толку зачестено специфично обоената лексика. Јазикот што го среќаваме во овие поглавја е современ, македонски јазик, чиј ритам и промената на местото во рамките на именската група (придавката следува по именката) даваат извесна поетичност на севкупниот стил.

Времето сегашно, во овие поглавја, е јасно нагласено со лексика, специфична за нашето секојдневие, препознатлива по кратенки (поради

динамичноста на времето во кое живееме) како што е кратенката МРТВ. Среќаваме уште две кратенки, но од англиското говорно подрачје CNN, MTV, повторно називи на медиуми. Конечно, по својата специфичност, по латиничните букви се издвојува и самиот наслов *Samsung*, назив за марка на телевизор. Ваквите лексеми имаат улога на некој вид временски патокази кои јасно нè упатуваат кон ликот и моментот на раскажувањето. Не треба да се превиди дека иако англиските лексеми се туѓи за нашиот јазик, и по формата и по содржината, односно упатуваат на туѓи културни елементи, во еден момент, авторот ја одомаќинува лексемата *Samsung*, ја помакедончува со бладањето на умоболниот, кој преку *Samsung*, *Samsun*, *Samsu*, *Sams*, на крај останува *Sam*. Одомаќинувањето на оваа странска лексема не го гледаме само преку фактот што, иако со латинична форма, зборот го има она значење како кога би бил напишан кирилично, туку, и со фактот што во два наврати авторот ја пишува оваа лексема со кирилични букви и тоа членувано *самсунџоџи*. Така, насловот, централната лексема во ова дело добива повеќеслојно значење, тоа е и телевизор, но и самотија, самот, која главниот лик ја натоварува врз плеките и ја носи со себе во пустелијата.

Низ целиот расказ, ваквата современа лексика се преплетува со архаичната.

Функцијата на архаизмите во останатите поглавја од расказот не е идентична со нивната функција во житијата. Имено, во првото житие, тие соодветствуваат на времето кога тоа е пишувано, додека во второто житие, тие соодветствуваат на духот во кој се пишуваат житијата воопшто.

Архаизмите во овие поглавја најчесто имаат две функции. Имено, турцизмите соодветствуваат на стилот на раскажувачот, тие може, но и не мора да упатуваат на минатото. Така, во воведниот дел од првото поглавје, се раскажува за вториот милениум, но, времето е *јаланџиско*, на кое „*Му дојдовме до акоџи, а алоџи не му џо видовме*“ (Младеноски 2008: 60). Телевизорот, самсунгот нема *екран* туку *џам*, а еден летен ден, вели главниот лик, „*Сонцеџо кувеџи зело*“ (Младеноски 2008: 71).

Во минатото нè враќа *јатџаџаноџи*, и турцизмите: *аскер*, *иљач*, *дизаси*.

Црковнословенизмите, исто така, проникнуваат онаму каде што се споменуваат религиски елементи, што значи ги има и во сегашноста и во минатото. Бројот на црковнословенизмите расте кога нарацијата се доближува кон минатото, кон житието на отецот Дамјан. За него житието е и *џисание*, *дважди* *срочувано*.

Во сегашноста, главниот лик не се воздржува од употреба на црковнословенски лексеми и во најсекојдневни ситуации. Така тој „*Сосерџаџелно се обспнува*..“ (Младеноски 2008: 61) или вели дека гревот му ја гризе душата како „*чрви џнасни*“ (Младеноски 2008: 67). Размислувајќи се прашува и си дава *одвеџи*, а сеќавајќи се на својот грев тој зборува за „*рождесџиво на злодеј*“ (Младеноски 2008: 60). Лексемите *миџарсџива* и *миџиници* се споменуваат веднаш по даноците. Така, овие лексеми,

карактеристични за црковнословенскиот повторно стануваат актуелни, при што даноците се поврзуваат со материјалното, со парите, додека митарствата и митниците се однесуваат на духовниот данок што главниот лик треба да го плати поради својот грев.

Црковнословенизмите во целиот расказ се предмет на неолошка креација, авторот си поигрува со старите форми за да оствари нови значења, а со тоа и особени стилски ефекти. Неретко тоа се случува преку создавање на антоним на веќе востановен црковнословенизам. Така, покрај *лѣта Госїодови* среќаваме и *зимѣ Госїодови*, затоа што главниот лик живее во темна и студена ќелија.

По углед на црковнословенскиот кој избобилува со сложенки, во расказот исто така среќаваме сложени зборови кои неретко потсетуваат на црковнословенскиот, како што е *їолуосвейїление*.

Наспроти вообичаената сложенка *срцебиење* во расказот ја среќаваме *срцебиеж*.

Кога станува збор за лексемите кои упатуваат на религиозни концепти неодминливо треба да се спомене употребата на голема буква, која во овој расказ е недоследна. Имено, во најголемиот број случаи називите Господ, Бог, како и атрибутите и заменските форми кои се однесуваат на овој назив се означени со голема буква. Сепак, во еден од монолозите на грешникот, среќаваме три атрибути за Господ – *семоќен*, *седржиїтел* и *сеїрисуїтен* кои се напишани со мала буква. Ваквото поигрување со ортографијата може да се објасни со контекстот. Имено во овој дел од расказот, главниот лик ги оспорува атрибутите, па се чини дека на тој начин, со употреба на мала буква го потврдува својот сомнеж во „...оној иїїо се їрикажува за їворец семоќен, за седржиїтел сеїрисуїтен“ (Младеноски 2008: 68).

Во однос на употребата на архаизмите, низ целиот расказ се среќаваме со една константа, а тоа е постојаната употреба на народните називи за месеците, кои ниту еднаш не се дадени во нивната современа форма. Во таа смисла, и во житијата, но и во другите поглавја настаните се случуваат во *цїїїар*, *сечко*, *коложеї*... Ваквата употреба на називите на месеците, која не е определена со контекстот упатува на личниот однос на авторот кон овие називи, односно негово лично претпочитање на архаичните форми во однос на современите. Се разбира дека, употребувајќи ги архаичните називи низ целиот расказ тој создава ефект на фантазмагоричност, на проникнување на минатото и сегашноста.

Дијалектните зборови од западните македонски говори се среќаваат исто така, како проблесоци, на одредени места во расказот. Нивното присуство е најзабележително кон крајот на поглавјето број 1 кога главниот лик, за миг, се навраќа кон детството па ја споменува „*свейїїїа лекоїїїа вода*“ (Младеноски 2008: 83) над селото од детството, небаре навраќањето кон детството е навраќање и кон јазикот што тогаш се зборувал. При едно такво навраќање кон себе си, прашањето од стандардниот јазик *Зоїїїо* повторено повеќе пати станува дијалектна архаична форма *За ошїїо*, со изместено, проширено

значење, која потсетува на прашањето на Пејчиновиќ (1970: 7) „*Пошто не смо христијани, а за ошто сме?*“. Преостанатите дијалектизми не се групирани, туку само наместа се среќаваат низ текстот. Тоа се исто така зборови од западните говори: *далџи*, *внушрини*, *ѝрудолу*, *џеѝуѝка* или глаголот *се ѝули*. Во архаични, воедно и дијалектни зборови спаѓаат и лексемите *ѝека*, *ѝошѝук*.

Во реалната реалност

Последното поглавје кое не носи број туку само знак *** претставува всушност излез од главата на умоболниот и влез во „реалната реалност“. Во ова поглавје зборуваат директорот на душевната болница и братот на болниот. Лексиката во ова кусо поглавје е повторно во функција на нарацијата. Во него не се среќаваат турцизми, црковнословенизми, освен во оние неколку реда во кои се наслушнува бладањето на умоболниот. Реалноста има форма на дијалог, доминираат лексемите кои означуваат конкретни концепти, кои не се стилски обоени.

Заклучок

Предмет на интерес во овој труд е функцијата на лексемите во еден расказ во кој нарацијата се движи без некој посебен ред од минатото во сегашноста и обратно, од реалното кон нереалното и обратно. Анализата покажа дека за да биде успешно ваквото патување низ времето и нереалното, основна алатка со која се служи авторот мора да биде лексиката.

Во овој расказ лексиката може да се подели во неколку групи: архаизми, дијалектизми и современа лексика. Архаизмите најчесто се зборови од турско или од црковнословенско потекло. Интересно е за турцизмите што се користат не само кога раскажувачот се навраќа кон минатото туку и кога раскажува за сегашноста, небаре самите турцизми нè упатуваат на збрката во главата на главниот лик кој не знае во кое време живее. Присуството на црковнословенизмите во овој расказ е неизбежно наметнато од самата негова тема, прашањето за искушението, гревот и избавувањето како и со литературниот жанр – двете житија вметнати во раскажувањето. Особено интересно е да се нагласи дека авторот си поигрува со старите форми, кои важат за непродуктивни во современиот јазик за да создаде нови, или по пат на антонимија *боџууџодно-ѓаволууџодно*, или пак со наставката *-ие* (во сложенки како *еднокрилие*).

Како што веќе споменавме, мешањето на архаизмите со современите зборови, со кратенки, називи на медиуми, на марки, заемки од англискиот јазик ја одразува умствената збрка на главниот лик.

И додека современата лексика и архаизмите имаат улога на временски показатели, дијалектизмите имаат улога на просторни показатели, кои ја лоцираат нарацијата во западните краишта на Македонија, во охридско-струшкиот регион.

Литература

- Белчев Толе 2002: *Речник на сѣрански зборови во македонскиот јазик*, Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Скопје.
- Десподова Вангелија 1999: *Сѣарословенско-македонски речник*, Матица македонска, Скопје.
- Конески Блаже 1981: *Грамаѣика на македонскиот јазик*, Култура, Скопје.
- Конески Кирил 1993: *Зборообразувањето во современиот македонски јазик*, Филолошки Факултет „Блаже Конески“, Скопје.
- Макаријоска Лилјана 2013: „Црковнословенските лексички елементи во романите на Драги Михајловски“, *Сѣкѣар*, бр. 62, Институт за македонска литература, Скопје.
- Минова-Гуркова Лилјана 2003: *Сѣилисѣика на современиот македонски јазик*, Магор, Скопје.
- Младеноски Ранко 2008: *Чуварот на ѣајнаѣа*, Современост, Скопје.
- Мургоски Зозе 2005: *Речник на македонскиот јазик*, Филолошки факултет „Блаже Конески“, Скопје.
- Пејчиновиќ Кирил 1970: *Избрани ѣексѣови*, Македонска книга, Скопје.
- Светио ѣисмо* 2006: *Светио ѣисмо (Библија)* Македонска православна црква, Скопје.
- Таковски Јован 1999: „Терминологија од областа на теологијата“, *Македонска ѣерминологија*, бр. 102, МАНУ, Скопје.
- Толковен речник на македонскиот јазик I–VI*, 2003=2015, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје.
- Ширилова Велика 2001: *Голем лексикон на сѣрански зборови и изрази*, Топер, Скопје.
- Skok Petar 1971: *Etimologijski rečnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, Jugoslovenska akademija znanosti i umetnosti, Zagreb.

Summary

The novel *Samsung* is the longest novel in the contemporary work “*The secret keeper*“ by Mladenoski. Centrally located in this collection of short stories, the novel has a specific structure and it represents a connective tissue unifying the novels that precede and follow it. In order to unify the past and present, the real and fantastic, the author uses specific lexical resources that will be analyzed in this paper.

In fact, the author uses archaic, Turkish or old Slavonic words in order to take us back in the past, or he mixes these archaic with contemporary words in order to present the main character’s mental drama. Finally, the author uses some dialectal words that locate the narration in the Macedonian western regions.

316.77:81

Изворен научен труд

Виолета Николовска⁷³

ГИ РАЗБИРАМЕ ЛИ МЕТАПОРАКИТЕ?

Апстракт: Јакобсон izdelува шест учесници во комуникацискиот чин (и според тоа шест функции на јазикот како средство за комуникација): испраќач на пораката, примач на пораката, порака, референт на пораката (контекст), код, медиум – канал, средство преку кое се пренесува (симболично, знаковно) оформената порака. Како што се гледа, централен сегмент во вака претставениот чин на комуникација е пораката, чие пренесување е всушност и цел на секој комуникациски акт. Секоја порака пренесува значење, информира за референтите во стварноста. Во теоријата на Јакобсон, посебно не се izdelува значењето на пораката, а се подразбира денотативното значење на секоја порака, содржано во нејзината референцијална карактеристика. Прагматиката се занимава со значењето во контекстот, т.н. „intended meaning of speaker“ (она значење што било во намерата на говорителот). Тоа се разликува од буквалното значење, од лингвистички оформеното, кодирано во јазичните единици, значење на пораката, на пр. БЕБЕ САЕМ (сп. Yule 2010) значи дека се работи за саем за производи наменети за бебиња, а не за саем на бебиња. Истражувачите на комуникацијата (организациските контексти на комуникацијата) одат уште подалеку. Ги истражуваат пораките што се содржат помеѓу редовите на она што експлицитно го кажуваме или пишуваме. Тие започнуваат да го употребуваат терминот метапорака. Метапораките ги доведуваат во врска со целта на комуникацијата, времето во кое се изрекува пораката и релациите кои постојат меѓу учесниците во комуникацијата. Во трудот, преку примери за метапораки проследени во соодветната литература и извлечени од сопственото искуство, ќе се обидеме да дадеме дефиниција на поимот метапорака, како и да го пронајдеме местото на овој поим во дисциплините што ја проучуваат комуникацијата од различни аспекти, меѓу кои спаѓа и јазикот.

Клучни зборови: порака, метапорака, комуникација, учесници во комуникацијата, значење.

Пред да се потрудиме да одговориме на прашањето што го поставивме, да го дефинираме поимот метапорака. Пораката е еден од шесте чинители во еден комуникациски акт, според Р. Јакобсон (1960). За метапорака почнува да се зборува дури кога лингвистиката започнува посериозно да се занимава со значењето, особено со значењето во контекст, што спаѓа во доменот на прагматиката како наука.

⁷³ Универзитет „Гоце Делчев“ – Штип, violeta.nikolovska@ugd.edu.mk

Според некои извори⁷⁴, терминот метапорака прв го воведува адвокат – Џерард Ниренберг (Gerard Nierenberg) во својата книга „The Art of Negotiating“, во 1995 година, означувајќи ги со него „оние пораки што се содржат помеѓу редовите на она што експлицитно го кажуваме или пишуваме“. Метапороките тој ги доведува во врска со целта на комуникацијата, времето во кое се изрекува пораката, како и со релациите кои постојат меѓу учесниците во комуникацијата.

Сето ова спаѓа во доменот на прагматиката. Терминот метапорака го сретнавме и кај познатата Дебора Танен (Deborah Tannen: 1990), во нејзината книга – национален бестселер во Америка – „You just don't understand“ („Ти едноставно не разбираш“). Танен е професор по лингвистика, која особено се занимава со комуникацијата меѓу мажите и жените како претставници на различни полови. Според неа, уште во детството, момчињата и девојчињата усвојуваат различни пристапи кон јазикот и комуникацијата, таа го употребува дури и терминот „genderlects“ (во наш слободен превод – „родолекти“). Во комуникацијата меѓу тие два „спротивставени“ пола, кои го зборуваат истиот јазик, а не се разбираат, од клучно значење е поимот метапорака. Терминот метапорака Танен го презема од Грегори Бејтсон (Gregory Bateson).

За подобро да разбереме што се подразбира под овој термин, ќе приведеме неколку примери за метапороки од Д. Танен. Првиот пример е во врска со нудењето помош некому за некоја работа. Во случаите кога постои извесна асиметрија меѓу учесниците во настанот, давањето помош го става едниот учесник во надредена позиција во однос на другиот. Танен, повикувајќи се на терминологијата што ја употребува Грегори Бејтсон, предлага давањето помош да го разгледуваме како порака – очигледно значење на чинот на помагањето. Сепак, истовремено, чинот на помагање испраќа метапороки во врска со односите на лицата инволвирани во чинот, нивните ставови во однос на она што го кажуваат или прават и односот кон лицата на кои го кажуваат или прават она што се смета за помош. Имено, давањето помош може да биде проследено со една метапорака: „Јас се сметам за покомпетентен од тебе“. Секако, секое давање помош не мора да е проследено со ваква метапорака, и токму ова го наведува Бејтсон, да бара „mood signals“ / „сигнали на расположението“ (термин кој го користел пред терминот метапорака). Бејтсон истражувал на кој начин, преку каков сигнал на расположение на една личност, пораките (subordinate messages) се интерпретираат сериозно, шеговито, саркастично, како пријателски гест, акт на агресија итн. Без големо истражување, како сигнали на

⁷⁴ Како наш извор за информации искористивме страница од Википедија (<http://en.wikipedia.org/wiki/Metamessage> 25 06 2014). Се работи за учебници по организациска комуникација, која е поддисциплина на пошироките студии за комуникација. Оваа област има свои корени во областите на бизнис информација, бизнис комуникација и раните студии на масовна / јавна комуникација. Се занимава со улогата на комуникацијата во организациски контексти.

расположението можеме да наведеме вербални и невербални сигнали, а особено за истражување се вербалните сигнали. Тука би ги споменале *демек, као* (разговорно), *ипросто, едноставно*. Би требало да се истражат повеќето од партикулите за тоа какво влијание имаат врз формирањето на метапораката. Тука секако би требало да се обрне внимание и на формите за минато неопределено време кога се употребени со модално значење. Сепак, доминантни средства за оформувањето на метапораката се паралингвистичките како што се интонацијата и ритамот на зборувањето, и невербалните средства: мимиките, гестовите, „јазикот на телото“. Всушност тука се отвора друго прашање, прашање за искреноста на пораката. Искрената порака може да има значење меѓу редови, но прашање е дали содржи метапорака и каква може да биде таа. Еве еден пример за искрена комуникација. Разговараат двајца колеги: „ – Како си? – Страшно, знаеш ме преместија на друго работно место, веќе четири месеци трпам секако малтретирање. – Само четири? Па ти си во привилегираните“. Во последната реплика, буквалното значење не е еднакво со реалното значење на пораката. Значењето е имплицитно, се чита меѓу редови – сите трпиме, дури и подолго од тебе. Дали е ова метапораката? Пред да одговориме, да се обидеме да најдеме уште некои карактеристики на метапораките. Метапораката е врамувачка порака, порака – рамка на она што буквално се кажува. Според ова, значењето „сите трпиме, дури и подолго од тебе“ од примерот што го привеодовме би било пример за метапорака.

Реалното разоткривање на метапораките не мора да биде само преку сигналите што ги бара Бејтсон и кои погоре ги споменавме, разоткривањето на метапораката многу често се должи на нашето искуство за ситуациите во кои комуницираме. На пример, вработен во фирма треба да преземе одредена задача, но состанокот веќе се одржал и тој ѝ се обраќа на „љубезната“ секретарка на шефот со барање таа да посредува. Секретарката, многу љубезно му објаснува дека состанокот завршил, дека многу ѝ е жал, дека списокот е направен и дека тој е кај шефот. Нема никаков обид да ја преземе обврската и да поразговара со шефот во врска со задачата. Вработениот ја чита пораката и си вели: „Не сака да ми помогне“, па директно разговара со шефот и ја добива задачата. Зад сета љубезност и насмевка што буквално се читаат од текстот, излегува една голема нељубезност и некооперативност. Прочитаната метапорака е „не сака да ми помогне“.

Понекогаш пак, самата ситуација, на пр. хиерархискиот однос меѓу учесниците во комуникативниот чин (што е карактеристична појава во фирмите и институциите), може да доведе до недоразбирање. На пр. гест што е сочувствителен и полн со разбирање од страна на шефот може да се протолкува сосема спротивно. Ќе го приведеме примерот што го дава Д. Танен. Директорот на една фирма сочувствувал со вработените во врска со нивните ниски плати и на еден состанок, искрено и загрижено

разговарал со нив. Неговата порака била: се согласил дека со нивните плати тешко ќе можат да го одржуваат семејството; тој за таа ситуација ги предложил двете можности како да се реши проблемот: вработените да се дообразуваат за да дојдат до повисока плата или да побараат некоја друга работа. Вработените овој говор на директорот не го разбрале како искрен и сочувствителен, туку како заканувачки. За ова секако придонел фактот што во таа институција директорот не бил на исто хиерархиско ниво со нив. Метапороката („сочувствувам со вас и сакам да ви помогнам“, или барем искреноста во неа), била погрешно разбрана. Од ова произлегува дека има фактори коишто помагаат да се разберат метапороките (кои Бејтсон ги има наречено сигнали), но има и фактори кои оневозможуваат правилно да се разберат метапороките. Она што понекогаш нè оневозможува правилно да „прочитаеме“ една порака, е она што во претходниот случај ни помогна правилно да ја „прочитаеме“ пораката на секретарката: искуството кое се преточило во предрасуди. Предрасудата е „директорите ретко се грижат искрено за своите вработени, тие се грижат за својот профит“. Ваквите недоразбирања обично се случуваат кога имаме асиметрични комуникации, комуникации со учесници во различни хиерархиски односи меѓу нив. Искуството и предрасудите родени од него се фактори кои влијаат позитивно, но и негативно во разбирањето на пораките, т.е. во читањето на метапороките.

Според Д. Танен (1991: 33), метапороките ја врамуваат конверзацијата, токму онака како што една рамка на слика претставува контекст за објектите во рамената слика. „Метапороките ви овозможуваат да интерпретирате што ви кажува некој преку идентификување на активностите што тој ги прави: дали се работи за расправија или за ’муабетење‘, дали е тоа помагање, советување или карање? Истовремено, тие ви овозможуваат да знаете во каква позиција се става тој што ви зборува и во каква позиција ве става вас“.

Дебора Танен дава одличен пример за метапорака раскажувајќи една случка. Авторката имала тетка, подолго време вдовица, со која била блиска и разговарала. Во една пригода, таа ѝ раскажала за својот пријател, заљубен во неа, со кого се гледала кога имала 17 години. Една вечер, таа излегла без него, со пријатели. Кога се вратила дома, нејзиниот тогашен пријател ја побарал, и откако таа му раскажала за вечерта, тој ја прашал: „Како беше облечена?“ На крајот на приказната, тетка ѝ се расплакала и искомментирала: „Знаеш ли колку години има поминато откако никој не ме прашал што сум имала облечено?“

Танен приказната ја завршува со следниот заклучок: разменувањето на релативно неважни детали од секојдневниот живот праќа метапорака на грижа и пријателство во кое има висок степен на разбирање на еден со друг. За постоењето на метапороките можеби не сме свесни, но тие нè тераат да се радуваме или да се растажуваме.

Како што можеме да видиме, метапороките се надјазични, надлингвистички. Тие се над она што го кажуваме со зборови. Тиа се чувства, ставови, емоции, грижа, желба за помош, потценување, чувство на самодоволност. Нив не ги добиваме во јазичната порака, туку ги читаме од јазичната порака. Тоа ги разликува од значењето што се чита од контекстот, што е предмет на изучување во прагматиката, како на пр. значењето дека некој не можел без Бранкица, бидејќи многу се приврзал за неа, во реченицата: *Сега Бранкица сѐјана неговата утринска шолја млеко*⁷⁵. Оваа реченица, буквално прочитана е бесмислена. Но, за оној што знае дека тој кому Бранкица му станала утринска шолја млеко, не може без таа шолја млеко да го започне денот, јасна му е улогата на Бранкица во животот на таа личност. Информацијата ја добил од физичкиот контекст (повеќе за прагматиката и за значењето што се изведува од контекстот в. Yule 1996). Тоа е прагматиката која го проучува значењето кое произлегува од контекстот.

Некои од метапороките ги разбираме, а некои не ги разбираме. Некои од метапороките ги разбираме свесно, некои несвесно. Но во секој случај, за да се разбереме, треба да се познаваме. Токму тоа запознавање меѓу два различни света (на мажите и на жените) е предмет на истражување на Д. Танен (1990).

Од аспект на оној што зборува, метапороката е врамувачка, таа е мотивациската рамка на јазичната порака. Оној што ја слуша пораката, треба, од своја страна, од јазичната порака и од познавањето на околностите и на личноста што ја испраќа пораката, да ја прочита метапороката. Иако на овој начин, изучувањето на метапороките влегува во областа на прагматиката, метапороката е и над прагматиката, над откривањето на метафоричните пораки, или едноставно контекстуално јасните пораки.

Метапороките се навистина мета-пораки, надјазични, надлингвистички. Тоа се мотивите што ја врамнуваат пораката, тоа се пораките што ги читаме од јазичните пораки, коишто не се просто соопштение, туку навлегуваат во доменот на психологијата и филозофијата. Веројатно и затоа тие најпрвин беа откриени во овие науки.

Литература

- Ivić Milka 1990: *Pravci u lingvistici*. Državna založba Slovenije, Ljubljana.
 Jakobson Roman 1960: "Closing Statement: Linguistics and Poetics", *Style in Language* (ed. Thomas Sebeok), MIT Press, Cambridge Massachusetts.
 Tannen Deborah 1986: *That's Not What I Meant! How Conversational Style Makes or Breaks Your Relations with Others*. William Morrow, New York.
 Tannen Deborah 1990: *You just don't understand. Women and men in Conversation*.

⁷⁵ Примерот е преземен од Ivić (1990: 213), во поглавјето каде што зборува за почетоците на прагматиката како наука и за проблематиката на конверзацијата.

Ballantine books, New York.

Yule George 2010: *The study of Language* (fourth edition). Cambridge University Press, New York.

<http://en.wikipedia.org/wiki/Metamessage> 25 06 2014

Summary

A meta-message is a framing message, a message - frame of what is literally being said. Understanding a meta-message is often due to our experience of the situations in which we communicate. We may not be aware of the existence of a meta-message, but they make us happy or sad. Meta-messages are supra-language, supralinguistic. They are more than what we say in words. We do not get these in a language message, but we read them from the language message. From the perspective of the speaker, a meta-message is framing, it is the motivational framework of a language message. The person who hears the message should, knowing the circumstances and the person sending the message, understand the meta-message. Meta-messages are the motives that frame the message, those are messages that we read from the messages. Therefore they enter the domain of psychology and philosophy.

81'373.612.2

Изворен научен труд

Васка Ташова⁷⁶

МЕТАФОРАТА ОД ЛИНГВИСТИЧКИ АСПЕКТ

Апстракт: Во овој труд преку примери од современата македонска проза ќе биде разгледана метафората на лингвистичко рамниште, односно јазичните типови (модел) во кои се пројавува таа: копулативната и апозициската метафора како реченични односно синтагматски метафори; хифенската метафора како премин меѓу синтаксичките и лексичките метафори; лексичката метафора како завршен стадиум на редукција на споредбената конструкција и лексикализираната метафора како полисемија; генитивната метафора или метафора на припадност и метафората во форма на реченица или хипотипоза.

Клучни зборови: метафора, копулативна метафора, апозициска метафора, хифенска метафора, лексичка метафора, лексикализирана метафора, генитивна метафора, хипотипоза.

Од класичните времиња до денес метафората има посебно место меѓу реторичките, односно стилските фигури, и тоа не само по тоа што се сметала и сè уште се смета за најубава и најфреквентна. Имено, Аристотел преку метафората воспоставил врска помеѓу реториката (како уметност на говорништвото) и поетиката (како уметност на поезијата), бидејќи единствено метафората ја вклучил во својата *Поетика* и во својата *Реторика*.

Интерес за метафората пројавувале филозофите, логичарите, теоретичарите на литературата, психолозите, психолингвистите, лингвостилистите, семиотичарите и научници од многу други области. Затоа денес се издвојуваат десетина самостојни (автономни) аспекти на проучување на метафората: семасиолошки, гносеолошки, логички, лингвистички, лингвостилистички, психолингвистички, лексиколошки, лексикографски и лингвистичко-книжевнотеориски аспект на истражување.

Метафората е афективна, уметничка категорија на изразот, која настанува со проширување на значењето на зборот преку асоцијација по сличност на предметите. „Метафората е таква семантичка фигура со која во различни морфолошко-синтаксички форми (именка, придавка, глагол, прилог), еден или група зборови се употребуваат во ним несвојствен склоп-контекст во кој е воспоставен однос на аналогија или истоветност меѓу два инаку далечни/диспаратни поима. За да се активира начелото на сличност

⁷⁶ ДМУЦ „Сергеј Михајлов“ – Штип, vtasova@yahoo.com

неопходна е макар една заедничка црта, форма, функција, материја, карактер, боја и други својства“ (Ќулавкова 1984: 110).

Метафоричниот говор се карактеризира со експресивност, сликовитост, емотивност, естетика, што не е суштествена одлика на референцијалниот конвенционален говор. Метафората е во функција на живото опишување, (сликање) на предметот што го означува без оглед на неговата конкретност или апстрактност.

Во овој труд преку примери од ексцерпираниот материјал од прозното творештво на Славко Јаневски (СЈ) и Влада Урошевиќ (ВУ), метафората ќе биде разгледана на лингвистичко рамниште, односно преку анализата на јазичните типови (модел) на метафората. Таа анализа подразбира изделување на темелните јазични форми во кои се остварува метафората. Таквата анализа треба да укаже како на специфичните разлики на метафората и останатите стилски фигури, така и на разликата помеѓу метафората како поетска фигура и метафората како полисемија, односно т.н. јазична метафора.

Копулативна метафора. Примарна и најчеста јазична форма во која се остварува метафората е копулативната конструкција – А е Б. Во таквата конструкција поимот А во субјектот се поврзува со копула (т.е. глаголот *сум*) со поимот Б во предикативната форма. Б во оваа конструкција секогаш има улога на предикативна форма, со која се карактеризира субјектот. „Функцијата *карактеризација* за метафората е примарна: метафората не укажува толку на предметот на говорот колку што го карактеризира“ (Скляревская 1993: 3). Во копулативните метафори поимот во субјектот и поимот во предикативната форма се доведуваат во врска преку копулата, со што тие на некој начин се изедначуваат. Тоа изедначување го овозможува некоја заедничка особина по која дадените поими се слични. „Сличноста се состои во постоење на реални или замислени заеднички карактеристики на поимите доведени во врска со копулата кои чинат сличноста да се претвори во идентичност“ (Петровиќ 1967: 23), што може да се види и од следните примери: *Рачињата му биле меки, нечујни, биле петоглави гуштерчиња во човечка кожа* (СЈ: *Тврдоглави*, 20); *Таа имаше црвена марама што сѐ едно беше во средиштето на џезаџот. Марамата беше срце на џезаџот* (ВУ: *Знаци*, 42); *И што може да почувствуваат дека ноктите е еден посебен живот, црно море по кое бесшумно пловат...* (СЈ: *Село зад седумте јасени*, 71); ... *како што сум убеден дека мојата роднина Емилија беше, всушност, една мала вештерка* (ВУ: *Мојата роднина Емилија*, 158); *Должината на годините го менува човека, зашто тој е пленик на времето...* (ВУ: *Лов на еднорози*, 166); *Над Онисифоровата дружина ѕвездите биле смрзнати капки тага* (СЈ: *Тврдоглави*, 168). Наведените примери на метафора остварени во форма на копулативна конструкција „се најдобра потврда на т.н. *споредбена теорија на метафората*, според која метафората се дефинира како предочување на претпоставените сличности или аналогија помеѓу два поима или предмети

доведени во врска“ (Ковачевиќ 2012: 22). А тоа споредбено сфаќање на метафората, кое е актуелно и денес, своите корени ги има уште во античката теорија на метафората, а во основа се сведува на толкување на меѓуодносот на метафората и споредбата. Една од најпознатите дефиниции на метафората, онаа на Квинтилијан, што и денес се среќава скоро во секој речник, гласи дека *метафората е скраќена споредба*, односно „метафората во целина е скратена форма на споредбата и од неа се разликува по тоа што кај споредбата се врши споредба со предметот кој сакаме да го изразиме, а кај метафората предметот се става на местото на другиот предмет“ (Квинтилијан 1967: 8). Така, настанувањето на копулативните метафори ќе се поврзе со елиптирање (редуцирање) на споредбените зборови (*како, ко, небаре, налик*), па така секоја од копулативните метафори со воведување на компаративниот збор може да се преобрази во споредба. Така на пр. копулативната метафора: *Очиите му биле две прегорени јагленчиња без вид* (СЈ: *Тврдоглави*, 19), може да добие статус на споредба на следниот начин: *Очиите му биле како (ко) две прегорени јагленчиња без вид / небаре две прегорени јагленчиња без вид / налик на две прегорени јагленчиња без вид*. Копулативната метафора се разликува граматички од споредбата само по отсутноста на споредбениот збор.

Апозициска метафора. Копулативните форми на метафората претставуваат најминимален степен на скратување. Следниот степен на скратување претставуваат апозициските метафори. Оваа метафора настанува со укинувањето на копулата во предикативната метафора, со што предикативната форма добива синтаксички статус на апозиција. Така, на пр. копулативната метафора: *Чаршијата е срце на градот* (ВУ: *Дива лига*, 397), може да се претстави и како апозициска метафора: *Чаршијата – срце на градот*, или: *Чаршијата, срце на градот*. Наместо копула нефигуративниот и фигуративниот поим во апозициската форма на метафората ги одвојува пауза, односно запирка или црта во пишаниот јазик: ... *Њред него стоеле најздравите и најрешиелни кукулинчани, пенушки без нозе...* (СЈ: *Тврдоглави*, 53–54); *Појде кон ѱолего заобиколувајќи ги седумте сѱебла, тие цуциња пред неговата пораснатост* (СЈ: *Село зад седумте јасени*, 58); ... *од лисјата ѱагаа сѱудени кајки, последни солзи на непаднатиот цин* (СЈ: *Село зад седумте јасени*, 59); ... *а соноѱ, сатир, се ѱрефрла од клейките кон слейоочниците...* (СЈ: *Месечар*, 65); *Нивните гранки, црните прсти на есента, ѱокажуваа кон синоѱо небо. Ветрот низ нерамната калдрма на улиците ги носеше жолтите лисја – визит-картите на новото годишно време* (СЈ: *Улица*, 99); ... *ѱаа ја криеше модрицата ѱод своето око, жигот на пониженоста* (СЈ: *Две Марии*, 133); *И очај – острица на незапамтена треска* (СЈ: *Тврдоглави*, 212).

И копулативните и апозициските метафори се реченични односно синтагматски метафори, т.н. метафори *in praesentia*, бидејќи во нив се присутни и метафоричниот и неметафоричниот поим кои се доведуваат во

врска, а нивниот однос се анализира „од аспект на неочекувана предикација, т.е. од аспект на воспоставување семантички односи во реченицата помеѓу познатото и она што е ново“ (Stamač 1983: 121).

Хифенска метафора. Патот од синтагматските (синтаксичките) кон парадигматските (лексички) метафори, води преку полусложенките, т.н. хифенски метафори. „Хифенот претставува стилска фигура која настанува со соединување на два самостојни збора во полусложенка“ (Simeon 1969: 471). Доколку неметафоричната и метафоричната именка се доведат во врска во една полусложенка добиваме хифенска метафора. Хифенската метафора настанува така што апозициската метафора која е составена од две именки ќе се соедини во полусложенка, и тоа така што наведените именки се поврзуваат со цртичка. Во склоп на хифенот како полусложенка, метафоричната лексема може да биде прв или втор дел на полусложенката: .. *џи влечеше ѝо себе, сенкиџе-сведоџи...* (СЈ: *Две Мариџи*, 9); *Си сџомна за ѝриказниџе за свракиџе-краџци* (ВУ: *Знаџи*, 30); *Поџеџ-болка меѓу очииџе, џад во срџеџо* (СЈ: *Тврдоџлави*, 58); *И со склоџени очи џо џледав зад зелена маџла човекоџ **факел*** (СЈ: *Тврдоџлави*, 71); ... *од неџоваџа усџа излезе само неџасен звук, збор **мртвороденче**, кркорџе на давеник* (ВУ: *Лов на еднорози*, 97); *Од неџде доџде во џрадоџ **пророк-џечалбар...*** (СЈ: *Село зад седумџе џасени*, 106); *Цвеџови-стаџиџи, џомисли џоџ* (ВУ: *Знаџи*, 117); *Крвав е, џо найџуџа храмоџ-кланиџа во чии шуџливи сидови косо удира шурка на расџоловено сонџе...* (СЈ: *Ковчеџ*, 119); *Во аџолоџ од излоџоџ сџоеше исџоџо раскоџно божесџво-ветоџина* (ВУ: *Лов на еднорози*, 127); *Се смилосџивил калуџероџ и џо качил **петпари-човечџо** на своџаџа маџариџа* (СЈ: *Тврдоџлави*, 146); ... *да џо џаџне од каниџа ножоџ-судбџина, да заџиџиџи или да убие* (СЈ: *Ковчеџ*, 154); *Телоџо на свџџулкаџа беше ѝрободено со џџрн и закачено врз корайџа на Дрвоџо на нокџа, но мешџо-фенерџе сџе уџиџе џанично џулсџираше во свџџосниџе дамари* (ВУ: *Моџаџа роднина Емилиџа*, 196).

Хифенските метафори претставуваат натамошен стадиум на патот кон сведувањето или соединувањето на двата поима во еден, преведувајќи ја сличноста во идентичност, што значи дека тие се на преминот помеѓу метафорите *in praesentia* и метафорите *in absentia*.

Лексичка метафора. Лексичката метафора по споредбената теорија, можеме да ја сметаме за „завршен стадиум на редукцијата на споредбената конструкција, а по супститутивната како преземање на туѓо име, т.е. како замена на неметафоричниот со метафоричен збор“ (Ковачевиќ 2012: 29). Тоа значи дека кај лексичката метафора целата споредбена конструкција се сведува само на метафоричниот збор. Од споредбената конструкција се редуцира не само споредбениот збор (*како, ко, налик, небаре*), туку и неметафоричниот збор кој упатува на предметот на споредбата. На пр. во исказот: *Плуканкаџа му беше оџора како 'rġa* (СЈ: *Месечар*, 15), на патот на скратувањето на споредбата во

метафора може да се реконструираат следните фази: *Плуканкаџа е како 'рѓа* (споредба) → 1. *Плуканкаџа е 'рѓа* (копулативна метафора) → 2. *Плуканкаџа, 'рѓа* (апозициска метафора) → 3. *Плуканкаџа- 'рѓа* (хифенска метафора) → 4. *'Рѓа* (лексичка метафора). Во завршната фаза на скратувањето како репрезент на споредбената конструкција останува само лексемата *'рѓа*, добивајќи статус на лексичка метафора. „Бидејќи супститутивниот карактер на метафората најлесно (ако не и единствено) се докажува на нивото на лексиката, класичната реторика ја сметала метафората само за фигура (тропа) 'во еден единствен збор', т.е. само фигура на зборот“ (Ricoeur 1981: 25). Лексичките метафори се однесуваат на сите полнозначни видови зборови, што може да се види и од следните примери:

... во оној миџ коџа ќе ѝ престџане да се сфаќа, коџа ќе се заколе смеаџа, еднаш коџа времеџо ќе се замрзне на својоџ џаџи и ќе остџане скаменето... (СЈ: *Две Мариџи*, 13); *Беше леџо: џаџоџи гореше со испоснички сјај* (ВУ: *Знаџи*, 26); *... ја пиевме со очи модринаџа на небоџо* (СЈ: *Кловнови и луѓе*, 42); *Живоџоџи бара мускули. А со нив се печали и храбросџи* (СЈ: *Кловнови и луѓе*, 48); *Судбата џо обеси неџовиоџи џакеџи на неџзинаџа закачалка* (СЈ: *Месечар*, 74); *... оскрбен е, му горчи душаџа...* (СЈ: *Тврдоџлави*, 70); *Зборовиџе летаа џо скалиџе* (ВУ: *Знаџи*, 83); *... не смрзнувај ја оваа сеџашноџи заедно со себе* (СЈ: *Месечар*, 102); *На лицеџо на човекоџи се исцрта умор* (ВУ: *Знаџи*, 107).

Во сите наведени примери секоја од истакнатите метафори може да се замени со некоја неметафорична лексема, а притоа да не се измени комуникативната вредност. На пр. метафоричната лексема *умре* во исказот: *Во далечина умре звук на заклана авџомобилска сирена* (СЈ: *Две Мариџи*, 72), може да се замени со неметафоричните лексеми: *престана, прекина, сопре, запре*: *Во далечина ѝрестџана/ѝрекина/соѝре/заѝре звук на заклана авџомобилска сирена*. Во исказот: *... ѝееш, а црвената чорбичка џече од џебе како вода* (СЈ: *Месечар*, 15), метафоричната лексема *црвената чорбичка* може да се замени со неметафоричната лексема *крвта*: *... ѝееш, а крвџа џече од џебе како вода*. Или пак, метафоричната лексема *протечувањето* во исказот: *Го чувџвувааџи протечувањето на времеџо* (ВУ: *Дива лиџа*, 232), може да се замени со неметафоричната лексема *минувањето*: *Го чувџвувааџи минувањето на времеџо*.

Лексикализирана (јазична) метафора или **ексметафора**. Јазичната метафора е лексикализирана метафора, тоа е лексема која некогаш била метафора, но со текот на историскиот развој на јазикот ја изгубила својата сингуларност. При лексикализацијата метафората ја губи својата метафоричност и преминува во *џолисемиџа*. „Суштината на поетската како естетска метафора е друга: целта кон која таа тежи е создавање илузија и тоа првенствено прикажувајќи го светот во едно ново светло“ (Ricoeur 1981: 123). Затоа метафората својот статус на метафора може да го добие само во

конкретниот контекст. Но, лексикализираната метафора како и која било друга лексема може да добие статус на поетска метафора. Додека таа во речникот како полисемичен збор нема сликовитост, во уметничкиот дискурс таа нужно станува сликовит израз, што може да се види и од следните примери: ... *ушито ѝ* **во** *секо* **времето** *што* **гаш** *стоеше*, и *штој*, *во* **и** *такви* **часови**, *можеби* **само** *за* **еден** *миг*, *беше* **вон** *од* **штоа** **време**... (СЈ: *Две Мариш*, 13); *Исукај* **го**, *момче*, **мечот** *на* **одмаздата** *и* *јурни* (СЈ: *Улица*, 38); *А* **јас** **сакав** *да* **живеам**, *да* **го** **слушам** **пулсот** *на* **животот** (СЈ: *Две Мариш*, 48); *Тука*, *зад* **штоа** **враша**, *бевме* **сигурни**, *лежеше* **клучот** *на* **загатката** (ВУ: *Лов на еднорози*, 60–61); *Ништо*, *рече* **мајстор** *Климе* **со** **очај** *на* **стаарец** *на* **раб** *од* **своите** **сили**... (ВУ: *Дива лига*, 249); *Бојан* *се* **обидуваше** *со* **насмевка** *да* **го** **стопа** **мразот** *во* **погледот** *на* **девојката** (ВУ: *Дива лига*, 298).

„Кај лексикализираната метафора метафоричното значење, всушност, продолжува да важи и надвор од контекстот во кој настанало, па со текот на времето се прима како основно, првобитно значење на истиот термин. Може уште да се рече дека лексикализираната метафора (јазична тропа) се двои од живата уметничка фигура по својата денотативна функција и насоченост. Таа се создава за да умре, за да биде лексички, а не стилско-семантички и естетски факт, што е случај со поетската метафора“ (Ќулавкова 1984: 187).

Метафора на припадност или **генитивна метафора**. Метафората на припадност (именка + „на“ + именка) има честа употреба во поетскиот и во прозниот говор. Метафората на припадност „се користи, главно, во атрибутивно-дескриптивни искази во кои именката во својата метафорична улога врши функција на придавка и како таква изразува само дел, својство или аспект на именката што ја придружува“ (Ќулавкова 1984: 213–214). Метафората на припадност се јавува во проста и во проширена форма: во проста, кога е составена од два (основни) члена што ја сочинуваат оваа фигура: *Но* **секавањето** *којаше* **по** **своето** **дно**, *пребаруваше*, **го** **разгнурваше** **мовот** *на* **забравот** (СЈ: *Две Мариш*, 7); *Молчеше* *и* *знаеше* **дека** **скакулците** *на* **измамата** *начнале* **нешто** *во* **него** (СЈ: *Село зад седумте јасени*, 16); *Никој* *не* **сакал** **прв** *да* **стаане** **предавик** *и* *да* *се* **склопчи** *во* **лушпата** *на* **сонот** (СЈ: *Тврдоглави*, 38); ... *и* **сфати** **дека** *во* **штој** **миг** **пука** *во* **него** **бездна** *на* **рамнодушност** (СЈ: *Масечар*, 62); *Врз* **неговата** **белина** *се* **забележуваше** **патината** *на* **времето** (ВУ: *Лов на еднорози*, 89); **Ркулец** *на* **лудило** **што** *кајнува* *од* **облаци** *или* **оживува** *во* **исконско** **мочуриште** (СЈ: *Тврдоглави*, 28–29); *Се* **во** **секо** **време** **остава** **душите** *да* *ни* **ги** **разјадува** **лишајот** *на* **отуѓување**... (СЈ: *Тврдоглави*, 110); ... **прсна** **панцирот** *на* **мракот** *кај* **неговото** **лево** **рамо**... (СЈ: *Две Мариш*, 114); *Со* **ношт** **го** **влечел** *кон* **прекрасните** **длабочини** *на* **несуштествувањето** (СЈ: *Тврдоглави*, 149); **Телескопите** *на* **свеста** *на* **далечните** **светови** **што** **штоа** **го** **ловеле**... (СЈ: *Ковчеж*, 158); *Ако* *не* *му* **биле** *и* **штоа** **покриени** **очите** *со* **павлаката** *на* **ноќта**... (СЈ: *Тврдоглави*, 182);

Нивнаџа оџлувеностџ џи џоклоџила во кора на тишина (СЈ: Тврдоџлави, 193); За да се ослободи од џаа обвивка на прелага, Бојан џо џодзабави чекорџ... (ВУ: Дива лиџа, 296).

Во проширена форма метафората се јавува кога овие членови – двата субјекта се придружени од други додатоци: *Зад неџо остџанаа џолуосвеџленџије скалила со неразбирливата крстословка од светлина и сенка (ВУ: Знаџи, 17); Беше сџуденџ, над неџо шуџџеше Кумовата слама на августовската ноќ (СЈ: Две Мариџ, 43); А ако му џи изнесам на дланка ситните срчи на својот сон (СЈ: Две Мариџ, 46); Ја виџкал џоследнаџа нишка во сребрениот цвет на својот живот и како џреморен но среќен орач иџџо умеел да ја заџџрудни и да ја ослободи од џлод земјаџа се џовлекол од дневнаџа свеџлостџ... (СЈ: Ковчеџ, 99); ... џеџкиџе клеџки начичкани со невидливи боџки на недоџживеан замор (СЈ: Тсврдоџлави, 194); Златната пена на нејзината коса блескала џод косиџи џоџлед на сонџеџо (СЈ: Тврдоџлави, 206).*

Кај дел од генитивните синтагми фокусот претставува лексема со значење *дел од човековџо џело*. Овие метафори одразуваат антропоморфно поимање на светот: појавите во природата или духовната сфера се даваат со имиња на дел од човековото тело. „Првенствено анатомската градба на човековото тело и неговиот просторен распоред нуди аналошка схема која се пренесува на појавите во надворешниот свет односно на светот на поимите, било во деловите, било во целината“ (Stamać 1983: 67):

Лежеше на дноџо џод нискиџи џавански џокрив во кожата на самото време од џрав и џајаџина... (СЈ: Ковчеџ, 9); ... коџа џобрза со џолеми шеџи да џо фаќа лизгавиот опаџи на среќата во некој џрад... (СЈ: Село зад седумџе јасени, 20); ... едно од мноџџе јаџичиња на стравот му џо лижело разџоленоџо неџџе (СЈ: Тврдоџлави, 51); Зглобовите на заборавот џоџуџџија, се разлиџаа и можеби џоа беше џричина иџџо, коџа се џроџџаваа, џаа ја заборава на сџол својаџа свилена марама (СЈ: Две Мариџ, 64); Низа од судбини и случки, џердан на недоџирливиот врат на времето... (СЈ: Ковчеџ, 131); ... брзајќи како да се џрабааџи џред беззабата уста на геолоџкото време да се заџџвори врз нив (ВУ: Дива лиџа, 309).

Од ова подрачје се и најголемиот број лексикализирани метафори (на пр. *забоџи на времеџо, мозокоџи на екиџаџа, срџеџо на свеџоџи* и сл.). „Тие лексикализирани (мртви) метафори се нарекуваат **катахрези** т.е. изрази од нужда поради недостаток на јазичен термин со кој дадените појави би се именувале. Со нив се отсликуваат безимени поими, и тоа така што тие како непознати сликовито се претставуваат низ она најпознатото: низ човековото тело кое нуди најобични и најпознати имиња со кои се именуваат непознати поими и нивната смисла“ (Ковачевић 2012: 35).

Хипотипоза или метафора во форма на реченица. „Античката реторика и хипотипозата ја сметала за посебна фигура, нарекувајќи ја жив, сликовит опис, поделувајќи ја во поголем број подгрупи спрема општиот

тип предмет кој се опишува“ (Ковачевиќ 1998: 118). Иако од сите досега анализирани метафори сликовитоста е најизразена кај генитивната метафора, овие синтагматски метафори не се и најсликовити метафори. Најсликовита е метафората во форма на реченица во функција на хипотипоза. Хипотипозата е остварена секогаш најмалку во форма на една реченица и таа често има функција на дескриптивни слики во еден прозен дискурс:

Во топлиот жолт камен на небото беа врежани ситни и црни знаци на птиците (ВУ: Знаци, 18); *Големiot размекнат цвет на попладнето го впиваше времето* (ВУ: Знаци, 30); *Тоа секако во нејовиот душник јадот лелееше спарушена трева* (СЈ: Улица, 30); *... како некој да ѝ зашиваше црни копчиња на постелената тишина* (ВУ: Знаци, 59); *Од очите ѝ висеа конци јад, течеа, плетеа околу мене жолта мрежа* (СЈ: Тврдоглави, 93); *Во срцето на сонцето блеска човечка надеж. Ветрот ги храни планинските треви со верување на луѓе* (СЈ: Тврдоглави, 98); *... дишат дрвјата од надојдено зелено млеко на пролетта...* (СЈ: Тврдоглави, 110–111); *Во воздухот се множеа лажни плодови, цветови на случајот* (ВУ: Знаци, 115); *Случајот ги садеше своите цвеќиња по агловите* (ВУ: Знаци, 117); *Со шело во кое миговите на љубовта го беа втиснале својот печат на податлива замелушеност...* (ВУ: Мојаша роднина Емилија, 330).

Од примерите се гледа дека наведените метафори се навистина впечатливи хипотипозични слики. Секоја хипотипоза како јазична форма подразбира најмалку една реченица, додека метафората може да биде изразена и во форма на лексема и во форма на синтагма. „Епитетите, метафорите и персонификациите како и другите фигури можат да бидат конститутивни елементи на хипотипозата, но хипотипозите никогаш не можат да се сведат само на нив“ (Ковачевиќ 1998: 77).

Хипотипозите употребени во наративната постапка на еден автор му даваат емоционална обоеност и сликовитост на прозниот исказ и воопшто на книжевното дело, меѓутоа треба да се внимава затоа што може да дојде до т.н. „фигуративна метафоричка презаситеност, која и самата го укинува фигуративното и полисемантичкото во исказот: тој, дури, губи секакво значење. Обезначувањето на говорот доаѓа како последица на отсуството на основното значење, на осмисленоста и логичноста на исказот во целост“ (Кулавова 1984: 253).

Метафорите во современата македонска проза претставуваат афективни изрази на проникнувањето во човековата психа, доживувањето на природата и разни други состојби и ситуации во човековиот живот. Тие претставуваат една од најзначајните компоненти во уметничкиот израз на претставниците на современата македонска проза. Македонските прозаисти ги користат семантичките и уметничките изразни капацитети на метафората и преку сликовити и ефектни метафорични слики му даваат живост и естетски

квалитет на својот прозен јазик. Така, метафората станува мерило за видот на прозниот текст, неговиот стил, неговите вредности, синоним за уметничката фигура и за стилските изразни средства.

Од анализата на ексцерпираниот материјал може да се заклучи дека метафориката во современата македонска проза е богата, разновидна, оригинална и уметнички обоена. Ова истражување се ограничи на дефинирање на поимот метафора преку анализа на јазичните форми во кои се остварува метафората, односно како глаголско-именски предикат во форма на копулативна конструкција, потоа во форма на апозициска синтагма, во форма на полусложенка, во форма на лексема, во форма на генитивна синтагма и во форма на реченица. Сето тоа покажува дека метафората во еден уметнички текст не е можно да се реализира само како фигура на зборовите.

Литература

- Ковачевиќ Милош 1998: *Стилске фиџуре и књижевни шексџи*, Требник, Београд.
- Ковачевиќ Милош 2012: *Линџвосџилисџика књижевноџ шексџа*, Српска књижевна задруга, Београд.
- Петровиќ Михаило 1967: *Меџафоре и алеџорије*, Српска књижевна задруга, Београд.
- Скляревская Н. Галина 1993: *Меџафора в сисџеме языка*, Санкт-Петербург.
- Ќулавкова Катица 1984: *Фиџураџивниоџ џовор и македонскаџа џоезџија*, Наша книга, Скопје.
- Kvintilijan Marko Fabije: 1967: *Образовање говорника*, Veselin Masleša, Sarajevo.
- Ricoeur Paul 1981: *Џива метафора*, Графиќки завод Hrvatske, Zagreb.
- Simeon Rikard 1969: *Enciklopedijski rječnik lingvističkih naziva*, Matica Hrvatska, Zagreb.
- Stamać Ante 1983: *Teorija metafore*, Centar za kulturnu djelatnost, Zagreb.

Извори

- Јаневски Славко 1954: *Кловнови и луѓе*, Книгоиздателство Кочо Рацин, Скопје.
- Јаневски Славко 1965: *Сџебла (Село зад седумџе јасени)*, Култура, Скопје.
- Јаневски Славко 1967: *Две Мариџи*, Македонска книга, Скопје.
- Јаневски Славко 1976: *Ковчеџ*, Наша книга, Скопје.
- Јаневски Славко 1987: *Тврдоџлави*, Македонска книга, Скопје.
- Јаневски Славко 1993: *Месечар*, Детска радост, Скопје.
- Јаневски Славко 2004: *Улица*, Детска радост, Скопје.
- Урошевиќ Влада 1969: *Знаџи*, Мисла, Скопје.
- Урошевиќ Влада 1983: *Лов на еднорози*, Македонска книга, Скопје.

Урошевиќ Влада 2004: *Дива лиџа*, Магор, Скопје.

Урошевиќ Влада 2004: *Мојата роднина Емилија*, Магор, Скопје.

Summary

The analysis of the metaphor on linguistic level, in other words the analysis of language types (models) of metaphor implies distinction of fundamental linguistic forms in which they are implemented. As for the linguistic forms in which it takes place, the metaphor can be realized as verbal-nominal predicate, in the form of copulative construction or copulative metaphor, in the form of appositive phrase or appositive metaphor, in the form of semi-compound or hyphenate metaphor, in metaphor of belonging or genitive metaphor, then as lexical metaphor, linguistic metaphor and metaphor in the form of sentence or hypotypose. This analysis should indicate the specific differences of metaphor and other figures of speech, primarily the difference between metaphor as a poetic figure and metaphor as polysemy, in other words so-called linguistic metaphor.

811.163.3'367.3

Изворен научен труд

Елени Бужаровска⁷⁷

ДИСТРИБУЦИЈА НА СТРАТЕГИИТЕ ЗА РЕЛАТИВИЗАЦИЈА ВО СТАНДАРДНИОТ МАКЕДОНСКИ ЈАЗИК: КОЈ НАСПРОТИ ШТО

Апстракт: Во статијата се разгледува прашањето за дистрибуцијата на стратегиите за релативизација во стандардниот македонски јазик поврзана со универзалниот типолошки принцип на т.н. хиерархија на релативизација. Притоа, фокусот е ставен на употребата на две стратегии за акомодација на релативната реченица во именската синтагма: со менливиот оператор *кој* и неменливиот *што*. Се истражува дистрибуцијата на овие стратегии во два различни стила (новинарскиот дискурс и современата проза) и факторите што влијаат врз изборот на една од стратегиите. Врз основа на анализата на собраните примери на рестриктивни релативни реченици авторот заклучува дека стратегијата со *кој* покажува тенденција да се шири на сметка на стратегијата со *што*, посебно во субјектните релативни реченици. Оваа тенденција најмногу се пројавува во новинарскиот стил, додека во современата проза нејзиното дејствување е ограничено од стилски фактори.

Клучни зборови: хиерархија на релативизација, стратегија на релативизација, рестриктивни релативни реченици, релативни сврзници

1. Вовед

Во оваа статија ја прикажуваме дистрибуцијата во употребата на стратегиите за релативизација во рестриктивните релативни реченици (РР) во стандардниот македонски јазик. Под стратегија подразбираме механизми или модели на реченична акомодација. За таа цел прво ги анализиравме стратегиите за релативизација на овие реченици и ги определивме нивните типолошки карактеристики. Најважниот типолошки параметар што го определува изборот на стратегијата за релативизација е формалниот показател на улогата на релативираната именската синтагма (ИС) во релативната реченица (Comrie 1989: 147). Според типолошкиот принцип, познат како хиерархија за релативизација (Keenan, Comrie 1977), примената на релативизацијата зависи од синтаксичката позиција на именката (центар на именската синтагма) што се релативизира, односно од односот што постои меѓу неа и предикатот. Во различни јазици во светот најчесто (и најлесно) се релативизираат именските

⁷⁷ Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Филолошки факултет „Блаже Конески“ – Скопје, elenibuzarovska@t-home.mk

синтагми (ИС) во субјектна позиција, по нив следуваат објектните именски синтагми (директниот и индиректен објект), и дури по нив присвојната ИС и косиот објект. Анализата на релативните реченици покажува дека истите принципи важат и во македонскиот стандарден јазик.

Во статијата се разгледува дистрибуцијата на стратегии за релативизација за да се утврдат факторите што влијаат врз нивниот избор. Основните прашања на кои треба да одговориме во ова истражување се следниве: која стратегија се употребува денес во македонскиот стандард најчесто, дали има промена во изборот на стратегијата во новинарскиот и литературниот стил, и кој фактор одлучува најмногу при изборот на стратегијата. Описот на стратегиите за релативизација се базира врз квантитативна и врз функционална анализа на вкупно 740 ексцерпирани рестриктивни релативни реченици: 360 од новинарски текстови и 380 од литературните. За да се види дали има промена во изборот на стратегии на релативизација во новинарскиот стил, се создадени два примерока: 200 реченици се ексцерпирани од новинарски написи во 2005 година, а 160 реченици се собрани десет години подоцна, во 2015 година. Во првиот примерок (од 2005 година) примерите се од интернет-изданија на четири весници и списанија (*Дневник*, *Весџ*, *Кайиџал*, *Форум*), а во 2015 година – од написи во весници, новински агенции и портали.⁷⁸ Третиот примерок го сочинуваат примерите од литературата (380 единици) ексцерпирани од современата македонска проза.⁷⁹ Прозните текстови приближно ја отсликуваат состојбата во стандардот, бидејќи се напишани од автори што им припаѓаат на неколку последовни генерации во последните пет децении.

Пред да преминеме кон разгледување на стратегиите за релативизација е потребно да се објаснат семантиката и синтаксата на релативизацијата.

2. Рестриктивни релативни реченици

На функционално ниво релативната реченица дава некоја дополнителна информација за референтот на конститутивниот член на именската синтагма (Тополињска 1997) во главната реченица. Според Минова-Ѓуркова (1994: 241), рестриктивните реченици izdelуваат некој елемент од множество

⁷⁸ Беа употребени следниве извори: *Весџ* (В1) од 29.1.05, (В2) од 2.02.05 и (В3) од 3.2.05; *Дневник* (Д1 од 30.1.05, Д2 од 31.1.05, Д3 од 1.2.05); *Форум* (Ф1- бр.149, Ф2- бр.152, Ф3- бр.156); *Кайиџал* (К1- 27.1.5, К2- 15.5.15, К3- 16.6.15, К4- 17.4.15); *Уџрински* (У1 од 10.4.15, У2 од 22.5.15, У3 од 25.5.15, У4 од 26.5.15, У5 од 29.5.15), *Дојче веле* (19.5.15, 29.5.15, 26.6.15), *Радио Слободна Евроџа* (19.5.15, 29.5.15), *Телма* (19.5.15), *Призма* (29.5.15), <http://a1on.mk/> (26.5.15), <http://www.kafepauza.mk> (24.5.15).

⁷⁹ *Омарнини* од Славко Јаневски (СЈ), (Нова Македонија, Скопје, 1972), *Зора зад аџолоџ* од Димитар Солев (ДС), (Култура, Скопје, 1984), *Разговор со Сџиноза* од Гоце Смилевски (ГС), (Култура, Скопје, 2002), *Мојоџ маж* од Румена Бужаровска (РБ), (Блесок, Скопје, 2014).

врз основа на неговото учество во дејството во зависната дел-реченица. Од прагматичка гледна точка, целта на рестриктивната релативна реченица е да го идентификува референтот на ИС во матричната реченица преку ограничување на опсегот на нејзините потенцијални референти (Topolińska 2001). Затоа главната семантичка карактеристика на релативизација е постоење на заеднички член во двете предикации. Самото дејство, кодирано со втората предикација, дава дополнителна информација со која се изделува референтот од множеството на слични ентитети (Comrie 1989: 139, Givón 1990: 647). Во (1) се работи за рестриктивна релативна реченица бидејќи од множество високи луѓе само оној што ја поминува улицата е мојот сосед.

(1) *Високиот човек што/кој ја поминува улицата е мојот сосед.*

Тоа значи дека комуникациски подредената реченица *Високиот човек ја поминува улицата* носи пресупонирана информација за референтот на ИС во главната реченица *високиот човек* и со тоа го изделува и го определува референтот на ИС во главната реченица: дека од сите високи луѓе само тој што ја поминува улицата е мојот сосед. Примерот (1) содржи субјектна релативна реченица бидејќи во втората реченица ИС *високиот човек* е субјект. Реченицата (1) потекнува од (2) преку релативизација на втората предикација со нејзиното инкорпорирање во првата.

(2) *Високиот човек е мојот сосед. Високиот човек ја поминува улицата.*

Во процесот на релативизација, кореферентната ИС се проминализира со заменски анафоричен супститут (*кој/којшто* или *што*), кој истовремено ја поврзува реченицата со ИС, односно служи како реченичен оператор (РО).

Ако се раководиме од чисто функционален критериум дека релативизацијата е синтаксичка стратегија со која се проширува предикативната содржина на главната реченица (Тополињска 1997) тогаш дефиницијата за релативната реченица може да се прошири. Зависната РР може да функционира како модификација не само на ИС, но и на некој друг синтаксички елемент од главната реченица, како што е прилошката определба. Кај прилошките релативни реченици, имплицитниот прилошки деиктички супститут (*шаму, штогаи, така* и сл.) е кореферентен со прилошката определба во матричната реченица која дава информација за некој параметар на настанот: место, време, начин, причина, цел на дејството и други предикативни содржини, поврзани со главниот настан.

Модификуваниот елемент може да биде задолжителен или дополнителен член на предикацијата, односно аргумент или неаргумент. Аргументската модификација синтаксички се формализира како именска синтагма со именска (номинална) релативна реченица, додека неаргументската

има форма на прилошка определба со прилошка релативна реченица. Во трудот ги разгледуваме само именските рестриктивни реченици.

Погоре спомнавме дека кај именските РР двете предикации имаат заеднички аргумент реализиран како ИС. За да се оствари релативизацијата потребно е да се исполнат следниве услови:

- а. кореферентност на матричната ИС со подредената ИС,
- б. замена на кореферентната ИС со анафоричен заменски супститут,
- в. авансирање на заменскиот супститут (од првичната позиција Ø) во иницијална позиција на подредената реченица по матричната кореферентна ИС.

Од формална гледна точка, релативната реченица е дел од именската синтагма синтаксички инкорпорирана во неа преку релативизација. Според тоа, релативизацијата спаѓа во хипотактичка операција во којашто пропозицијата со дополнителната информација за референтот на ИС се формализира како реченица која синтаксички се акомодира кон именската синтагма на главната реченица, веднаш по релативизираната именка. Акомодацијата на подредената реченица се врши преку релативен оператор (РО). Улогата на реченично сврзувачко средство во именските РР ја презема заменскиот анафоричен супститут: во македонскиот стандард тоа е менливата замена *кој* (со варијанта *којшито*) и неменливата *шито*.⁸⁰ Релативниот оператор во релативната реченица врши двојна функција: (а) анафорска: ја заменува ИС кореферентна со релативизираниот конституент во главната реченица, и (б) сврзувачка: ја поврзува релативната реченица со именската синтагма во главната реченица.⁸¹ Акомодацијата на релативната реченица кон ИС се врши со помош на категоријални експоненти конгруентни со релативизираната ИС. Експонентите за род, број и падеж може да бидат синтетички изразени во менливиот релативен оператор (*кој, којо, кому*⁸²), или да бидат кодирани со личнозаменската клитика како дел на дисконтинуираниот неменлив релативен оператор (*шито... зо/ја/џу*).

Именските РР можеме понатаму да ги класифицираме според синтаксичката функција на заменскиот супститут во релативната реченица. Заменскиот супститут по дефиниција е кореферентен со модификуваниот елемент во главната реченица. Кај именските РР супститутот може да биде во позиција на субјект, објект (директен и индиректен), присвоен определувач⁸³ и предлошки објект, па соодветно разликуваме субјектни, објектни, присвојни и предлошки релативни реченици. Следуваат примери на објектни РР (пример 3 и пример 4), присвојна РР (пример 5) и предлошка РР (пример 6), во кои РО

⁸⁰ Во *Трлискајто еванџелие* (1861) се употребуваат само *шито* и *дејто* (Topolińska 1997: 381).

⁸¹ Тоа го забележува и Минова-Ѓуркова (1997: 263), истакнувајќи дека анафорски употребените заменски зборови имаат и „сврзничка функција“.

⁸² *Кожо* и *кому* се употребуваат само за лица од машки род.

⁸³ Лазични форми што ја определуваат именката преку посесивна релација (*мој, на Иван* и сл.).

има една од наведените синтаксички функции во релативната реченица.

- (3) *Човекоѝ шѝѝо/кој ѓо видов на улицѝѝа е мојоѝ сосег.* (директен објект)
 (4) *Човекоѝ кому/?шѝѝо му реков „здрѝво“ е мојоѝ сосег.* (индиректен објект)
 (5) *Човекоѝ чѝѝј браѝѝ е ѝознаѝѝ ѝејач е мојоѝ сосег.* (присвоен определувач)
 (6) *Човекоѝ со кој се ѝоздравив е мојоѝ сосег.* (предлошки објект)

3. Стратегии на релативизација

За да ги издвоиме основните типолошки својства на релативните реченици треба да ги опишеме стратегиите на релативизација на именските⁸⁴ релативни реченици во македонскиот јазик. Во примерокот од корпусот се евидентирани следниве стратегии на релативизација:

- (а) менлива стратегија – со менлива релативна заменка, на пр.: *Човекоѝ кој ја ѝлаѝѝи смеѝѝкаѝѝа излезе надвор.*
 (б) неменлива стратегија – со неменлива релативна заменка (*relativum generale*), **како во:** *Гледам еден човек шѝѝо ѝрча ѝо улицѝѝа.*
 (в) предлошка стратегија – со менлива релативна заменка управувана од предлог, на пр.: *Човекоѝ со кој зборував не ја ѝлаѝѝи смеѝѝкаѝѝа.*

Именските РР во македонскиот јазик во функција на релативни оператори ги користат сите три стратегии. Менливите РО се употребуваат во менливата и во предлошката стратегија на релативизација. Во менливата стратегија тие ја релативизираат кореферентната ИС во субјектна и објектна позиција (*кој, коѓо, кому*), додека во предлошката стратегија се користат за релативизација на коси објекти (вклучително и индиректен – *на кој, со кој, за кој* и сл.). Неменливиот РО се користи за неменливата стратегија⁸⁵, карактеристична за балканските јазици. Ако референтот на релативизирана ИС е определен, РО се врзува со клитиката (Кл) која ја носи категоријалната информација за прономинализираната ИС во релативната реченица. Заменската клитика што следува по РО е експонент на нејзината зависност од предикатот, на пр. *Го видов човекоѝ шѝѝо/кој ѓо уайси ѝолицѝѝаѝѝа.* Тука имаме работа со дисконтинуирани РО составени од два дела: заменскиот дел (менливото *кој, која, кое, кои* или семантички празното *шѝѝо*) и категоријално

⁸⁴ Во оваа статија не се разгледуваат стратегиите на т.н. прономиналните релативни реченици во кои релативизираниот именски елемент е показна заменка (*ѝѝоа шѝѝо ѝѝи кажав, ѝѝој шѝѝо ѝе среѝѝна* и сл.). За тоа повеќе кај Бужаровска (2008).

⁸⁵ Релативните заменки историски потекнуваат од прашалните. Така, заменското *шѝѝо* во функција на *relativum generale* се развила од прашалното *шѝѝо* како калка од грчкото *pi*. Тополинска (1995: 132) ја истакнува „универзалноста на *шѝѝо* како реченичен оператор кој ја неутрализира разликата меѓу прашањето и констатацијата“.

определените личнозаменски форми (*ме/ми, ѝе/ѝи* итн.) кои ја изразуваат зависноста на матричната ИС од предикатот (Тополињска 1997: 165). Познато е дека во македонскиот јазик акузативната или дативната клитика се задолжителни во објектните РР. Следствено, македонските објектни РР, секогаш, користат комплексен РО составен од *кој/ѝиѝо* и личнозаменска клитика.

3.1. Класификација на именските РР

Во апликацијата на механизмите за релативизација, македонските РР имаат заеднички својства со другите словенски јазици, но во изборот на стратегиите најмногу се слични со бугарскиот јазик.⁸⁶ Разликуваме четири структурни типови на РР: субјектни, објектни, присвојни и предлошки реченици зависно од синтаксичката функција на релативниот супститут во РР.

а. Субјектната РР се одликува со номинативен падежен однос на релативниот супститут: релативизираната ИС во зависната реченица е во релација на меѓузависност со глаголскиот предикат. Во процесот на релативизација, релативизираната ИС (именката-центар) е кореферентна со РО. Ако глаголот во подредената предикација е преоден, релативната реченица може да содржи анафорска акузативна клитика (со определен референт на ДО).

Субјектна РР: Именка-центар_j + РО_j + Глагол + (Кл_{acc}) + ИС_{до}

(7) Човекот_j што/којшто_j го_i брка кучето_i.

Следуваат примери⁸⁷ од примерокот со непреоден (8) и преоден (9) глагол.

(8) *Лицеѝо му беше модрикаво и сѝуѝикано како на некој сѝарец ѝиѝо се ѝуши.*

(9) *Сликариѝе кои ѝи ѝродавале своѝѝе дела кај неѝо ја ѝодучувале да црѝа.*

Се чини дека една РР во рамките на интранзитивен глаголски модел е посилно интегрирана во главната реченица ако глаголот е од несвршен вид и ако РР е кратка, како во примерот (8), но за тоа ќе зборуваме во поглавјето 5. Во поглед на дистрибуцијата, во македонскиот примерок субјектните РР се почести од објектните со однос 3:1 во литературната проза и 4:1 во новинарскиот дискурс.

б. Во објектните РР релативниот супститут (РО) е во директна или во индиректна зависност од глаголскиот предикат. Директната зависност се сигнализира со задолжителна појава на кратка акузативна замена пред

⁸⁶ Во бугарскиот стандарден јазик се користат истите три стратегии на релативизација, но нивната дистрибуција е различна бидејќи неменливото *детѝо* има поширок функционален дијапазон од *ѝиѝо* (Буѝаровска 2009).

⁸⁷ Примерите се од следниве извори: (8)- РБ стр. 78, (9)- ГС стр. 34.

глаголот, како и со акузативната форма на РО *коџо* (но само за лица од машки род) во формалниот стил. Во немаркирана линеаризација субјектната ИС на РР неретко го следи глаголот, така што РО непосредно стои до клитиката. На тој начин таа формира еден вид сложен РО составен од релативната замена и акузативната клитика (*Женаџа шџо ја брка кучеџо*), но сепак често субјектната ИС стои пред клитиката (*Женаџа шџо кучеџо ја брка*). Во примерокот се појавуваат две стратегии за релативизација на ИС во функција на директен објект: менливата со варијантите *кој* (*којшџо*) и *коџо*, и неменливата со *шџо*. Подолу е даден синтаксичкиот модел на објектната РР и примерот (10) што го илустрира тој модел.

Објектна РР: Именка-центар_j + РО_j + (Кл._{acc_j}) + Глагол + ИС_{sub}

(10) *Женаџа шџо_j / којашџо_j ја брка кучеџо_i*.

Транзитивните субјектни релативни *шџо*-реченици со определен објект имаат идентична синтаксичка конфигурација како објектните РР со „неменливата“ стратегија за релативизација (*шџо*+Кл). Затоа тие може да се интерпретираат и како објектни РР. За да се избегне двосмисленоста во случај кога субјектната и објектната ИС имаат ист род и број, субјектната ИС мора да ја зафати фокусната позиција, т.е. местото по РО како во примерот (11). Другите примери се од примерокот.⁸⁸

(11) *Човекоџ шџо/којшџо кучеџо џо брка.*

(11) *Нашоџ дом се наоѓаше во кукаџа која ја изнајмувавме од Водем Кијк.*

(12) *Само не земај џо новоџо јаже шџо џо донесов вчера.*

Кога релативизираната ИС кодира персонален референт што го прима дејството, се работи за индиректна зависност. Дативниот падежен однос на релативниот супститут се реализира со помош на *кому* во пишаниот јазик (но само за машки лица) и предлошкото (*на кој*), каде што РО е проследена со кратка дативна замена.⁸⁹

(13) *Човекоџ на кој/кому му џтелефонирав вчера е џука.*

Наместо стилски маркираното *кому* (14) во корпусот преовладува на *кој* (15, 16).

(14) *Јункерсоџ личеше на џеџел, кому му се џоџкаџирени крилјаџа.*⁹⁰

(15) *Премиероџ не џо менува џимоџ на кој му верува.*

⁸⁸ Примерите се од следниве извори: (11)- ГС стр. 80, (12)- ДС стр. 63.

⁸⁹ Во изворите не најдовме примери на предлошка стратегија со *шџо*.

⁹⁰ Примерите се од изворите: (14)- ФЗ, (15)- У18.7.11, (16)- ГС стр. 18, (17)- Телма 19.5.15.

(16) Во секој *žrag...* Мор Алварес и Исак наоѓале по еден Евреин на кој му кажувале кој бил *знакоит* на *распознавање*.

в. Во присвојните РР во стандардот се користи менливото *чиј*. Иако употребата на неменливото *што* не е прифатливо, тоа се среќава во разговорниот јазик: *Дојде човекоит што му ја зедеме книжата* (Конески 1987: 541). Во врска со употребата на *чиј* Конески на истото место истакнува дека тоа е одлика на литературниот јазик, а *чијшто* го смета за необично.

Во синтаксичкиот модел на присвојните релативни реченици, ИС^{poss} го означува референтот поседувач. Во процесот на релативизација, ИС што го кодира поседуваниот референт (означен како Ø) се испушта поради кореферентноста со релативизираната ИС.

Присвојна РР: Именка-центар_j + РО + [ИС^{poss} + Ø_j] + Глагол

(17) Мал е бројоит на *истиражувачкиите стории*, објавени во *медиумите*, *чиј* фокус се *обичниите граѓани* и *нивните проблеми*.

Се среќава и предлошката стратегија со граматикализираниот предлог *на*, на пр. *Човек, заслужит на кој не можат да се избројат*. (<http://www.makedonski.info>)

г. Во предлошките РР се користи предлошката стратегија со предлог и релативна заменка *кој/коџо*. Обично таа стратегија се употребува за релативизацијата на индиректни објекти и други коси објекти, како на пр., за бенефактивни (*за кој/коџо*), социјативни (*со кој/коџо*), аблативни (*од кој/коџо*) и за многу други релации. Предлогот ја кодира улогата на релативизираната ИС (цел, место, начин, инструмент и сл.) и ја управува менливата заменка, што се сигнализира со нејзината акузативна форма. Во разговорниот јазик се претпочита номинативната форма *кој* наместо *коџо*. Мора да се спомне дека понекогаш во разговорниот јазик се среќава и стратегијата со неменливото *што* придружено од анафорична заменка, како во примерот *Те бараше другароит што беше со него во Неџоитино* (Минова-Гуркова 1994: 246) или *Ститнавме до рекаит што итневе вода од неа* (засведочен пример).

3.2. Хиерархија на релативизација

Во типолошките студии за релативните реченици широко се користи хипотезата на Кинан и Комри (1977) за постоење редослед (хиерархија) во можноста за релативизација на именката од различни синтаксички позиции. Заедничката типолошка карактеристика на јазиците на светот е дека ИС од субјектната позиција се релативизира најлесно, па според зачестеноста следат другите позиции по овој редослед: објектната, присвојната и предлошката. Застапеноста на двете стратегии на релативизација е прикажана во Табела 1 (според анализата на Џозеф 1982). Анализата на примерите покажува дека неменливата стратегија се користи во субјектните и објектните РР, односно

дека релативизацијата со *што* главно се врши од субјектна и објектна позиција. Тоа значи дека апликацијата на таа стратегија во другите структурни типови релативни реченици е многу ограничена во македонскиот стандард.

Табела 1. Хиерархија на релативизација во стандардниот македонски јазик

СУБЈ	ДО	ИО	ПрисвРО	ПредлРО
што	што	?што	?што	?што
кој/којшто	кој/којшто	на кој/којшто	на кој/чиј	со кој/којшто

4. Семантичката структура на РО

Важно е уште еднаш да се истакне дека релативниот оператор (РО) во релативната реченица врши двојна функција бидејќи тој истовремено е: и супститут на ИС кореферентна со релативизираната ИС во главната реченица и синтаксичко средство за поврзување на релативната реченица кон главната. Оттука произлегува дихотомната семантичката структура на РО составена од:

- (а) анафорски елемент кореферентен со заедничкиот аргумент: и
- (б) подредувачки синтаксички оператор што ја врзува РР со ИС.

Историски гледано, релативниот сврзник се развил од подредувачки сврзници како средство за синтаксичка акомодација. Тој, всушност, е синтаксички оператор што ги претвора прашалните заменки во релативни (Тополињска 1996: 86). Во македонските РО синтаксичката улога на субординатор ја врши неменливата замена *што*. Интересно е дека македонските менливи РО се одликуваат со структурна иконичност⁹¹ бидејќи нивната форма ја отсликува нивната дихотомна семантичка структура: *којшто* > *кој* (анафора) + *што* (субординатор).

Семантичката анализа на примерите со *кој* и *којшто* покажува дека присуството на подредувачкиот оператор (*што*) во РО ја зголемува силата на механизмот за реченична субординација. Претпоставуваме дека дихотомноста на структурата на РО може да ја објасни употребата на *кој* во апозитивни (нерестриktivни) релативни реченици.⁹² Доказ за тоа е фактот што апозитивните РР претпочитаат да бидат интегрирани во рамките на релативизираната ИС со помош на анафорскиот дел (*кој*) на РО *којшто*, а поретко со „двокомпонентниот“ РО во кој *што* врши подредувачка синтаксичка функција. Од друга страна, рестриktivните РР при инкорпорирањето во ИС пројавуваат тенденција за употреба на неменлив

⁹¹ Како и бугарските *койшо, къде-то, когато* во кои *-то* ја врши субординативната функција.

⁹² Минова-Ѓуркова (1994: 245) препорачува *што* да се употребува во рестриktivните релативни реченици (во функција на подмет и на директен објект), а *кој/којшто* во нерестриktivните реченици.

РО, каде што *којшито* често се редуцира до субординаторот *што*. Сепак, овој функционален изоморфизам во современиот стандард е замаглен, за што ќе зборуваме подолу.

5. Дистрибуција на релативните оператори

За дистрибуцијата на релативните сврзници во стандардот пишувале Блаже Конески и Лилјана Минова-Ѓуркова. Релативните сврзници Конески (1987: 540) ги става во подредените и смета дека само *кој* може се употребува со предлог, за разлика од *што*, кој во објектната позиција е придружен со личнозаменската форма. Во статијата од 1950⁹³ година Конески (1967) ја истакнува народната основа на *што*, за разлика од литературното *кој*, како и ограничената употребата на *којшито* (на западните говори). Уште тогаш тој го забележува форсирањето на *којшито* во печатот и смета дека тоа се должи на „механичкото имитирање на српскохрватскот и на бугарскиот јазик“. Но покрај меѓујазичното влијание, ширењето на *којшито* може да се должи и на внатрешнојазични причини, како, на пример, тенденцијата за поголема иконичност меѓу формата и функцијата во македонскиот јазик, па следствено, избегнување на полисемични форми како што е сврзникот *што* (за тоа зборуваме во заклучокот). Подолу ги разгледуваме факторите што влијаат врз изборот на стратегија за релативизација.

5.1. Морфолошко-синтаксички и стилски фактори

Самата форма на операторот *што* придонесува за неговиот широк функционален дијапазон. Лексемата *што* е категоријално немаркирана наспрема заменката *кој*: таа е од среден род, еднина, без падежен показател. Отсуството на категоријална информација ја прави заменката *што* универзално средство за релативизација.⁹⁴

Структурните фактори играат важна улога во дистрибуцијата на двата оператора. Анализата на речениците од примерокот покажа дека субјектните *кој*-реченици доминираат над објектните *кој*-реченици во двата жанра со сооднос 5:1. Референтот на релативизираната ИС може да биде персонален и предметен, иако е почест персоналниот.

Друг фактор што придонесува за употреба на *кој* во субјектни РР е заемодејството на должината на РР и нејзината функција, односно дали РР модификува субјектна или објектна ИС. *Кој* се преферира во субјектните РР (18), освен кога релативната реченица е кратка (19), па има својства на сегашен партицип.

⁹³ Подоцна препечатана во 1967 година во *Избрани дела*, т. 5.

⁹⁴ Тополињска (1997: 164) по тој повод вели: „Функционалната универзалност на лексемата *што* ѝ ја должи на својата максимална категоријална немаркираност“. Браун (Brown 1986: 69) смета дека *што* е многу погодна замена за акомодација на релативните реченици поради својот фактивен карактер.

(18) *Човекоѝ ?шиѝо/кој ѝрча ѝо ѝаѝекаѝа е мојоѝ сосег.*

(19) *Мојоѝ сосег е човекоѝ шиѝо?кој ѝрча.*

Со оглед на сврзувачката функција на *шиѝо*, интеграцијата на релативната реченица во именската синтагма е посилна со *шиѝо* отколку со *кој*. Се чини дека субјектните РР имаат тенденција да се врзуваат со *кој*, посебно со персонални референти.

Дистрибуцијата на стратегиите зависи од стилот и жанрот на текстот. Во разговорниот јазик се претпочита употребата на стратегијата со *шиѝо*, додека *кој* почесто се среќава во научната проза и во публицистика. Анализата на речениците од примерокот покажува дека жанрот влијае врз дистрибуцијата на *кој*-речениците: нивниот број е, речиси, двапати поголем во новинарскиот дискурс од уметничката проза.

5.2. Дистрибуција на стратегијата со *кој*

Кој покажува тенденција да се употребува во следниве случаи:

- а. со субјектни РР (20), вклучително и во идентификувачки конструкции (21)

(20) *Во ЕУ ѝосѝојаѝи држави, кој ја блокирааѝ Македонија.*⁹⁵

(21) *Тоа е своевидна сисѝемска корупѝија која е ѝрифаѝена од двеѝе сѝирани.*

- б. во РР со персонални референти на именската синтагма

(22) *Луѓеѝо кој редовно објавувааѝ на фејсбук за своиѝе вежби, диѝѝи и ѝосѝиѝнувања најчестѝо се и нарѝисоидни.*

Соодносот меѓу речениците со персонален и неодушевен референт е 4:1, но се среќаваат примери и со неодушевени референти, така што за изборот на стратегијата одлучуваат повеќе фактори.

- в. во РР со неопределени референти на именската синтагма

(23) *Тој го минува животоѝо барајќи вредносѝи кој никоѝаш нема да ѝи најде.*

Некои *кој*-реченици може да имаат нејасна интерпретација меѓу рестриктивна и апозитивна референција.

(24) *Ова не е само сон на слободољубивиѝе, ни ѝусѝа желба, ова е реалносѝи која сѝ ѝовеќе се насупа.*

5.3. Дистрибуција на стратегијата со *шиѝо*

Шиѝо има тенденција да се појавува во следни РР кои имаат:

- а. неодушевени референти на ИС

⁹⁵ Примерите се: (20)- Дојче веле 29.5.15, (21)- К3, (22)- каферпауза 24.5.15, (23)- В2, (23)- У5.

(25) *Ние постојано се занимаваме со работи шито ни прават сојки.*⁹⁶

б. определени референти на ИС

(26) *Земјоделците шито добиле така земјините сметат дека се изграни.*

в. во кратки РР, претежно со несвршен глагол

(27) *Низ станоите почнуваат да се разлеаат портокаловите зраци од сонцето шито се спрема да зајде.*

Степенот на реченична интеграција зависи од аспектуалната семантика на модификуваниот настан изразен со РР и од должината на РР. Еден ателичен настан станува состојба или основно својство на главното дејство. Како последица од тоа, (кратка) субјектна РР со несвршен глагол посилено е интегрирана во рамките ИС, што е сигнализирани со употребата на операторот *шито*. Но, на интернетските блогови се среќаваат примери и со *кој*.
(28) *Десет причини зошто треба да го одберете мажот кој чува куче.*

г. во објектни РР, како во следниот пример:

(29) *Речниците шито го употребуваат владините високи претставници сам по себе кажува буквално се.*

Од примерите во корпусот не е сосема јасна дистрибуцијата на стратегиите во идентификувачки (30,31) и егзистенцијални конструкции (32,33). Пообичајна е употребата на *кој* (дури и со неодушевени референти) како во примерите (31,32) наспрема на *шито*, кое се користи и за лица (33).

(30) *Тоа е сложена дејност која бара поинаков пристап.* (Д1)

(31) *Тоа е филм шито зборува за барањето на радоси.* (Д1)

(32) *Во светот постојат три фирми кои го произведуваат овој лек.* (В1)

(33) *Во полицијата има лица шито не заслужуваат да носат униформа.* (Д3)

Може да се констатира дека денес *кој* и *којшто* во новинарскиот стил навлегуваат во функционалната зона на *шито* иако македонската норма налага употреба на *шито*.

За доминантноста на *шито* зборува и Корубин (1990: 268), кој забележува дека првата и втората повоена генерација го користеле *шито* дури и во случаи на апозиција: *Велко Влаховиќ, шито ја предводи делегацијата на СКЈ...* Такви примери се среќаваат и во современиот јазик (34), но во (35) *шито* се однесува на неодушевен ентитет.

(34) *Сојузот им се приближи на Олга и Јан, шито има галерија.*

(35) *Камерон и Јункер разговараа во резиденцијата во Чекерс, шито се наоѓа*

⁹⁶ Примерите се: (25)- К1, (26)- Д2, (27)- РБ стр. 13, (28)- kaferauza.24.5.2015, (20)- К2, (30)- Д1, (31)- Д1, (32)- В1, (33)- Д3, (34)- ГС стр. 22, (35)- РБ стр. 69, (36)- У4.

наговор од Лондон, за реформирањето на ЕУ.

За да имаме пообјективна слика за дистрибуцијата на *кој* и *што* во стандардот спроведовме квантитативна анализа на рестриктивните релативни реченици, користејќи ги наведените извори од новинарскиот дискурс и уметничката проза. Во новинарските статии објавени пред 10 години *кој* се употребува поретко од *што* (Табела 2), но бројот варира во зависност од изворот. Така, на пример, во посериозниот *Дневник* се употребува повеќе *што*, додека во популарниот *Весџ* повеќе е застапен *кој*. Податоците од 2015 година се разликуваат од податоците од 2005 година во тоа што преовладуваат примерите⁹⁷ со *кој*. Во 2005 година соодносот меѓу стратегиите е 44% (*кој*) наспроти 56% (*што*), а во 2015 година 68% (*кој*) наспроти 32% (*што*). Се разбира, релативно малиот број примери не е доволен за носење заклучоци затоа што бројките само ги даваат тенденциите во современата употреба на релативните сврзници.

Табела 2. Дистрибуција на *кој* и *што* во новинарскиот стил

	КОЈ	ШТО	Вкупно
Извори од 2005 година	88	112	200
Извори од 2015 година	110	50	160

Посложена е состојбата во литературата, каде што стилските фактори надвладуваат над структурните во изборот на стратегијата. Во третиот примерок на ексцерпирани РР (380 единици) од литературната проза тенденцијата на ширењето на менливата стратегија се појавува во дела што се одликуваат со „посериозен“ стил наспроти оние со разговорен и лично обоен. Тоа го потврдуваат релативните реченици од три дела напишани во период од неколку децении: романите на С. Јаневски, Д. Солев и В. Смилевски. Така Јаневски во својот роман од 70-тите години го избегнува *кој*, додека Смилевски, во роман напишан по четириесет години го прави спротивното. Имено, кај Јаневски најдовме 55 примери со *што* наспроти само 3 со *кој*, додека кај Солев разликата е намалена: 59 со *што* наспроти 10 со *кој*. Најголема е разликата кај Смилевски, кој употребува *кој* дури и таму каде *што* е поприфатливо (објектна РР која модификува предмет).

(36) *На пошкривниот кај... штојко чуваше некои од винаша кои ги продаваше во неговата продавница.*

Во примерокот на примерите од литературните дела соодносот меѓу речениците со *кој* и *што* варира од стилот на авторот и тематиката на

⁹⁷ Примерите се ексцерпирани од написите во *Уштински весник* и *Кашитал* и во неколку новински агенции (*Дојче веле*, *Радио Слободна Европа* и др.).

делото. Кај помладите автори квантитативната анализа на РР не укажува на ширењето на *кој*, па дури се забележува дијаметрално спротивна дистрибуција на стратегиите. Ако кај Г. Смилевски, речиси, и не се среќаваат релативни реченици со *што*, кај Р. Бужаровска тие преовладуваат со бројка од 180 примери наспроти десетина со *кој*. Претпоставуваме дека разликата се должи на темата што се обработува во книгите: историска и „посериозна“ во романот на Смилевски и секојдневна, субјективна „од прво лице“ во расказите на Бужаровска. Сепак, овие бројки се само индикации за современите тенденции во изборот на стратегиите за релативизација. За да се добијат валидни резултати за основните развојни тенденции на релативните стратегии во овој жанр треба да се испитаат поголем број литературни дела.

6. Заклучок

Анализата покажа дека во стандардниот македонски јазик постојат четири структурни типови релативни реченици (субјектни, објектни, присвојни и предлошки) кои се реализираат преку неколку стратегии за релативизација. Изборот меѓу нив зависи од заемодејството на семантичко-синтаксички и стилски фактори. Наследената словенска менлива стратегија покажува тенденција да се шири на сметка на неменливата, посебно во новинарскиот стил. Во прозата на помладите автори ширењето на *кој* е обусловено од стилот.

Проширувањето на *кој* во функционалната зона на *што* во современиот јазик одразува еден дивергентен процес што отстапува од заедничкиот балкански модел. Можеме само да претпоставуваме кои се причините за поголемата популарност на *кој* на сметка на *што*, посебно во субјектните реченици. Веројатно, тоа се должи на тенденција за функционално разграничување на двата релативни оператора. Разграничувањето се спроведува на две нивоа: (а) на ниво на реченична модификација, на кое веќе е прифатено формалното разграничување меѓу нерестриктивна (со *кој*) и рестриктивна (со *кој*, *којшто* и *што*) модификација, и (б) на ниво на рестриктивна модификација, каде *што* се стреми да се употребува во објектни релативни реченици, бидејќи како субординатор посилено ја интегрира објектната реченица во модификуваната именска синтагма, а со тоа и во главната реченица.

Литература

- Бужаровска Елени 2008: „За прономинални релативни реченици“. *Зборник трудови од V Македонска-северноамериканска конференција за македонистика*, Охрид, 11–13 август 2006. Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Скопје, 47–60.
- Конески Блаже 1967: „За употребата на релативните заменки“. *Избрани дела*

- на Бл. Конески, т. 5. Култура, Скопје, 40–54.
- Конески Блаже 1987: *Грамајшка на македонскиот јазик*. Култура, Скопје.
- Корубин Благоја 1990: *На македонско грамајшчки теми*. Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје.
- Минова-Гуркова Лилјана 1997: *Сврзувачки средства во македонскиот јазик*. Детска радост, Скопје.
- Минова-Гуркова Лилјана 1994: *Синтакса на македонскиот стандарден јазик*. Радинг, Скопје.
- Тополињска Зузана 1995: *Македонските дијалекти во Егејска Македонија*. Синтакса. Том I, МАНУ, Скопје.
- Тополињска Зузана 1997: *Македонските дијалекти во Егејска Македонија*. Синтакса. Том II, МАНУ, Скопје.
- Тополињска Зузана 1996: *Студии од македонско-бугарска јазична конфронтација*. МАНУ, Скопје.

- Bužarovska Eleni 2009: “Relative Clauses in Standard Macedonian and Standard Bulgarian”. *Investigations in the Bulgarian and Macedonian Nominal Expressions*. M. Dimitrova-Vulchanova & O. Mišeska Tomić (eds.). Tapir Academic Press, Trondheim, 230–260.
- Browne Wayles 1986: *Relative Clauses in Serbo-Croatian; New Studies 4*. Zagreb.
- Comrie Bernard 1989: *Language Universals and Linguistic Typology*. UCP, Chicago.
- Givón Talmy 1990: *Syntax. Functional-Typological Introduction*. Benjamins, Amsterdam.
- Joseph Brian D. 1982: “Relativisation in Modern Greek. Another look at the accessibility hierarchy constraints”. *Lingua* 60, 1–24.
- Keenan Edward, Bernard Comrie 1977: “Noun Phrase accessibility and universal grammar”. *Linguistic Inquiry* 8/1, 63–99.
- Topolińska Zuzanna 1997: “Relativisation – a strategy for noun phrase complementation.” *Balkanistica* 10, 381–393.
- Topolińska Zuzanna 2001: “Zdanie względne – forma czy funkcja?” *Prace filologiczne*, vol. 46. Warszawa, 597–604.

Summary

The paper examines the distribution of relativization strategies in standard Macedonian, linking it to the typological principle of the relativization hierarchy. The focus is placed on the use of declinable vs. indeclinable models of relative clause linkage in two types of discourse (journalistic and literary prose), as well as on the factors influencing the choice of strategy. Based on the analysis of collected examples of restrictive relative clauses in the time span of 10 years, the author concludes that the declinable strategy is

on the rise in journalistic discourse, especially in subject relative clauses. Although the expansion of the declinable strategy is noted in the language of literary prose, it seems that stylistic factors override this tendency in this genre.

811.163.3'367:625

Прегледен труд

Димка Митева⁹⁸

НЕКОИ ОПСЕРВАЦИИ ВО ВРСКА СО РАЗВОЈОТ НА ГЛАГОЛСКАТА ФОРМА СО ИМА / НЕМА ВО МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК

Апстракт: Во оваа статија се проследува употребата на конструкциите со *има* / *нема* во македонскиот јазик (во јазикот на македонската народна поезија и проза, во уметничката литература итн.). Иако многу обични во западното македонско наречје, тие во современиот јазик се среќаваат во поограничена употреба, додека во јазикот на македонската народна поезија само одделни од нив (првенствено *имам дојдено*) се посведочени во мал број примери.

Клучни зборови: македонски јазик, конструкции со *има* / *нема*.

Во македонскиот современ јазик конструкциите со *има* / *нема*, како глаголски форми, ни се претставуваат во „цела една паралелна конјугација“, т.е. со сите сложени форми, како што истакнува Блаже Конески (1981: 502) во својата Граматика¹. Тоа се: *имам земено, имав земено, беше сум имал земено, ќе имам земено, ќе имав земено, ќе сум имал земено, би (сум) имал земено*.

Иако многу обични во западното македонско наречје, тие во современиот јазик, констатира Блаже Конески (1981a: 200), се среќаваат во поограничена употреба, додека во јазикот на македонската народна поезија само одделни од нив (првенствено *имам дојдено*) се посведочени во многу мал број примери. Таа е во неа понова² и немала време да стане стандарден облик во неа.

Тодор Димитровски (1978: 27–32)³, тргнувајќи од материјалот со кој располагала Картотеката на македонската народна поезија при Институтот за македонски јазик „Крсте Мисирков“, го потврдува становиштето на Конески и дава тринаесет (односно 15) различни примери во кои таа форма е употребена. Тие, главно, се наоѓаат во песни од понов датум и од оние краишта каде што таа форма е сосем обична (западните и југозападните говори). Димитровски доаѓа до заклучок дека понекаде употребата на перфектот, којшто во македонскиот јазик често се сфаќа како прекажаност, се заменува од народниот пеец со формата со *има*. Така, со тоа повеќе ја истакнува извршеноста на глаголското дејство. Формите со *има* проникнуваат со такви

⁹⁸ Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“ – Скопје, н. сов. во пензија, dimka_miteva@yahoo.com

стихови во народната поезија „во кои се предава дијалог, што е и разбирливо со оглед на карактерот на секидневната реч ... Надвор од стиховите во кои се предава разговор, т.е. во експозицијата на епските песни, во „авторската реч“ конструкцијата *имам гледано* не се среќава: таму суверено владеат аористот, имперфектот и перфектот“ (Димитровски 1978: 31–32).

Заклучокот на Димитровски (1978: 32) е дека „појавата на глаголските конструкции *имам гледано*⁹⁹ во македонските народни песни на местото каде што јазикот на народната поезија редовно, како традиционално јазично средство за искажување минати нефиксирани (неопределени) дејства (уште од времето „кога категоријата на прекажаноста уште не била изградена во нашиот јазик“) го користи перфектот, е несомнен знак за едно бавно (но колку се оди од постари кон понови записи на народни песни сè повидиливо) нејзино навлегување во репертоарот на изразните средства на народната поезија“. Тоа е резултат на сè поголемото навлегување на „секидневната реч“ во народната поезија¹⁰⁰, „особено во случаи кога нејзината предност над перфектот е очевидна“.

И покрај тоа што е во резултативноста на значењето посилен, поизразит од обичниот перфект (*дошол, одел, гледал, слушал*), „посесивниот“ перфект (или формата со *има / нема: има (нема) дојдено, одено, гледано, слушано*), не се користи во јазикот на современата уметничка поезија. Ќе посочиме само еден пример од знаменитото дело „Горски венец“: Тој не беше право ни израснат, – / а пак секој Црногорец речи, / тој го беше со машкост надминал; / седумнајсет или осумнајсет / турски глави *имаше земено*. (Њег. / Кон., стр. 85). Причината за тоа лежи во „многусложноста на овие конструкции, што претставува тешкотија за нивното вклучување во метричките шеми еднаш усвоени и кои тешко се трансформираат“. Многу е важен и „моментот на афирмирањето“ на овие форми „во секидневниот јазик во различните жанрови ... развиени под воздејство на балканската јазична средина, немале така да речеме доволно време да ја опфатат ни целата наша јазична средина, а уште помалку да се проникнат во поетските текстови предадени по традиција“. (Конески 1971: 24).

⁹⁹ За конструкциите од типот *имам дојдено* пишувале, меѓу другите, и В. Koneski, В. Vidoeski, О. Jašar-Nasteva, (1966: 6, 8), Horace G. Lunt (1952: 99–100), Збигњев Големб (1983: 1–11), Анђеј Корончевски (1983: 100–104), Влоѓимјеж Пјанка (1983: 60–85); Зузана Тополињска (1983: 25–31), Радмила Угринова-Скаловска (1983: 105–109), Рина Усикова (1983: 34–42) и др.

¹⁰⁰ Во јазикот на македонската народна проза сосем природно формата од типот *имам дојдено* е далеку повеќе застапена затоа што се работи за раскажувачки јазик. Еве неколку од нив: ... си имале (младоженците) дадено клетва да си помагаат и да се чуваат еден со другји (СбНУ V, стр. 144); ... царо ни имаше направено е(д)на такваја гозба ... (МПр. X, 1–2, стр. 150); Толку имам разбрано јас. (МПр. I, 3, стр. 106); Ти имаш опрано чоек и го имаш закопано во буништето. (МЈ VIII, 2, стр. 199); Царот му дават наредба да нает детето е(д)на кошница тазе грозје покриена со зелени лисје аку не го сторет теа за еден месец, му имат речено – ќе те беса. (МЈ X, кн. 1–2, стр. 147); Таа година имале главено еден стар овчар. (МПр. I, 5–6, стр. 154) и мн. др.

Кон примерите што ги споменува Тодор Димитровски би можеле да додадеме уште еден: Месечино, Мораво, не заоди с вечерум, / не заоди с вечерум, коњчето ми е в ливада, / коњчето ми е в ливада, вода не е појано, / вода не е појано, зоба не е зобано, / зоба не е зобано, трева *немам набрано*, / не заоди с вечерум, лудото не е вратено (Иљ. 18).

Некои примери можат, пак, да заведат зашто се слични по облик (како формите со *има* / *нема*), но различни по значење. Такви се, на пример, случаите во следните песни: Откак ја зе' Јана, бела Јана, / ми зафати да ми врне / све град и слана, / сичко шчо имаше посеено, / всичко се ослани, попари, / све шчо *имало изникнаѝо*. (Драг. 94); У башчата *има* / *љуљка врзано*, / на љуљката се љуље / бела Марија (МПр. III, 4: 98); На левче *има* / *ѝисмо ѝишиано*, / писмото пеје: / „Смрт или слобода“! (МПр. III, 4: 101); Стојане, млади Стојане, / профалил ми се, профалил: / *си имал коњче ранеѝо*, / коњче ти вреди два града, / два града како Едрене (Црн. 251); Вчасот стана млада Јанкулица / брза коња не појде да видит, / тук се качи на диван високи, / се распули млада Јанкулица, / се распули по гора зелена, / да не видит аскер опколено, / *виде немаѝ аскер оѝколено* (Мил. 131).

Во примерите: *има љуљка врзано*, *има ѝисмо најишиано* и *немаѝ аскер оѝколено* – не се работи за глаголските форми со *има* / *нема*, бидејќи глаголот овдека си го чува значењето на постоење, суштествување, егзистирање, не е десемантизиран. Тој е употребен безлично и имаме случајно поклопување со соодветната форма со *има* / *нема*. Сличен е случајот во примерот *имал коњче ранеѝо*. И тука глаголот *има* не е десемантизиран, ами е употребен со неговото значење на посесивност: *ѝој имал коњче, кое било ранеѝо* (а не: *ѝој ранел, беше ранел коњче*). Првите три облици се рамнозначни на *љуљка врзана*, *ѝисмо ѝишиано*, *аскер оѝколен*. Согласувањето на именките од машки и женски род се предикатски, па и други зборови во среден род е честа карактеристична појава во македонската народна поезија, како што истакнува Конески (1971: 46). Сп.: „Море коњу, да би ми пукнало! / зашчо пишчиш в долга коњушница? / Али вода с стребен леен не си *наѝоено*, / али зопца, бела пченица, не си *назобано*?“ (362, Прилеп).

Во ред песни „при конкретна појава да биде важен факторот на размерот“, но – според него - основано е чувството „на галовно обраќање“ и тоа ја „дало побудата“ за употребата на средниот род Конески (1971: 46). Понатаму Конески (1971: 47) ги анализира „психолошките мотиви што довеле до една ваква употреба“¹⁰¹.

Што се однесува до генезата на конструкцијата *има дојдено*, безличната употреба на глаголот *има* / *нема* (во значење на постоење, суштествување,

¹⁰¹ Природно е понатаму дека употребата на оваа особеност „не се задржала само во рамките во кои можела да се јави првобитно, ами почнала да се пренесува и во контексти, каде што не е веќе мотивирана“. Со други зборови каде што веќе станува манир. Тоа се гледа очевидно од примерот што го посочува Конески споменувајќи ја негативната личност како црна Арапина: Сите моми *изредило*, *Изредило ѝо.љубило*; Ред му *дошло* Ангелина (III. 392, Штип).

егзистирање) во конструкциите со глаголската придавка тешко би можела да доведе до неа. Затоа случаите како:; *кај ичо има рисјанин закопан; да не има жива душа ненајдена* (Димитровски 1978: 30–31) *во тој гроб имало некој дервиш закопан* не можат да се сметаат за „преодни кон создавањето на конструкции со *има / нема* и несогласувана партиципна форма во среден род“ (Конески 1981a :201).

Подруг е случајот со ваквите конструкции во кои глаголот *има* е лична форма. Примери: *Имав една стомна дујена, дупена, отсекаде ...* (СБНУ XXXVI, 191); *Отиде (кума лиса) од подалеку да разгледа вамо-тамо да не нешто го има скриен човекот ...* (М. Цепенков, Сказни и сторенија, 1954: 208); *Жената има поштурени каделки од косата врз челото и веѓите. (П. Ширилов, Плачат оние планини за мене, 1965: 25); ... сите од Пламенковци имаат изменети гласови ...* (М. Фотев. Селани и војници, 1969: 462); *Тие (вљубените девојки) имаат очи зголемени ...* (Бл. Конески, Везилка, 1971: 62) и сл. Нив, со право, ги земаме како преодни кон споменатата форма. Тие навистина би можеле да се сметаат како преодни кон таа форма зашто предикатот е редовно преоден глагол во личен глаголски облик, а освен тоа и предметот е тука. Така Конески (1981: 506) истакнува дека конструкциите со *има*-несогласувана придавка во среден род „се развиле од споеви во кои првобитно глаголската придавка си ги чувала своите граматички особености, согласувајќи се по род и број со именката на која се однесува.“.

Во продолжение ќе анализираме уште еден пример: *Целата Долна Долина имаше измешана крв*, најмногу со крвта на жените од селата зад границата. (М. Фотев, Потомците на Кат. 1966: 285).

Изразот *имаше измешана крв* може да се трансформира вака:

(1.) Имаше	//	измешана крв.
↑		↑
Посесивно		каква ?
(2.) Имаше измешано	//	крв
↗ ↘		
форма = (ја) измешала	//	крв(та)

Глаголската придавка во првиот случај ја сфаќаме како обична придавка и таа има чисто придавска употреба, која е сврзана со именката (*крв*) а не со глаголот. (Таков е примерот: *Ние имаме веќе создаден ѝоејски јазик ...* (Конески 1952: 7). Меѓутоа, јасно е дека почестата употреба на вакви состави, при недовршена подбуда, ќе доведе со текот на времето до поголемо приближување на придавката до глаголот. Тоа се веќе преодни случаи, а понатаму глаголот *има* постепено ќе го губи своето значење на посесивност. Така е веќе во случајот (2). Глаголската придавка не се согласува со именката (со предметот).

Ирена Грицкат (1961: 67–81), којашто на развојот на значењата на глаголот *има*, му посветува посебна статија, покажува на примери како дошло до оваа конструкција и во македонскиот јазик. Во состави како *имам приготвено лаѓа* (*navam paratam habeo*) и сл., кои се многу стари, значењето на глаголот *има* како посесија е веќе разгрането: од посесивност оди кон пошироко интересирање, зашто „дури ни во моментот на конструирањето на такви реченици“ „имам приготвено лаѓа“ „не значело дека приготвената лаѓа е сопственост на зборувачот: приготвената лаѓа или „приготвеноста на лаѓата“, била само предмет на интересот на зборувачот“¹⁰².

Токму од таквите состави каде што глаголот по правило е транзитивен (при кој, јасно, можел објектот и да не се спомене) дошло до создавање на посесивниот тип перфект (конструкцијата со *има / нема*). „Процесот – според Грицкат (1961: 71) – течел приближно вака: 1. *navam paratam habeo* – имам (во проширено значење) приготвено лаѓа; 2. *navam paratam habeo* – сум подготвил лаѓа; 3. *factum habeo* – сум направил (преоден глагол, но во конструкција може да се употребува и без објект); *dormitum habeo* – сум спиеал (неопределен глагол).“ (Затоа, кога се формализирала конструкцијата *има* + глаголска придавка во среден род веќе се можни и вакви состави со неопределени и безлични глаголи).

Овие можности за поминување на глаголската конструкција со согласувана придавка во глаголска форма послужиле секако како услов за реализација на балканистичкото влијание.

Литература

Голомб Збигњев 1983: „Конструкциите со „има“ и глаголска придавка во македонскиот и во влашкиот јазик“, *II научна дискусија на Меѓународниот семинар за македонски јазик, литература и култура*, Скопје, 1–11.

Димитровски Тодор 1978: „Глаголски конструкции со *има* во јазикот на македонската народна поезија“. *Литературен збор* год. XXV, кн. 2, Скопје, 27–32.

Конески Блаже 1952: *За македонскиот литературен јазик*, Скопје.

Конески Блаже 1971: *Јазикот на македонската народна поезија*. МАНУ, Скопје.

Конески Блаже 1981: *Грамматика на македонскиот литературен јазик*. Дел II. За формите и нивната употреба. Избрани дела во седум книги. кн. 6,

¹⁰²Таа, повикувајќи се на советскиот лингвист Ј. Маслов (К вопросу о происхождении possessивного перфекта. Ученые записки, сер. филол. наук, вып. 14. Ленинград 1949, 76–104), приведува дека и во руските говори постои посесивен перфект. Меѓутоа, „посесивната идеја што лежи во основата на ваквиот исказ“ мора да се сфати значително пошироко, можеби како извесна заинтересираност на лицето за дејството и неговите резултати, како постоење на дејството во сферата на субјектот, најпосле како момент на емоционален однос кон она што се соопштува, слично на она што се изразува со т. н. „*dativus ethicus*“.

- Култура, Македонска книга, Мисла, Наша книга. Скопје.
- Конески Блаже 1981а: *Историјата на македонскиот јазик*. Избрани дела во седум книги. Кн. 7. Култура, Македонска книга, Мисла, Наша книга, Скопје.
- Корончевски Анджеј 1983: „Македонската конструкција *имам* + *participium praeteriti* како балканизам“, *II научна дискусија на Меѓународниот семинар за македонски јазик, литература и култура*, Скопје, 100–104.
- Влоѓимјеж Пјанка 1983: „Функциите и значењата на глаголите *е* и *има* во синтаксичките и глаголските перифрастички конструкции во македонскиот јазик (врз анализа на текстот од М. Цепенков „Преданија“)“, *II научна дискусија на Меѓународниот семинар за македонски јазик, литература и култура*, Скопје, 60–85.
- Тополињска Зузана 1983: За двојното потекло на конструкциите со *има* во македонскиот литературен јазик, *II научна дискусија на Меѓународниот семинар за македонски јазик, литература и култура*, Скопје, 25–31.
- Угринова-Скаловска Радмила 1983: За граматичките функции на глаголот *имѝти*, *II научна дискусија на Меѓународниот семинар за македонски јазик, литература и култура*, Скопје, 105–109.
- Ускова Рина 1983: Местото на формите со помошен глагол „*има*“ и глаголската придавка во среден род *-но / -шо* во македонскиот глаголски систем, *II научна дискусија на Меѓународниот семинар за македонски јазик, литература и култура*, Скопје, 34–42.
- Grickat Irena. 1961: „Razvoj značenja glagola imati“. *Radovi – XVIII*, knj. 6, Sarajevo, 67–81
- Koneski Blaže, Vidoeski Božidar, Jašar-Nasteva Olivera 1966: „Distribution des Balkanismes en Macedonien“. *Publie a l’occasion du I-er Congres International des etudes Balkaniques et Sud-est Europeennes a Sofia*. Seminare de langue Macedonienne. Faculte des lettres de l’Univesite de Skopje.
- Lunt G. Horace 1952: *Grammar of the Macedonian literary language*. Државно книгоиздателство на НР Македонија, Скопје.

Скратеници

- Драг. – *Македонско-славјанскиј сборникъ съ приложениемъ словаря*. Составилъ П. Драгановъ. Выпуск I, том XXII, С.-Петербургъ 1894.
- Иљ. – *Македонски народни ѝесни*, собрани на фестивалите во Битола и Штип на 11 октомври 1947. Ред.: Васил Иљоски. Државно книгоиздателство на Народна република Македонија, Скопје 1948.
- Кон – Блаже Конески, *Јазикот на македонската народна ѝеозија*. Македонска академија на науките и уметностите. Скопје 1971.
- Мил. – Миладиновци, *Зборник* (1861–1961). „Кочо Рацин“, Скопје 1962.

МЈ – *Македонски јазик* – списание на Институтот за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје.

М. Фот. – Фотев М. *Поџомциџие на Каџи*, Скопје 1966.

Њег. / Кон. – Петровиќ Његош Петар, *Горски венец*. Препев: Конески Блаже. Мисла, Култура, Македонска книга, Скопје 1988.

МПр. – *Македонски џреџлед*. Списание за наука, литература и културен живот. Издава: Македонскиот научен институт. Софија.

Црн. – *Македонски народни песни*. Текст и мелодии записал Коста Църнушанов. Българска академия на науките, Етнографски институт с музей, Софија 1956.

Summary

This paper analyses the *има / нема* constructions in the Macedonian language (in the language of the Macedonian folk poetry and prose, in the literary art etc.). Although they are pretty regular in the western Macedonian dialects, in the contemporary language their usage is more restricted, whereas the language of the Macedonian folk poetry uses just some of them (mainly *имам дојдено*) registered in several examples.

811.163.3'26

Изворен научен труд

Свето Тоевски¹⁰³

ЗА ЈАЗИЧНИОТ ПУРИЗАМ ВО МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК

Апстракт: Зборовите од англискиот јазик започнаа да се заемаат во стандардниот македонски јазик веќе и според навика за тоа. Потребно е да се развијат лингвистички механизми за заштита на јазикот особено од англицизмите, бидејќи нивното стихијно навлегување ја загрозува лексиката, а негативно влијаат и на ниво на синтаксата. Во овој труд се залагаме за активна јазична политика со карактеристики на оптимален пуризам и за конституирање „Национален совет за заштита, претставување и развој на македонскиот јазик во земјата и странство“, како врвна лингвистичка институција со директно раководење од претседателот на Владата, според примерот на „Conseil supérieur de la langue française“ на Франција. Македонија треба во исто време да остане отворена за англискиот јазик, но и „засидана“ во одбраната на своето лексичко богатство и на својот стандарден јазик.

Клучни зборови: англицизми, заемање, лексика, македонски стандарден јазик, оптимален пуризам, активна јазична политика

Јазичниот пуризам во историјата на македонскиот јазик

Јазичниот пуризам со помал или поголем интензитет бил присутен уште во дамаскините од XV век. Заложби за јазично чистотништво, односно, за потпирање на јазикот врз народна основа, заради поширока разбирливост, има најмногу во творештвото на: Ѓорѓија Пулевски, Григор Прличев, Крсте Мисирков и Блаже Конески. Говорејќи за континуитетот на турското влијание врз македонскиот лексички систем, Лилјана Макаријоска (2009: 199) ги бележи настојувањата за „прочистување“, на народниот јазик од турските лексеми – заемки. Таа го означува тоа како „свесен напор за пронаоѓање словенски синоними, кои би одговарале на одделни зборови“: „Објаснувањето на заемките би можело да се поврзе со специфичноста на содржината и недостигот од адекватни термини во народниот јазик. Од друга страна може да се сфати како свесен стилистички пристап, стремеж за варирање, за изнаоѓање словенски синоними што би одговарале на одделни заемки. Сето тоа е во прилог на збогатувањето на јазикот со нови изразни средства од народниот јазик и будењето на свеста дека треба да се пишува на јазик, разбирлив за народот“.

¹⁰³Филолошки факултет на Државниот универзитет во Тетово, svetoevski@yahoo.com

Во историјата на јазичното „чистотништво“ во македонскиот јазик посебно место зазема самоукиот, но надарен македонски јазичар – лексикограф и граматичар Ѓорѓија Пулевски. Еве мал извадок од она што го напишал во својот „Тријазичник“ (1875: 123):

Реченица, се, велѝд,
таја наука, која, кажу-
вад за разговори, како
се сложувајед и ставу-
вајед еден со други раз-
говор пак од ѝвх пра-
ва и чиста, реч да из-
лезед и да се разбирад
што некои за нешто ка-
жувад или зборувад.

Мотивирана од тој стремеж на Пулевски „како да излезе права и чиста реч и да се разбира што некои за нешто кажуваат, или зборуваат“, Виолета Николовска (2009: 9–10) истакнува: „Работејќи на лексиката во ’Четиријазичникот’ на Пулевски, особен впечаток ни остави неговата грижа за чистотата на јазикот. Во македонската јазична паралела сретнавме веќе подзаборавени македонски (словенски) лексеми, кои стојат покрај соодветни туѓи лексеми (најчесто турцизми) што ги среќаваме и денес во македонскиот јазик, особено во неговиот разговорен стил: *ѝпросѝрка* (за *душек*), *шареница* (за *килим*), *ѝрница*, *ѝодзлавница* (за *јасѝук*)...“

Стремежите за лексичко прочистување на македонскиот народен јазик од турцизмите преку нивна замена со словенски зборови биле нагласени и кај Григор Прличев: „Споредувајќи го говорот на Прличев, одржан на годишниот акт на училиштето во Охрид во јуни 1866 год. со верзијата објавена само по два месеца во цариградскиот весник ’Време’, Конески (1966: 206–216) го објавува Прличевото настојување за реславизација на нашиот писмен јазик во минатиот век, особено впечатливо на лексички план во печатената верзија. ... Секако, поголем број турцизми од ракописниот текст се заменети во печатениот текст: **иктиза** со *нужда*, **кабает** со *вина*, **колај** со *лесно*, **милет** со *народ*, **нишани** со *знакове*, **саде** со *само*...“ (сп. Макаријоска 2009: 199).

Принципите за заштита на македонскиот јазик од странските влијанија, веројатно најдобро за тоа време ги има формулирано Крсте Мисирков (1946: 115–116) во својата книга „За македонските работи“. Тој јасно укажува какви можат да бидат последиците од промените во македонскиот јазик: „... ако једен народ изменуат својот јазик ... под силно чуждо влијајн’е, сам без саазнајн’е однесуајќи се кон таја измена, то он се откажуат од сам себе ...“

При кодификацијата на македонскиот јазик во 1945 година втората Комисија за азбука и правопис, меѓу другите принципи за нормирање на македонскиот литературен јазик, формулирала и еден принцип, со кој била блиска до ставовите на Конески (1982) којшто укажува: „Во македонскиот литературен јазик треба до најголем степен да се изрази неговата народна основа. Речникот на литературниот јазик да се обогатува со зборови од сите наши дијалекти, да се изградуваат нови зборови со живи наставки, и само колку што е потребно да се усвојуваат и туѓи заемки“.

Концептите на јазичниот пуризам во теоријата и практиката

Во лингвистиката постојат повеќе различни дефиниции за тоа што е „лингвистички пуризам“ или „јазично чистотништво“, но, ние ќе приведеме само неколку порепрезентативни и посеопфатни погледи на овој феномен во теоријата и практиката на јазиците. Ендре Брунстад (2010: 1) е категоричен дека терминот „пуризам“ е „ментален конструкт“, но, сепак, истакнува: „Од лингвистички аспект, не постои ’чист’ јазик. Во сите јазици, дури и во исландскиот, се присутни различни видови заемки. Уште повеќе, многу јазици се креирани врз основа на јазичниот контакт и мешањето на јазиците. Поимот за ’чист’ наспрема ’нечист’, каков што го наоѓаме во лингвистичкиот пуризам, се однесува на еден ментален конструкт. Со постигнување специјален статус во општеството овој ментален конструкт може да биде оперативен како норма, или барем да игра улога во формирањето на нормата“.

Дејвид Кристал (2008: 397) изнесува своја дефиниција за јазичниот пуризам: „Тоа е термин што го користат пејоративно лингвистите, за да се окарактеризира школата на мислење, според која на јазикот му е потребна заштита од надворешните процеси, кои можат да се инфилтрираат во него, кои ја проткајуваат и менуваат јазичната структура. На пример, влијанијата што ги вршат другите дијалекти и јазици и варијациите што ги вовел колоквијалниот говор. Пуристичката загриженост на лингвистите е надмината со оглед на неизбежноста на промената на јазикот, како рефлекс на општествено-културниот и психолошкиот развој“.

Многумина лингвисти се согласни дека следнава дефиниција на Џорџ Томас (1991: 12) е засега најдобрата и најсеопфатна дефиниција на лингвистичкиот пуризам: „Пуризмот е манифестација, или желба, на дел од говорната заедница (или на некој нејзин дел), за да се заштити јазикот, или тој да се ослободи од наводни странски елементи, или од други елементи, кои се сметаат како непожелни (вклучувајќи ги и оние што произлегуваат од дијалектите, социолектите и стиловите на тој ист јазик). Тоа може да биде насочено кон сите нивоа на јазикот, но најпрвин кон лексиката. Пред сè, пуризмот е аспект на кодификацијата, култивацијата и планирањето на стандардните јазици“.

Токму на овој аспект на поврзаноста меѓу јазичниот пуризам и јазичното планирање се надоврзува Ендре Брунстад (2010: 1): „Лингвистичкиот пуризам имал значително влијание врз развојот на европските стандардни јазици ... Исто така, и надвор од Европа влијанието на пуризмот е очигледно ... тој функционираше како идеологија за отстранување на несаканите елементи во јазикот и за заживување на домашните елементи. На овој начин пуризмот обезбеди основа за дефинирање на границите на јазикот и на нормите на јазикот, особено на стандардните јазици ... Ние го ставаме фокусот врз улогата која ја има пуризмот во концептуализацијата на стандардните јазици воопшто. ... Во стандардните дефиниции лингвистичкиот пуризам се третира како идеологија на јазично планирање, која вклучува отпор кон странските елементи“.

Пуристичките тенденции виреат со различен интензитет во голем број европски јазици: францускиот, германскиот, норвешкиот, ирскиот, исландскиот, албанскиот, данскиот ... Според Ана Лазарова-Никовска и Љубица Кардалеска (2010: 2), во европските земји постојат ригидност, умереност, или индиферентност, а во Македонија разновидни струења: „Како пример на ригиден однос кон пуризмот се посочува Франција, во која е формиран Комитет за францускиот јазик, заради чување на францускиот од прородот на англизмите ... Како пример за другата крајност (речиси индиферентност) се посочува најчесто португалскиот јазик каде отсуствува отпорот кон заемките особено кон оние со англиско потекло. Некаде меѓу овие две крајности се шведските лингвисти, кои не се противат на заемките, ако се адаптираат во морфолошка и фонолошка смисла на шведскиот јазичен систем.“

Да преминеме сега на македонскиот современ јазик. Благоја Корубин (1980: 53–54) има кажано дека јазичниот пуризам е „донекде прегазен од времето“: „Таа судбина ја доживеа и ја доживува, затоа што неговите тенденции не се во согласност со објективните тенденции на општествениот развој. Тој развој оди кон сè поголемо поврзување на народите во секој поглед: економски, културен, политички итн. – следствено, и јазичен. Во такви услови нужно се зголемуваат и меѓујазичните контакти, при што меѓујазичните влијанија се пројавуваат со сè поголема сила, стануваат објективна законитост на развојот на јазиците воопшто. Се разбира, при тие јазични контакти и влијанија поголема и поактивна улога ќе имаат јазиците на поголемите и поразвиени народи“.

Трајко Стаматоски (2000: 14–15) смета дека „македонскиот јазик никогаш немал пуристички однос кон интернационалната лексика“, но и дека „тој не бил и не може да биде отворен за сè она што ни доаѓа од оваа страна“. Тој експлицира што се случува во македонскиот јазик: „Застрашувачки пробив на зборови од англосаксонското јазично подрачје. Не се води воопшто сметка дека одделни вакви лексеми не се разбирливи, дури и од контекстот,

за оние што не го познаваат овој јазик. ... Убаво би било кога уште пред пуштањето на некој англицизам би се направил обид за негова замена со наш збор – соодветник, додека тој збор сè уште не фатил подлабоки корени. ... во посегањето по ваквата лексика треба да има мера. Ако се загуби таа мера, постепено ќе влегуваме во глобалната јазична зависност; притисокот на посебата култура ќе го засегне бездруго и јазичниот интегритет“.

Виолета Чепујноска (2004: 8–9) укажува со пример како може да се изгуби мерата, за која предупредува Стаматоски: „ ... англискиот јазик не е виновен што ние го воведуваме во македонскиот јазик на наш начин ... што ... никој не може да разбере ... Еве каков говор мене ми пречи: *’Горане, ѝе молам, најправи ми линк со Иџор; сакам да најправам диал со неџо за еден бизнис од имѝлементѝацијаѝа на ѝроекѝоѝи ’Енвиронментѝ во здравѝвена орџанизација’.* *Тарџеѝиѝе на ѝроекѝоѝи се јасно дефинирани и е обезбеден неѝворкоѝи на информаѝии. Во ѝимоѝи има консензус за круѝијалниѝе ѝѝочки на имѝлементѝација...*’ ... целта е да се предочи колку се штетни *’македонизирани англиски зборови’* ...а си имаме изворен, многу јасен и разбирлив речник“.

Лилјана Минова-Ѓуркова (2001: 9–10) се надоврзува кон мислењето на Стаматоски, задржувајќи се на последиците од „антипуристичкиот став“ во македонскиот јазик: „Втората поставка при кодификацијата на македонскиот стандарден јазик, која што се одрази во голема мера врз зборовниот состав, но не и само врз него, е определбата против бесмислениот пуризам. ... Антипуристичкиот став доведе до висок процент на заемки од различен произлез, а пред сè од интернационалната лексика. Во глаголскиот систем ова дојде до израз најмногу со големата продуктивност на суфиксот -ира/-изира, кој се јавува со различни корени“.

Лазарова-Никовска и Кардалеска (2010: 2) во своето истражување, спроведено врз основа на анкета со студенти од ФОН универзитетот во Скопје, аргументираат дека во последниве години во Македонија опстојуваат ставови и трендови во јазичната практика „за“ и „против“ чистотништвото: ... „гледаме и слушаеме тенденции кон јазична глобализација преку зачестено присуство на зборови од туѓо потекло, особено од англискиот јазик, во средствата за масовно информирање и во разни сфери од општественото живеење, воопшто ... сведоци сме и на обиди за пуристички настојувања, кои најдобро се манифестираа во јавноста преку организација на трибини на тема *Македонскиот јазик во политичката комуникација, Македонскиот јазик во глобалниот свет*, кампањата на тема *Употреба на кирилицата*, донесувањето *Закон за употреба на македонскиот јазик...*“

Во македонската лексикологија сè повеќе се затврдува ставот дека на македонскиот јазик му се случува вистинска англоамериканска „лексичка инвазија“. Снежана Велковска (2011: 11–12) вели дека истражувањето на „Речникот на македонскиот јазик“ покажало оти во него има 13 %

интернационална лексика, или околу 8.800 интернационализми со нивните деривати. Но, констатирајќи и дека „се засилува влијанието на англискиот јазик особено во некои сфери како резултат на глобализацијата“, Велковска истовремено дополнува: „Бројот на интернационалната лексика е многу поголем во однос на периодот на објавувањето на РМЈ. К. Конески (1998) бележи поголем број интернационализми што не се регистрирани во РМЈ. Во најголем број се именки, а многу малку придавки и глаголи“.

Кои фактори влијаат голем број јазици да заемаат англицизми?

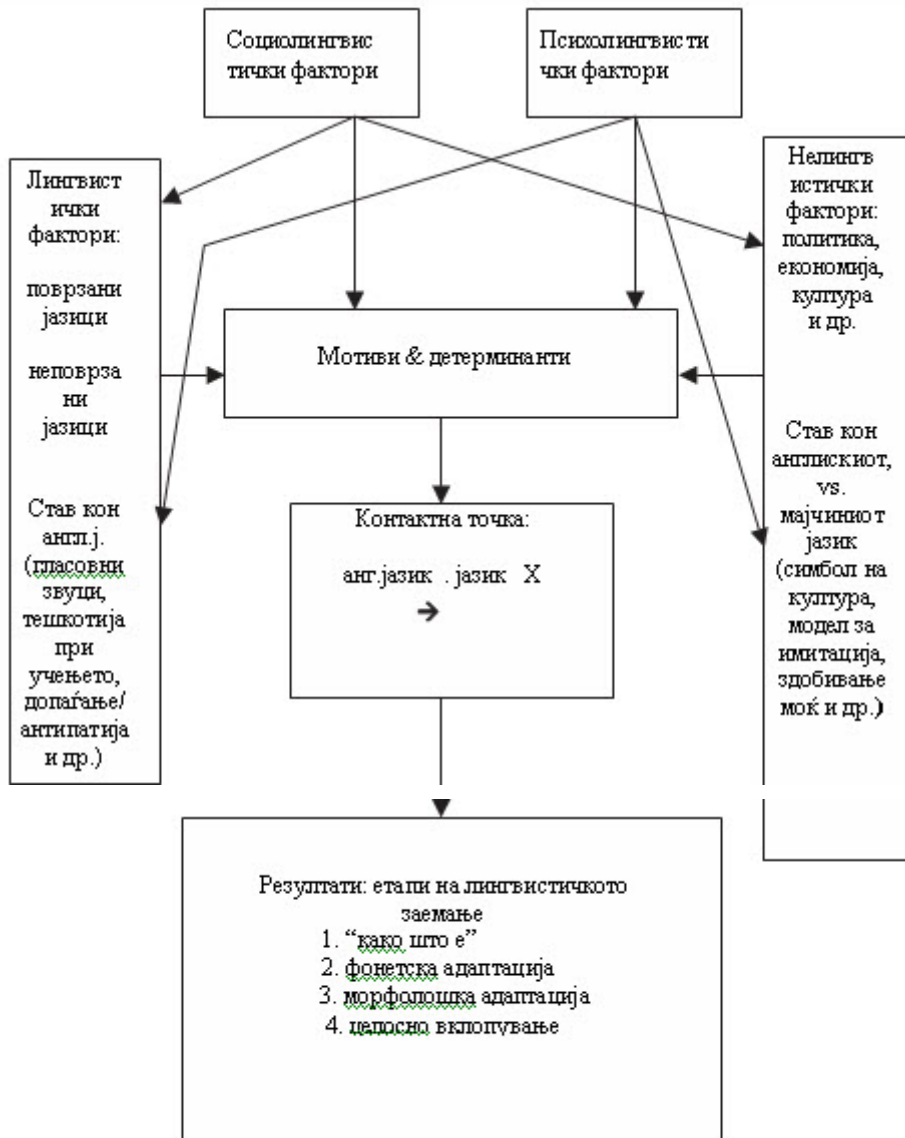
По анализата на 12 јазици: рускиот, францускиот, хебрејскиот, арапскиот, кинескиот, унгарскиот, амхарскиот, јапонскиот, персискиот, холандскиот, исландскиот и групата на индијански јазици, Џудит Розенхаус и Ротем Каунер одговараат на тоа прашање со следнава табела:

	Социолингвистички фактори	Примери		Психолингвистички фактори
Нелингвистички фактори	политика економија култура	војна, мир, освојувања, извоз / увоз, вредност општествен морал, висока култура, уметности		Став кон англискиот viz. мајчиниот јазик (како симбол на култура, модел за имитација, здобивање моќ и др.)
Лингвистички фактори	поврзан јазик неповрзан јазик	лесна интеграција на зборот / тешка интеграција на зборот	(малку vs. многу фонолошки разлики, морфолошки категории и др.)	став, однос кон англискиот јазик(говорни звуци, тешкотија во учењето, допаѓање / антипатија и др.)

Мотиви & детерминанти	Статус и престиж, тенденција да се имитира доминантна група, тенденција да се создаде специјален жаргон во затворени групи, осовременување и економски развој, етничка и јазична разновидност, национализам, национален карактер, културна закана и сл.			Потреба да се создадат нова терминологија и концепти, тенденција да се создаде специјален жаргон во затворени групи, етничка и јазична разновидност и сл.
Контактна точка: англиски јазик X / Социолингвистички фактори	образование медиуми директна комуникација	училиште, високо образование, курсеви за возрасни, весници, РТВ, кино, интернет		образование медиуми директна комуникација
Резултат: фази на лингвистичко заемање		1. „Како што е“ 2. Фонетска адаптација 3. Морфолошка адаптација 4. Комплетно вклопување	Во „лесни“ зборови Во зборови со нови фонemi Во речиси вклопени зборови Во зборови чие странско потекло не се чувствува, или не се знае	

Табела 1: Главни фактори за заемање од англискиот речник (Rosenhouse, Kownner, 2008)

Розенхаус и Каунер прецизираат дека заемањето англицизми се должи на одредени социолингвистички и психолингвистички, како и лингвистички и нелингвистички причини. Тие тоа го прикажуваат со следнава фигура:

Фигура 2. Мотиви, детерминанти и резултати од интегрирањето на заемките (Rosenhouse, Kownner, 2008)

Розенхаус и Каунер истакнуваат дека се издвојуваат четири карактеристики во процесот на заемање зборови од англискиот, но и од соседни и одделни други јазици во светот: јазиците што заемаат изразуваат потреба, тенденција, склоност – однос кон заемање, како и институционална контрола на тој процес, во зависност од тоа за кој јазик се работи. По анализата на 12-

те јазици, тие заклучуваат дека најпрвин францускиот, а потоа и арапскиот и персискиот јазик, се одликуваат со висок степен на одбивност кон англиските и други заемки, како и со воспоставена институционална контрола кон нивното навлегување во трите споменати јазици.

Македонскиот јазик не е вклучен во оваа анализа, но, Катерина Велјановска (2000: 242–245) укажува дека англоамериканизмите навлегуваат во неговата лексика не само кога е потребно, туку и веќе според навика на заемање: „Меѓу англискиот и македонскиот јазик се воспостави врска со постојан дотек на заемки и се создаде, особено кај претставниците на јазикот во јавното општење, навика на заемање. ... Повеќето примери се примаат автоматски“.

Од научната литература би можело да се констатира дека францускиот јазик веќе успешно се бори со англиските заемки. Но, самите претставници на француската држава признаваат дека во реалноста на тој план нема премногу позитивни резултати, укажувајќи дека англицизмите, наспроти сите преземени мерки, продолжуваат со својата „лексичка инвазија“ и врз францускиот јазик. Во официјалната публикација претставена на „Неделата на францускиот јазик и франкофонијата“ (20–27.3.2010), под покровителство на францускиот министер за култура и комуникации, се истакнува: „Францускиот јазик е особено богат и со својот речник би требало да им овозможи на франкофоните да се изразуваат во сите околности, во сите ситуации. Но, ’франглискиот’ (*’le franglais’*) зазема вознемирувачко место во секојдневниот живот. Станува збор за чуден дијалект, во кој англиските зборови се мешаат во француските фрази, појавувајќи се во една ’французирана’ форма и во кој француските синтаксички структури се англизираат.“¹⁰⁴

Англискиот јазик влијае преку зборовите и фразите не само врз француската, туку веќе и врз македонската синтакса. Англискиот внесува во македонскиот јазик конструкции од типот именка + именка, во кои првата функционира како атрибут на синтаксичко рамниште. Во оваа „маканглизирана“ синтаксичка конструкција првата именка врши придавска функција, односно, улога на детерминатор на втората именка. Сепак, ова глобализациско влијание од англискиот јазик е, поправо, и возобновување на едно постаро влијание од турскиот во македонскиот јазик. Во контекст на неконтролираниот прилив на англиските „јазични средства“ е и следното укажување на Александра Ѓуркова (2008: 8–9): „Од синтаксичките особености треба да се спомене употребата на именските групи директно преведени од англиски, во коишто центарот стои на второто место, од типот: арт дизајнер/ art designer, мејк-ап артист/ make up artist, бизнис администрација/ business administration ... Ова создавање именски групи според англискиот модел е широко присутно во македонскиот јазик.“

¹⁰⁴Publication „QUATRIÈME PARTIE: L’actualité de la langue française“, p. 292; pour: „Semaine de la langue française et la francophonie“ éditeur: IRILYS - octobre 2010, imprimé en France

Јазикот не се штити со декрети и присилба, туку со активна јазична политика и развиена јазична свест

За еден јазик не е доволно само теоретски да се осознаваат и да се објаснуваат неговите внатрешни особености и строежот, туку е еднакво значајно активно и плански да се влијае, по пат на свесни интервенции, врз неговите промени и вкупниот развој. Истото ќе го кажеме и за стандардниот македонски јазик, како и за кој било друг современ јазик во светот: треба да се одржуваат постојано динамиката и континуитетот на неговите промени, конкретно, во насока на осовременување и збогатување на лексиката, но и на тој начин што ќе се зачува физиономијата и внатрешниот строеж на стандардниот македонски јазик, без да се загрозуваат неговите основни белези.

Првин ќе фрлиме поглед на дел од водечките светски јазици, што се случува со нив и што се презема во нивниот случај, а потоа ќе се задржиме и на една можна оптимална пуристичка политика за заштита на стандардниот македонски јазик.

Врз основа на базата на податоци за 396 јазици во светот на одделите за лингвистика и за еволутивна антропологија на Макс Планк институтот од Германија, како и на своите сопствени истражувања, Мартин Хаспелмат и Ури Тадмор (2009) во една своја обемна студија аргументирано покажале каква била состојбата (заклучно со 2009 година) со 41 јазик, кои ја „збогатувале“ својата лексика со заемки од англискиот и редица други јазици.

Од севкупната табела донесуваме, според наш избор, една редуцирана табела со само седум јазици, кои предничат со најголемиот процент, но и со најмалиот процент на странски заемки во нивната лексика. Таа редуцирана табела го прикажува во проценти сето присуство на странските заемки во вкупната лексика на тие седум поголеми, или покарактеристични јазици во светот:

Department of Linguistics

Јазик	процент на заемки
свахили	30 %
романски	43 %
холандски	19%
англиски	42%
јапонски	36%
мандарински кинески	2%
индонезиски	35%

Мандаринскиот кинески јазик е убедливо прв во светот според бројот на говорители, на кои тој им е мајчин јазик во Кина, во Малезија и во Тајван: го говорат една милијарда и 115 милиони луѓе. Како што покажува табелата, токму овој водечки јазик во светот е апсолутен шампион и во поглед на најмалата застапеност на странски заемки во неговата лексика – само 2 %!

Пред да преминеме и на неколку други карактеристични моменти од оваа табела и студија на Хаспелмат и Тадмор, ќе истакнеме уште еден момент во врска со мандаринскиот и воопшто кинескиот јазик во онаа верзија, во која тој се говори унифицирано на целата територија на Кина. Кон крајот на декември 2010 година кинеската владина новинска агенција „Хсинхуа“ издала проглас, со кој се забранува употребата на англицизмите во весниците, книгите и во интернетските страници, а за зачувување на чистотата на кинескиот јазик.

Во овој јавен проглас, за кинески услови речиси со важност како официјална законска директива, се наведува дека „се поголемата зачестеност на англиските зборови и кратенки сериозно ја нарушува стандардизацијата и чистотата на говорниот и пишаниот кинески јазик“. Натаму, во директивата се наведува дека „таквата јазична практика го уништува здравиот и хармоничен лингвистички и културен амбиент и врши штетно влијание врз општеството“. Владината агенција во својот проглас истакнала и дека „сите оние што нема да се придржуваат на одлуката ќе бидат подложени на административни санкции“, но, без објаснување на какви санкции поконкретно.

Токму поврзано со случајот на мандаринскиот и другите облици на кинескиот јазик ќе го кажеме првиот темелен став од оптималната

пуристичка политика, за која се застапуваме: ниту лексиката, ниту кој било сегмент од македонскиот и другите јазици во светот не можат да се заштитуваат со државни декрети. Природно е промените во јазикот да доаѓаат спонтано од базата, од неговите говорители, а не со наметнување јазични стандарди и норми според мислења и диктат на поединци, или институции „одозгора“, не со политичко-лингвистички декрети и директиви. Секој јазичен процес мора да помине долг процес на остварување преку корисниците на јазикот, само со помош на нив може да биде спроведена една нова, оптимална чистотничка политика на стандардниот македонски јазик.

Присилното наметнување вештачки правила и пропишувања како би требале да зборуваат луѓето, одењето во крајности со догматски јазичен пуризам завршуваат единствено со неуспех на таквите јазични политики, какви што има, на пример, во Хрватска. Вилдген (2003: 23) предупредува: „Јазичниот пуризам има голема склоност кон пишаните норми, прескриптивните граматика и кон присилувачките јазични програми. Тој е во себе контрадикторен“.

Иако во овој труд ние говориме доминантно за лексиката, фрламе поглед кон пуризмот и од гледна точка на граматиката, за да се согледа поцелосно дека ниту во зборовниот фонд, ниту во граматичкиот строеж, или во кој било друг сегмент на јазикот, не може да биде делотворно пуристичкото однесување кон него, ако тоа почива врз стандарди создадени во „јазични лаборатории“ и квазинаучни кабинети, кои само можат да го задушат „природното дишење“, природното комуницирање на јазикот со светот кој е подложен на екстреман надзор и присилби од страна на поединци и институции при градењето и култивирањето на јазичната норма.

Во овој контекст, опишувајќи ја „граматиката на еден ригиден пурист“, Ејчисон вели дека граматиката на пуристите која задава вештачки правила, за да наметне произволен стандард на „правилност“, е „прескриптивната граматика“ која пропишува како би требале луѓето да зборуваат, според мислењето на авторот на таквата граматика. При тоа, Ејчисон (2001: 14) истакнува: „Наспроти тоа, граматиките и правилата на лингвистите не се прескриптивни, туку се дескриптивни, бидејќи тие го опишуваат она што луѓето, всушност, го велат. За лингвистите правилата не се арбитарни закони наметнати од надворешен авторитет, туку се кодификација на потсвесните принципи или конвенции, со кои се раководат говорителите на односниот јазик“.

Харман (1997: 259–290) вели дека обидите на ригидните лингвисти – пуристи да наметнат нешто со помош на прописи, контрола и со цензурирање доведуваат до спротивен ефект: „Стандардите можат да се претворат во регулатива која поединецот ќе ја чувствува како товар, ако тие стандарди се развиваат на сметка на слободниот простор на индивидуата и ако премногу завлегуваат во приватната сфера“.

Грижата за чистотата и развојот на стандардниот македонски јазик треба да произлегува не само од обврската на институциите на системот и државата, туку многу повеќе да се засновува врз спонтаната иницијативност, креативност и грижа на родените говорители на македонскиот јазик кон него како нивна „јазична татковина“. Тогаш многумина нема да ги чувствуваат оптималните пуристички стандарди како товар и ќе ги прифаќаат слободно, без принуда, ќе ги надградуваат во секојдневната јазична практика, а со цел, конечно, да се ставаат под контрола англиските зборови и фрази што така агресивно навлегуваат во македонската лексика.

Меѓутоа, Кит Алан и Кејт Бариц (2006: 120–122) критички се искажуваат за пуристите, велејќи дека се тие „вербални хигиеничари, кои воведуваат табуа и цензура“: „... лингвистичкиот пуризам настојува да го ограничи јазичното однесување на поединците, идентификувајќи определени елементи во јазикот како 'лоши'. Вообичаено, тоа се зборовите, за кои се верува дека се закана за идентитетот на една култура. ... Една од главните цели на вербалната хигиена е конзервативизмот; зачувувањето на јазикот како 'чист' значи тој да се одржува неизменет. ... Лингвистичкиот пуризам е како и секој друг вид 'табу-однесување'. ... Говорителите на еден јазик со таквото однесување постојано создаваат негативни судови во врска со оние кои ги употребуваат речникот и граматиката на англискиот јазик, нагласувајќи дека за нив англискиот е 'лош јазик', а луѓето кои го употребуваат англискиот јазик ги жигосуваат како 'необразовани', па дури и како 'глупави'.“

Слично, ако не и идентично уверување во врска со „пуристичките ограничувања во развојот на јазикот и неговата лексика“ споделува и Дејвид Кристал (2003: 68). Осврнувајќи се на „последниците од глобалниот англиски“ тој вели: „Не постои 'чист' јазик. Сите јазици отсекогаш имаат позајмувано зборови од други јазици ... Пуристите веруваат дека заемањето зборови од другите јазици ќе доведе до тоа дека нивниот јазик ќе го смени својот карактер и оти тоа ќе претставува катастрофа. Промена на јазикот сигурно ќе се случи, но, катастрофа, исто така, сигурно нема да има“.

Но, во продолжението на својата студија за англискиот како глобален светски јазик, Кристал изнесува ставови со кои, всушност, самиот признава дека англискиот јазик драматично се изменил особено во лексиката: „Англискиот јазик низ вековите имал заемано стотици зборови. Тоа го изменило драматично неговиот карактер. Денешниот англиски не е како англискиот од англосаксонските времиња. Во суштина, четири петини од англискиот речник се пред сè романски, латински или грчки. Англискиот денес е романски јазик, од лексичка гледна точка ... Позајмените зборови секогаш донесуваат семантичка вредност во јазикот, обезбедувајќи им на луѓето можност поизнијансирано да ги изразат мислењата“.

Ги отфрламе ставовите на Кит Алан, Кејт Бариц и особено на Дејвид Кристал, поради повеќе објективни факти и аргументи. Заемањето англиски

зборови во македонскиот јазик, несомнено, овозможува внесување нови значења, нови семантички реализации, но, тој процес не е некаква неутрална појава. Напротив, со нив на стандардниот македонски јазик му се наметнува самиот код на англискиот јазик, се „увезуваат“ начинот на размислување, зборообразувачките модели, а има и влијанија на ниво на семантиката, на прагматиката, дури и на синтаксичко ниво.

Дали е веќе загрозен интегритетот на македонскиот јазик?

Овде ќе го формулираме вториот темелен став од концептот на пуристичката политика: разбирливата грижа за идентитетот на мајчиниот јазик, настојувањата да се одржи оптимална чистота во него не претставуваат никаква „ограничувачка вербална хигиена“, ниту „воведување цензура“ над англицизмите и кои било други зборови, ниту, спречување на пожелните меѓујазични контакти и влијанија. Ние се приклонуваме кон многу пореалистичните погледи на истакнатиот француски лингвист Клод Ажеж, кој има кажано дека „Европа едновременно останува отворена за англискиот јазик, но и засидана во одбраната на своите лингвистички богатства“. Говорејќи за позициите на англискиот јазик во Европа денес, Ажеж (2006: 40) вели: „Уделот на заемки од англискиот јазик во западните јазици е под 7 % во речникот ... Сигурно, феноменот на заемките е конститутивен фактор во животот на јазиците, но, интегритетот на еден јазик е загарантиран само во онаа мера во која заемките не го преминуваат прагот на толеранцијата, а кој може да се процени на околу 15 % од лексиката“.

Ако се има предвид оној од поодамна застарен податок дека „Речникот на македонскиот јазик“ има 13 % меѓународна лексика, сега по 40 години од неговото објавување, дојдено е време за уточнување – колку има интернационализми, особено англиски зборови. Ова е потребно за да се види дали се предизвикани подлабоки нарушувања во интегритетот на стандардниот македонски јазик, за колку се надминати тие 13 %. Снежана Веновска-Антевска (2009: 70) констатира дека стандарднојазичната норма е стабилна, но, нагласува дека е потребно „како решение за стихијните процеси да се формира Национална комисија за насочување на влезот на туѓата лексика“. Таквата комисија, за која зборува Веновска-Антевска, но, за што се произнеле и други македонисти на домашните научни собири, сметаме дека е најдобро да се конституира како високоавторитетно тело со улога како „Conseil supérieur de la langue française“. Таквата француска лингвистичка институција е основана во 1989 година „за да ја советува Владата на Франција околу јазичната политика и прашањата поврзани со употребата, развојот, збогатувањето, промовирањето и ширењето на францускиот јазик во Франција и надвор од неа, за политиката кон странските јазици, како и да предлага секакви активности во врска со сензибилизирање за состојбата со

францускиот јазик¹⁰⁵ Со „Conseil supérieur de la langue française“ претседава претседателот на Владата на Франција. Советот има 22 членови, меѓу кои се и постојаните секретари на две француски академии: Академијата на Франција и Академијата на науки. Потпретседателот на Советот има директна поврзаност со министерот за култура и со Генералната делегација за француски јазик.

Во Македонија постои Совет за македонски јазик, но, тој нема такви надлежности, а уште помалку таков статус и такви резултати како Врховниот национален совет за француски јазик. Она високоавторитетно јазично тело во случајот на Македонија, за кое се застапуваме ние, треба да се именува како Национален совет за заштита, претставување и развој на македонскиот јазик во земјата и странство. Таквиот Совет би бил конституиран, за прв пат во повоената историја на Македонија, како врвна лингвистичка институција врз основа на заеднички предлог на претседателот на државата, Владата, Собранието и МАНУ (актот за основање на тој совет би бил донесен во законодавниот дом). Според примерот на Франција, и со македонскиот Национален јазичен совет би требало да претседава премиерот, со учество на министрите за образование и култура, на истакнати академици – лингвисти, но и на лобисти за македонскиот јазик од странство.

Меѓутоа, таквото репрезентативно национално лингвистичко тело за заштита и унапредување на современиот македонски јазик и неговите дијалекти не би требало да заземе став за крута јазична политика, според францускиот образец. Според нас, потребна е засилена, активна јазична политика во насока на оптимален пуризам, но, не и затворање на македонскиот јазик во рамки на сопствениот јазичен простор во земјата. Во рамки на таквата јазична политика посебно ќе биде важно прашањето како да се изнаоѓаат домашни соодветници – еквиваленти за веќе навлезените англицизми? Снежана Велковска (2011: 201–202) вели: „Можеби е сега моментот кога современиот Македонец треба ... конечно слободно да пристапи кон изборот на лексиката што ја употребува ... Дали нашиот интелектуалец не беше принуден да употребува туѓа лексика, во смисла западноевропска лексика што особено придонесува за распад на лексичкиот систем на македонскиот јазик? Ова е можност да ѝ се вратиме на народната лексика, да се ослободиме од извесни туѓи зборови и да афирмираме наши продуктивни јазични елементи, помалку подзаборавени во изминативе години“.

Конески (1967: 72) веројатно најдобро кажал каков треба да биде третманот на народната лексика: „Со своите корење нашиот јазик проникнува широко во сплетот на народните дијалекти. Така израснат, нашиот литературен јазик ја зацврстува сè повеќе својата приврзаност со дијалектите со тоа што од ден на ден апсорбира од нив нови и нови зборови,

¹⁰⁵ „Décret n°89-403 du 2 juin 1989 instituant un conseil supérieur de la langue française et une délégation générale à la langue française et aux langues de France“ – Le Président de la République, Le Premier ministre, Le conseil des ministres

изрази и обрати. Не веќе во однос на формалните граматички особености, еднаш востановени во него, ами во однос на богатството на неговиот речник, во однос на изнесувањето на видело на оние убави и содржателни зборови и зборовни комбинации што ги употребува нашиот народ во различните краишта – во тој однос треба денеска да се засилува приносот од дијалектите во литературниот јазик“.

Овде сакаме да укажеме на една паралела, која постои меѓу погледите на дел од германските и македонските јазичари околу можниот придонес не само на народната лексика, туку и на неправедно архаизираните зборови кон творењето нови зборови и нови значења. Германскиот лингвист Фалко Фалцграф (2009: 139) пишува дека лингвистичкиот пуризам во германскиот јазик има традиција, која потекнува од XIII век. Потоа, во врска со заменувањето на ненужните странски зборови во неговиот јазик тој изнесува донекаде слични погледи како и Блаже Конески каде треба да се бараат решенијата: „Во врска со пројавените барања за замена на странските зборови, се верува дека е најдобро да се возобнови употребата на архаизмите, да се усвојуваат дијалектизмите и да се образуваат нови зборови врз основа на народните зборови од современиот германски јазик, или од јазиците на народите од германско потекло“.

Сепак, народниот јазик со своите дијалекти не може да се смета за „лексички резервоар“, кој ќе располага со доволно богат речнички материјал, за да може соодветно да послужи за градење неологизми, или нова терминологија во услови на новата животна реалност во XXI век. Интеракцијата со англискиот и другите јазици во светот и заемањето зборови од нив кога за тоа ќе се укаже оправдана потреба ќе претставува еден од начините на збогатувањето на современиот македонски јазик.

Не случајно, во завршниот дел на овој труд, нашиот концепт на оптималната пуристичка политика ќе го поврземе со неколку од позначајните погледи на Ноам Чомски, творецот на трансформативно-генеративната граматика и еден од најголемите светски авторитети на полето на лингвистиката. Чомски ќе проговори пред неколку децении за „длабоките структури на лингвистичката експресија“, за потоа, во поновиот период од своето лингвистичко размислување, многу аргументирано да каже дека јазикот е неограничен во своите експресивни потенцијали – нешто што без никакво сомневање се однесува и на македонскиот јазик. Уште во 1967 година ќе нагласи дека постојат „три клучни аспекти на лингвистичката компетенција“, меѓу кои како прв ја наведува токму „креативната употреба на јазикот“ (Chomsky 1967: 4, 8). Што се однесува до изразните можности на јазикот обопштено, Чомски (2009: 68) вели: „... јазикот е систем со неограничени иновативни потенцијали за формирање и искажување идеи. Креативната употреба на јазикот ... го следи секој чин на креативната имагинација и се наоѓа во неговата основа...“

Говорејќи за „истражувачките задачи на едно модерно проучување на јазикот“, Ноам Чомски (2001: 7) истакнува: „Вистинската теорија на човечкиот јазик треба да задоволи два услова: ’дескриптивна адекватност’ и ’експланаторна адекватност’. Граматиката на еден јазик го задоволува предусловот на ’дескриптивната адекватност“, ако со тоа се дава целосен и точен приказ на својствата на јазикот, за тоа што говорителот на тој јазик го знае. За да го задоволи предусловот на ’експланаторната адекватност’, теоријата на јазикот мора да покаже како секој поединечен јазик може да биде изведен од униформната, еднообразна почетна состојба под ’ограничувачките искуства’, поставени од практиката. На тој начин се дава објаснување на својствата на едно подлабоко ниво. ... Потрагата по ’дескриптивна адекватност’ води дури и до поголема комплексност и до вариетет на системи на правила ...“

Применет врз лексиката на македонскиот јазик принципот на „дескриптивната адекватност“ на Чомски е поткрепа на критичките забелешки на Ејчисон: дека граматиката и правилата на лингвистите, а во нашиот случај македонскиот јазик и неговата лексика, не треба да се засновуваат врз некаков принцип на „прескриптивна адекватност“, (така да го парафразираме Чомски), нешто што некој ќе го наметнува и ќе го пропишува како соодветно правило, сметајќи дека така ќе се заштити и ќе се развива јазикот, туку дека македонската лексика, но и воопшто македонскиот јазик треба да се темелат и врз реалистично концепираната јазична „дескриптивна адекватност“ на Чомски, соодветно произлезена од точно опишаната јазична реалност. Оптималната пуристичка политика, втемелена врз „дескриптивна“, а не врз „прескриптивна адекватност“, несомнено може да доведе до поголема комплексност и до реално збогатување на македонскиот јазик, до креативна употреба на македонскиот јазик и до создавање нови македонски „длабоки структури на лингвистичката експресија“, произлезени или генерирани од длабочините на богатото и многувековното јазично наследство на македонскиот народ. Меѓу другото, така ќе се отвораат и новите „хоризонти во јазикот“, за кои глобално говори Чомски, така ќе се отвораат и новите хоризонти конкретно во развојот на македонскиот јазик, насочен кон користењето и развивањето на сопствените внатрешни лексички и други ресурси, но и кон интеракциите со глобалниот лингвистички контекст во кој тој опстојува.

Литература

- Велјановска Катерина 2000: „За англиските зборови во јавното општење“, *Македонскиот јазик во јавното општење*, Јазикот наш денешен, кн. 3, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје.
- Велковска Снежана 2011: *Студии за македонската лексикологија и лексикографија*, Посебни изданија, кн. 71, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје.

- Веновска-Антевска Снежана (2009): „Стандарднојазичната норма како израз на јазичната култура“, *Културата и јазикот*, Јазикот наш денешен, кн. 17, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје.
- Ѓуркова Александра 2008: „Социолингвистички аспекти на македонскиот јазик: од стандардизација до актуелните тенденции“, *Филолошки студии*, том 2, Скопје, Загреб, Перм, Љубљана, www.philologicalstudies.org
- Конески Блаже 1966: „Еден говор на Григор Прличев од 1866 година“, *Македонски јазик*, XVII, Скопје, 206–216.
- Конески Блаже 1967, 1982: *Грамајтика на македонскиот литературен јазик*, Култура и др., Скопје.
- Корубин Благоја 1980: *Јазикот наш денешен*, кн. 3, НИО „Студентски збор“ – Скопје.
- Лазарова-Никовска Ана, Кардалеска Љубица 2010: *Јазичен туризам и јазична глобализација врз конкретни примери од современиот македонски јазик*, Истражување на Факултетот за странски јазици на Универзитетот ФОН во Скопје.
- Макаријоска Лилјана 2009: „Континуитетот на турското влијание врз македонскиот лексички систем“, *Македонистика*, 10, Скопје.
- Минова-Ѓуркова Лилјана 2001: „Современи состојби во македонскиот глаголски систем“, *Македонскиот глагол – синхронија и дијахронија*, Јазикот наш денешен, кн. 4, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје.
- Мисирков П. Крсте 1946: „*За македонските работи*“, второ издание, Државно книгоиздателство на Македонија.
- Николовска Виолета 2009: *Балканизмиите во Четиријазичникот на Ѓорѓи Пулевски*, Универзитет „Гоце Делчев“, Штип.
- Пулевски Ѓорѓи 1875: „*Македонско-албанско-турски тријазичен речник*“, Државна печатница, Белград.
- Стаматоски Трајко 2000: „Примената на македонскиот литературен јазик денес“, *Македонскиот јазик во јавното општество*, Јазикот наш денешен, кн. 3, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје.
- Чепујоска Виолета 2004: „Дефинитивно говорете македонски“, *Општествениот промени и јазикот*, Јазикот наш денешен, кн. 10, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје.
- Brunstad Endre (19.5.2010): „Standard language and linguistic purism“, *Sociolinguistica*, volume 17.
- Chomsky Noam (April 28, 2001): *New Horizons in the Study of Language and Mind*. First edition. Publisher: Cambridge University Press.
- Noam Chomsky, (March, 1967): „*Recent Contributions to the Theory of Innate Ideas: Summary of Oral Presentation*“, pp. „Synthese“ Vol. 17, No. 1, Including A Symposium on Innate Ideas, Published by: „Springer“
- Chomsky Noam (March 2, 2009): *Cartesian Linguistics: A Chapter in the History*

- of Rationalist Thought*, Publisher: Cambridge University Press.
- Crystal David. 2008: *Dictionary of Linguistics and Phonetics* – 6 edition, „Blackwell Publishing“
- Crystal David (July 28.2003): *English as a Global Language*, 2 edition, Cambridge University Press.
- „Décret n°89-403 (2 juin 1989) instituant un conseil supérieur de la langue française et une délégation générale à la langue française et aux langues de France“ - Le Président de la République, Le Premier ministre, Le conseil des ministres
- Hagège Claude, (19 janvier 2006): *Combat pour le français : Au nom de la diversité des langues et des cultures*, editeur: „Odile Jacob“, Paris, France
- Haspelmath, Martin & Tadmor, Uri (eds.) 2009: *World Loanword Database*. Leipzig: Max Planck Institute for Evolutionary Anthropology. (<http://wold.clld.org>, пристапено на 15.3.2015
- Haarmann, H, 1997: „Sprachstandardisierung - Eine kulturanthropologische Konstante“, K. J. Mattheier/E. Radtke. „*Standardisierung und Destandardisierung europäischer Nationalsprachen*“, Frankfurt am Main.
- Publication „*QUATRIÈME PARTIE: L'actualité de la langue française*“, (octobre 2010). pour: „Semaine de la langue française et la francophonie“ éditeur: IRILYS -, imprimé en France
- Jean Aitchison 2001: „*Language change: progress or decay?*“, third edition, Cambridge University Press,
- Judith Rosenhouse and Rotem Kowner (editors), (2008): „*Globally Speaking - Motives for Adopting English Vocabulary in Other Languages*“, Clevedon • Buffalo • Toronto.
- Keith Allan and Kate Burridge 2006: „*Forbidden Words - Taboo and the Censoring of Language*“, Cambridge University Press.
- Pfalzgraf, Falco 2009: *Linguistic purism in the history of the German language*. In: Horan, Geraldine, Nils, Langer and Watts, Sheila, (eds.) „*Landmarks in the History of the German Language*“, British and Irish studies in German language and literature (52). Peter Lang AG, Bern, Switzerland
- Thomas, George 1991: „*Linguistic Purism*“ (Studies in Language and Linguistics); Longman.
- Wildgen, W. 2003: “*The roots of purism and its relevance for minor languages and dialects (with reference to Plattdüütsch und Lötzebuergesch)*”, J. Brincat AM. Boeder/T. Stolz, „*Purism in minor languages, endangered languages, regional languages, mixed languages*“, Bochum

Summary

Macedonia should develop optimal puristic policy, that would prevent the chaos in borrowing of English words and phrases, so it will remain open to them, and will be focused toward the defense of their standard language, dialects and will be walled into

its overall linguistic wealth. Otherwise, it threatened by the danger of hybridization of language, creating a some version od „macanglish“ language. So it will damage seriously code and integrity of the Macedonian language. This paper proposes to constitute the superior linguistic institution named “National Council for the protection, promotion and development of the Macedonian language in the country and abroad” with role as “Conseil supérieur de la langue française”, not with rigid and pear linguistic policy as it implements the French state.

811.163.3'374.3(038)(049.3)

**ŠESTOSVEŠČANI OBJASNIDBENI RJEČNIK MAKEDONSKOGA
STANDARDNOG JEZIKA**

(Толковен речник на македонскиот јазик, knj. I–VI,
Institut za makedonski јазик „Krstе Misirkov“, Skopje, 2003. –2014.)

Dugo već, a u hrvatskoj tradiciji još od sredine XIX. stoljeća (v. predgovor prvomu dijelu *Rječnika ilirskoga i němačkoga jezika* Rudolfa Fröhlicha Veselića, Beč, 1853.), kad god se povede riječ o nekome većem leksikografskom djelu i svemu onome što je stajalo na putu njegovoj izradbi i dovršetku (ili nedovršetku), uobičajeno se navode poznati stihovi francuskoga humanista talijanskoga podrijetla J. J. Scaligera [francuski Joseph Juste Scaliger /skalizē’/; talijanski Giuseppe Giusto Scaligero; 5. 8. 1540. – 21.1. 1609.]:

*Si quem dura manet sentetia judicis olim
Damnatum aerumnis suppliciisque caput,
Hunc neque fabrili lassent ergastula massā,
Nec rigidas vexent fossa metalla manus,
Lexica contextat: nam caetera quid moror omnes
Poenarum facies hic labor unus habet...*

Ukratko: „Ako sud hoće koga kazniti, neka ga ne osudi na robiju, nego da sastavlja rječnike, jer taj posao udružuje u sebi sve kazne“.

Kako ni češko-američki (meta)leksikograf Ladislav Zgusta (1924.–2007.) nije propustio spomenuti upravo te Scaligerove „fine latinske stihove“, i to na samu početku vjerojatno najpoznatijega priručnika s uputama za izradbu / sastavljanje rječnikā (*Manual of Lexicography*; Den Haag, 1971.), koji je sastavio s desetak suradnica i suradnika, nije naodmet navesti ih i u ovoj prigodi. A prigoda je uistinu važna jer dovršetak ovakva leksikografskoga djela i kod tzv. velikih naroda, tj. kod naroda čija brojnost višestruko premašuje broj pripadnica i pripadnika makedonskoga naroda, i u leksikografskim tradicijama neusporedivo dužim i bogatijim od makedonske, završetak prvoga višesveščanoga jednojezičnog rječnika *nacionalnoga jezika* s pravom bi bio proglašen *događajem* i ponio epitet *datuma!*

Poznato je da leksikografija kao umijeće sastavljanja rječnika ima iznimno dugu povijest koja seže sve do mezopotamskih prepisivačkih škola iz polovice trećega tisućljeća prije Krista i prvih sumersko-akadskih glosara ili (proto)rječnika. Otada prema našem dobu, s važnim udjelom niza anonimnih i poznatih autora,

prvo glosatora, potom leksikografa, nakupljalo se leksikografsko iskustvo kao općečovječanska baština u kojoj su dugo prevladavali višejezični rječnici, uz nešto dvojezičnih. Tek od kraja XVII. stoljeća pojavljuju se jednojezični / objasnidbeni rječnici (njem. *einsprachige / erklärende Wörterbücher*; rus. *одноязычные / толковые словари*; engl. *unilingual / defining dictionary*s), u početku pretežito višesveščani / višesvežačni i povijesno orijentirani (tzv. tezaursi), od kojih su neki do danas stekli kultno mjesto u povijesti jednojezične leksikografije, npr. *Dictionnaire de l'Académie française* (Paris, 1694.), *Словарь Академии Российской* (1789.–1794.), *Deutsches Wörterbuch* (od 1852.) Jacoba i Wilhelma Grimma i nastavljača, *Толковый словарь живого великорусского языка* (Petrograd, 1863.–1866.) Vladimira Ivanoviča Dal'ja [В. И. Даль], *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika* (1881.–1976.) Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, *The Oxford English Dictionary* (1888.–1932.), *Речник на български език* (1-5, Plovdiv, 1895.–1904.) Najdena Gerova [Найден Геров].

Još je novija spoznaja o potrebi izradbe jednojezičnih (višesveščanih, ali i / ili jednosveščanih) rječnikā *suвременoga književnog / standardnog jezika*. Na izmaku XIX. stoljeća takav je (trebao biti) nedovršeni *Словарь русского языка* (1891.-1895) Jakova Karloviča Grota [Я. К. Грот], a tijekom XX. stoljeća dovršeno je više takvih rječnika slavenskih jezika: *Словарь української мови* (1–4, Kijev, 1907.–1909.) Borisa Hrinčenka [Б. Д. Грінченко], *Толковий словарь русского языка* (1–4, Moskva, 1935.-1940.) pod uredništvom Dimitrija Nikolajeviča Ušakova [Д. Н. Ушаков], *Příruční slovník jazyka českého* (1-8, Prag, 1935.-1957.), *Slovník jazyka českého* (1-2, Prag, 1937.) Pavela Váše i Františka Trávníčka, *Словарь современного русского литературного языка* (1–17, Moskva-Lenjingrad, 1950.-1965.), *Речник на съвременния български книжовен език* (1–2, Sofija, 1955.–1959.), *Słownik języka polskiego* (1–11, Warszawa, 1958.-1969.), *Slovník slovenského jazyka* (1–6, Bratislava, 1959.–1968.) pod uredništvom Štefana Peciara, *Slovník spisovného jazyka českého* (1–4, Prag, 1960.–1971.) pod uredništvom Bohuslava Havráneka, *Словник української мови в 11 томах* (1–11, Kijev, 1970.–1980.), *Slovar slovenskega knjižnega jezika* (1-5, Ljubljana, 1970.–1991.+1–2, Ljubljana, 1987.), *Тлумачальний слоґник беларускай мови* (1-6, Minsk, 1977.–1984.), *Великий тлумачний словник сучасної української мови* (Kijev, 2001.) Vjačeslava Busela [Вячеслав Бусел]. Ovamo pripada u izradbi politikom snažno podupiran (i u hrvatskoj inačici nedovršen) *Речник српскохрватскога књижевног језика / Rječnik hrvatskosrpskoga književnog jezika* Matice srpske i Matice hrvatske (1-6, Novi Sad-Zagreb, 1967.-1976.).

Tako se u stotinjak godina u slavenskoj leksikografiji oblikovalo odabrano društvo jednojezičnih rječnika književnih / standardnih jezika kojemu je makedonski član uočljivo nedostajao. Sa svojih šest svezaka [1. А–Ж, 2003., str. 637; 2. З–К, 2005., str. 675; 3. Л–О, 2006., str. 613; 4. П, 2008., str. 680; 5. Р–С, 2011., str. 623; 6. Т–Ш, 2014., str. 487+dva dodatka s 82 str.] i sa svojih 3797 stranica (XXI+3715+82) leksikografskoga teksta *Толковен речник на*

македонскиот јазик (*Objasnidbeni rječnik makedonskoga jezika*) izravno ulazi u to slavensko leksikografsko društvo kao njegov posve ravnopravan član.

U spomenutom leksikografskom priručniku Ladislava Zguste i suradnika kaže se da se pri planiranju jednojezičnoga rječnika moraju „na samom početku donijeti dvije osnovne odluke“: 1. mora se ustanoviti koji varijeteti postoje u jeziku čiji će se leksemi kao natuknice obrađivati i kakvi su odnosi između tih varijeteta (npr. književni / standardni jezik vs. nestandardizirani varijeteti) jer će to izravno utjecati na status leksema u rječniku i 2. da je potrebno odmah na početku odlučiti kojemu će tipu pripadati rječnik koji se priprema.

Ustvari, odluka da se pristupi izradbi jednojezičnoga rječnika nekoga (nacionalnoga standardnog) jezika, usto što *de facto* potvrđuje zrelost neke nacionalne leksikografije, njezinu doraslost da se upusti u takav *stvaralački čin*, uključuje mnogo više važnih tehničkih i (meta)leksikografskih elemenata iz kojih se odčitava koncepcija djela i koji su „vlasništvo“ urednikā, uredništva i suradnica / suradnika dok je rječnik u izradbi. Kad je djelo objavljeno, rezultat provedene koncepcije mora se sučeliti sa *spektrom očekivanja* njegovih korisnica / korisnika (čitateljica i čitatelja).

To konkretno znači da je *Толковен речник на македонскиот јазик* (TPMJ):

- a) *jednojezični rječnik*, tj. takav u kojem natuknice zajedno s definicijama i drugim podacima pripadaju istomu, makedonskom jeziku (rječnik u kom se makedonski jezik objašnjava njim samim);
- b) *standardnojezični rječnik*, tj. takav u kojem se teži opisu leksemā makedonskoga standardnog jezika, a drugi se leksemi odrednicama „pozicioniraju“ u odnosu na standardnojezične;
- c) *sinkronijski rječnik*, tj. takav u kojem je obrađen leksik nekoga stanja / razdoblja u životu makedonskoga standardnog jezika (a ne do nekoga fiksiranog trenutka njegove prošlosti);
- d) *općelesički rječnik*, tj. takav u kojem jezgreni dio obrađenih leksema pripada općemu / općeuporabnomu leksiku makedonskoga standardnog jezika s uobičajenim „zasijecanjem“ u pojedine odsječke / slojeve leksema ograničene uporabe (po vremenskom, funkcionalnom i profesionalnom kriteriju) i
- e) *objasnidbeni / deskriptivni (толковни) rječnik*, tj. takav u kom se natuknice objašnjavaju definicijama, parafrazama, sinonimima, antonimima, a *preskriptivno / normativno*, pa i *prohibitivno*, u njem se odčitava iz opisnoga inventara: iz normativnih / standardoloških i stilističkih odrednica.

Uz ove opće značajke ovdje ćemo se osvrnuti na neka konkretna rješenja kao, po našem sudu, važne sastojnice koncepcije i sadržaja TPMJ.

Natuknice su složene u makedonskome uobičajenim azbučnim slijedom. *Azbučnik* je sastavljan tako da su u nj uvrštene uglavnom riječi koje se pišu malim

slovom. Kako je šestoj knjizi (str. 488–537) dodan opširan popis zemljopisnih i drugih imena s njihovim izvedenicama (države, pokrajine, gradovi, gore, rijeke, mora, etnonimi, ekonimi, ktetici), u TPMJ se kao primarne natuknice pojavljuje pedesetak natuknica koje se pišu velikim slovom. Uz jednu političku (*Информбиро*), jednu informatičku natuknicu (*Инџернеџ*), jedan makedonski nacionalni praznik (*Илинден*), tri svete knjige (*Библија с Аџокалиџсом, Коран/Куран, Талмуд*), jednu ironičnu polusloženicu (*Учкур-џајфа*) i nekoliko astronomskih imena (*Месечина, Месечко, Обденица, Предзорница, Северница, Вечерница, Волови, Зодијак, Зорница*), sve su ostale u vezi s religijom (*Алах, Бајрам, Боџородица, Расџеџи, Севиџниоџи, Седрџиџел*) ili su vjerski blagdani, uz po jedan židovski (*Пасха*) i islamski (Бајрам), većinom kršćanski (*Блаџовец / Блаџовешџение, Боџојавление, Боџик / Боџиќ, Цветџници, Дуовден / Духовден, Ѓурџовден, Иванден, Крџтовдан, Макавеи, Педесетџница, Пеџковден, Пеџровден, Преображение, Прочка, Сирница / Сирна недела, Сџасовден, Троица, Велиџден, Василица, Водици, Вознесение*).

U azbučnik nisu uvrštene dvorječne natuknice, ali se obrađuju kao sekundarne natuknice. Tako se npr. pridjev *Пеџров* uvodi kao natuknica da bi se objasnila *Пеџрова недела*, a pridjev *Сизифов* da bi se objasnio *Сизифов џруд*.

S obzirom na činjenicu da makedonski standardni jezik ima samo jedan dinamičan naglasak (oksiton, paroksiton) koji je vezan za treći slog od kraja trosložnih i višesložnih naglasnica (jednosložne naglasnice imaju naglasak na jedinome, dvosložne i trosložne na prvome slogu), na velikoj većini natuknica naglasak, očekivano, nije obilježen. Međutim, znatan se broj *posuđenica* ne uklapa u spomenuti prozodijski obrazac jer imaju naglasak na ultimi ili penultimi i kod njih je naglasak označen, npr. *декоџије, елан, џеронџолоџ, карневал, џире, џерџеџи, вириџуџ, џурнал* одн. *абеџеда, банана, џиџара, идеја, оаза, џеданџен, савана, сонџа, џераса*.

Relativno malen broj posuđenih naglasnica može se realizirati na dva načina: ili po spomenutomе опћем правилу о naglasku или s naglaskom на ultimi или penultimi. Takve se natuknice / naglasnice, njih tridesetak, zbog ekonomičnosti, donose s dva naglasaka, npr. *балеџи, баџил, фразмеџи, каџеџан, медал, џараџокс, џараџон, семеџтар, соџран, шамџон, џелеџрама, џелеџфон*. То значи да се те riječi исправно изговарају с naglaskом на којем год од двaju обилежених slogova, dakle *балеџи* и *балéџи*, *баџил* и *баџил* itd.

Premda *rječnički članak* ima prepoznatljiv oblik, ipak je ovisno o vrsti riječi (a i nekim drugim značajkama) strukturiran na nekoliko načina. Spomenut ćemo samo tri najčešća. Kod imenica se donose kanonski oblik, množinski oblik i oznaka roda, npr. *далечина, расказ, смејач, соџруџа, џиџел*. Ако је посриједи лексем који има још неку важну карактеристичку, доноси се она у заградама, нпр. (арх.) уз натукнице *јаџуџиќ, руџа, злодеј*, (истор.) уз натукнице *инквизиџија, редиф, задруџа*, (бот.) уз натукнице *дренок, имела, ревен*, (зоол.) уз натукнице *дождеалец, јазовец, зебра*, (разг.) уз натукнице *сакан, секидневица, заворна*,

(дијал.) uz natuknice *доџурса, ренса, заеднина* ili (жарг.) uz natuknice *јазичар, мондиш, швалер, шизик*. (U opisnom je inventaru pedesetak takvih odrednica.)

Što se broja tiče, uz imenske natuknice donose se sljedeće odrednice: *мн.* (множина, нпр. *с.в. лиџа мн.* липи), *само мн.* (uz imenice које се употребљавају само у множини, *pluralia tantum*, нпр. *мемоари, њлеки*), *обично во мн.* (uz imenice које се употребљавају углавном у множини, нпр. *с.в. лизџалка обично во мн.* лизгалки; *с.в. реалија обично мн.* реалии), *избр. мн.* (uz imenice које се појављују у одређеноме броју, нпр. *с.в. народ мн.* народи *избр. мн.* народа; *с.в. расказ мн.* раскази *избр. тн.* расказа), *само едн.* (uz imenice које се употребљавају само у једнини, нпр. *с.в. миокард, најпредак, оџум, џамук*) и *обично во едн.* (*с.в. оддивка, самоиронија, свадбарина*).

Budući da makedonski jezik nema morfološkoga infinitiva, kod glagola je kanonski oblik 3. lice jednine prezenta uz koji se redovito donosi i 3. lice množine prezenta, нпр. *џуби, рашџрка, смени, шизи*. Како глаголи *а-*, *и-* и *е-* skupine имају неке обличне посебности, уз те је глаголе граматички блок опширнији, а мјестимично и врло опширан, в. нпр. натукнице *белеџи, блесне, џуџукне, исее, изнакубе, изналеџи (се), крадне, малее, накаџе, обелеџи, расџресе, свеџлее, шушлее, џрае, џруе, воскресе, забоџаџее (се), заџеџе, живеее*.

Pridjevi se donose u neodređenom obliku мушкога рода уз који се редовито доноси одређени облик истога рода уз одредницу *џрид.*, нпр. *беззџмен/беззџмениоџ, исказен/исказниоџ, морав/моравиоџ, сензорен/сензорниоџ, џивџ/џивиоџ*.

Као натукнице обрађен је низ творбено плодних суфикса и суфиксоида (нпр. *а-*, *авио-*, *авџо-*, *без-*, *де-*, *дизел-*, *до-*, *фоџо-*, *хиџер-*, *хиџо-*, *из-/ис-*, *ко-*, *кара-*, *крај-*, *мноџи-*, *на-*, *над-/наџ-*, *не-*, *ни-*, *ново-*, *о-*, *обез-/обес-*, *џан-*, *џеџ-*, *џовеке-*, *џод-/џоџ-*, *џодза-*, *џред-/џреџ-*, *џри-*, *џро-*, *радио¹-*, *радио²-*, *раз-/рас-*, *разно-*, *ре-*, *реџро-*, *с-/со-*, *само-*, *се-*, *седум-*, *семи-*, *суб-/суџ-*, *шам-*, *шеџџ-*, *широко-*, *шоу-*, *џеле-*, *џемно-*, *џирџџа-*, *у-*, *вон-*, *за-*, *зад-/заџџ-*) као и неколико префиксоида (*-фоб*, *-џоде*).

Sekundarne („skrivene“) natuknice u leksikografski se članak uvode trima znakovima. Znakom || uvode se „semantički regularne izvedenice“ (imenice, pridjevi, prilozi) izvedene iz primarne natuknice, нпр. *џлаватџостџ с.в. џлавар, неизбеџно и неизбеџностџ с.в. неизбеџен, одбојкарка с.в. одбојкар, видричка с.в. видра*. Znakom • uvodi se „повратна uporaba glagola“, нпр. *се ~ с.в. џеџка, се ~ с.в. облече, се ~ с.в. унесреки*. Znakom ◊ uvode se sekundarne natuknice različite po tipu leksičke ustaljenosti: ustaljene veze leksema (нпр. *џрадски џаџџковџи с.в. џаџџко, винарска визба с.в. визба*), frazemi (нпр. *чука џразна слама с.в. чука, џаџи на лебоџ с.в. џаџи*), dvorječni nazivi (нпр. *висока џечка с.в. џечка, џврда џрадба с.в. џврда, џална /џлачна/ врба с.в. врба*), narodne izreke i poslovice (нпр. *кој високо леџа, ниско џаџа с.в. низок; коњџџе се клоџаџџ, манџуџџџаџа одеваџџ с.в. одева; Си џо бара со боринче, ке си џо добие со оџинче с.в. оџан*).

Kratkoća je glavna značajka defincija: *дебелко – дебел човек, југо – јужен, топол ветер, клombe – вид крупен бел грав, партиец – член на партија*. То

ne znači da nema i dužih definicija: крвавица – вид колбас од ситнеж и засирена крв; пица – танко печено тесто премачкано со доматен сос и прекриено со салама, зеленчук, сирење, кашкавал, јајца и сл. Kadšto se u definicijama navode primjeri: debelkorpa – плод што има дебела кора: лубеница, тиква и сл. Često je i definiranje sinonimizacijom: debata – дискусија, расправа; насилено – неприродно, наместено, сосила. Primjenjuje se i metajezični tip definicije: debelichok – дем. од дебел; нас – долга форма за директен предмет и општа форма од *ние*.

Ovdje bi trebalo nešto reći o *korpusu* iz kojega su uzimani primjeri. Sudeći po izdavačkome „Predgovoru“ (knj. I., str. VI.), korpus za TPMJ ima dva dijela. Prvi je leksička građa skupljena u Leksikografskome odjelu Instituta za makedonski jezik, a drugi je građa ispisivana tijekom izradbe rječnika. Primjeri su ispisivani iz izvora koji pripadaju različitim funkcionalnim stilovima makedonskoga standardnog jezika. Budući da se u TPMJ uz primjere ne navode ni izvor(i) ni autor(i), vjerojatno bar dio potvrda iz korpusa nije preuziman doslovno, nego je zbog ilustrativnosti i / ili ekonomiziranja prostorom sažiman i prilagođivan. Kako i koliko, o tom se ne daju podatci, što je svakako šteta, jer bi tako bilo jasnije u kakvu su odnosu *podatci iz korpusa* i (normativni) *rječnik standardnoga jezika*.

Važno je također istaknuti da se uz posuđenice obrađene u TPMJ ne donose podatci ni o jeziku podrijetla, ni o jeziku iz kojeg su posuđene u makedonski. Nismo naišli na objašnjenje toga postupka iako su, unatoč rječnicima posuđenica („stranih riječi“), informacije o jeziku davatelju i/ili podrijetlu natuknica koje su posuđenice u ovakvome tipu rječnika nekako očekivane.

Od parcijalnih leksičko-semantičkih odnosa (antonimija, homonimija, paronimija, sinonimija) osvrnut ćemo se samo na to kako je u TPMJ prikazana homonimija koja je definirana kao „pojava riječi s različitim značenjem, a istim glasovnim sastavom“ („појава зборови со различито значење, а ист гласовен состав“; s. v. *хомонимија*; knj. VI.). Ova lapidarna definicija, koja se kroatisticama i kroatistima, pa i upućenijim pripadnicama / pripadnicima hrvatske jezične zajednice može činiti preopćenitom, u makedonskom jeziku može dobro poslužiti jer broj uvjeta koje najmanje dva leksema moraju ispunjavati da bi bili homonimi varira od jezika do jezika. Važnije je ovdje kako su homonimi leksikografski obrađeni i koje su natuknice providene eksponentima. Na osnovi ispisanih podataka čini se da su kao homonimi označeni leksemi (najčešće u parovima) koji ispunjavaju tri uvjeta: 1. da imaju isti fonemski sastav i slijed; 2. da imaju jednak naglasak i 3. da pripadaju istoj vrsti riječi. Po tim kriterijima najčešći su imenički i glagolski homonimi.

- a) Imenički homonimi: *бабун¹-бабун²*, *баница¹-баница²*, *целина¹-целина²*, *чамче¹-чамче²*, *дама¹-дама²*, *џин¹-џин²*, *флеш¹-флеш²*, *џрад¹-џрад²*, *џриз¹-џриз²*, *јазик¹-јазик²*, *каџарка¹-каџарка²*, *клен¹-клен²*, *џарайана¹-џарайана²*, *џул¹-џул²*, *умник¹-умник²*, *устав¹-устав²*, *ваза¹-ваза²*, *влаџа¹-влаџа²*.

- b) Glagolski homonimi: *цени¹-цени², црца¹-црца², чеине¹-чеине², доврши¹-доврши², изведе¹-изведе², изгледа¹-изгледа², јакне¹-јакне², шаа¹-шаа², штуру¹-штуру², шойи¹-шойи², уставиен¹-уставиен², вади¹-вади², визира¹-визира².*
- c) Na trećem su mjestu po broju pridjevni homonimi, npr. *цветиен¹-цветиен², кален¹-кален², красџав¹-красџав², џарен¹-џарен², џоразен¹-џоразен², разблуден¹-разблуден², руд¹-руд², рунски¹-рунски², шџемен¹-шџемен², шџребен¹-шџребен², ужасен¹-ужасен², украсен¹-украсен², вреден¹-вреден².*
- d) Pored toga obrađeno je nekoliko homonimnih parova koji pripadaju zamjenicama (*шаа¹-шаа², шие¹-шие², шoa¹-шoa², шoj¹-шoj²*), priložima (*сеедно¹-сеедно²*) i česticama (*нај¹-нај²*).

Da homonimija nije samo binarni leksičko-semantički odnos, potvrđuje i tridesetak „homonimskih trijada“ u TPMJ, uglavnom imeničkih i glagolskih, uz poneki pridjevski, npr. *бокс¹-бокс²-бокс³, искоси¹-икоси²-искоси³, киш¹-киш²-киш³, клаја¹-клаја²-клаја³, коса¹-коса²-коса³, маш¹-маш²-маш³, мана¹-мана²-мана³, рани¹-рани²-рани³, рис¹-рис²-рис³, сеи¹-сеи²-сеи³, секне¹-секне²-секне³, си¹-си²-си³, слоџ¹-слоџ²-слоџ³, шџука¹-шџука²-шџука³, шочен¹-шочен²-шочен³, шрай¹-шрай²-шрай³, шура¹-шура²-шура³, шуш¹-шуш²-шуш³, вила¹-вила²-вила³, воден¹-воден²-воден³, зашочи¹-зашочи²-зашочи³, завари¹-завари²-завари³.*

Međutim, osim ovih jasnih konceptijskih rješenja eksponentima je provideno i više homografskih nizova natuknica koje pripadaju različitim vrstama riječi, od kojih većinom bar jedna pripada suznačnim riječima, npr. česticama i veznicama (*да¹-да²-да³-да⁴*), pridjevima i priložima (*фити¹-фити²*), veznicama i priložima (*шџошџуку¹-шџошџуку², шџуку¹-шџуку²*), česticama i imenicama (*зер¹-зер²*), priložima i česticama (*самошџи¹-самошџи²*), priložima i imenicama (*разно¹-разно²*), česticama, veznicama i imenicama (*зар¹-зар²-зар³-зар⁴*), priložima, veznicama i česticama (*џа¹-џа²-џа³, само¹-само²-само³*), zamjenicama, priložima, veznicama i česticama (*шџио¹-шџио²-шџио³-шџио⁴*). Čini se da ova skupina primjera ipak ne pripada homonimiji nego da je rezultat leksikografske „nužde“, tj. da se označivanjem eksponentima željelo izbjeći moguće nesporazume s homografima pri upućivanju. Nezgoda je u tom što odabrani postupak nije proveden dosljedno pa tako nisu eksponentima provideni npr. sljedeći parovi homografskih natuknica: *ако* (veznik) i *ако* (čestica), *би* (čestica) i *би* (glagol), *ја* (zamjenica) i *ја* (čestica), *крај* (prijedlog) i *крај* (imenica), *но* (veznik) i *но* (čestica), *од* (imenica) i *од* (prijedlog), *одред* (imenica) i *одред* (prilog), *воз* (prijedlog) i *воз* (imenica).

Kad su posrijedi jednojezični rječnici, među rješenjima koja posebno privlače pozornost leksikologa i leksikografa jedno je od prvih *obradba zatvorenih popisa leksema*. Budući da su za obradbu triju skupina relacijskih (suznačnih) riječi od druge knjige redovito navode imena obrađivača (dr. Snežana Venovska-Antevska za veznike i čestice a dr. Živko Cvetkovski za prijedloge), ovdje ćemo se

dotaknuti toga pitanja na primjeru dvaju takvih po broju članova malenih popisa punoznačnih riječi: strana svijeta i dana u tjednu.

Evo kako su u TPMJ definirane *strane svijeta* (navode se samo prva značenja). *Istok / исток*: „една од страните на светот; спрот: запад“; *zapad / зайад*: „една од четирите страни на светот на која заоѓа сонцето; спрот: исток“; *sjever / север*: „една од четирите страни на светот; спрот. југ“; *jug / јуџ*: „една од страните на светот; спрот. север“; *sjeveroistok / североисток*: „страна на светот меѓу север и исток“; *sjeverozapad / северозајад*: „страна на светот меѓу север и запад“; *jugoistok / јуџоисток*: „страна на светот меѓу југ и исток“ i *jugozapad / јуџозајад*: „страна на светот меѓу југ и запад“.

Razvidno je da su prve četiri strane svijeta u TPMJ definirane u osnovi gotovo jednoobrazno, uz jednu razliku: s.v. *исток* i *јуџ* u definiciji nedostaje riječ *четириуте*, što je za sobom povuklo promjenu riječi *сїрана* (*сїраниуте*). Također, definicija naučnice *зайад* proširena je dodatkom „на која заоѓа сонцето“. Peostale su četiri strane svijeta definirane potpuno jednoobrazno.

Dani u tjednu drugi su zatvoreni popis koji ćemo prikazati. Evo kako su definirani u TPMJ: *nedjelja / недела*: „1. данот меѓу сабота и понеделник; 2. седум дена, од понеделник до недела; седмица“; *ponedjeljak / понеделник*: „денот по недела, пред вторник“; *utorak / вторник*: „втор ден во неделата, ден по понеделник“; *srijeda / среда*: „трети ден во неделата; ден по вторникот“; *četvrtak / четврток*: „четврти ден во седмицата, денот по среда“; *petak / петок*: „пети ден во неделата, ден по четвртокот“ i *subota / сабота*: „шести ден од неделата, ден по петокот“. Razvidno je da ni u definiranju ove skupine leksema nema znatnijih razlika. Ostavi li se postrani temeljna dvoznačnost leksema *недела*, potrebno je upozoriti na dva „otklona“: s.v. *понеделник*, prema definicijama drugih dana, očekivao bi se također redni broj (први), dok je u definiciji s.v. *четврток* umjesto sintagme „во неделата“ upotrijebljena sinonimna sintagma „во седмицата“.

Naravno da su dva navedena popisa odabrana za ilustraciju i da se pozitivni zaključci izvučeni iz njih ne mogu apsolutizirati, ali su vjerovatno dobar putokaz prema onomu što bi mogla pokazati detaljna raščlamba drugih zatvorenih popisa punoznačnih i suznačnih leksema u TPMJ.

Kad su ovakva djela posrijedi, u osvrtu ma kako god on bio dug nije moguće ni dotaknuti, a kamoli ocijeniti sve ono što se u tako opsežnu djelu nalazi, pogotovo kad se takvo djelo prikazuje inojezičnoj, dotično hrvatskoj jezičnoj zajednici. Jer TPMJ je, po naravi stvari, namijenjen u prvome redu izvornim govornicima i govornicima makedonskoga jezika, pripadnicama i pripadnicima makedonske jezične (i etničke) zajednice koja je njegova „vlasnica“ i koja ga, ponajprije upravo u leksiku, razvija po mjeri svojih komunikacijskih potreba. Naravno, unatoč tomu leksička građa obrađena u TPMJ, poput građe u svakome sličnom rječniku, namijenjena je i onima kojima je makedonski drugi i / ili strani jezik, što nije nevažno navesti jer je *planiranje usvajanja jezika* po sudu Roberta

L. Coopera (1989.), uz planiranje statusa i planiranje korpusa, treći ogranak jezične politike.

Svojim *opisom* leksičkoga poklada / bogatstva makedonskoga standardnog jezika TPMJ zapravo služi *učvršćenju prestižnosti makedonskoga standardnog jezika*, koja je, kao i kod mnogih drugih jezika, na posebnoj kušnji upravo u ovo globalizacijsko vrijeme obilježeno snažnim pritiskom engleskoga jezika (što ide i na štetu porabe ćirilice).

Kako bi se ispunila njegova temeljna svrha, djelo poput TPMJ moralo bi biti *nastolnim / priručnim djelom* ako ne svih, a ono bar većine obrazovanih govornica i govornika makedonskoga jezika jer vlastiti se standardni jezik poštuje *znanjem o njem*, a to se znanje stječe provjerenim staromodnim načinom poznatim kao *učenje*. A za korištenje rječnikom, kao dijelom učenja, iznimno je važno *razvijanje, stjecanje i ustaljenje navike* da se u rječnik zažgleda, da se u dvojbi ili sumnji ne nagađa, nego da se provjerava.

Nužno je ovdje reći i nešto o odnosu između obuhvatnosti rječnika nekoga suvremenog standardnog jezika i dinamičnosti njemu suvremene izvanjezične zbilje. Taj je odnos u osnovi vrlo sličan odnosu o kojem govori poznati silogizam po kojem Ahil, premda brži, nikada neće prestići kornjaču, jer se i ona, premda sporija, ipak kreće upravo toliko da ne bude dostignuta i prestignuta. Kod leksikografinja i leksikografa koji obrađuju leksik standardnojezične suvremenosti, koji je po naravi stvari *otvoren popis*, dakle neprestano *in statu nascendi*, ta činjenica, tj. svijest o tome da nikada ne mogu „bez ostatka“ obraditi cjelokupan leksik standardnoga jezika, može izazvati malòdušnost u suočavanju s naporima koji su nalik onima Sizifovim. Bez ikakvih namjera da nekoga tješimo ili ohrabrujemo, ipak se čini prikladnim podsjetiti na ono što je na kraju svoga „Mita o Sizifu“ napisao francuski književnik i filozof Albert Camus (1913.–1960.): „Sama bitka da se dospije do vrhunca dostatna je da ispuni ljudsko srce. Sizifa treba zamisliti sretnim.“ Drugim riječima, važniji je *sam poticaj i stvaralački čin* od nemogućnosti da on bude *završen* (sveobuhvatan) *i savršen*. Poput Sizifa, zato i leksikografinje i leksikografe što rade na rječniku standardnoga jezika treba zamisliti sretnima. Druga je stvar što će im tu sreću rado i često narušavati oni koji doduše nisu sastavili nikakva rječnika, a slabo je vjerojatno da će to ikada i pokušati, ali zato izvrsno *znaju* zašto neki konkretni rječnik nije dobar i kako bi trebao izgledati dobar, pa i najbolji rječnik.

A jedan je od prigovora, koji se mogao čuti još dok su objavljivani pojedini svesci, da su autori TPMJ restriktivni prema najnovijem stanju u leksiku makedonskoga jezičnog standarda. Prigovor zapravo cilja na odnos prema anglizmima. Pregledom djela lako se može uočiti da su kao natuknice obrađene mnoge posuđenice, pa i anglizmi, npr. *бодибилдер*, *бодибилдинџ*, *чарлсџон*, *чии*, *диск*, *макеџ*, *макузи*, *чекџоџ*, *џез*, *џезер*, *џезисџи*, *џенџилмен*, *џиџ*, *џоџинџ*, *џокеј*, *џокер*, *џубокс*, *фри-шоџ*, *хард-диск*, *хардвер*, *хиџи*, *хиџи*, *хулиџан*, *имиџ*, *колеџ*, *лајџи-шоу*, *модем*, *мас-медиум*, *џаб*, *џејсмејкер*, *џилинџ*, *џлејбек*, *џлејбој*, *џлејмејкер*, *џлејоф*, *рамсџек*, *рајер*, *рејџинџ*, *рекеџ*, *рокер*, *рокерски*,

скенира, сленџ, снајпер, стџек, свинџ, шојинџ, шојинџ-ценџар, шоу, шоуџерла, шоумен, шајмаут, шинејџер, вокмен ... Kako navedeno rječito pobija tvrdnju o restriktivnosti prema anglizmima, posrijedi je očito nešto drugo: očekivanje da bi jednojezični rječnik trebao preuzeti i ulogu rječnika posuđenica i *obuhvatiti sve posuđenice iz engleskoga* što hrpimice, bez mjere i daleko od prave potrebe prodiru i u makedonski jezik! A to je očekivanje neutemeljeno, jer ne može se od rječnika standardnoga jezika očekivati da obuhvati i objasni sve lekseme iz razgovornoga jezika, iz žargona, sve (pomodne) hapakse itd. Unatoč tomu sličnih će prigovora vjerojatno biti još, pogotovo s obzirom na činjenicu da je za izradbu i objavljivanje TPMJ bilo potrebno dosta vremena za koje se i u leksiku makedonskoga standardnog jezika vjerojatno ponešto promijenilo.

Neki će prigovori, naravno, biti opravdani jer je, iz ovih ili onih razloga, uza svu nesumnjivu pomnju u izradbi u TPMJ ostalo ponešto previdi i propusta, kao što je npr. s.v. *мракобесник* nakon broja 1. navedeno prvo značenje („1. Тој што е против просветата, науката и културата, човек со мрачни, назадни погледи“), ali nema drugoga značenja. Kod homonima na nekoliko mjesta nedostaju eksponenti, jedan (npr. na drugome parnjaku leksičkih parova *чиј¹-чиј* i *ласџик¹-ласџик*), a tako i na prvome od triju pridjeva *сложен* koji su ovako otisnuti: *сложен-сложен¹-сложен²* ili oba (npr. kod leksičkih parova *мноџу-мноџу-*, *нешџо-нешџо*, *риза-риза*, *скара-скара*). Kod leksičkih parova *ли₁-ли₂* i *сеџак₁-сеџак₂* eksponenti su ispod natuknica. Kod natuknice *лисџ* treba u posebnu natuknicu izdvojiti anatomsko značenje (doslovno „задниот месецт /мускулест/ дел на ноџата што се наога над глуждот“!) jer taj leksem *лисџ* (u kojem fonem *i* dolazi od jerija) nije u etimološkoj vezi s natukničkim leksemom koji ima primarno *i* (dakle je posrijedi homonimni par: *лисџ¹-лисџ²*). Napominjemo i da je u VI. knjizi /Г–III/ ostalo nešto dijelova latiničnoga računalnog sloga (v. npr. natuknice *џеле-*, *џеоретџичар*, *џрева*, *џрие*, *џрска*, *ужаснаџ*, *уџврди*, *чакне*, *шарка¹*, *шашџиса*, *шушолка*). Zato se čini da bi bilo korisno prirediti dopunski svezak (suplement) s potrebnim ispravcima i dopunama, pa i eventualnim natukničkim aktualizacijama kako bi se TPMJ još više približio recentnomu stanju makedonskoga standardnojezičnoga leksika. Posebno ovdje upozoravam na korist od eventualne informatičke obradbe djela koja bi budućim proučavatelji(ca)ma olakšala i ubrzala dostupnost (pretraživanje) podataka o makedonskome leksiku.

Budući da je u izradbu i objavljivanje TPMJ uložen znatan trud relativno velika broja suradnica i suradnika, ne bi smjelo biti nikakve sumnje oko toga da je izlaskom iz tiska šeste knjige uspješno zaključen uistinu velik posao kojim je jezikoslovna makedonistika obogaćena vrijednim i potrebnim leksikografskim djelom čiju vrijednost ne mogu umanjiti veći ili manji propusti i previdi, poput spomenutih, ali ni oni na koje bi još možda moglo biti upozoreno.

U prvome izdanju Enciklopedije Jugoslavije u opširnoj natuknici o leksikografskoj tradiciji i baštini pojedinih nacija (v. knj. V. /Jugos-Mak/

s.v. Leksikografija) u opsegom skromnoj podnatuknici „Leksikografija kod Makedonaca“ Blaže Koneski (B. Ki.) od suvremenih rječnika makedonskoga jezika spominje samo prvu knjigu *Речник на македонскиот јазик со српскохрватски толкувања* (Rječnik makedonskoga jezika sa srpskohrvatskim tumačenjima; A–N, Skopje, 1961.). Taj je trosveščani rječnik dovršen nekoliko godina poslije (1966.) doživjevši više izdanja. Otada se stanje u makedonskoj jezičnoj leksikografiji iz temelja promijenilo čemu su, što se jednojezičnih djela tiče, u znatnoj mjeri, uza netom spomenuti, doprinijela dva rječnika. God. 1983. počeo je izlaziti *Речник на македонскиот народна поезија* (još nedovršen), 2005. pojavio se prvi jednosveščani jednojezični rječnik makedonskoga (Zoze Murgoski: *Речник на македонски јазик*; drugo, prošireno izdanje pod naslovom *Толковен речник на современиот македонски јазик*, 2011.), a na adresi info@sam97.de dostupan je i *Дигитален речник на македонскиот јазик*.

Tako je netom dovršenim šestosveščanim rječnikom uspješno kompletiran popis temeljnih rječnika makedonskoga jezika koji zajedno i pojedinačno, svaki na svoj način, pružaju dobru podlogu za daljnja nastojanja oko leksikografskoga opisa makedonskoga leksika uopće, a standardnojezičnoga napose. Time će se najbolje pokazati opravdanost višegodišnjega napora koji su u izradbu TPMJ-a u Institutu za makedonski jezik uložili ponajprije dr. Kiril Koneski kao glavni redaktor, dr. Snežana Velkovska kao voditeljica projekta i članica redakcije te dr. Živko Cvetkovski kao član redakcije i obrađivač sa svim ostalim obrađivačicama i obrađivačima (njih dvadesetak). Jer TPMJ je djelo koje je istodobno neusmnjivo iznimno važan doprinos jezikoslovnoj makedonistici, makedonskoj leksikografiji, makedonskoj pisanoj kulturi i makedonskoj nacionalnoj kulturi uopće.

Marko Samardžija¹⁰⁶

¹⁰⁶ Filozofski fakultet, Zagreb, msamardzija47@gmail.com

811.163.3'373:21(497.7)(038)(049.3)

ТЕМЕЛНА АНАЛИЗА НА МАКЕДОНСКИ МЕСНИ ИМИЊА

(Олга Иванова, *Речник на имиња на населените места во Р. Македонија*

/б, г, е, ж, н, р, љ, к, у, ф, х, ц, ш/,

Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје, 2014)

Македонската наука за јазикот, особено македонската ономастика во личноста на Олга Иванова го има еден од најпосветените проучувачи на македонските ојконими (месни имиња), топоними и антропоними. Нејзините ономастички проучувања, базирани врз познавањето на повеќе јазици и втемелени на трпеливо понирање во науката, всушност, се разврска на низа лингвистички јазли во македонистиката. Предмет на наша согледба е поднасловениот труд на Олга Иванова.

Разгледуваното дело содржи вкупно 211 печатени страници во стандарден формат Б5, поделен во четири целисти: *Скратеници*: I. Извори, II. Јазици и дијалекти, III. Други скратеници и знаци, *Литература*, *Упатство за обработка на Речникот на имиња на населените места во СР Македонија* и *Речник*, на кои им претходи *Предговор*. На крајот од делото е приложена *Карта на Република Македонија*.

Во *Предговорот* (5–8) авторката го дава историјатот во врска со проектот *Речник на имиња на населените места во СР Македонија*, прв проект на Одделението за ономастика при Институтот за македонски јазик „Крсте Мисирков“, кој датира од 1973 г. Имено, идејата за него потекнала од Меѓународниот конгрес на славистите и од неговата Комисија за словенска ономастика, со што Институтот се вклучил во работата над проектот *Општословенски топонимистички атлас*.

Со оглед на фактот што досега проектот *Речник на имиња на населените места во СР Македонија* не е реализиран, а со цел да станат достапни „научните сознанија за староста, потеклото и значењето“ на обработените имиња, да се дојде „до дефинитивна стандардизација на имињата“ преку „нормализацијата на дијалектните форми на името на одделно населено место“, авторката ја образложува понудата „на овој делумен речник“ за обелоденување, со што македонската и странската научна, па и пошироката, јавност ќе се запознае со дел од резултатите од нејзините неколкудесетински научни истражувања.

Во првата целост *Скратеници*: I. Извори, II. Јазички и дијалекти, III. Други скратеници и знаци (9–16) Иванова најпрвин ги нотира скратениците и целосните библиографски податоци на 84 лингвистички, историски, географски и др. извори, кои се однесуваат на сите имиња на населени места, од кои е вршена „ексцерпција на суштествени факти за името на одделно населено место“; потоа ги предава скратениците и толкувањата на 54 јазички и дијалекти; а на крајот од оваа целост ги забележува скратениците и објаснувањата на 58 други знаци.

Во втората целост *Литература* (17–24) Иванова ја приведува литературата од 154 библиографски единици, која се однесува на сите имиња на населени места, а е поврзана со одделно име.

Во третата целост *Упатство за обработка на Речникот на имињата на населените места во СР Македонија* (25–26) се дадени насоките за обработката на Речникот, сведени во пет точки и три-четири забелешки. Имено, како заглавен збор е земена административната форма на името, според Списокот на општините и населбите на СР Македонија од 1972 г., кој е, всушност, последниот статистички преглед на Заводот за статистика на СРМ пред почетокот на разгледуваниот проект.

Во првата точка е дадена дијалектната форма на ојконимот со етниците, според родот и бројот, и ктетикот, врз основа на теренските испитувања. Одбележани се и отстапките на акцентот од македонскиот стандарден јазик.

Во втората точка е дадена прецизна локација на ојконимот во однос на општинскиот центар.

Во третата точка се дадени повеќе историски потврди во контекст, според времето на настанувањето.

Во четвртата точка е дадена „етимологијата на името. До колку суштествуваат повеќе приемливи етимологии, најпрво се дава етимологијата за која обработувачот смета дека е најприемлива“ и се подредени по азбучен ред, при што во заграда се ставени името и презимето на авторот.

Во петтата точка е извршено нормирање на името на населеното место.

Освен споменатите упатувања, во забелешките се укажува и на фактот дека „до колку нема податоци за некоја точка“, информациите се изоставаат, а наместо тоа е напишан бројот на точката и е оставено празно место, односно дека некои зборови се предадени графиски.

Во четвртата целост *Речник* (27–211), која е, всушност, стожерната целост на ова дело, Иванова обработува 495 речнички единици, во кои „се вклучени и 9 имиња на градови (Берово, Битола, Брод, Неготино, Радовиш, Ресен, Тетово, Титов Велес, Штип)“.

За илустрација на горереченото, ќе приведеме една обработена речничка единица, сп.

Берово

1. *Берово; беровец, беровци; беровка, беровки; беровски.*
2. Град во источна Македонија.
3. *Село Берово* (1570 г.) Тур док V/5 347, 365; *Село Берово* (XVI в.) Тур док V/3 233; *Берово* Нов Охр 27, Верк 282, Кън Мак 228, Вуј 30, К 1916; *Berovo* IMJ 1930; *Берово* Сснм 1981.
4. А. Од л. име *Беро* (: *Берислав, Беривој*) + *-ово* (Дуриданов 1975, 158; Иванов 1982, 19–30). Б. Од база *бер*, презент од слов. *berǫ-brati*, но со поместено значење 'собира', блиско по форма на ст. ир. *biru*. Семантичката вредност во фазата на формирањето на овој ојконим би била 'собирање' > 'место на собирање'. Основното, пак, значење на *бер* многу рано се вкрстило со значењето на вулг. лат. *berbix*, лат. *vervex* 'овен', а формата одговара на келтско-галската, сп. гал. *Berry* (назив на област), со значење 'собиралиште, зборно место заради одбрана' и 'собиралиште на овци, средина на пастирска родовска организација'. Оваа семантичка вредност Галите ја внеле кај Илирите, а потоа таа, со тежиште на пастирскиот термин, преминала во јазичниот фонд на влашките пастири. Како одраз на словенско-влашката симбиоза, словенската замена *ово* во функција на суфикс со придавска вредност не ја неутрализира во потполност семантичката карактеристика на базата (Павловиќ 1968: 97–98). В. Од синтагматска форма *Берово (Село) и означува 'село кое му припаѓа на Беро' од лично име *Беро* (Станковска 1995: 15).
5. *Берово* (Види: 49–50).

Врз основа на презентираниот материјал, анализиран од страна на Олга Иванова, меѓу другото, може да се согледа јазичната припадност на топонимите. Судејќи според првите етимологии, најголемиот број од толкуваните топоними се македонски наследени зборови, за кои, главно, има потврди во стсл. јазик, сп. *Бабино, Бабуна, Базерник, Бајково, Бајловце, Баланци, Балдовенци, Балин Дол, Балинци, Баница, Банишиџе, Банско, Бања, Бањане, Бањица, Барбареве, Бардовци, Барешани, Барово–Скопско, Барово–Неготинско, Бас, Баџање, Баџинци, Бач, Бачишиџа, Башџево, Беџнишиџе, Бедиње, Безево, Безиково, Бела Црква, Белановце, Белешџевица, Бели, Белица–Кичевско, Белица–Бродско, Беличица, Бело Поле, Беловишиџе–Тетовско, Беловишиџе–Гостиварско, Беловодица, Белоџино, Белушино, Белче, Белчишиџа, Белјаковце, Бенче, Беранци, Бериково, Берово, Беровци, Бесвица, Бешишиџе, Бибај, Биџор Доленци, Билјаник, Билјановце, Бисџиренци, Бисџрица–Битолско, Бисџрица–Велешко, Биџово, Биџуше, Биџово, Блаџец, Блаџе (Бутелско), Блаџе (Петровец), Блаџе–Тетовско, Близанско, Близанци, Богданци, Богдево, Богдовиње, Богџици, Богџомила, Богџороџа, Богџословец, Бозовце, Бошиџе, Бојане, Бојанчишиџе, Болеџино, Болно, Бомово, Бонче, Боруево, Борисово, Боровец, Борово, Бороџино, Босилово, Боџун, Бразда, Браилово, Брајковци, Брајчино, Браџин Дол, Брвеница, Брежани, Брезница–Бродско, Брезница (Катлановска), Брезно, Брезово,*

Бресѝ–Скопско, Бресѝ–Штипско, Бресѝ–Бродско, Брешко, Брешѝани, Брждани, Брзак, Брник, Брњарци, Брод–Битолско, Брод, Бродец–Тетовско, Бродец–Скопско, Бродец–Гостиварско, Брошѝица, Брусник–Битолско, Брусник–Неготинско, Брушани, Брчево, Будаково, Будимирци, Будинарци, Бујковци, Буковиќ, Буковљане, Буково, Букојчани, Буриловци, Бурилчево, Буринец, Бусилци, Бучим, Бучин, Бучинци, Бучишѝе, Ѓурѓевишѝе, Евла–Дебарско, Евла–Ресенско, Единаковци, Еднокуќево, Едрениково, Езерени, Елевци, Еловец, Елово, Елшани, Ехловец, Јабланица, Јаболце, Јаворец, Јаѓол Доленци, Јажинце, Јакимово, Јакреново, Јамишѝе, Јанковец, Јаношево, Јанче, Јанчишѝе, Јарѓулица, Јасѝребник, Јачинце, Јеѓуновци, Једоарце, Јеловјане, Јелошник, Јосифово, Јудово, Наколец, Небојане, Небреѓово, Неѓорци, Неѓоѝино, Неѓоѝино–Гостиварско, Нежилово–Кратовско, Нежилово–Велешко, Немањица, Нејрошѝено, Нерав, Нерашѝе, Нерези, Нивичани, Нивичино, Нивишѝе, Ниже Поле, Никифорово, Никишѝане, Никодин, Николч, Никоман, Никулјане, Никушѝак, Нисѝрово, Ничѝур, Нов Исѝевник, Новаѝи–Дебарско, Новаке, Новаѝи–Битолско, Новачани, Ново Змирнево, Ново Коњарево, Ново Лаѓово, Новоселани, Ново Село–Штипско, Ново Село–Битолско, Ново Село (Врапчишко), Ново Село (Гостиварско), Ново Село–Демирхисарско, Ново Село–Скопско, Ново Село–Кичевско, Ново Село–Кочанско, Ново Село–Кумановско, Ново Село–Охридско, Ново Село–Радовишко, Ново Село–Струшко, Ново Село–Струмичко, Ново Село (Жеровјане), Ново Село (Саракино), Ново Село (Велес), Ново Село (Чашка), Новоселани–Битолско, Новоселани–Прилепско, Новоселјане, Норово, Ношѝал, Рабешѝино, Раборци, Раброво, Равен, Радање, Радибуш, Радиовце, Радичево, Радишани, Радња, Радобор, Радовиш, Радово–Демирхисарско, Радово–Струмичко, Радожда, Радолишѝа, Радуша, Раец, Разловци, Рајца, Рајчани, Рајчица, Ракиѝец, Ракиѝница, Ракле, Раклиш, Раковец–Велешко, Раковец–Тетовско, Ракоѝинци, Рамна, Рамне–Бродско, Рамне–Охридско, Рамни Габер, Рамно, Ранковце, Ранчинци, Раовник, Раоѝинце, Раѝеш, Расино, Расѝеш, Расѝојца, Раѝае, Раѝево, Раѝѝак, Раѝѝани–Битолско, Раѝѝани–Кичевско, Раѝѝани–Велешко, Раѝче, Режановце, Ресава, Ресен, Речане, Речани–Кочанско, Речани–Зајаско, Речани–Челопечко, Речица–Охридско, Речица–Кумановско, Р’жаничино, ’Ржаново–Кавадаречко, ’Ржаново–Струшко, Рибарци–Кавадаречко, Рибарци–Гостиварско, Рилево, Рлевци, Р’нковце, Робово–Беровско, Робово–Струмичко, Роѓачево, Роѓле, Рожден, Ројалце, Ројоѝово, Росоки, Росоман, Росѝуше, Роѝино, Руѓинце, Рудник, Руница, Русиново, Русјаѝи, Тажево, Тајмишѝе, Тануше, Танушевици, (Татар) Елевци, Таѝомир, (Таш) Морунишѝа, Теарце, Теново, Теово, Тейавци, Теранци, Тешѝово, Тимјаник, Тисовица, Велес, Т’лминци, Тодоровци, Томино Село, Тойлик, Тойлица–Гостиварско, Тойлица–Прилепско, Тойолница–Бродско, Тойолница–Радовишко, Тойоловиќ, Тойолчани, Трабоѝившишѝе, Трај, Трајчин Дол, Требенишѝа, Требино, Требичино, Требишѝе, Требовље,

Требош, Треник, Тресонче, Три Води, Тријатајанци, Три (Чешми), Тркање, Треник, Трновац, Трново–Битолско, Трново–Кривопаланечко, Трново–Гостиварско, Трнови, Тројаци, Тројкрсти, Тронега, Трооло, Трсино, Трсиеник–Кавадаречко, Трсиеник–Светиниколско, Туденце, Туин, Тумчевиише, Турија, Турско (Подвис), (Турско) Рудари, Убого, Удово, Узем, Уларци, (Умин) Дол, Умлена, Урвич, Усје, Ушово, Фалише, Фарииш, Филиповци, Форино, Франгово, Фурка, Хаме, Џејин, Џејиише, Џејчишише, Џидимирци–Велешко, Џидимирци–Неготинско, Шашаварлија, Шешково, Шивец, Шииковица–Радовишко, Шииковица–Тетовско, Шииокно, Шишево, Шойско Рударе, Шојур, Шиавица, Шилковица, Ширбово, Шјука, Шјурово, Шум, Шујли Камен, Шурленци и Шушово.

Наспрема споменатите месни имиња, се месните имиња од туѓо потекло, сп.: *Бајрамбос, Бајрамовци, Балталија, Бараково, Баралија, Башали, Башибос, Башино (Село), Бекирлија, Белимбегово, Бирино, Булачани, Булунјули, Бунарче, Бунарцик, Ѓокчели, Ѓузумелци, Ѓулели, Ебејлија, Едеклерци, Емирица, Ерековци, Ерелија, Јамурларци, Јунузлија, Јурумлери, (Нов) Караорман, (Нова) Маала, (Нова) Мездра, (Нови) Дојран, Романовце, Табановце, Талашманце, Тајар (Елевци), Тајарли, Таи (Моруништа), Текија, Терзели, Тестемелци, (Три) Чешми, Трубареве, Туралево, Турско (Рудари), Којлија, Коселари, Коселија, Уланци, Хамзали, Хаџи Мајтово, Хаџи Реџејли, Хаџи Сејдели, Хаџи Хамзали, Худаверлија, Цумабос, Цумајлија, Шаинџаш, Шелеверци, Шемиево и Шеоба (од турско потекло); Бигла, Ѓаватио–Битолско, Ѓаватио–Гевгелиско, Танатајарци, Таринци и Трјејца (од грчко потекло); Неокази (од грчко-латинско потекло); Бадар и Таор (од романско-дарданско потекло); Бишола, Бушел, Ѓермо и Рулјак (од тракиско или од илирско-тракиско потекло); Бузалково (од дакиско-мизиско потекло); Бадилен, Борино, Боула, Бунеш, Неѓрево, Неѓреновци, Турново, Умин (Дол), Умово и Хума (од романско потекло); Шииш (од индогерманско потекло); Шлегово (од германско потекло); Тоска и Кафа (од албанско потекло); Ноџаевци (од монголско потекло) итн.*

Анализираниот материјал во разгледуваниот труд овозможува увид на повеќе рамништа. Едно од тие рамништа е и образувањето на месните имиња со помош на суфикси. На планот на суфиксацијата може да се проследи појавата на различни наставки. Еден дел од нив претставуваат месните имиња, образувани со македонските продуктивни наставки:

-ица, сп. *Баница, Баџица, Белишијевица, Белица–Кичевско, Белица–Бродско, Беличица, Беловодица, Бесвица, Бисџирица–Битолско, Бисџирица–Велешко, Богоројца (< Богородица), Брвеница, Брезница–Бродско, Брезница (Катлановска), Брошичица, Емирица, Јабланица, Јарџулица, Немаџица, (Нова) Брезница, Рајца (< *Рајица), Рајчица, Ракиџиница, Расџојца (< *Храстовица), Раџавица, Речица–Охридско, Речица–Кумановско, Рибница, Руница, Тисовица, Тојлицица–Гостиварско, Тојлицица–Прилепско, Тојолница–Бродско,*

Тойлница–Радовишко, Трѣјца (<Трпезица), Шийковица–Радовишко, Шийковица–Тетовско, Шѣвица, Шѣлковѣца;

-ишѣа // -ишѣе, сп. Бачишѣа, Белчишѣа, Радолишѣа, (Таш) Моруншѣа, Трѣбенишѣа; Банишѣе, Беѣнишѣе, Беловишѣе–Тетовско, Беловишѣе–Гостиварско, Бешишѣе, Бошишѣе, Бојанчишѣе, Бучишѣе, Ѓурѓевишѣе, Јамишѣе, Јанчишѣе, Нивишѣе, Тајмишѣе, Трабошѣвишѣе, Трѣбишѣе, Тумчевишѣе, Цейшѣе, Цейчишѣе;

-ник, сп. Базерник, Брусник–Битолско, Брусник–Неготинско, Јасѣребник, Јелошник, (Нов) Исѣевник, Раовник, Трѣмник;

-ец, сп. Блашѣец, Боѣсловец, Боровец, Брѣдец–Тетовско, Брѣдец–Скопско, Брѣдец–Гостиварско, Буринец, Еловец, Ехловец, Јаворец, Јанковец, Наколец, Раец, Ракишѣец, Раковец–Велешко, Раковец–Тетовско, Шивец и др.

Во оваа група спаѓаат и образувањата со следните наставки: *-ак // -јак, сп. Брзак, Никушѣак, Новак, Раишѣак, Рулјак; -ик, сп. Билјаник, Брник, Рудник, Тимјаник, Тојлик, Трнаник, Трѣшѣеник–Кавадаречко, Трѣшѣеник–Светиниколско; -ур, сп. Шојур; -ава, сп. Ресава; -ија, сп. Текија, Турија; -уна, сп. Бабуна и др.*

Од анализата се открива дека во споменатиот труд се јавуваат и месни имиња, образувани со посвојните придавски наставки:

-ево // -ово, сп. Барбарѣво, Башѣево, Безѣво, Боѣдево, Борѣево, Брѣево, Бурилѣево, Еднокуѣево, Јаношево, Неѣрево, (Ново) Змирнево, (Ново) Коњарево, Радичево, Раиѣево, Рилево, Роѣачево, Тажево, Трубарѣво, Туралево, Шемшево, Шишево; Бајково, Бараково, Барово–Скојско, Барово–Неѣошѣинско, Безиково, Белимбеѣово, Бериково, Берово, Бишѣово, Биѣово, Бомово, Борисово, Борово, Босилово, Браилово, Брезово, Будаково, Бузалково, Буково, Едрениково, Елово, Јакимово, Јакреново, Јосифово, Јудово, Небреѣово, Нежилово, Никифорово, Нисѣирово, (Ново) Лаѣово, Норово, Раброво, Радово, Расино, Ржсаново, Робово, Ројошѣово, Русиново, Теново, Теово, Тешѣово, Трново–Битолско, Трново–Кривопаланечко, Трново–Гостиварско, Турново, Удово, Умово, Ушѣово, Франѣово, (Хаѣи) Маишѣово, Шешково, Шлеѣово, Шѣрбово, Шѣурово, Шушѣово;

-ин, сп. Балин (Дол), Браишѣин (Дол), Траишѣин (Дол), Умин (Дол);

-ино, сп. Бабино, Башино (Село), Белошѣино, Бѣлушино, Бирино, Болешѣино, Борино, Борошѣино, Брајчино, Неѣошѣино, Нивичино, Рабешѣино, Расино, Ржжаничино, Рошѣино, Томино (Село), Трѣбино, Трѣбичино, Трѣсино, Форино и др.

Меѓу поретките месни имиња се и образувањата со следните наставки: *-ен, сп. Баѣилен, Раѣен, Рѣсен, Роѣден; -еш, сп. Бунеш, Раиеш, Расѣеш; -јѣ, сп. Никодин, Никоѣман, Раѣобор, Раѣовиш, Рич, Росѣман, Туин; -је, -ја, сп. Баишѣање, Бѣдиње, Бишѣуше, Раѣање, Раѣуша, Трѣкање, Турје; -ско, сп. Банско, Близанско, Брѣшко, Турско (Подвис), -ѣчь, сп. Белѣе, Бенѣе, Бѣнѣе, Јанѣе, Раиѣе и др.*

Мошне чести се и образувањата на месните имиња во *pluralia tantum*. Од анализата на Иванова се согледува дека најчести се месните имиња, образувани со следните наставки:

-ане (-јане) // -ани (-јани), сп. *Бојане, Јеловјане, Небојане, Новоселјане*–Кумановско, *Речане; Барешани, Брежани, Брешијани, Брушани, Букојчани, Булачани, Елишани, Нивичани, Новачани, Новоселани*–Кочанско, *Новоселани*–Битолско, *Новоселани*–Прилепско, *Радишани, Рајчани, Рашијани*–Битолско, *Рашијани*–Кичевско, *Рашијани*–Велешко, *Речани*–Кочанско, *Речани* (Зајаско), *Речани* (Челопечко), *Тойолчани*;

-ци, сп. *Баланци, Балдовенци, Балинци, Бајтинци, Беранци, Близанци, Божданци, Будимирици, Будинарци, Бусилци, Бучинци, Ѓузумелци, Елевци, Неѓорци, Раборци, Разловци, Рибарци, Русјаџи, Танашарци*, (Татар) *Елевци, Тейавци, Теранци, Тестијемелци, Тлминци, Трийајанци, Трновци, Уланци, Уларци, Цидимирици*–Тетовско, *Цидимирици*–Велешко, *Шелеверци, Шурленци*;

-евци // -овци, сп. *Ноѓаевци, Рлевци, Танушевци; Бајрамовци, Бардовци, Беровци, Брајковци, Бујковци, Буриловци, Единаковци, Ерековци, Јеѓуновци, Неѓреновци, Тодоровци, Филиповци*;

-овце, сп. *Билјановце, Ранковце, Режановце, Р'нковце, Романовце, Табановце*;

-енци, // -енце, сп. (Бигор) *Доленци, Бистиренци*, (Јагол) *Доленци; Туденце*;

-инци // -инце, сп. *Ракојинци, Ранчинци, Таринци; Јачинце, Раојинце, Руѓинце* и др.

Освен месните имиња со македонски наставки, во трудот на Иванова можат да се согледаат и образувањата на месните имиња, особено со туѓата наставка -ли, -лија, сп. *Баракли, Башали, Булунијули, Ѓојчели, Ѓулели, Тајшарли, Терзели, Хамзали*, (Хаџи) *Реџейли*, (Хаџи) *Сејдели*, (Хаџи) *Хамзали; Балшалија, Барашлија, Бекирлија, Ебејлија, Ериелија, Јунузлија, Ќојлија, Ќоселија, Худаверлија, Цумајлија, Шашаварлија* и др.

Поретки се образувањата на месните имиња со хибридни наставки -лари // -лери, сп. *Ќоселари, Јурумлери*, односно со наставките -ларци, // -лерци, сп. *Јамурларци, Едеклерци*.

На крајот од делото е приложена *Карта на Р. Македонија*.

Може да се заклучи дека во делото *Речник на имињата на населениите места во Р. Македонија* (б, г, е, ј, н, р, ш, к, у, ф, х, џ, и) од Олга Иванова се претставени речиси 500 месни имиња од македонската јазична територија врз база на историски и на теренски материјал, протолкувани во духот на современата ономастика. Нејзиното дело се вградува во (не)довршениот колективен проект, од кој веќе двајца соработници имаат објавено „голем дел од обработените имиња на населените места“ или „сите 140 имиња на населени места од буквата ѕ“. Врз основа на изложените показатели се констатира дека делото на д-р Олга Иванова, во кое таа ги вградила акумулираното знаење и

несомнениот творечки потенцијал, уште повеќе ќе ја издигне нашата свест за потребата од вакви научни дела од областа на македонската ономастика.

Васил Дрвошанов¹⁰⁷

---

¹⁰⁷ Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје, vasildrvoshanov@yahoo.com

811.163.3'373:21(497.7)(038)(049.3)

НОВА СТАРОСЛОВЕНСКА ЧИТАНКА

(Кон изданието „Старословенска читанка“ од Емилија Црвенковска)

Во издание на Филолошкиот факултет „Блаже Конески“ при Универзитетот „Св. Кирил и Методиј“ во Скопје, во 2015 год. излезе од печат учебното помагало „Старословенска читанка“ од Емилија Црвенковска. Оваа читанка е предвидена како учебно помагало за сите студенти што го изучуваат старословенскиот јазик, како на Универзитетот „Св. Кирил и Методиј“ во Скопје, така и на други универзитети. Читанката претставува збирка од текстови со речник и илустративни материјали.

Читанката има 98 страници. Се состои од следниве делови: За читанката (5–6); Предговор (7–8); Старословенски азбуки (9–14); Список на најчесто употребувани зборови под титла (15–16); Текстови (17–58); Најстара словенска епиграфика (59–61); За буквите од Црноризец Храбар (62–64); Речник кон текстовите (65–94); Литература (95–97); Содржина (98). Текстовите приложени во читанката се: Киевски мисал, Зографско евангелие, Мариинско евангелие, Асеманово евангелие, Синајски псалтир, Синајски требник, Клоцов зборник, Савина книга. Во делот Најстара словенска епиграфика дадени се Самуиловиот натпис, како и натписите од црквата на манастирот Св. Наум на Охридското Езеро.

Во разделот Старословенски азбуки се дава преглед на двете старословенски азбуки, глаголицата и кирилицата, се објаснува нивното бројно значење, како и надредните и интерпункциските знаци. Во разделот Текстови дадени се прилози од најстарите глаголски и кирилски старословенски книжевни споменици (текстови од старословенскиот канон) настанати во периодот од X до крајот на XI век. Тука се приложени текстови од следниве ракописи: Киевски мисал, Зографско евангелие, Мариинско евангелие, Асеманово евангелие, Синајски псалтир, Синајски требник, Клоцов зборник, Супрасалски зборник и Савина книга. Сите глаголски текстови се дадени и во кирилска транслитерација, некои паралелно со глаголско и со кирилско писмо, за полесно совладување на азбуките. За илустрација покрај старословенските текстови наместа се даваат и извадоци од црковнословенски текстови од македонската редакција преку коишто може да се следи историскиот развој на јазикот. Сите текстови се придружени и со снимки од оригиналните ракописи, што на студентите ќе им овозможи увид и во палеографските особености на оригиналите.

Во разделот Најстара словенска епиграфика се дава избор од епиграфските споменици настанати на македонска почва и тоа Самуиловиот натпис и натписите од црквата во манастирот Св. Наум на Охридското Езеро. Приложени се снимки од епиграфските споменици, како и расчитан (и евентуално транслитериран, од глаголица) текст за потребите на студентите. Текстот *За буквиџе* од Црноризец Храбар е приложен затоа што дава увид во повеќе важни прашања од почетоците на словенската писменост.

Старословенско-македонскиот речник на крајот на читанката е работен според сите лексикографски принципи за старо/црковнословенски речници и ги опфаќа сите зборови застапени во приложените текстови. Овој речник ќе им овозможи на студентите и да се стекнат со вештините на преведување на текстовите на македонски јазик.

На крајот е предложен список од литература што содржи старословенски граматика, старословенски читанки и зборници со текстови, како и список на најважните старословенски/црковнословенски речници. Литературата што е предложена е во најголем дел странска, а застапени се и некои домашни автори што се занимавале со оваа проблематика. Упатувањето на литературата и други извори е присутно и низ целата читанка во која, по претставувањето на секој ракопис, се даваат и електронски извори преку кои студентите можат да имаат пристап во повеќето старословенски текстови.

Уводните текстови, што ѝ претходат на читанката, се многу потребни и прегледни затоа што даваат детални податоци за настанувањето на двете најстари словенски писма, за нивниот изглед и правописни карактеристики, нешто што е крајно неопходно за нивна употреба. За разлика од досегашната практика кај нас и пошироко, тоа е особено добро, за секој старословенски ракопис наведени се изданијата познати во славистиката и користени во науката. Тоа, како и наспоредното изложување на некои од текстовите со глаголско и кирилско писмо, приложените снимки од одделни, најважни ракописи, го прават овој прирачник особено корисен, а со тоа што упатува на можноста да се користат и електронски извори за секој од наведените ракописи, го прават наполно современ и корисен за современите генерации студенти.

Старословенската читанка од Емилија Црвенковска, со својата содржина во сите нејзини елементи, доаѓа во вистинско време за да ја пополни, на најдобар начин, потребата од основно, но и темелно, запознавање со јазикот на најстарите словенски текстови, пишувани на старословенски јазик, со двете најстари словенски писма – глаголица и кирилица. Ова ново издание ќе ги мотивира студентите да го прошират својот интерес за старословенскиот јазик.

Радмила Угринова-Скаловска¹⁰⁸

¹⁰⁸ Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Филолошки факултет „Блаже Конески“ – Скопје, ред. проф. во пензија

811.163.1'373.23:[091:003.349.8(049.3)]

Лилјана Макаријоска, Бисера Павлеска-Георгиевска
„НАЗИВИ НА ЛИЦА ВО МАКЕДОНСКИТЕ СРЕДНОВЕКОВНИ
РАКОПИСИ“

Во монографијата под наслов „Називи на лица во македонските средновековни ракописи“ од авторките Лилјана Макаријоска и Бисера Павлеска-Георгиевска е направена анализа на една обемна лексичка категорија, *називи за лица* или *nomina personalia*, илустрирана со примери од македонските црковнословенски текстови, ексцерпирани главно од изворите што се база на проектот *Речник на црковнословенскиот јазик од македонска редакција*, но и од други текстови со различна жанровска содржина (крмчија, грамоти и требници). Анализата на оваа категорија е поделена на две глави: лексичко-семантичка анализа на односната проблематика и зборообразувачките особености на називите за лица. На почетокот е поместен Воведот, а по обемната анализа на двете глави следува Заклучок, Список на изворите и нивни кратенки, Литература и Индекс.

Во **Воведот** се изнесени досегашните проучувања, и на историски и на современ план, за категоријата *nomina personalia*. Истражувањата главно се насочени кон структурниот аспект, а најобработувани се *nomina agentis*, *nomina attributiva* и др. Во оваа монографија лексичко-семантичката група називи на лица е прикажана како група што опфаќа зборови од иста морфолошка група, обединети од општиот признак и архисемата лице, а подгрупите се формираат врз основа на диференцијалните семи, па оттука се издвојуваат називи за лица што се разликуваат во однос на нивната професија, религиозна насоченост, умствени способности итн.

Во првата глава, **Лексичко-семантичка анализа на називите на лица (*nomina personalia*)**, обработуваниот материјал е поделен во дванаесет раздели.

Во првиот раздел, називи на вршители на дејство, односно *nomina agentis*, се опфатени одглаголски деривати и одименски образувања кај кои во оформувањето на зборообразувачкото значење е изразена имплицитна процесуалност, но со признакот еднократност, моментност. Кај одглаголските именки систематизацијата е направена врз основа на семантиката на глаголот од кој се образувани, односно се среќаваат именки што означуваат лице што врши определено дејство, на пр. *шьствъникъ, видѣць, позоратаи, оуслъшателъ, сѣказателъ* итн. Одименските образувања, што во оваа подгрупа укажуваат на процесуалност, најчесто означуваат лица што се карактеризираат со

постојаност во вршењето на дејството, односно речиси никогаш не се сфаќаат како прости вршители на имплицитното дејство што се содржи во зборообразувачкото значење на дериватот. Во вториот раздел се опфатени називите на лица според професијата, односно *nomina proffessionalia*. Овие именки означуваат постојаност и повторливост во вршењето на дејството, и со оваа карактеристика се разликуваат од именките во претходниот раздел, називите на вршители на дејство. Тука материјалот е обработен во повеќе помали групи за кои е карактеристично едно семантичко обележје, односно дејноста што ја врши лицето, на пр. називи на луѓе што се занимаваат со земјоделство, сточарство, трговија, производство, обработка, услуги, разни занаети, лов и риболов и др. (мзѣтъникъ, дромахаръ, вратаръ, ловѣць, коренитѣць). Сложенките што партиципираат во оваа група, односно што упатуваат на вршители на постојано дејство (виночрпѣи, дрѣводѣлѣ), се конкретизирани со именскиот дел на сложенката, додека, пак, во друга група се разгледуваат називите на лица што вршат свештеничка, проповедничка дејност или дејност поврзана со црквите и манастирите како постојано занимање. Називите на носители на особина, својство, или *nomina attributiva*, се обработени во третиот раздел. Овде авторките ги обработуваат лексемите што се однесуваат на носителите на некоја морална, етичка или духовна карактеристика или својство именувано со основата. Најчесто овие деривати се со придавска или именска основа, но се среќаваат и примери со глаголска основа (бѣсьрѣбрьникъ, влѣдѣникъ, завистѣникъ, злѣодѣи, ковьникъ, мжѣитѣль). Лексичко-семантичката група називи на лица според нивниот социјален статус, должност, звање е предмет на интерес во четвртиот раздел. Овде се опфатени лексичките единици што означуваат разни световни титули, звања, општествени функции итн.: доука, кралъ, кзнашь, сѣдѣи, фараонъ итн. Во петтиот и во шестиот раздел се обработени називите што означуваат црковни звања, титули, епитети и називи на вршители на црковни дејности и називи што го искажуваат односот на лицето кон бога, кон религијата, верата. Во првата лексичко-семантичка група се застапени многубројните називи за семоќниот господ и за светото тројство: отѣць, прѣвоотѣць, самовластьѣць, єдиночѣальникъ, творѣць, а потоа и останатите лексичките единици: архѣереи, жрьѣць, викарѣ, синѣклѣтъ, доуѣовьникъ, ѣтъѣць итн., додека пак во втората лексичко-семантичка група се вклучени називите за верници и за лица окарактеризирани според односот кон бога, било да е позитивен или негативен: вѣрьникъ, богољубѣць, богоносѣць, богопрѣтивѣникъ, богонеавѣстѣникъ, вѣздрѣжатѣль итн. Во оваа група се вклучени и епитетите за светите лица: стѣлѣпѣникъ, отѣходѣникъ, застѣпѣница итн. Авторките ги истакнуваат многубројните лексички подновувања како карактеристика за оваа група. Седмиот раздел е посветен на називите за лица според воените должности или учество во војна, кои од зборообразувачки аспект претставуваат одглаголски и одименски деривати. Во лексичко-семантичката група називи на лица според умствените способности, што е

обработена во осмиот раздел, се анализирани деривати образувани од именска, придавска или од глаголска основа, а означуваат лица што се занимаваат со книжевна или просветителска дејност (писец, граматик, филолог итн.). Деветтиот раздел е насловен како називи на лица според психофизичките особености, здравствената состојба и според возраста. Овде се обработени лексеми, најчесто отпридавски образувања, кои опишуваат конкретни својства на лицето, на пр.: брадатец, властник, скопец, и др. Називите на лица врз основа на семејни, роднински и брачни односи се обработени во десеттиот раздел. Оваа семантичка категорија се карактеризира со најстариот словенски слој лексика со кој се именуваат односите на сродство. Во единаесеттиот раздел се обработени називите на лица според односот кон сопственоста. Всушност тука се анализирани лексичките единици што даваат информација за тоа дали и колку поединецот поседува (нешто материјално), на пр. властел, работодавец, бѣдник, длъжник итн. Последниот раздел од оваа глава е посветен на називите на жители (етници). Овде материјалот е анализиран во две подгрупи. Во првата се застапени општите називи за жители на некое населено место или на некој крај, а во втората називите за именување на лица што не припаѓаат никаде, туѓинци.

Во втората глава од оваа монографија, **Зборообразувачки особености на називите за лица**, авторките, Макаријоска и Павлеска-Георгиевска, ги изложуваат специфичностите во однос на зборообразувањето на обработуваната лексичко-семантичка категорија. Направен е преглед на начините на зборообразување, врз основа на кој е констатирано дека најзастапен модел е суфиксацијата, а како најпродуктивни суфикси се истакнуваат суфиксите -ник, -тел, -ец, -(џ)ица. Во голема мера е застапена и композицијата, додека префиксацијата и префиксно-суфиксните образувања се послабо застапени. Во рамките на оваа глава авторките се задржуваат на конкуренцијата на суфиксите и нивната застапеност во рамките на посочените дванаесет категории, на специјализираната употреба на некои суфикси (на пр. суфиксот -анин), на образувањата на лица од женски пол и нивната бројност, на ограничената употреба на некои суфикси (на пр. суфиксот -ар) итн.

Резултатите од лексичко-семантичката и од зборообразувачката анализа се изложени во **Заклучокот**. Тука авторките накусо се задржуваат на основните и специфичните обележја за секоја обработувана група и од семантички и од зборообразувачки аспект.

На крајот од монографијата се наведени **Списокот на изворите**, од кои е екцерпиран презентираниот материјал, и **нивните кратенки** и богатиот список на **Литература**. Монографијата е заокружена со **Индекс** на заглавни зборови што овозможува детален увид во обработуваниот материјал.

Монографијата „Називи на лица во македонските средновековни ракописи“ од авторките Лилјана Макаријоска и Бисера Павлеска-Георгиевска претставува значаен прилог за македонската наука за јазикот од областа на

историјата на македонскиот јазик. Таа ќе им биде корисна на сите лингвисти што се занимаваат со проучувањето на старите текстови, особено со нивните лексичко-семантички и зборообразувачки карактеристики.

Катица Трајкова¹⁰⁹

---

¹⁰⁹ Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“ – Скопје, katicatrajkova@yahoo.com

811.163.42(091)(049.3)

**ИМПОЗАНТНО НАУЧНО ДЕЛО
ЗА ЦРКОВНОСЛОВЕНСКАТА ТРАДИЦИЈА:
ГРАМАТИКА НА ХРВАТСКИОТ ЦРКОВНОСЛОВЕНСКИ ЈАЗИК,**

Гациева С., Ковачевиќ А., Михаљевиќ М., Пожар С., Рајнхарт Ј., Шимиќ М.,
Винце Ј., (приредил М. Михаљевиќ), Загреб, 2014.

Грамаџикаџа на хрвајскиоџ црковнословенски јазик во издание на Старословенскиот институт Загреб и Хрватското универзитетско издаваштво содржи целосен грамагички опис на јазикот на хрватскоглаголските ракописи, датирани во периодот од XI до XVI век. Во рамките на корпусот текстови се застапени пред сѐ литургиски текстови (мисали, бревијари, псалтири и ритуали) и нивни фрагменти, а главно се работи за ракописи коишто се основа за *Речникоџ на црковнословенскиоџ јазик од хрвајска редакција* којшто се работи во Старословенскиот институт.

Грамагиката по уводниот дел содржи 14 глави со следниве содржини: Споменици, Писмо и фонемски состав, Именки, Заменки, Придавки, Броеви, Глаголи, Прилози, Предлози, Извици, Честици, Сврзници, Синтакса и Лексика. На крајот се наведува литературата релевантна во изучувањето на црковнословенскиот јазик и на хрватскоглаголските текстови. Во уводниот дел се разгледува историскиот процес на оформување на првиот словенски книжевен јазик, почнувајќи од IX век со моравската мисија на св. Кирил и Методиј и со нивните преводи на изборното евангелие и на псалтирот. Овој јазик во најстарите споменици се нарекувал *словенски*, како што е одбележено во *Жиџиџеџо на Констанџин Философ*, во *Жиџиџеџо на Меџодиј* и од страна на Јоан Егзарх (IX–X век), како и во различни грчки и латински извори. Тоа се посочува и како главна причина што за овој јазик се користат повеќе различни термини во стручната литература, и тоа: староцрковнословенски, старословенски, црковнословенски, старобугарски, старомакедонски, општословенски книжевен јазик итн. Авторскиот тим на *Грамаџикаџа на хрвајскиоџ црковнословенски јазик* се определува за терминот *сџтароцрковнословенски* со кој се означува јазикот кој се темели на говорот на југозападниот егејски брег, поточно на околината на Солун; тоа е јазикот на канонските споменици од X и XI век. Хрватската средновековна книжевна култура е, како што е истакнато во уводот, во најголем дел пишувана на глаголица. Историјата на хрватското творење на глаголица може да се подели на четири периоди: формативниот период до

половината на XIII век, зрела доба до половината на XVI век, опаѓање на користењето на глаголицата од половината на XVI век до половината на XIX век и глаголицата и црковнословенскиот јазик денес. Инаку, јазичните анализи на хрватскоглаголските текстови упатуваат на тоа дека хрватските пишувачи и преведувачи своето образование го базирале првенствено на Методијевата школа и подоцна на Охридската книжевна школа на Климент и Наум. За ова прашање во уводниот дел се посочуваат секундарни извори, како што се: *Житието на Наум*, *Второ житие на Наум* сочувано во српски препис од XVI век, *Трето житие на Наум* настанато веројатно во XVIII век, *Excerptum de Karentanis* настанат во XII или на почетокот на XIII век и други. Карактеристична за хрватската средновековна култура е црковнословенско-хрватската диглосија, ситуација во која црковнословенскиот функционира како книжевен јазик, додека говорениот хрватски (чакавски) јазик е некнижевен, народен јазик. Истовремено, треба да се има предвид и латинско-хрватскиот билингвизам. Во врска со црковнословенско-хрватската диглосија пак, до половината на XIV век црковнословенскиот имал улога на книжевен јазик со кој се пишувале литургиски и нелитургиски дела, а чакавскиот се користел за секојдневни потреби: во правни споменици, на натписи, во белешки на маргините на ракописите. Диглосијата почнала да се нарушува во третата четвртина на XIV век кога се појавуваат нелитургиски зборници пишувани на јазик во којшто се мешаат чакавски и црковнословенски елементи, а од почетокот на XV век се внесуваат и кајкавски јазични елементи. Оваа тенденција се идентификува како почетен обид за оформување на општохрватски книжевен јазик.

Во секоја глава се поединечно и подробно обработени сите содржини важни за описот на граматичката структура на хрватскиот црковнословенски јазик. Во главата *Писмо и фонемски состав* се тргнува од азбуката, описот на поретките букви, бројната вредност на буквите, паралелната употреба на кирилични и латинични букви во хрватскоглаголските текстови, како и на интерпункцијата. Од особена важност се деловите посветени на гласовната и фонолошката вредност на буквите. Во рамките на описот на фонолошкиот состав според графиската интерпретација како репрезентативен состав за ракописите од XII и XIII век се сметаат седум самогласки: i, e, ѓ, э, а, о, и, додека за периодот – XIV и XV век е карактеристичен составот од шест самогласки: i, e, ѓ, а, о, и. Претставени се и 23 согласки со нивните разликувачки обележја. Во делот за гласовни промени се обработуваат разликувачките специфичности на гласовите во хрватскиот црковнословенски во споредба со староцрковнословенскиот и со другите црковнословенски редакции, но и промените што се заеднички со другите црковнословенски редакции. Со оглед на тоа дека хрватскиот црковнословенски јазик се оформил во допир со говорените хрватски идиомы и дека нивното најјако влијание се огледува на фонолошко ниво, во хрватскиот црковнословенски се регистрираат најмно-

гу фонолошки промени заеднички со чакавското наречје. Како специфични гласовни промени за хрватскиот црковнословенски се издвојуваат: 1. губење на носовките и нивна замена: $\epsilon \rightarrow e$, $\varrho \rightarrow u$; 2. изедначување на *јеру* /y/ со фонемата *i* најдоцна до почетокот на XII век; 3. гласовите *јер* и *јор* уште на почетокот на хрватско-црковнословенскиот период се стопиле во еден глас, кој се бележел со *јор* /ъ/, а подоцна го потиснуваат паерокот и апострофот; *јорои* во слаба позиција се губи, а во јака позиција од втората половина на XIII век се заменува со *a*. Други гласовни промени кои се обработени се: превојот на самогласките, јотацијата, метатезата на ликвидите, ротацизмот, контракција на самогласките и др.

Во главата посветена на **именките** се земаат предвид именските граматички категории: број, падеж, род, живост. Обработени се деклинациските типови на именките: вокалски (*o*-основи, *i*-основи, *u*-основи, *ī*-основи) и консонантски (*n*-основи, *s*-основи, *t*-основи, *r*-основи). Како што е евидентно, во именувањето се содржат тематски самогласки и согласки кои се додадени на коренот, а во периодот којшто е опфатен со хрватскоглаголските споменици, тие гласови веќе се соединиле со наставките. Се разбира, предвид се зема палаталноста според која деклинациите се делат на палатални (*a*-деклинација, *ja*-деклинација) и непалатални (*o*-деклинација и *jo*-деклинација). Во врска со самата деклинација, како што се потенцира во обработката, некои од фонетските промени придонеле за создавање синкретски форми во хрватскиот црковнословенски, а во ретки случаи диференциска улога има алтернацијата во основата. Исто така, различните вокализации на *јајјои*, губењето на полугласот или појава на *a* на неговото место и секундарниот полуглас дополнително ги оддалечуваат хрватскоглаголските именски форми од оние во староцрковнословенскиот. Именките се посебно обработени според родот, а во тие рамки предвид се земени деклинацискиот раздел и палаталноста. Во истотот поглавје се опфатени и зборообразувачките модели на именките. Генерално, во лексиката на хрватскиот црковнословенски се издвојуваат два слоја: првиот се состои од црковнословенското наследство кон кое се приклучуваат и моравизмите, преславизмите и охридизмите, гласовно прилагодени кон хрватскиот, а вториот слој се состои од лексика што навлегла дополнително и директно од хрватските, најчесто од чакавските говори. Именките се образуваат најчесто преку суфиксација, префиксација, соединување и преобразба. Преку суфиксите коишто се додаваат на глаголска, придавска или на именска основа се оформуваат именки, така што тие не го менуваат темелно значењето на полнозначниот збор, а определуваат на кој вид зборови припаѓаат. Како суфикси за оформување именки од машки род се споменуваат: *-ar*, *-ataj*, *-tel*, *-jak*, *-ota*, *-oša*, *-ija*, *-(n)ik*, *-ić* и други; суфикси за женски род: *-ica*, *-ka*, *-na*, *-ba*, *-da*, *-tva*, *-ěĺ*; и суфикси за среден род: *-lo*, *-išće*, *-ije*, *-stvo*, *-stvije*, *-ce*. Во врска со префиксното зборообразување се истакнува дека именките ретко се оформуваат само со префикси, а како почести се

споменати: *arhi-*, *mimo-*, *ne-*, *po-*, *pod-*, *pra-*, *pri-*, *protu-*, *prě-*, *prěd-*, *su-*, *sub-*. Всушност, префиксите најчесто учествуваат во префиксно-суфисни творби, како во примерите: (*vz-*) *vzglavije*, (*ne-*) *nevěrije*, (*pod-*) *podnožije*, (*raz-*) *rasputije* и други. При образувањето на сложенките се соединуваат два полнозначни збора, од кои вториот ја определува категоријалната припадност на сложенката. Во врска со срастувањето на лексемите, коешто инаку се смета за „згусната“ синтакса, е даден исцрпен список на основи кои се користат во сложенките во хрватскоглаголските ракописи. Во продолжение се обработува преобразбата дефинирана како преминување на еден збор од една категорија во друга со што се менува неговата синтаксичка улога. Како позначајни се посочени процесите на поименчување на придавките и преобразбата на прилози во предлози.

Во главата за **заменките** се обработени заменските форми во хрватскиот црковнословенски. Како што е посочено, некои личнозаменски форми се разликуваат од оние во црковнословенските граматика во најголем дел поради гласовните промени, како на пример: губењето на слабите ерови на крајот на зборот и во датив, локатив и инструментал на 1л. еднина (*mně*, *mnoju*), замената на *y* со *i* во номинатив и вокатив на 2л. еднина (*ti*), номинатив и акузатив 1л. множина и во номинатив, акузатив и вокатив 2л. множина (*mi*, *ni*, *vi*), губењето на носовките во акузатив и инструментал 1 и 2л. еднина (*me*, *mnoju*, *te*, *toboju*) и кај повратната замена. Во 2л. двоина не се среќава номинативната форма *va* во хрватскоглаголските ракописи, туку се појавува формата *vi*. За трето лице еднина во номинатив се користи заменката *on*, *ona*, *ono*, а во косите падежи се користи анафорската замена *i*, *ja*, *je*. Во поглавјето се опфатени и неличните замени (со тврда и мека деклинација), прашалните замени *kto*, *ki*, *kaja*, *koje* и *čto*, неопределените и негираните замени изведени од нив, збирната замена *vas*, *vsa*, *vse*, и показната замена *si*, *sija*, *sije*.

Во петтото поглавје се обработуваат **придавките** – именски променливи зборови кои се менуваат по род, број и падеж. По кусиот осврт кон значењето на придавките кои се идентификуваат како описни, односни, посвојни и качествени, се обработуваат моделите на образување на придавките. Најчесто придавките се оформуваат суфиксно и префиксно, а поретко е преобразувањето на партиципите во придавки. Оформувањето пак, на сложени придавки најчесто е преку директно срастување, како на пример: *samoukrašen*, *čělomudr*, или преку сложено-суфиксна творба од типот: *inoplemanan*, *šestokrilan*. Во продолжение се обработува степенувањето на придавките со подробна анализа на начините на оформување на компаративни и суперлативни форми, нивната деклинација и засведоченоста на различните форми. Придавките во хрватскиот црковнословенски имаат кратка и долга форма, при што долгата форма потекнува од староцрковнословенската сложена форма оформена со спојување на едноставната форма со замена. Кратките и долгите придавски форми се деклинираат по посебен тип деклинација: придавките од машки и среден род како *o/jo-* основи, а придавките од женски род како *a/*

ja- основи; додека, долгите форми се деклинираат по посебен вид на деклинација што преку гласовните промени се развил од староцрковнословенската сложена деклинација. Обработени се падежниот синкретизам, употребата на кратките и долгите форми на описните придавки и деклинацијата на компаративите и партиципите.

Во поглавјето за **броеви** е опфатено бележењето на броевите во хрватскоглаголските текстови, главните, редните и збирните броеви. Во следното поглавје посветено на **глаголите** е опфатена класификацијата на глаголите, граматичкото значење на глаголските форми, како и творбата на глаголските форми односно на едноставните (простите) форми: презент, императив, партиципите на презентот, инфинитивот и супинот, аорист, имперфект и партиципите на претеритот, и одделно сложените (аналитичките) форми: перфект, плусквамперфект, футур I и II и кондиционал. Во врска со класификацијата на глаголите се поаѓа од класификацијата кај X. Лант (H. Lunt) според која правилните глаголи се делат на девет типови според глаголската основа, а дополнително се разработуваат поединечни групи глаголи. Во тие рамки посебно внимание се посветува на бројот на апстрактни морфолошки глаголи и на конкретни лексеми, со што се овозможува соодносот на разделите со оглед на обемот на лексиката.

Во следната глава се разгледуваат **прилозите** кои според нивното настанување се делат на изведени и неизведени, а потоа се обработуваат според видот: начински, количествени, месни и временски прилози. Во главата за **предлозите** се опфатени графиските и гласовните особини на предлозите, како и нивните специфичности наспрема другите зборови. Предлозите најчесто се делат според местото во предложниот израз, според настанувањето (првобитни и изведени), рекцијата (според падежот со кој се јавуваат) и според значењето (мерливи– месни, временски и немерливи). Карактеристично во врска со предлозите е тоа дека во иста улога може да се употребат различни предлози (оние со значење *'покрај'* и *'поради'*), а има предложни изрази во кои разликувачка улога игра падежот, а не предлогот (на пример: динамично и статично *на*, *у* итн.). Во рамките на главата за **извиците** се анализираат извиците според настанувањето (неизведени и изведени) и според семантичко-прагматички критериуми (извици за адорација, акламација и за поздравување, извици за потврдување и пофалба, извици за потсмев, извици за обраќање, свртување внимание и за поттикнување и извици за оплакување. Во главата за **честиците** се обработуваат различните видови честици според настанувањето (неизведени и изведени) и според семантичко-прагматички критериум (интензификатори, концесивни, афирмативно-негациски, императивно-оптативни, интерогативни, демонстративни и пропозиционални честици). Во продолжение следува главата посветена на **сврзниците** во која кусо се подредени различните видови сврзници: координативни и субординациски, со тоа што треба да се има предвид дека

не е секогаш лесно да се разграничат прецизно двата вида со оглед на тоа дека некои сврзници може да бидат и координатски и субординациски, како што е случајот со *da* и *jako*. Покрај тоа, некои сврзници се употребуваат и како честици (*bo, da, jeda, že, li, ubo* и др.) или како прилози (*vnegda, kako, kogda, počto* и др.). Сврзувачка функција може да имаат сврзниците во комбинација со други сврзници, прилози, честици и предлози, како на пример: *ako i, da li, da jako, jeda kako, jako da* и други, а во некои случаи составните делови срастуваат во еден збор: *jelmaže, neželi, jamože* и други. Меѓу сврзниците има и такви кои се навлезени од говорниот јазик, на пример: *ako, ar, jere, zač* и сл.

Во главата посветена на **синтаксата** се опфатени реченичните делови, како и поширока анализа на значењето и функцијата на сврзниците во хрватскоглаголските текстови. Покрај тоа, обработени се безличните и апсолутните конструкции, редот на зборовите, а подробно е обработена синтаксата на падежите, конгруенцијата, видовите реченици и синтаксичките преведени конструкции. Во врска со безличните конструкции се опфатени предикативите покрај кои се јавуваат безличните конструкции, како што се: *dostojno, lěpo, nevolā, podobajet, potreba, udobno, vrěme* и други. Во врска со апсолутните конструкции е потенцирано дека заменувањето на грчките апсолутни конструкции присутно во староцрковнословенскиот е уште понагласено во хрватскиот црковнословенски, особено од XIV век. Покрај конструкцијата апсолутен датив којашто се користи и во XIV и XV век, во хрватскоглаголските ракописи се појавува и апсолутен инструментал, конструкција настаната според латинскиот апсолутен аблатив, а исто така и апсолутен номинатив којшто е проширен во романските јазици. Во врска со редот на зборовите во хрватскиот црковнословенски како необележен ред се јавува *субјект̃и – прѣдикат̃и – дојолнување*, а доколку некој од реченичните делови е нагласен, тогаш може да заземаат и некое друго место во реченицата. Со оглед на тоа дека хрватскоглаголските текстови се преводи, често се случува обичниот збороред да биде променет под влијание на предлошката и да соодветствува на оној во латинската или грчката предлошка. Во делот за синтаксата на падежите подробно се обработени функциите на падежните форми, нивното значење во рамките на реченицата, сите конструкции од типот на датив и акузатив со инфинитив и апсолутните конструкции, како и конгруенцијата по падеж, род и број и сите специфичности што се јавуваат, мотивирани најчесто од јазикот на предлошката. Во делот за речениците се издвојуваат простите реченици и тоа: исказни, прашални (*да/не* прашања, реторички прашања, заменски и дисјунктивни прашања), желбени и извични реченици. Во рамките на делот за сложените реченици се обработени паратаксичките, во кои се земени предвид составните, спротивните, разделните, причинските (објаснувачки) и резултативните реченици и хипотаксичките реченици во чии рамките се обработени: односните, каде што се земени предвид субјектните, атрибутните, објектните, вистинските

објектни, исказните, оптаивните и финалните реченици, и прилошките реченици во чии рамки се земени предвид месни, временски (во кои се разликуваат речениците во кои се изразува истовремено, претходно или последователно дејство), начински и споредбени, причински, последични, финални, условни и допусни реченици. При обработката на паратаксичките и хипотаксичките реченици се објаснува употребата на соодветните сврзници, што е исцрпно документирано со примери. Како карактеристични за хрватскоглаголските текстови се издвоени следниве специфичности: почестата употреба на кондиционал во зависните реченици во споредба со староцрковнословенскиот и поретката употреба на императивот во зависните реченици. Во делот за синтаксата се обработени и конструкциите кои се преведени од грчкиот (множинска конгруенција на заменката *každo*), од латинскиот (апсолутен инструментал, замена со временски реченици, акузатив со инфинитив, *да*-реченици, употребата на кондиционалот, партиципските конструкции и односните реченици), специфики со латинско или романско потекло (*ot* со генитив со значење 'за', *za* со инфинитив), како и хебреизмите (*byti vь* + Acc., партитивен генитив како субјект, различни предложни состави наместо предлог, етимолошка фигура и др.). Во последната глава посветена на лексиката се обработуваат слоевите на зборовниот фонд почнувајќи од прасловенското наследство, потоа староцрковнословенската лексика каде се земени предвид моравизмите, охридската и преславската лексика и лексичките влијанија од говорниот јазик. Во продолжение се обработува лексиката од несловенско потекло, и тоа: грцизмите, латинизмите, протобугаризмите, италијанизмите, германизмите и унгаризмите.

На тој начин се заокружува повеќеслојниот лексички фонд на хрватскоглаголските текстови. На крајот во делот за литература се содржи исцрпен список на стручната литература од областа на палеославистиката и на проучувањето на граматиката на староцрковнословенскиот и на редакциите на црковнословенскиот јазик.

Граматицата на хрватскиот црковнословенски јазик има особено значење за проучувањата на црковнословенските редакции со тоа што поставува еден пример за сеопфатно научно проучување на црковнословенскиот. Истовремено, ова научно дело претставува основа и за споредбени и контрастивни истражувања на редакциите на црковнословенскиот јазик, со што се издвојуваат спецификите во рамките на одделни редакции, но се согледуваат и заедничките јазични елементи на црковнословенските редакции.

Александра Ѓуркова¹¹⁰

¹¹⁰ Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Институт за македонски јазик “Крсте Мисирков“ – Скопје, aleksandra.gjurkova@imj.ukim.edu.mk

811.163.3(049.3)

**ПРИКАЗ НА КНИГАТА
„ЗА ИДЕНТИТЕТОТ НА МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК“
ОД ЛИДИЈА ТАНТУРОВСКА**

Книгата „За идентитетот на македонскиот јазик“ на авторката Лидија Тантуровска, излезе од печат во 2014 година во издание на Институтот за македонски јазик „Крсте Мисирков“ во Скопје. Во неа се опфатени написи поврзани со проблематиката на идентитетот кои Тантуровска ги пишувала во период од 10 години – од приближно 2000 до 2011 година, кога книгата била сосема готова за печат, а потоа чекала уште три години за конечно да ја види светлината на денот.

Во својата конечна форма книгата се протега на 220 страници, спакувани во интересно дизајнираната корица.

Материјалот е поделен на четири дела: *За идентитетот се работи*, *„Во потрага“ по идентитетот на македонскиот јазик*, *Македонскиот наспрема другиите јазици* и *На патот кон Европа – европски*.

Првиот дел, *За идентитетот се работи*, содржи уведен дел *Предлошка* и седум написи.

Во уводниот дел авторката ги прикажува сите аспекти на поимот 'идентитет', тргнувајќи од неговото сфаќање кај класичните филозофи, преку психоанализата – до третманот од страна на хуманистичките науки. Таа укажува на „многуликоста“ на поимот 'идентитет', сфатен како еден стремеж да се остане ист (или барем сличен) низ времето. Разгледувајќи ги различните аспекти на идентитетот, како идентитетот на личноста, проучуван од психологијата, општествениот идентитет, кој го разгледува социологијата, потоа културниот идентитет, а во негови рамки и националниот идентитет, авторката се задржува на разгледување на личниот идентитет и ги претставува начините за давање лични имиња во различни јазици, со посебен осврт на македонскиот јазик. Во областа на антропонијата, од социолингвистички и од психолингвистички аспект се разгледуваат причините поради кои дојде до користење на презимиња во форма за машки род кај лицата од женски пол – најчесто при склучување брак и земање на презимето од сопругот во формата за машки род. Авторката со право заклучува дека и покрај тоа што во коренот на оваа појава лежи потрагата по личниот идентитет, мора да се има предвид дека таа ја загрозува категоријата род и истовремено ја нарушува традицијата на македонскиот антропонимски систем.

Во првиот напис од овој дел, под наслов *За јазициите и за нивниот идентитет*, авторката го разгледува прашањето на идентитетот на јазиците приоѓајќи им на тезите од лингвистички и од социолингвистички, односно од психолингвистички аспект. Идентитетот на еден јазик може да биде разгледуван од три аспекти: генетски, типолошки или структурален. Обезбедувањето единство на сите овие три аспекти му ја дава на јазикот неприкосновеноста на сопствениот идентитет. Но, во практиката не е толку едноставно да се обезбедат сите три аспекти, зашто прашањето на јазичниот идентитет е комплексен феномен. На прво место, тука станува збор за разликата меѓу 'јазикот' и 'дијалектот', а потоа и за точното, еднозначно именување на јазиците и дијалектите. „Постоењето на јазикот е еквивалентно со постоењето на неговиот јазичен идентитет“, вели Тантуровска, објаснувајќи дека наспрема чинот на појавување/настанување на еден јазик, исчезнувањето на јазикот се случува во моментот кога ќе остане само еден активен говорител. А проблемот на бројот на родени говорители го зафаќа и прашањето на дефинирање на поимот 'мајчин јазик', кој авторката го дефинира како „јазик што е научен најпрво од едно лице (под услов да не е заменет со друг) и со кој се идентификува тоа лице“. На крајот од овој напис, авторката го зафаќа и прашањето за билингвалноста, укажувајќи на постоењето на два типа билингвалност: природна и општествена.

Пообемниот напис *Македонскиот јазик и неговото приклучување во европскиот семејство* опфаќа два дела: едниот се однесува на *Европската Унија и јазиците во неа*, а другиот на *Состојбата на македонскиот јазик*. Во *Нејето за Европската Унија и за јазиците во неа* авторката укажува на големиот број официјални јазици во Унијата – 24, кои во практиката почнуваат да го отежнуваат комуницирањето во рамките на Унијата. Во врска со третманот на јазикот/јазиците во Европската Унија се покажуваат пет варијации: 1. еднојазичност – какви што се, на пример, Франција и Грција, 2. држави кај кои постои заштита и прифаќање на јазиците на малцинствата – какви што се, на пример, Велика Британија и Холандија, 3. јазична автономија, односно политичка автономија на областа каде што се зборува друг јазик, какви што се Шпанија и Италија, 4. јазичен федерализам – Белгија и Швајцарија и 5. институционална повеќејазичност, односно држави кои имаат повеќе службени јазици кои се користат на целата територија – какви што се Финска, Ирска и Луксембург. Во делот *Состојбата на македонскиот јазик* авторката накусо ја опишува граматиката на македонскиот јазик, а потоа се осврнува на законодавно-правниот потстил на македонскиот стандарден јазик, како и на националната, македонска верзија на законодавството на Европската Унија, односно проблемите со кои се соочуваат преведувачите, па и лекторите, подготвувајќи ги документите кои ѝ се потребни на Македонија како на земја кандидат за членство во ЕУ.

Во статијата *Социолингвистички аспекти на македонскиот јазик* Тантуровска ја отвора болната тема на именувањето на нашата држава со понижувачката кратенка 'бивша/поранешна' и, се чини, вечните аспирации за спречување на користењето на определбата 'македонски' како за нас како народ така и за нашиот јазик. Авторката ги аргументира своите ставови дека и други земји се наоѓале или се наоѓаат во слична позиција како Република Македонија, па, сепак, за нив не се сметало за неопходно ставањето на разни додавки пред името. „Неотуѓиво право на секој човек е слободно да се определи и да се изјасни за својата национална припадност“ – вели авторката. Тантуровска понатаму во статијата хронолошки се осврнува на периодот 1903–2001 г. и издвојува 4 точки како клучни за статусот на македонскиот стандарден јазик, а тоа се: 1903 г. – кога излегува од печат книгата „За македонските работи“, 1944 г. – кога на Првото заседание на АСНОМ македонскиот јазик се прогласува за службен во македонската држава, 1991 г. – кога граѓаните на референдум се изјаснија за осамостојување на Република Македонија и кога се донесе Уставот на Република Македонија и 2001 г. – кога се потпишува Рамковниот договор и се носи нов Устав на РМ.

Во статијата *Македонскиот јазик низ околностите и промени*, авторката се осврнува на општествените промени во Република Македонија кои повлијаеле за извесни промени во македонскиот јазик од 1945 г. до денес. Авторката овој период го дели на два потпериода, и тоа: 1945–1991 и од 1991 до денес. „Денешната лична карта на македонскиот јазик е резултат од неговата генеалогска, од неговата ареална припадност, како член на фамилијата на словенските јазици и на Балканскиот јазичен сојуз“ – заклучува Тантуровска. Но во својот развој по 1944 г. македонскиот јазик се соочува со наплив од, главно, два јазика, а тоа се: српскохрватскиот јазик во периодот 1944–1991 г., а од 1991 г. наваму англискиот јазик. Навлегување на англизмите авторката забележува во сите функционални стилови, а најмногу, сепак, во публицистичкиот и во научниот функционален стил.

Зборувајќи за *(Не)ојправданоста на дијалектните форми надвор од нивната сфера на употреба*, авторката укажува на природното оддалечување на стандардниот јазик од дијалектната основа во периодот по кодификацијата, па денес зборуваме за стабилност на јазичниот израз која се огледува, меѓу другото, и во неговата повеќефункционалност. Таа се согласува со ставот дека народните говори се богатство на јазикот и дека можат многу да придонесат особено во збогатувањето на лексиката и заклучува дека „обострана е потребата за поврзаност меѓу дијалектите и стандардната форма на македонскиот јазик“.

За содржината на написот *Улогата на „Речникот на македонскиот јазик со српскохрватски толкувања“* кажува самиот наслов. Авторката хронолошки ги претставува речниците во кои е претставен македонскиот

во светот, што сосема се вклопува во претставата за Мисирков како човек што живеел многу понапред од своето време.

Со Крсте Мисирков се занимава и следниот напис, под наслов *За еден од вџемелувачиџте на македонскиоџ јазик*, овојпат осврнувајќи се на пишувањата на Мисирков за Битола. Тантуровска се осврнува на два аспекта што го врзуваат Мисирков за Битола, а тоа се: Битола и битолскиот говор искажани во книгата „За македонцките работи“ и Битола во неговиот живот за време на неговиот престој таму. Авторката заклучува дека градот Битола има посебно место во срцето на Мисирков. „Битола и битолскиот говор заземаат централно место во социолингвистичките, историските, географските и етнографските истражувања и заложби на Мисирков“ – заклучува Тантуровска.

Во последната, куса статија од овој дел, *Неизбежни факџи*, Тантуровска се осврнува на делата на Блаже Конески заклучувајќи дека неговите дела како лингвист и како поет „имаат трајна вредност за македонскиот народ и како што минува времето нивната вредност постојано се зголемува“.

Во третиот дел од книгата, под наслов *Македонскиоџ насџрема друџиџте јазџци*, поместени се три написи.

Написот *За некои јазични џојави во македонскиоџ јазик во балкански контексџ* авторката го започнува со дефинирање на поимот ’балканизам’, што од лингвистички аспект би можело да се дефинира како јазична особеност карактеристична за повеќе балкански јазџци. Балканизмите се јавуваат како резултат на долготрајниот меџусебен контакт на јазџците на Балканот, кој предизвикал промена во структурата на балканските јазџци. Авторката понатаму дава преглед на балканизмите во одделните балкански јазџци задржувајќи се на македонскиот како централен балкански јазик со најголема застапеност на заедничките црти. Тантуровска ги следи балканизмите по потекло од турскиот јазик, пред сѐ, но и од другите балкански јазџци, а на крајот се задржува на влијанието на српскохрватскиот јазик во периодот од кодификацијата на македонскиот јазик до осамостојувањето.

Статијата *Промени во оџиџтесџвоџо, џромени во јазџкоџ* го зафаќа прашањето за односот меџу општеството и јазикот од социолингвистички аспект, при што се заклучува дека општествено-политичките промени предизвикуваат и промени во јазикот. И покрај големиот број промени низ кој има поминато македонскиот јазик, тој го нема загубено својот идентитет што се огледа во неговата генеалошка и ареална припадност. „Општествените промени најмногу се гледаат во лексиката на македонскиот јазик, на сметка на граматиката и на фонетиката“ – вели авторката.

Последниот напис од овој дел, *Паралели во кодификацијата на македонскиоџ и на украинскиоџ јазик*, се занимава со заедничките точки во развитокот на двата словенски јазџци, но и со разликите кои се должат на различните историско-општествени услови во кои овие јазџци се развивале.

Разгледувајќи ги одделно трите временски точки во развојот на украинскиот и на македонскиот јазик, а тие се: појавувањето, односно настанувањето на македонскиот/ на украинскиот јазик, периодот на Втората светска војна и осамостојувањето во 1991 г., авторката заклучува дека развојните патишта на украинскиот и на македонскиот јазик имаат слична судбина.

Во последниот, четврти дел од книгата, насловен како *На патишта кон Европа – европски*, авторката ја анализира „Европската повелба за регионални или малцински јазици“ како јазичен текст и како правен акт.

Книгата „За идентитетот на македонскиот јазик“ од Лидија Тантуровска заслужено се нашла меѓу изданијата на Институтот за македонски јазик „Крсте Мисирков“. Иако нашиот идентитет и како македонски народ и како македонски јазик – е неоспорен, дискусиите за проблематиката на идентитетот општо, како и дискусиите со оние кои сè уште се обидуваат да посегнат по нашиот идентитет – се неисцрпни. Оваа книга претставува еден придонес во расветлувањето на прашањата поврзани со таа тема.

Искра Пановска-Димкова¹¹¹

---

¹¹¹ Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Филолошки факултет „Блаже Конески“ – Скопје, ipdimkova@gmail.com

811.163.3'373:39(049.3)

**ЛЕКСИКАТА НА МАКЕДОНСКАТА ТРАДИЦИОНАЛНА КУЛТУРА
КАКО ЧУВАР НА ИДЕНТИТЕТОТ НА МАКЕДОНСКИОТ НАРОД**

(Лилјана Макаријоска, *Лексикаџа на македонската
традиционална култура*, Скопје 2014, 303 стр.)

На самиот почеток на книгата „Лексиката на македонската традиционална култура“, авторката Лилјана Макаријоска укажува дека: „Македонската традиционална култура, односно обредите и обичаите кои ја отсликуваат македонската народна традиција се пројавуваат како своевидни чувари на идентитетот на македонскиот народ“. Всушност, делата од овој тип се тие што ја чуваат културната традиција на нашите предци од заборав, што ги потсетуваат младите генерации на посебноста и оригиналноста на живеењето на нивните прабаби и прадедовци, на оформувањето на македонскиот културен идентитет низ вековите. Преку лексичките белешки посветени на македонската семејна обредност, поточно на родилната, свадбената и посмртната, понатаму на календарската обредност, како и на обредната храна и на фитонимите поврзани со народните обичаи и верувања, покрај бројните информации што ги добиваме, учиме многу и за поимањето на најважните периоди и случувања во човековиот живот во минатото, на нашите простори. Оваа книга има уште поголемо значење и поради лексикографската обработка на сиот собран лексички материјал што се однесува на македонската традиционална култура и неговото приложување во посебен речник што содржи преку 5400 зборови и зборовни изрази.

Во *Воведој* (5–8) Макаријоска истакнува дека со анализата на обредно-обичајната лексика на македонската јазична територија се согледуваат културните традиции коишто доаѓаат од различни подрачја на Македонија, но и во регионите надвор од државните граници во кои се изразени македонските културни традиции, обичаи и сл. и утврдува дека постојат слични или идентични јазични црти на сиот македонски јазичен ареал. Се истакнува дека некои обредно-обичајни елементи се карактеристични за одделни региони, а други упатуваат на обреди и обичаи што може да се сметаат за балкански, јужнословенски и општословенски. Како значајна карактеристика се издвојува словенскиот карактер на македонската култура којшто се одразува и во терминологијата, а се укажува и на застапеноста на заемките од турско и грчко потекло. Во овој воведен дел се укажува на основните особености на различни лексичко-семантички полиња поврзани со македонската традиционална култура, како што се лексемите поврзани со родилната

обредност, со претсвадебниот и посвадебниот циклус, односот кон смртта, лексиката поврзана со семејните обреди: славењето слави, (служби), божиќни, велигденски празници и сл., називите за обредна храна и именувањето на билките употребувани за гатање, правење магии итн. Овие полиња се засебно обработени во продолжение на книгата низ четири поглавја.

Првото поглавје посветено на *Лексикаџа на македонскаџа семејна обредност* (9), содржи три потпоглавја поврзани со поважните настани од животот на поединецот: раѓањето, стапувањето во брак и смртта.

При анализата на *лексикаџа на родилнаџа обредност* (9–15) авторката заклучува дека обичаите и обредите поврзани со бременоста, раѓањето и раната детска возраст, главно имаат општомакедонски карактер, а регионалните и локалните варијанти понекогаш се должат на различниот степен на познавањето или распространувањето на богатиот обредно-обичаен традициски систем. Се наведуваат огромен број лексеми поврзани на пр. со бременоста или немањето пород: *џрудница, џеџобна, џоварена, несама, безродница, неџлодна, џиџираклиџа, нероџкиња* и др., учесниците и обичаите изведувани при чинот на раѓање, како и други елементи: *баба, бабиџа, џрвородилка, џрвосџинка, џрвоџиенка, џрвороџка, џосџелиџа, леџиџиџе, коџулче, џоследок* и др. Се наведуваат и називи за новороденчето, доењето и доилката, називи за обредите што се изведувале на првиот, вториот, третиот, четириесеттиот ден од раѓањето на детето и предметите поврзани со нив, на пр.: *џиџалче, џоаџче, џеленаче, доџачка, задоџница, џодоџачка, џомаџка, раначка, џиџарка, залулување, миење на леункаџа и леунчеџо, џири наречници, суџениџи, урисници, јаџе, сол, џрџиен, чешел, клуч, освеџена вода, обреден леб, Боџородичник, Боџородник, краваџ, џовоџница, џонуда, родилна џиџа, џовоџница, виџе, бабиње, џовоџничарки, краваџки, џоџача, џченкарно леџче, џиџа, џиџаниџи* итн.

Еден од најзначајните чинови од човечкиот живот поврзан со христијанската традиџија е крштевањето со кој се поврзани голем број лексеми, на пр.: *деџокрџи, крџиџење, кум, нунко, кумиџа, нунка*, како и фрази што означуваат делови од овој обред: *џрва коџула, куме каџи име, џркалање на деџеџо, џрво заранување на новороденчеџо, среџен кум, случајно кумџиво, кумџиво од неволја, кумџиво на раскрсница* и сл. Како особено интересни се издвојуваат називите за некрстено дете: *бубера, џолче, кеџо, џиџа, џовивче, џуже, џурде, џуша, кендо, чорка, чуџа, шуле (шуљко)* и др., понатаму за последното дете во семејството: *суџаре, исџресок, најсеџино, дородок, изродок*, за вонбрачно дете: *коџиле, леџиџерче* итн.

Макаријоска ги наведува и називите поврзани со верувањата и обичаите за никнувањето на првиот заб, заодувањето: *џосџаџалка, џресџаџалка, џресџаџница, џроодниче* и сл.

Во следното потпоглавје е обработена *лексикаџа на свадбенаџа обредност* (15–22), којашто претставува доста обемна група имајќи предвид дека свадбата е најзначаен и содржински најбогат ритуал од животниот

циклус со големо значење во традициската култура. Овде се истакнува дека обичаите и обредите поврзани со стапувањето во брак играат важна улога во конструирањето на идентитетите и развивањето на чувството на заеднички врски и припадност во пошироки социјални рамки и преку свадбената обредна структура се следат специфичните елементи што го градат етничкиот идентитет на еден народ.

Авторката прави споредба на свадбените обичаи на Македонците и на другите народи на Балканот и утврдува дека постои голема сличност, не само во однос на обредно-обичајната структура, туку и во однос на дел од свадбената терминологија. Како свадбени термини Макаријоска ја определува лексиката од областа на претсвадбените, свадбените и посвадбените обреди и обичаи, која ги вклучува: називите на обредите и нивните делови, називите на обредните лица, називите на обредните предмети, називите на обредните дејства итн.

Така, со претсвадбената обредност ги поврзува називите за обредните постапки и за лицата поврзани со нив: *венчавка, венчулка, свршавка, углав, мал нишан, мал армас, свршена, ѓаксана, ѓодена, армасана, ѓоденик, свршеник, армасување, сѓројникување, армасар, армасник, свршувач, снобник, зѓворник, изводник, оѓледник, ѓолем нишан, ѓолем сѓрој, зѓвор, ѓолем армас, канач, зовач, калесар, замес, замеска* и др.

Се наведуваат и поголем број називи поврзани со свадбената обредност: *венчаник, венчаница, канески, ѓредвесници, мушѓулѓи, абериѓи, молчење, ѓувеење, срамување, свадбар, аѓчиница, скуѓалче, накоѓче, шафер, фруѓличар, сѓар девер, десен девер, мал девер* и др.

Засебно се наведени и термините за сродство, за обредните предмети поврзани со свадбената обредност и сл. и на крајот на овој дел е укажано на разликите во однос на современата свадбена обредност, што се карактеризира со промени што настануваат со општествените промени коишто влијаат врз начинот на изведување на свадбите. Се укажува дека многу елементи од свадбените обреди и обичаи веќе се изгубени, на пр. сведувањето на младите, покажувањето на чесност (невиност) на невестата, а исто така и многу од обичаите што спаѓаат во редот на магиските, но, сепак, многу елементи од традициската свадба се задржале, или се трансформирале.

Во поднасловот посветен на *лексицата на посмртната обредност* (22–28) се наведуваат називите поврзани со основните норми на однесување на човекот кон смртта претставени преку смртните, посмртните, погребните обреди и обичаи или култот на мртвите. Авторката издвојува повеќе лексеми поврзани со почитувањето на посмртните обреди и обичаи, како што се миеење, капење на покојникот, облекување во нова облека, отворање на вратите и на прозорците, истурање вода од домашните садови, покривање на огледалата, отпејување од свештеникот, подготовки за погреб. Така, со настапувањето на смртта ги поврзува називите: *умрен, ѓокојник, мрѓовец, смрѓник, ѓласник, абериѓија* и др. Со капењето и облекувањето на покојникот се поврзани:

мртвовечка вода, нагазишtie, сѣастировање, средовање (суредовање) на покојничкоѣ, бречење, чешлање, облекување, бовча, дарови за раздавање, венчанија, ѣокривач, ѣокривало итн. Се издвојуваат и називи поврзани со оплакувањето, чувањето на мртвецот, копањето гроб, изнесувањето, простувањето, закопувањето и сл.: *ѣажење, жалење, виење за умрениоѣ, редаленка, редачка, ѣажачка, ѣречување на умрениоѣ, ѣробница, жал, жалник, ѣробнина, ѣочивка, ѣочинување на ѣокојничкоѣ, расѣѣлување, ѣоѣребение, закоѣ, закоѣување, закоѣувачка* и др.

Понатаму, голем број лексеми се поврзуваат со деновите посветени на покојникот на одреден период од неговата смрт, *седум дена, деветѣ дена, дваесетѣ дена, четѣриесетѣ дена, ѣолугодишен ѣомен, ѣтригодишен ѣомен* итн., а посебен дел се и обичаите од постпогребниот период што се вршат во врска со деновите посветени на сите мртви – *задушница, задушa, задушнина, мртвен ден, мртва сабоѣа*.

И за оваа група називи се истакнува дека е значајно да се засведочат, имајќи го предвид постепеното одумирање на одделни компоненти на обредните комплекси, на претставите и на верувањата, па на тој начин и на богатиот лексички фонд поврзан со нив.

Второто поглавје е посветено на *Лексикаѣа на календарскаѣа обредностѣ* (28–35), што се поврзува со традиционалните елементи на живеењето на Македонците, т.е. со календарските, религиозните празници, обредите и обичаите. Според Макаријоска, симболиката на именувањето на секој празник одделно е поврзана со значењето на празникот и во повеќето случаи термините што означуваат одреден празник носат во себе семантичко име. Авторката овде поаѓа од основната поделба на празниците на подвижни и неподвижни, односно непостојани и постојани: Прочка, Тодорица, Лазарова сабота, Спасовден, Духовден наспроти Божик, Водици, Богородичните, Светијовановите празници и другите празници поврзани со имињата на разни светители, но и некои од Господовите празници како што се Преображение и Крстовден. Црковниот календар или црковната година се исполнети со празници, кои според тоа во кој период од годината се празнуваат, припаѓаат во еден од четирите годишни циклуси: пролетен, летен, есенски и зимски циклус. Оттука, се издвојуваат лексеми поврзани со обичаите при празнувањето на големите зимски празници како што се: Божик, Водици, Свети Трифун. Така со Бадник се поврзани поимите: *коледарски оѓан, коледица, Бадниковоѣо кравајче, лејче со ѣаричка, ѣолаза, ѣолазеник*, со Божик и Водици: *некрстѣени, ѣоѓани, (X)Рисѣосови денови*, со Василица: *Василичари, Суровари, Бабари, Бамбурци, Цамалари, Ешкари* итн.

Од пролетните празници се издвојува празникот Благовест со кој се поврзуваат поимите: *блаѣ колач, ѣресниче*, со празникот Лазарици се поврзуваат *лазаркиѣе*, потоа следи последната недела од велигденските пости, што се нарекува *Велика, Сѣрасѣтна недела* или *Глува недела*, а се наведуваат и називите за деновите од оваа недела: *Велики Понеделник* или

Велијонеделник, Велики Виџорник или Веливиџорник итн.

По бројот на обичаите меѓу летните празници се изделува празникот Ѓурѓовден и со него се поврзуваат поимите: *собирањето билки, нишење на нишалка, кишење со зеленило, лејење со лејлива шрева, ѓурѓовденски ѓесни, билјарски обичаи и ѓесни, берење билки, зайџнување, крмење на сџокаџа* итн. Макаријоска истакнува дека празнувањето на деновите поврзани со црковниот календар потврдува дека христијанството оставило силен белег врз народната религија на Македонците.

Во третото поглавје е обработено *Именувањето на обреднаџа храна* (35–40), при што се поаѓа од фактот дека храната има широка примена во македонската обредност со различни значења, симболика и пораки за свадбените и посмртните обреди, за календарските и семејни празнувања итн.

Авторката поаѓа од називите поврзани со лебот како најприсутен во структурата на многу обреди, на пр. во обичаите од годишниот, календарски циклус, како и од животниот циклус: во обичаите при раѓање, во свадбените и погребните обичаи. Се изделуваат три групи во однос на функциите: лебови посветени на празникот, како вид бескрвна жртва; лебови посветени на селскостопанската дејност и оние што се наменети како дар на коледарите – *боѓовица, боѓова џиџа, божји колач, вечерник, жетџва, џумно, рало, џлуџ, овчарник, кошара*. Се укажува на називите на обредна храна поврзана со конкретни обреди и празници. На пр. со обредот повојница, бабиње и други од родилната обредност се поврзуваат: *џиџаници, мазник, џченкарно лејче, шеќер, јајце, џосџаџалка, џроодниче* и др., а со свадбената обредност се поврзуваат називите: *сваќа, џоѓача, џлеџеница, младоженски, невесџински колач, џрсџенарска џоѓача, бунџур* и др. Со одделни празници се поврзуваат постите, а на посната трпеза се однесуваат следниве називи за разновидна храна: *џиџулицы, џосна сарма, џрав, зеленчук, комџири, риба, зелник, овоџе* и сл., со Бадник се поврзуваат: *кравајче, џоѓача со џаричка, џовојница, оризник*. Со празнувањето на примери се поврзуваат називите: *џиџа-зелник, зерде, чуреци, науџлици* итн.

Четвртото поглавје е именувано како *Фиџонимиџе и народниџе обичаи и верувања* (40–47). Макаријоска утврдува дека за именувањето на билките е карактеристична поголема отвореност, особено при контакт на различни материјални и духовни култури. Именувањето честопати се должи на определени народни верувања и обичаи, коишто се заеднички за јужнословенските народи, се употребуваат исти називи поврзани со верувањата или со определени обредни дејства. Како пример за ова авторката го наведува изразувањето на магиското својство во името на билката, како што е случајот со билките *силен, здравец, враџика* и сл.

Во врска со мотивациските односи во македонската фитонимија, Макаријоска изделува уште неколку различни начини на образување на фитонимите, па ги изделува називите со религиозна содржина: *боѓородично срце, боѓородичен венец, светиа шрева*; понатаму називите за лековити билки изведени од основата бог-, како што е *божуроџ*; некои називи се поврзани со

времето на цветањето или зреењето на плодот или др. во контекст на религиозните празници: *Гурѓовденче, велигденче, ѝеџровец, иванден*. Се наведуваат и именувања поврзани со празноверието: *сџрашниче, леџавец, леџкавец, леџушка, леџка, наваличе, уџојка, дебелика* и др., како и називи поврзани со верувањето во лековитоста, односно благотворното дејство на билките: *срцева џрева, срченица, срчаник, клинечка џрева, навилница, навилничка* итн.

Понатаму, во ова поглавје авторката дава интересни податоци за симболиката на одредени билки и нивната намена, па на пр. се наведува дека здравецот симболизира здравје и напредок, има апотропејска моќ, особено оној што е набран на Гурѓовден. За кукурекот дознаваме дека се бере за здравје, лукот е заштитно средство од разни демонски суштества и од дејството на зли очи, за одбрана од магија, со свадбената обредност се поврзува називот за рузмаринот – *киџисваџи*, селенот се сметал за билка на љубовта, па се употребувал при љубовни гатања итн.

Од анализата на фитонимите поврзани со народните обичаи и верувања, Макаријоска заклучува дека најмногу разлики во фитонимите и верувањата поврзани со нив се пројавуваат во врска со називите мотивирани од определени магиски обреди коишто се регионално ограничени.

Низ целокупната анализа во книгата „Лексиката на македонската традиционална култура“ се изведуваат заклучоци во однос на тоа кои народни верувања и обичаи се заеднички за словенските и особено за јужнословенските народи, а во трудот се изделуваат и голем број лексеми чии значења се непознати за најголемиот дел од македонските говорители, поради што оваа книга е мошне значајна посебно за помладите генерации.

Како резултат на повеќегодишно трпеливо прибирање и евидентирање на лексичкиот фонд, консултирање трудови коишто посредно или непосредно се посветуваат на македонското културно наследство од различни аспекти, а што се прикажани во обемниот список на *Литература* (48–58), произлегува и *Речникот* (59–300) на лексиката на македонската традиционална култура поместен на крајот на книгата на над двесте страници. Со тоа се потврдува богатството и развиеноста на целокупниот систем на македонската традиционална култура и секако на терминологијата поврзана со него, којашто главно е сочинета од словенски лексеми, меѓу кои најголемиот дел му припаѓаат на народниот слој и се директно поврзани со живиот говор на Македонците. Со тоа, како што е укажано, се потврдува културното единство на Македонците, односно нивниот национален и културен идентитет, поради што овој труд треба да го добие своето заслужено место меѓу делата од најголем национален интерес.

Бисера Павлеска-Георгиевска¹¹²

¹¹² НБРМ, Отсек за издавачки работи, bisera_pavleska@yahoo.com

811.163.3(046)(049.3)

811.163.3-92(049.3)

Васил Дрвошанов, АВТОРИ И ДЕЛА II, Скопје: „Бата прес“, 2015

Трудот *Автори и дела II* од Васил Дрвошанов, опфаќа вкупно деветнаесет прилози објавувани во списанијата: *Македонски јазик*, *Македонски фолклор*, *Гласник на Институтот за национална историја*, *Годишен зборник на Богословскиот факултет „Свети Климент Охридски“*, *Литературен збор*, *Просветно дело*, *Историја*, *Портал*, *Велес*, *Екологија*, како и во весниците *Нова Македонија (ЛИК, Неделник)* и *Дневник*.

Од вкупно 19 написи, централна позиција во оваа книга имаат прилозите од областа на лингвистиката, а дел од прилозите се однесуваат на книжевноста, историјата, екологијата и сл.

Авторот на книгата *Автори и дела II*, написите ни ги претставува по хронолошки ред. Имено, претставените книги се објавувани во текот на шест години (почнувајќи од 1999, а заклучно со 2004 година).

Првиот прилог **Осветлување на глаголот (7–15)** се однесува на научното дело на Кирил Конески, *За македонскиот глагол*, Детска радост, Скопје, 1999, кое, всушност, содржи девет трудови што авторот ги работел во временски период од 1972 до 1975 година, а кои се објавени во македонски списанија и во други публикации. Дрвошанов, по обемниот приказ, констатира дека во ова дело Кирил Конески мошне студиозно приоѓа кон прашањето за глаголот како најсложена зборовна група во македонскиот јазик, притоа правејќи продлабочена анализа на глаголот во македонскиот јазик и конфронтирајќи ја оваа комплексна материја со состојбата во одделни словенски јазици.

Уникатен јазичен труд (16–17) е вториот прилог на Дрвошанов, во кој тој ја прикажува монографијата на Оливера Јашар-Настева, *Турскиите лексички елементи во македонскиот јазик*, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“ – Скопје, Посебни изданија, кн. 31, Скопје, 2001. За трудот којшто е изработен врз основа на јазичниот материјал ексцерпиран првенствено од македонското народно творештво и од писмените споменици опфатени од најстарите записи и натписи, како и од материјал од различни лингвистички студии, лексички прилози, дијалектолошки истражувања од различни краишта на Македонија, Олга Иванова, редактор на оваа книга, ќе рече „...со објавувањето на трудот *Турскиите лексички елементи во македонскиот јазик* се пополнува една голема празнина во проучувањето

на местото и улогата на турцизмите во македонскиот јазик, за влијанието на турскиот јазик врз македонскиот во одредена етапа од историскиот развијаност на македонскиот јазик“, а според прикажувачот „овој уникатен труд со неговата студиозност според тежината ги надминува и времето и просторот“.

За научните истражувања на топонимскиот систем на брегалничкиот регион со кој се збогатува македонската ономастика, а со тоа и македонската наука за јазикот, Дрвошанов се задржува во третиот прилог (18–22) **Разглед на завршоците во топонимскиот систем на Брегалничкиот регион** (Олга Иванова, *Обратен речник на топонимите во областа на сливото на Брегалница*, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје, 2001). При темелниот преглед на ова научно дело Дрвошанов забележува дека Обратниот речник давајќи слика на завршоците во топонимскиот систем на брегалничкиот регион, воедно отвора и големи можности за топонимски истражувања од различни аспекти.

Четвртиот прилог (23–26) во книгата *Автори и дела II* носи наслов **Обелоденети злонамерности** (Стојан Ристески, *Моите кодоши*, Macedonian Prima, Охрид, 2001). Во разгледот на делото *Моите кодоши* е споменат фактот дека ова дело, всушност, осветлува еден дел од современата македонска историја, а зборува за постапките на кодошите што биле правени кон видни личности (иако се однесува на една личност) во нашата земја.

За монографскиот труд *Турски суфикси у српском језику са осврћом на сѐање у македонском и буѓарском* (Институт за српски језик САНУ, Библиотека јужнословенског филолога, Нова серија, књ. 17, Београд, 2001), во насловениот приказ **Повеќевековно јазично зрачење** (27–53), Дрвошанов јасно ќе истакне дека српскиот лингвист Православ Радић, кој зазема видно место во компаративните проучувања на балканските јазици, повеќевековното јазично влијание на турскиот врз српскиот јазик и врз другите балкански словенски јазици резултирало со меѓујазични процеси, а авторот, главно, ги објаснува врз основа на три јазични принципи: 1) поддршка (постоење на слични зборообразувачки морфемии во јазикот-примач како во јазикот-давач, со што е олеснето прифаќањето и проширувањето на турските суфикси); 2) интеграција (успешната интеграција ја потврдува вклученоста во домашната зборообразувачка структура) и 3) стилско-семантичка интензификација (која авторот ја согледува најмногу кај хибридниите образувања).

Продлабочена јазична анализа (54–57) е шестиот приказ во оваа книга. Овој приказ Дрвошанов го посветил на научниот труд на Убавка Гајдова, (*Темпоралната карактеристика на финитните глаголски конструкции во југоисточните македонски говори*, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“ – Скопје, Посебни изданија, кн. 33, Скопје, 2002) која во својот труд го разгледува глаголот од аспект на граматичката категорија *време*, вршејќи формална и функционална анализа на финитните глаголски конструкции, а

опсегот на разгледуваниот материјал се однесува на југоисточните македонски говори (почнувајќи од кајларскиот, преку мегленскиот, солунско-воденскиот, гевгелискиот, дојранскиот, кукушкиот, лагадинските, серско-драмските, па сè до гоцелчевскиот (неврокопскиот) говор.

Во книгата *Автори и дела II* во приказот насловен како **Длабока анализа на сопствените имиња** (58–77), авторот отстапил место и за разглед на студијата од Маринко Митков, *Просторот како семантички јазик*, Менора, Скопје 2002. По исцрпниот разглед на гореспоменатава студија, понесен од темелноста и издржаноста на научната мисла на авторот Маринко Митков, Дрвошанов ќе забележи „...тој, речиси секогаш како критериум во научните истражувања ја зема внатрешната форма на зборот. Тој критериум него го доведува до мошне смели и оригинални решенија на 'најжешките' прашања при толкувањето на македонскиот ономастички материјал“.

Прилогот **Враќање од пеколот** (78–88) се однесува на книгата на Стојан Ристески, *Голоошочка исповед на Тане Танески*, ИРИС, Струга, 2003. Во овој прилог се забележува дека авторот на оваа книга, долгогодишен истражувач на повеќе полиња од македонистиката, се навраќа на годините непосредно по Народноослободителната војна кога во поранешна Југославија биле создавани логори на смртта, какво што било мачилиштето на Голи Оток во Хрватска.

Потоа следуваат уште четири прилози во кои Дрвошанов сеопфатно ги разгледува трудовите на Стојан Ристески.

Прилогот **Природата е свет храм** (89–95) е посветен на книгата *Охридското Езеро и неговата заштитна зона*, ИРИС, Струга, 2003. Во неа Дрвошанов истакнува дека Ристески користејќи изворни материјали, богата литература, првенствено од родокрајни автори, како и врз основа на лични сознанија за Охридското Езеро и неговата околина, дава селектирани научни показатели за најстарото езеро во Европа, кое е уникатно според староста и виталноста затоа што претставува „музеј на живи фосили“.

Воспев за филигранистот (96–109) претставува разглед на монографијата *Златниите раце на Вангел Дербан* (ИРИС, Струга, 2003), која, како што вели Дрвошанов е „...книжевен филигран за маестрото Дербан, кој стана препознатлив белег на македонската култура, зачувувајќи го духот на времињата во кои опстојувал Македонецот како потомок на народ со високи цивилизациски вредности“.

Трудот *Војводата Арѓир Маринче* (ИРИС, Струга, 2003) од Стојан Ристески, напишан по повод стогодишнината од Илинденското востание и херојската смрт на Арѓир Маринов-Маринче, кој дал свој придонес на просветно-културниот и национално-револуционерниот план во периодот од 1878/1879 до 1903 година, опеан и од народниот творец како херој од Раштанец, бил инспирација за уште еден прилог во *Автори и дела II* насловен како **Јунак на епopeјата од Рашанец** (110–115).

Патоказ за црковна и национална слобода (116–120) е приказот во кој се разгледува уште едно дело на Ристески – *Свештеникот Васил Попанџелов*, ИРИС, Струга, 2003. По исцрпниот приказ на ова дело Дрвошанов ќе запише „Со оваа кратка монографија проф. д-р Стојан Ристески го оттргнува од заборава свештеникот Васил Попанџелов, светлиот пример на нашата црковна и национална историја“.

Тринаесеттиот прилог во книгата *Автори и дела II* е насловен како **Отслик на творечкиот подем** (121–123), а се однесува на *Библиографија / на/ Литературен збор 1979–2003*, Составувачи: Лилјана Макаријоска, Васил Тоциновски, Емилија Црвенковска (Литературен збор L, 2003, 3–4).

Во оваа книга Дрвошанов отстапил место и за приказ на солидната анализа на дијалектниот материјал собран од родени зборуваачи на селото Кула, коешто денес се наоѓа во државните граници на Грција, северозападно од градот Серез. Овој дијалектолошки труд е од Веселинка Лаброска – *Говорити на селото Кула–Серско*, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Посебни изданија, кн. 38, Скопје, 2003. Прилогот авторот го насловил како **Неодминлив дијалектолошки труд** (124–127).

Дијалектолошко дело со исклучителна вредност (Стојка Бојковска, *Радовишкиот говор*, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“ – Скопје, Посебни изданија, кн. 40, Скопје 2003 (128–131) е петнаесеттиот прилог во оваа книга. При разгледот на овој дијалектолошки труд е истакнато дека предмет на јазична анализа е радовишкиот говор, кој му припаѓа на југоисточното македонско наречје, а со ова дело и со обработениот дијалектен и фолклорен материјал, од страна на авторката Бојковска, според традиционалната методологија на дијалектните проучувања, се добива заокружена слика за говорот во Радовишко, но и претстава за животворноста на народните говори и за опстојноста на народниот дух во современите услови на живеење.

Во прилогот **Траги од предците** (132–139) Дрвошанов забележува дека трудот на Стојан Ристески, *Верица: сѝомен-албум* (ИРИС, Струга, 2004) е напишан во знак на незаборава за ликот и непробол по Верица Ристеска и врз фонот на родословите на две македонски фамилии, Шурбановци и Трпеновци, се доловува ликот на првата воспитувачка во Охрид.

За приказот **Сплотени чувства** (140–147) авторот на оваа книга бил инспириран од силните чувства што му навреле читајќи ја книгата *Борис Трајковски – македонската ѝаѓа и ѝордост*, од приредувачот Иван Василевски, Општинска матична библиотека „Благој Јанков-Мучето“, Струмица 2004. Овој едиторски проект е посветен на трагично загинатиот претседател на Република Македонија и како што вели Дрвошанов со оваа книга авторот „...ги сплотува чувствата на голем број државници, на истакнати лидери и на уште поголемиот број обични луѓе, доловувајќи ја трагичната судбина, но и гордиот лик, народската душа и хуманиот карактер на државникот, политичарот и, пред сѝ, на човекот Борис Трајковски“.

Двата последни прилози од *Автори и дела II* Дрвошанов ги посветува на уште две значајни монографии од областа на дијалектологијата.

Осумнаесеттиот прилог **Опстоен дијалектолошки труд** (148–151) се однесува на *Каршијачкиот говор – Скојско /со посебен осврт на синтаксата/* од Гоце Цветановски, во издание на Институтот за македонски јазик „Крсте Мисирков“ – Скопје, Посебни изданија, кн. 41, Скопје 2004. По разгледот на монографијата чиј предмет на обработка е каршијачкиот говор (говорот на Горни Села, што се лоцирани по сливот на Маркова Река–Скопско), прикажувачот ќе забележи дека овој труд, чиј дијалектен корпус е функционално интерпретиран, а синтаксичката анализа семантички ориентирана, ја збогатува македонската дијалектологија и ѝ донесува нови научни сознанија за овој македонски народен говор.

Органска поврзаност на македонскиот дијасистем (152–181) е последниот прилог во оваа книга. Станува збор за монографијата од Еленка Стоевска-Денчова, *Кривојаланечкиот говор*, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Посебни изданија, кн. 42, Скопје 2004. Дрвошанов констатира дека предмет на анализа во оваа монографија е кривојаланечкиот говор, којшто по бројот и карактерот на дијалектните црти, им припаѓа на северните македонски говори. По опсежното и темелно прикажување на монографијата, и секако врз основа на изложениот дијалектен материјал, дистрибуиран според методологијата на лингвистичката географија, Дрвошанов ќе забележи дека Стоевска-Денчова успешно ја претставува современата состојба на обработуваниот говор давајќи ни комплетна слика за него на фонолошко, морфолошко, на синтаксичко и на лексичко рамниште.

Целта на Васил Дрвошанов да ги обедини прилозите на разгледуваните дела коишто се објавувани во текот на неколку години во различни списанија и весници во една книга *Автори и дела II* е сосема оправдана. На овој начин тие се достапни на широк круг читатели.

Светлана Давкова-Ѓоргиева¹¹³

¹¹³ Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“ – Скопје, davkovas@yahoo.com

811.163.3'282.4(495.6)(049.3)

**Васил Дрвошанов, *Македонистички студији за Егејојѝ*,
„Бата прес“, Скопје 2014**

Неодамна, во издание на „Бата прес“ од Скопје, излезе од печат трудот *Македонистички студији за Егејојѝ* на авторот Васил Дрвошанов. Во книгата, која е поделена на два дела, објавени се четиринаесет прилози од областа дијалектологија на македонскиот јазик посветени на говорите во егејскиот дел на Македонија. Во првиот дел поместени се шест прилози кои авторот ги работел во последните три децении и ги изложувал на научни собири, конференции, а потоа се објавувани во соодветни зборници. Освртите од вториот дел се пишувани по повод излегувањето, главно, на дијалектолошки трудови, кои се однесуваат на говорите во егејскиот дел на Македонија. Мотивот да бидат собрани и објавени во една книга е да се овозможи полесен пристап до нив на читателите.

Првиот прилог *Преглед на дијалектните во егејскиот дел на Македонија* е посветен на македонските дијалекти во егејскиот дел на Македонија, коишто се наоѓаат во државните рамки на Грција, на целиот појас од Родопите и реката Места (на исток), до планината Грамос (на запад). Авторот прави пресек на говорите во овие области, ги определува нивните граници, истакнувајќи ги главните диференцијални карактеристики. Направениот преглед потврдува дека според главните диференцијални особености тие припаѓаат на три дијалектни типа: серско-драмскиот, долновардарскиот и на костурско-леринскиот дијалектен тип. Серско-драмскиот и долновардарскиот дијалект ги споделуваат главните карактеристики со југоисточното македонско наречје, а костурско-леринскиот дијалект претставува преодна зона меѓу југоисточното и западното македонско наречје.

Проучувањата на дијалектните во егејскиот дел на Македонија е вториот прилог и во него авторот прави хронолошки преглед на проучувањата на дијалектите во егејскиот дел на Македонија, истакнувајќи дека тие започнуваат во годините по Втората светска војна. Искрпниот преглед на трудовите и на авторите, како домашни, така и странски, зборува за големиот интерес, за бројноста на проучувачите, за организираноста и за опсегот на научните интересирања во проучувањето на овие македонски дијалекти, како интегрален дел на македонскиот јазик.

Насловот на третиот прилог е *За Збиѓњев Голомб како проучувач на македонските говори* и е посветен на еден од позначајните полски лингвисти, кои се занимаваат, меѓу другото, и со македонистика – на акад. Збиѓњев

Голомб. Осврнувајќи се на неговите дела, Дрвошанов истакнува дека најголеми придонеси акад. Голомб има во областа на балканистиката и во областа на славистичката историска лингвистика, но и во македонистиката. Најголемо значење за македонската дијалектологија има неговата монографија *Два македонски збора (на Сухо и Висока во Солунско)*, објавена во сп. „Македонски јазик“, 1960–1961, XI–XII, 1–2, 113–182 и „Македонски јазик“, 1962–1963, XIII–XIV, 1–2, 173–276. Дијалектниот материјал за овие два села го собрал акад. Мјечислав Малецки, со намера да даде комплетен опис на тој говор, замислувајќи ја својата работа во три дела: I Текстови, II Речник и III Граматика; успеал да ги реализира комплетно само првите две. Студијата за говорот, по неговата смрт, ја завршил неговиот ученик Збигњев Голомб.

Во прилогот *Кајларскиот збор – отпорен на вековите* авторот дава преглед врз лексичкиот состав на кајларскиот говор, задржувајќи се на потипичните лексички дијалектизми, како и на туѓите зборови. Најголем број заемки се од турскиот јазик кој бил посредник и на арапските и на персиските зборови и изрази; приведени се и поспецифичните грцизми. Опфатени се и архаизмите, како и некои поспецифични фразеологизми. Во заклучокот Дрвошанов истакнува дека и покрај тоа што кајларскиот говор трпи влијание од северните грчки говори, сепак, тој е отпорен на вековите и не ја прекинува живата врска со македонскиот јазик.

Кајларската и костурската област (го зафаќаат крајниот југозападен дел од македонската територија, што денес се наоѓа во државните рамки на Грција), во кој ареал влегуваат кајларскиот и костурскиот говор е предмет на интерес во прилогот *Кон разграничувањето на кајларско-костурскиот збор*. Авторот потенцира дека во јазичен поглед на овој простор се испреплетуваат дијалектни црти од западното и од југоисточното македонско наречје, па затоа овие говори се сметаат како преодни. Кајларско-костурските говори, според Дрвошанов, споделуваат 35 фонетски и граматичко-структурни црти со западното и со југоисточното македонско наречје. За разграничувањето на кајларско-костурските говори од важност се дваесетина изоглоси.

Кон разграничувањето на преспанско-костурскиот збор е последниот прилог од првиот дел и се однесува на говорите што ја зафаќаат областа Преспа и костурската област – преспанските и костурскиот говор. Фактот што преспанските говори сочинуваат дел од западното наречје, а костурскиот е преоден говор, зборува дека во јазичен поглед овде се испреплетуваат голем број дијалектни црти. Преспанските од костурскиот говор ги разграничуваат голем број изоглоси, што поминуваат јужно од Малото Преспанско Езеро, помеѓу селата Вамбел и Лаг во правецот југозапад-североисток; оваа линија ја означува и границата помеѓу западното наречје, од една страна, и костурскиот говор, од друга страна, како преоден говор меѓу западното и југоисточното македонско наречје.

Во вториот дел од трудот се претставени, главно, дијалектолошки трудови од неколку автори. Во прилогот *Продлабочена јазична анализа*

Дрвошанов се осврнува на книгата *Темјоралнаџа каракџерисџика на финиџниџне џлаџолски конџирукџии во јуџоистџичниџте македонски џовори* (Посебни изданија, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, кн. 33, Скопје 2002) од Убавка Гајдова и истакнува дека авторката го разгледува глаголот од аспект на граматичката категорија време; ги утврдува сите форми што се користат во југоисточните македонски говори за да се искажат определени временски односи и сите функции што овие форми можат да ги извршат. Со длабочината на јазичната анализа овој труд придонесува во афирмацијата на македонската дијалектологија.

Книгата *Говорџи на селоџио Кула – Серско* (Посебни изданија на Институтот за македонски јазик „Крсте Мисирков“, кн. 38, Скопје 2003) од Веселинка Лаброска, Дрвошанов ја претставува во прилогот насловен *Неодминлив дијалеколошки џируд*. Тој истакнува дека собраниот дијалектен материјал од селото Кула (коешто денес се наоѓа во државните граници на Грџија) Лаброска научно го интерпретира на историски и на современ план и дава заокружена претстава за кулскиот говор. Монографијата *Говорџи на селоџио Кула – Серско* Дрвошанов ја оценува како значаен и неодминлив дијалеколошки труд, со кој овој говор се спасува од целосно исчезнување.

Прилогот *Неисирџино дијалекџино боџаџисџтво* се однесува на монографијата *Лексикаџи на џоворџи во с. Чифлиџик–Демирхисарско* (Посебни изданија на Институтот за македонски јазик „Крсте Мисирков“, кн. 43, Скопје 2004) од Светлана Давкова-Ѓоргиева. Претставувајќи го овој труд од областа на дијалектната лексика од еден пункт од говорите во егејскиот дел на Македонија, Дрвошанов ќе каже дека тој дава комплетна слика на говорот во с. Чифлиџик со краток осврт на граматиката, поширока анализа на речничкиот материјал, со посебен осврт на лексичките пластови (локализмите, архаизмите и туѓите зборови). Овој труд ја збогатува македонската дијалектологија, спасувајќи го од целосно исчезнување говорот на с. Чифлиџик – Демирхисарско.

Трудот *Кукушкиоџи џовор, кн. I, II* (НИО „Студентски збор“, Скопје 1987, 1988) од Коста Пеев е претставен во прилогот *Поливаленџен дијалекџолошки џируд*. За него Дрвошанов ќе каже: „Начелно дијалеколошки, збиен и јадровит, овој труд во две книги по опфатноста ги пречекорува внатрешните простори и временски меѓи, кореспондирајќи со другите јазици на поширок историски план“. Во првата книга, по направената анализа, К. Пеев ги резимира проучувањата на кукушкиот говор и заклучува дека овој говор припаѓа на југоисточното македонско наречје заедно со другите долновардарски говори. Во втората книга поместен е лексичкиот материјал. Дрвошанов истакнува дека овој труд ја претставува комплексноста на меѓујазичните влијанија како резултат на заедничкото долговековно присуство на балканските народи на овие простори.

Оџсежна дијалекџолошка моноџрафија е насловот на прилогот во кој Дрвошанов ја претставува книгата *Еницевардарскиоџи џовор* (Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ во Скопје, Филолошки факултет „Блаже Конески“ – Скопје, Скопје 2013) од Максим Каранфиловски. Во неа авторот го анализира овој

говор, ги наведува неговите главни карактеристики и резимира дека тој го зазема средишниот дел меѓу најјужните македонски долновардарски говори и со тоа се јавува како еден преод од воденскиот говор кон солунскиот и кукушкиот говор. Каранфиловски дијалектниот материјал го дистрибуира според методологијата на лингвистичката географија и ја претставува современата состојба на еницевардарскиот говор и дава комплетна претстава за него на фонолошко, морфолошко, синтаксичко и лексичко рамниште, вели Дрвошанов.

Книгата *Меѓленскиот говор* (Посебни изданија на Институтот за македонски јазик „Крсте Мисирков“, кн. 47, Скопје 2006) од Стојка Бојковска е претставена во прилогот *Долговековна ојстџба на македонскиот дијалект*. Монографијата претставува анализа на меѓленскиот говор, кој македонската дијалектологија го третира во групата на долновардарските говори, кои припаѓаат на југоисточното македонско наречје. Дрвошанов потенцира дека благодарејќи на С. Бојковска овој говор, обработен според традиционалната македонска лингвистичка школа, пополнува важен дел од нашата дијалектологија, збогатувајќи ја македонистиката со драгоцен научен труд.

Во прилогот *Македонска семејна сага* Васил Дрвошанов ја прикажува поетската книга *Јаска [Тажаленкиот на Мирјанка од Ранци (Четириесет ираурни денови)]*, Матица македонска, Скопје 2007] од Методија Ст. Тошевски. Спевот *Јаска* во македонската поезија донесува една филозофија за животот, проследена низ четириесет пеења, испеани на рански говор, родениот говор на поетот. Тошевски, вели Дрвошанов, со спевот *Јаска*, кој претставува македонска семејна сага, го спасува од заборав не само македонскиот јазик од најјужните македонски дијалекти туку го спасува од заборав и духот на благородниот Македонец.

Последниот прилог *Дијалектните се корен на јазикот* се однесува на книгата *Толковен речник на одбрани зборови од костурскиот дијалект* (Макавеј, Скопје 2005) од Александра Попвасилева. За оваа книга Дрвошанов вели дека е обид да се сочува во писмена форма лексиката на македонскиот говорен јазик што се употребува во костурскиот реон кому му се заканува опасност од заборав и исчезнување. Дрвошанов оценува дека придонесот на овој труд е значаен; ја збогатува македонската лексикологија со нови зборови и/или со нови значења.

Трудите претставени во вториот дел од оваа книга пополнуваат една празнина во македонската дијалектологија и придонесуваат овие говори да се спасат од целосно исчезнување.

Книгата *Македонистички студии за Егејот* овозможува да се добие претстава за целокупната научна дејност посветена на дијалектите од егејскиот дел на Македонија. Несомнено, таа ја исполнува целта што си ја поставува авторот Дрвошанов – им ги доближува на читателите споменатите трудови.

Еленка Стоевска-Денчова¹¹⁴

¹¹⁴ Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, elenkastoevskadencova@yahoo.com

811.163.3(062)(049.3)
114/115:[81'37:316.7(049.3)

„ЗНАЧЕЊЕТО НИЗ ВРЕМЕТО И ПРОСТОРОТ“

(Зборник од трудови „Јазикот наш денешен“, кн. 24)

Во рамките на седумнаесеттите Денови на Благоја Корубин, на 22 и 23 мај 2013 год. се одржа научниот собир *Значењето низ времето и просторот*, а со извесно задоцнување се отпечати и Зборникот од трудовите во едицијата „Јазикот наш денешен“, кн. 24. Во Зборникот се објавени вкупно 22 реферати. Најголемиот дел од нив ги разгледуваат времето и просторот од повеќе перспективи и во рамките на фразеологијата.

Симон Саздов во својот реферат „Значењето, времето и просторот од спознајна перспектива“ се осврнува на концептот време како основен значенски концепт кој се поима со посредство на метафора. Поаѓа од метафората *минувањето на времето е движење* и ја разгледува преку две реализации. Во првата, брзината со која минува времето се определува според набљудувачот, којшто е фиксиран. Во втората варијанта времињата се фиксирани локации, а набљудувачот се движи. Како супкатегоризација го наведува времето како скапоцена стока, според народната „Времето е пари“. Заклучува дека времето не е навистина пари, затоа што потрошеното време не можеме да го повратиме, како што можеме да си ги повратиме парите.

Виолета Николовска низ примери од јазикот објаснува што изгубивме низ времето, според моделот на антрополошката лингвистика. Потенцира дека како што се менува културата, така се менува и јазикот како жив организам. Ова го потврдува преку промената на менталитетот на македонскиот народ во период од еден век засведочена во јазикот на народните песни и усните анкети со припадници на постарата генерација.

Јане Јованов пишува за „Времето како лингво-културолошка категорија“. Го разгледува во рамките на природните и на општествените науки, со осврт на лингвистиката. Категоријата време ја следи во различни форми на синтаксичко и на морфолошко рамниште преку: темпорални именки, придавки, глаголи и темпорални прилози.

Лилјана Митковска се задржува на улогата на граматичките елементи во значењето на конструкцијата преку два типа структури во македонскиот јазик: глаголските *се*-конструкции и индиректниот (дативниот) објект.

Марија Кусевска ја разгледува улогата на дискурсниот маркер при декодирањето на пораката. Според теоријата на релевантноста, дискурсниот

маркери се како патокази во процесот на комуникацијата што го насочуваат соговорникот кон декодирање на имплицитното значење на пораката.

Елени Бужаровска пишува за полисемијата на *нештѝо*. Од когнитивнолингвистички аспект ја објаснува врската меѓу главното значење на заменката со деривираното модално значење. Според авторката, модалната честичка *нештѝо* сигнализира извесна резерва во вистинитоста на исказот од говорителот и ја ублажува категоричноста на тврдењето во исказот.

Елизабета Бандиловска-Ралповска ја претставува повеќезначноста кај описните придавки преку платисемијата, метонимијата, синегдохата и метафората и заклучува дека значенските системи на описните придавки поседуваат изразена способност за полисемантички развој. Затоа, преовладуваат повеќезначните описни придавки што имаат способност за влегување во различни парадигматски односи.

Лидија Тантуровска се задржува на местото на антонимите во учењето македонски јазик како странски. Преку примери ја истакнува важноста и застапеноста на антонимите во учебниците по македонски јазик за странци и со жалење констатира дека во најновите изданија на ваквите учебници нема методски единици ниту вежби за антонимите.

Наташа Алексоска се фокусира на правилата за усогласување на времињата во францускиот јазик кои до некаде зависат од видот на зависните реченици. Трудот ги разгледува минатите глаголски времиња на индикативот во францускиот јазик кои можат да се систематизираат според плановите на нарација.

Следното тематско подрачје е од областа фразеологија.

Снежана Велковска под насловот *Македонската неофразеологија* ги разгледува иновациите на фразеолошко ниво во македонскиот јазик од Втората светска војна до денеска. Фразеолошките изрази ги класифицира како стари, подновени и нови (што се најчесто калкирани или прилагодени од други јазици). Фразеолошките изрази варираат од двокомпонентни изрази до реченица. Лесно се вклопуваат во системот на македонската фразеологија и ја користат играта на зборови.

За категориите време и простор во македонската фразеологија пишува Олгица Додевска-Михајловска. Преку соодветни примери врши анализа врз чија основа ги izdelува фразеологизмите со временско значење и фразеологизмите со просторно значење. Побројни се временските односи со значење единица време, годишно време и конкретен период од денот. Помалубројни се просторните односи, најчесто изразени преку лексемата *чекор* или преку други лексеми што означуваат правец на движење.

Фразеолошка слика на времето прави Биљана Мирчевска-Бошева. Со повеќе фразеолошки примери дава извонредно богата слика на времето од идејата за почетокот на светот (со космогонија, антропогенеза, етимологија), преку култот на претците, преку сознанието за линеарноста на човечкиот живот и цикличноста на сончевите, месечевите и вегетативните циклуси.

Јасминка Делова-Силјанова преку македонско-чешките паралели го обработува *Просторот во соматската фразеологија*. Со когнитивистички метод прави анализа на изразувањето просторна ориентација во фразеологијата на двата јазика со соматски компоненти и заклучува дека шемата за ориентација на телото во просторот е многу блиска во двата јазика, т.е. дава еднаква јазична слика.

Ивана Блажевска-Ристовска посветува внимание на *фразеологизмиите со компонентата ѝес (куче) во македонскиот јазик* и го прикажува симболичкиот, метафоричниот и конотативниот потенцијал за градење на фразеолошкото значење.

Билјана Маленко се осврнува на *Убавиите зборови во македонскиот јазик*. Тоа се зборови со позитивна конотација за кои, според анкетата, се изјаснуваат испитаниците. Резултатите велат дека најубав македонски збор е *љубов*. Потоа следат: сонце, среќа, убавина, радост, срце, природа, цвеќе, здравје, семејство, музика.

Поттикната од антонимноста во јазикот, Снежана Веновска-Антевска пишува *За некои неубави (џрди) зборови во македонскиот јазик*. Резултатите, исто така, се плод на анкета. На овој начин авторката навлегува во менталниот лексикон на испитаниците околу она што претставува позитивно или негативно, добро или лошо. Како неубави зборови се наведени: смрт, болест, омраза, тага, убиство, војна, несреќа, љубомора, лага, губре, злоба, завист, глуп, неписмен.

Обредно-обичајната лексика во македонската лексикографија ја обработува Лилјана Макаријоска. Таа констатира богата термилошка разновидност поттикната од различна мотивација: обреди, обичаи, раѓање, свадба, смрт, календарски празници. Во обредите и обичаите се застапени многу магиско-религиски верувања за умилостување на силите, за кои се верува дека управуваат со човекот или со природата.

Гоце Цветановски посветува внимание на називите на птиците од родот *Strigiformes* (був, ут, утка, кукумјавка), нивното значење и народната симболика. Се осврнува и на етимологија, верувањата, обичаите и симболиката во македонската народна традиција. Разликува птици што му се повеќе или помалку наклонети на човекот (се разбира, според народната традиција).

Уште еден дијалектолошки реферат приложува Светлана Давкова-Ѓоргиева. Во него се осврнува на лексиката поврзана со пчеларството на македонскиот јазичен ареал. Таа прави ареална слика на називите како 'инсект што собира мед', 'полово развиена пчела', 'пчелно семејство' и 'местото каде што се одгледуваат пчели'. Дадени се и етимолошки толкувања и застапеност на називите во македонскиот стандарден јазик.

Последниот дијалектолошки труд е на Васил Дрвошанов и се однесува на семемата 'молска' во македонските говори преку нејзините јазични варијанти. Во трудот комплетно е претставена распространетоста на лексемите и се дадени етимолошките толкувања на разгледуваните лексеми.

Резултатите од анализата, со ретки исклучоци, говорат во прилог на народната основа на оваа лексика.

Соња Христовска прави *Критичка анализа на дискурсот во цртаниите филмови*. Издвојува три големи групи за анализа: цртани филмови без текст; цртани филмови со малку текст и фрази што се повторуваат; цртани филмови со многу текст и богати дијалози. Цртаните филмови даваат свој придонес во развојот на говорот на децата.

На лексичката двосмисленост на англиските зборови и семантичката конфузија при нивното навлегување во македонската лексика се осврнува Свето Тоевски. Тој наведува дека главни извори на лексичката двосмисленост се полисемијата, хомонимијата и екстензијата на значењето. Со некритичкото преведување на англизмите се внесува и лексичка двосмисленост, што доведува до семантичка конфузија.

На крајот, со задоволство можеме да кажеме дека пред нас е зборник што топло може да им го препорачаме на сите проучувачи на македонскиот јазик.

Елена Јованова-Грујовска¹¹⁵

---

¹¹⁵ Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“ – Скопје, elenajovanovagrujovska@yahoo.com

929 Гајдова, У

IN MEMORIAM: Убавка Гајдова (19.7.1965–6.12.2014)

На 6.12.2014 г. прерано и ненадејно почина нашата колешка, д-р Убавка Гајдова, научен советник во одделението за дијалектологија на македонскиот јазик при Институтот за македонски јазик „Крсте Мисирков“ во Скопје.

Убавка Гајдова е родена на 19.7.1965 г. во Куманово, а по стекнувањето на своето основно и средно образование во Велес, се запишала на Филозофскиот факултет во Скопје на Институтот за класични студии. Дипломирала во 1989 г. Во учебната 1991/1992 г. се запишала на постдипломски студии од областа на македонскиот јазик на Филолошкиот факултет во Скопје, а во март 1997 г. ја брани магистерската дисертација на тема *Грама̀тичката ка̀тешџорија време во македонскиот дијалект во Еџејска Македонија*, под менторство на акад. Божидар Видоески, објавена во 2002 г. под наслов *Темпоралната карактеристика на финишните глаголски конструкции во југоисточните македонски зборови*. Докторира на тема *Условниот период во дијалектниот македонски јазик* во јуни 2005 г., под менторство на акад. Зузана Тополињска. Книгата под истиот наслов е објавена во 2008 г. Овие две нејзини монографии, изданија на Институтот за македонски јазик, како и статиите поврзани со нив претставуваат важен придонес кон расветлувањето на историјата и актуелната состојба на македонските дијалекти, а истовремено придонесуваат кон типолошката карактеристика како на дијалектниот, така и на граматичкиот систем на стандардниот македонски јазик. Од големо значење е нејзиното познавање на класичните јазици, неопходно за анализа на македонските јазични, особено дијалектни текстови.

Гајдова во Институтот за македонски јазик *Крсте Мисирков* работи од 1.5.1993 г. на проектот *Македонски дијалектен атлас*, прво како помлад асистент-истражувач, од декември 1997 г. како асистент-истражувач, од ноември 2005 г. како научен соработник, а од јули 2008 г. како виш научен соработник. Во највисокото звање – научен советник е избрана во март 2011 г.

Во јули 2005 г. од Советот на Институтот е назначена за раководител на проектот *Македонски дијалектен атлас*. Во рамките на Проектот работи на средување на картотечниот материјал, ексцерпција на дијалектниот материјал собран од терен, теренски истражувања, изработување индекси, легенди, карти, демографски описи. Заедно со соработниците на проектот,

работи на дигитализација на дијалектната картотека и на оформување на I том од Атласот. Под нејзино раководство во март 2010 г. од печат излезе воведното издание од Атласот под наслов: *Македонски дијалектѝен атлас, Пролеѝомена*, во издание на Институтот. Неговото значење е несомнено; како што вели акад. Тополињска „се работи за издание со висок современ стандард на лингвистичка обработка и прв (покрај Општословенскиот лингвистички атлас) словенски јазичен атлас кој го покажува комплетниот теренски материјал – основа за подготовка на картите; оваа последна карактеристика е особено важна во балканската јазична средина позната по отсуство на јасно зацртаните граници меѓу одделни дијалектни комплекси. Исто толку голема е заслугата што Гајдова ја осигури и – со помош на коавторите – ја спроведе промоцијата на македонскиот Атлас сред Софија, во присуство на многу видни бугарски и други странски лингвисти – настан важен не само за македонската лингвистичка средина, но и за целата земја“.

Покрај работата врз Атласот, таа активно учествува и на уште неколку проекти од доменот на лингвистичката обработка на македонскиот дијалектен материјал. Така, од 2008 г. работи на проектот *Македонскиѝе дијалектѝи надвор од ѝгранициѝе на Република Македонија*, проект чија цел е да се собере теренски материјал од необработените пунктови за МДА, кои порано не биле достапни за истражување, како и да се состават описи на македонските говори, надвор од државните граници. Во рамките на овој проект, Гајдова учествуваше во оформувањето на коавторското издание „Банскиот говор“ што оваа година излезе од печат.

Во текот на 2010 г. таа учествуваше и во работата на едногодишниот проект *Врајничко-ѝолошкиѝе ѝовори – духовна ризница*, кој беше финансиран од Министерството за култура како дел од соработката со Управата за заштита на културното наследство. Резултатите од работата на овој проект во 2012 г. беа објавени во истоимено издание.

Убавка Гајдова во 2008 г. учествува во заедничките теренски истражувања на дијалектолозите и ономастичарите од Институтот за македонски јазик кога беа организирани првите теренски истражувања на македонските говори и топонимијата во Албанија (Бобошчица и Врбница). Во почетокот на 2013 г. вклучена е и во соодветни теренски истражувања на македонските говори и топоними во Лерин и Воденско, организирани во рамките на проектот *Речник на ѝѝоѝонимиѝе во Егејска Македонија. Речник на ѝѝоѝонимиѝе во Воденско*. Со реализацијата на ова теренско истражување е снимен значаен дијалектен материјал, кој ја прикажува современата состојба на македонските говори во посочените области од Егејска Македонија.

Во контекст на теренските истражувања под раководство на Гајдова беше реализиран и проектот *Месѝѝѝо на ѝовориѝе на исламуваниѝе Македонци во македонскиѝи јазичен систем – Говориѝе на исламуваниѝе*

Македонци во Полошко. Беа извршени теренски истражувања во с. Брод, Косово, како и во селата Урвич и Јеловјане во Македонија. Од селата Брод и Урвич е собран материјал според *Прашалничкиот за собирање материјал за МДА*, додека од останатите горански села на Косово и од с. Јеловјане во Македонија се собрани текстуални записи.

Од самиот почеток, повеќе од 10 години, Гајдова учествува во дискусиите што ги организира Истражувачкиот центар за ареална лингвистика во МАНУ во рамките на проектот *Меситошо на македонскиот јазик во словенскиот и во балканскиот јазичен свет*.

Во соработка со *Управата за заштитата на културното наследство*, од 2007 до 2009 г., Гајдова ја раководеше работата во врска со процесот за заштита на дијалектите во Р Македонија како духовно културно наследство што во текот на 2009 и 2011 г. резултираше со одлуки на Владата на Р Македонија – дијалектите на македонскиот јазик да бидат прогласени за духовно културно наследство од особено значење – поткатегорија исклучително значење. Како резултат на оваа заложба, Институтот за македонски јазик „Крсте Мисирков“ е прв од системот на институции вклучени во заштитата на културното наследство кој својот предмет на интерес целосно го валоризира по *Заколот за заштитата на културното наследство* и *Конвенцијата за заштитата на нематеријалното наследство* (Париз 2003 г.), а врз основа на тоа, Институтот, преку Националната комисија на УНЕСКО на Република Македонија, е впишан во Листата на УНЕСКО како владина институција за заштита на духовното културно наследство во делот за јазикот. И на домашен и на меѓународен план со тоа се отвораат вратите за реализација на нови проекти и за поширока афирмација на македонскиот јазик. Во текот на 2010 г. Гајдова беше член на тимот за создавање *Национална стратегија за дигитализација на културното наследство во Република Македонија*, а во тек е соработката со *Регионалниот центар за дигитализација на културното наследство* во врска со целосна и системска дигитализација на Картотеката на дијалектите на македонскиот јазик при Институтот.

Со Програмата на Министерството за култура на РМ за 2011 г. на Гајдова ѝ е одобрен проектот *Дигитализација на дијалектни лексички материјал од картошкаката на проектоот Македонски дијалектен атлас*. Оваа работа продолжува и во наредните 2012 и 2013 г. Нејзината визија беше со овој проект да се забрза внесувањето во компјутер на картотечниот материјал од проектот МДА, што ќе овозможи побрза реализација на натамошните томови на *Атласот*, ќе овозможи започнување со работа на планираниот *Речник на дијалектите на македонскиот јазик*, ќе обезбеди заштита на картотечниот материјал во дигитална форма и ќе служи за негова понатамошна научна обработка. Како дел од активностите предвидени со *Националната стратегија за развој на културата 2012–2017 г.*, Гајдова

беше вклучена како кораководител на четиригодишен проект наменет за едукација, популаризација и промоција на духовното културно наследство во Македонија, кое подразбира и современи теренски истражувања на дијалектите на македонскиот јазик и нивна мултимедијална презентација на интернет.

Во рамките на нејзината научна соработка со други сродни институции во државава и во странство ќе го споменеме нејзиното членување на Комисијата за дијалектологија при Меѓународниот славистички комитет.

Таа е член и на македонската делегација на меѓународниот проект *Ойшћословенски линџвистћички аћћлас* во чија работа активно учествуваше (во 2012 г. во Брно, Чешка и во 2013 г. во Порторож, Словенија).

Во 2009 г. учествуваше на заседанието на членовите на работната група на меѓународниот проект *Евиденцијалността во евројскиите јазичи*, под раководство на проф. Бјорн Вимер, Мајнц, Германија.

Во периодот 2010–2012 г., работи на македонско-словенечкиот проект *Словенскиот суфикс *-ina во аћћлаћћивниот и во ћћоћћонимискиот фонд на македонскиот и на словенечкиот јазик. Сћћрукћћурно-семанћћичка анализа*. Нејзина задача беше обработката на апелативите во дијалектите на македонскиот јазик образувани со суфиксот **-ina*.

Убавка Гајдова веќе седум години е ангажирана како професор по предметот *Дијалекћћологија на македонскиот јазик* на Државниот тетовски универзитет на студиската група – Македонски јазик и литература. Во соработка со студентите, преку семинарски работи и дипломски трудови, работи на зголемување на опусот на теренски собран дијалектен и топонимиски материјал од долнополошките и горнополошките македонски говори, со што се збогатува дијалектната картотека со современи звучни и пишани записи од овие македонски говори, што е дел од стратегијата да се обноват теренските истражувања и во рамките на Република Македонија за да може да се дополнуваат и осовременуваат сознанијата за македонските дијалекти.

Од учебната 2011/2012 г. Институтот за македонски јазик почна да ја води студиската програма од втор циклус студии *Македонистћћика со комуниколоћћија*. Во работата на оваа студиска програма Гајдова учествува во реализација на предметите што ги опфаќаат научните области од морфосинтакса на македонскиот дијалектен и стандарден јазик, дијалектите на македонскиот јазик и географската лингвистика, како и местото на македонскиот јазик во рамките на балканската јазична заедница. Таа работеше како ментор на две магистерски дисертации.

Во работата на третиот циклус студии *Македонистћћика* – *Научноистћћражувачки сћћудии на македонскиот јазик* од оваа учебна 2014/2015 г. беше ментор на еден докторанд од областа на дијалектологијата на македонскиот јазик.

Од јуни 2012 г. Гајдова е претседател на *Советот за македонски јазик*. Во врска со овој ангажман активно придонесуваше за изготвувањето на *Националната стратегија за развој на културата 2012–2017 г.* во делот што се однесува за јазикот. Позначајни активности од оваа работа е преземањето на иницијативата за изработка на ново дополнето издание на *Правилникот на македонскиот стандарден јазик*, иницијатива за промени и дополнувања на *Законот за употреба на македонскиот јазик*, поддршка на *Меморандумот за меѓуинституционална соработка* меѓу Македонската академија на науките и уметностите, Филолошкиот факултет „Блаже Конески“ и Институтот за македонски јазик „Крсте Мисирков“ за работа на проекти од приоритетно значење за македонскиот јазик: *Електронски корпус на македонскиот јазик*, *Академска граматика на македонскиот јазик*, *Етимолошки речник и Македонски дијалектен атлас*.

Непосредно во овој контекст е и нејзиниот ангажман за доделување на проектот *Правилник на македонскиот јазик* на Институтот за македонски јазик, каде што е и соработник, а печатеното издание е планирано за 2015 г.

Убавка Гајдова беше член и претседател на Советот на Институтот, а од јуни 2012 г. е член на Сенатот на Универзитетот „Св. Кирил и Методиј“, Скопје.

Гајдова учествуваше во уредувачкиот и во редакцискиот одбор на неколку изданија на Институтот за македонски јазик.

Таа беше главен редактор на списанието *Македонистика*, што го издава Институтот. Во овој период излегоа од печат два броја на ова повремено списание. Беше главен и одговорен уредник на редакцијата на списанието *Литературен збор*, орган на Сојузот на друштвата за македонски јазик и литература.

Од крајот на 2013 и во почетокот на 2014 г. иницијатор е на билатералниот договор меѓу Институтот за лингвистички истражувања во Санкт Петербург при РАН и Институтот за македонски јазик „Крсте Мисирков“ за редактиран превод на изданието *Голо Брдо – Албанија* (редакција: А. Соболев и А. Новик). Гајдова е главен уредник на овој редактиран превод. Изданието на оваа книга беше предвидено за почетокот на 2015 г.

Со реферати и предавања има учествувано на голем број научни собири и конференции и има објавено шеесетина статии во повеќе научни списанија во земјава и во странство. Проф. д-р Убавка Гајдова беше многу активен учесник во научниот живот на својата средина.

Тажно е дека замина толку млада, оставајќи зад себе многу недовршени работи. Тоа е огромна и ненадоместлива загуба за македонската наука за јазикот, поточно за македонската дијалектологија во која Гајдова постигна завидни резултати и многу заслужено се искачи на високи позиции.

Од неа и од нејзиното дело има да учиме многу, и ние и следните генерации, и во таа смисла должни сме да ѝ ја изразиме нашата благодарност и искрено почитување.

Нека ѝ е вечна слава!

Светлана Давкова-Ѓоргиева¹¹⁶

Еленка Стоевска-Денчова¹¹⁷

---

¹¹⁶ Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“ – Скопје, davkovas@yahoo.com

¹¹⁷ Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“ – Скопје, elenkastoevskadencova@yahoo.com.

929 Хавранек, Г.

ЖИВОТ ПОСВЕТЕН НА МАКЕДОНИСТИКАТА**Гизела Хавранек (25. 5. 1950 – 7. 1. 2015)**

Гизела Хавранек беше една од првите странски лингвисти кои професионално ѝ се посветија на македонистиката уште од своите студентски денови. Таа ги започнува своите студии по русистика, македонистика и германистика на Универзитетот „Мартин Лутер“ во Хале (Германија) во 1969 г. во рамките на лекторатот по македонски јазик. Тој лекторат беше еден од првите два лекторати по македонски јазик отворени во странство заедно со лекторатот на Ориенталниот институт во Неапол (Италија), како дел од активностите за ширење на македонистиката во светот кои ги спроведуваше скороформираниот Меѓународен семинар за македонски јазик, литература и култура (тогаш Славистички семинар) на Универзитетот „Св. Кирил и Методиј“ во Скопје. Во 1974 г. Гизела Хавранек, тогаш со моминското презиме Бајер, ги завршува своите студии како дипломиран наставник по руски и по германски јазик со македонски јазик како втор предмет и станува еден од првите носители на диплома по македонски јазик на некој универзитет во странство.

Од 1974 до 1978 год. се наоѓа на истражувачки лингвистички студии во Хале, а во 1976 год. посетува постдипломски студии по македонистика во Скопје. Во тој период Гизела Хавранек ги започнува своите научни истражувања на македонското минато неопределено време под менторство на акад. Блаже Конески од македонска страна и на проф. д-р Волфганг Бек (Prof. Dr. W. Voesk) од германска страна. Неколкугодишните истражувања и студиозни анализи за значењата на минатото неопределено време во македонскиот јазик ги вршеше во основа врз корпусот на романот „Она што беше небо“ од Владо Малески. Цело време во работата и во анализирањето на значењата беше вклучен и тогашниот лектор по македонски јазик во Хале (1977–1980) Максим Каранфиловски, кој учествуваше како член на комисијата и во одбраната на дисертацијата. Тој нејзин научен потфат успешно заврши во 1980 год. со одбрана на нејзината докторска дисертација под наслов „Значењата и функциите на минатото неопределено време во

современиот македонски јазик“ (“Bedeutung und Funktionen von Minato neopredeleno vreme in der makedonischen Gegenwartssprache”). Со оваа своја дисертација Гизела Хавранек даде значаен придонес во проучувањето на минатото неопределено време во македонскиот јазик. Значењето на дисертацијата ги надминува рамките на Македонија и зазема значајно место во светската македонистика и славистика. Преводот на оваа дисертација од германски на македонски јазик остана како сериозна задача за македонските македонисти.

Во 1978 год. Гизела Хавранек го започнува својот работен век како асистент и научен соработник на матичниот оддел за славистика на Универзитетот „Мартин Лутер“ во Хале–Витенберг, а од октомври 1994 год. е научен соработник за јужнословенска лингвистика на Институтот за славистика на истиот универзитет. Целиот нејзин работен век комплетно ѝ е посветен на македонистиката и на јужнословенските јазици. Нејзиниот научен интерес главно е свртен кон проучувањето на глаголот во македонскиот јазик и во другите јужнословенски јазици, општествените промени и јазичните рефлексии во современите јужнословенски јазици и професионалниот јазик на правото и стопанството во јужнословенските јазици. Полни четири децении Гизела Хавранек го предава современиот македонски јазик теоретски и практично, а заедно со него предава и други јужнословенски јазици на синхрониски, дијахрониски и на контрастивен план. Со голем ентузијазам работеше и врз научниот проект за македонскиот јазик 55 години по кодификацијата (развој и актуелни состојби). Беше чест учесник во работата на Меѓународниот семинар за македонски јазик, литература и култура, како и во неговите научни конференции (во 1988, 1990, 1994, 1995, 1996, 1997, 2002, 2006), а активно учествуваше и во двете досегашни македонско-германски научни конференции одржани во 2000 год. во Охрид и во 2001 год. во Јена. Со свои македонистички и славистички трудови настапувала и на бројни меѓународни конференции во Германија (Хале, Лајпциг, Берлин, Франкфурт на Мајна и др.), како и во Полска (Вроцлав), Русија (Москва), Македонија (Скопје, Охрид и др.) и други универзитетски центри во Европа, давајќи со тоа голем придонес во

научната афирмација на македонистиката во светски рамки¹¹⁸.

Наставата по македонски јазик на еден од најстарите универзитети во Германија и во светот (Универзитетот во Витенберг е основан во 1502 год., Универзитетот во Хале во 1694 год., а обединети се во 1817 год. како Универзитет „Мартин Лутер“ Хале– Витенберг) ја водеа делегираниот македонски лектор и Гизела Хавранек. Денес овој универзитет се наоѓа на Шангајската листа на најдобрите 500 светски универзитети, а нашиот Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ имаше со него договор за соработка во областа на германистиката, македонистиката и многу други научни дисциплини во рамките на првите меѓуниверзитетски договори за соработка со странски универзитети. За жал тој договор веќе не важи, што е најмногу на штета на македонистиката и на македонската наука во целина. Лекторатот по македонски јазик на овој универзитет работеше до раните деведесетти години на минатиот век. Тој беше најголем македонистички центар во Германија и располагаше со мошне богата библиотека. Гизела Хавранек беше плод на работата на тој лекторат и долги години сесрдно им помагаше во работата и во животот на македонските лектори (Димитар Бошков, Максим Каранфиловски, Красимира Илиевска, Бранислава Драговиќ, Роза Тасевска и др.). По околу 35-годишна успешна работа, со престанувањето на важноста на старите меѓудржавни договори, лекторатот згасна, меѓутоа наставата ја продолжи Гизела Хавранек имајќи ја целосната поддршка на новото раководство на Институтот за славистика при Универзитетот „Мартин Лутер“. Гизела Хавранек се грижеше за наставата

¹¹⁸ Пр. неколку избрани трудови: Minato neopredelene vreme in der makedonischen Gegenwartssprache, Martin-Luther-Univ. Halle-Wittenberg, Sect. Sprach- u. Literaturwiss., Frschungskollektiv Kommunikativ-Funktionale Sprachbetrachtung u. Fremdsprachenunterricht, 1983, 43 s.; Zur Satzgliedfolge in der makedonischen neutralen Äußerung. In: Diachronie - Kontinuität - Impulse: Sprachwissenschaftliches Kolloquium Halle 1992 /Gertrud Bense (Hrsg.). Frankfurt am Main; Berlin; Bern; New York; Paris; Wien: Lang, 1994 (Hallesche Sprach- und Textforschung; Bd. 2), 147–157; Makedonisch als zweite Slavine – Studium vom Punkte “0” In: Sprache, Literatur und Landeskunde slavischer Völker: funktionale Aspekte in der Beschreibung und Didaktik / Wolfgang Boeck (Hrsg.). – Frankfurt am Main, Berlin, Bern, New York, Paris, Wien: Lang, 1994 (Hallesche Sprach- und Textforschung; Bd. 3), 101–107; Zu neueren Erscheinungen in der makedonischen Gegenwartssprache. In: Festschrift zum 65. Geburtstag von Prof. Dr. habil. Wolfgang Boeck und Prof. Dr. habil. Horst Schmidt. Institut für Slavistik. Martin-Luther-Universität. Halle, 1995, 35–42; Kommunikative Leistungen der da-Konstruktionen in der makedonischen Gegenwartssprache – dargestellt an Belegen aus Prosawerken von Blaze Koneski. In: Kommunikation und Grammatik. Gertrud Bense (Hrsg.) Frankfurt am Main, Bern, New York, Paris, Wien: Lang, 1996. (Hallesche Sprach- und Textforschung; Bd. 4), 201–212; Die makedonische Sprache in den 90er Jahren im Bereich der Wirtschaft – zur Benennung einiger Schlüsselbegriffe. In: Die Sprachen Südosteuropas heute. Umbrüche und Aufbruch. Barbara Kunzmann-Müller (Hrsg.). Peter Lang, Europäischer Verlag der Wissenschaften, Frankfurt/M., 2000, 137–151; Makedonisch. In: Phonetik international. Grundwissen von Albanisch bis Zulu. U. Hirschfeld / H. P. Ketz / U. Müller (Hg.). Waldsteinberg: Heidrun Popp Verlag, 2001; Der Germanist Dusan Tomovski – ein makedonisch-deutscher Kulturmittler, In: Makedonien. Wiesbaden: Harrassowitz, 2005, 203–211; Rizvanbegovic A., Havranek G. Das sozrealistische Paradigma und seine Anwendung im ehemaligen Jugoslawien, In: Geschichte (ge-)brauchen. Berlin : Frank & Timme, 373–385.

по македонски јазик (како единствена во Германија) и ја одржуваше со голем ентузијазам, самопрегорност и пожртвуваност сè до крајот на својот живот.

Гизела Хавранек многу ја сакаше Македонија и професионално беше вљубена во македонистиката. Уште од своите студентски денови таа го засака македонскиот јазик, стана врвен професионалец и не го напушти никогаш. Имаше многубројни пријатели во Македонија, не ги заборавааше никогаш, а и тие не ја забораваа. Нејзиниот дом во Хале, заедно со нејзиниот сопруг Хуберт и децата Сузана и Матијас, беше малечка германска Македонија и секогаш имаше отворени врати за сите Македонци. Таа беше добронамерна, добродушна и скромна и никогаш не сакаше да се истакнува, а направи многу за македонскиот јазик и за Македонија. Никогаш не е предоцна и за највисоките научни и државни признанија кои таа сосема ги заслужува. Нејзиниот ведар лик ќе остане секогаш во сеќавањето на сите оние кои било кога имале контакт со неа. Ние, нејзините современици, сме должни да направиме сè што е можно нејзиниот лик, дело и име да останат трајно врежани во македонската меморија и во анализите на македонистиката.

Максим Каранфиловски¹¹⁹

---

¹¹⁹ Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Филолошки факултет „Блаже Конески“ – Скопје, проф. во пензија, mkaranfilovski@yahoo.com.

929 Rusek, J

IN MEMORIAM: Prof. dr hab. Jerzy Rusek(9th October 1930–15th February 2005)

The Polish, Bulgarian, Macedonian and international community of Slavic Scholars mourns the passing of Professor Jerzy Rusek, a scholar of a World renown, who died on the 15th of February 2015, after a serious and incurable illness.

Prof. Jerzy Rusek was born in Ruszcza in the Powiat District of Staszów, Świętokrzyskie Voivodship, Poland. He completed his secondary education in Sandomierz in 1949, and after leaving school spent a year, teaching in a primary school in Daromin.

He went up to the Jagiellonian University for Slavonic philology, specializing in Bulgarian linguistics (1950–1955), and graduated in 1955 with the master's degree. He took all of his academic degrees in his Alma Mater (his doctoral degree in 1963 year, on the grounds of: *Deklinacja i użycie przypadków w Triodzie Chłudowa. Studium nad rozwojem analityzmu w języku bułgarskim*, a monographic study on a specialist aspect in Bulgarian linguistics, and his post-doctoral habilitation degree in 1983 r., on the grounds of *Studia z historii słownictwa bułgarskiego*, a monographic study on the history of Bulgarian lexis). He was appointed professor extraordinary in 1989 and full professor in 1996 year.

Professor Jerzy Rusek became a member of the academic staff of the Jagiellonian University in 1954 year, when we was still an undergraduate in his final year, and continued to work in his Alma Mater until 2003. From 1955 to 1963 he was an assistant and senior-assistant, and subsequently an adiunkt (1963 to 1968)¹²⁰, a docent (1968 to 1989)¹²¹, and in 1989 he was appointed to a professorship. He lectured on historical grammar of Bulgarian, history of Bulgarian language, Old-Church-Slavonic, he gave a special lecture series on Bulgarian historical lexicology and held seminars for MA students. From 1969 to 1971 Prof. Jerzy Rusek was a Vice-Dean, and from 1971 to 1978 was a Dean of the Faculty of Philology, serving for a total of 3 terms. He was a Deputy-Director of the Institute of Slavic Studies of the Jagiellonian University (1974–1981 and 1991–1993) and for several years held the Chair of Bulgarian and Macedonian. He continues to

¹²⁰ The Polish academic rank of *adiunkt* does not have an exact equivalent in most of the systems in institutions of higher education in the English-speaking countries, but “adjunct professor” may be regarded as a fairly close term.

¹²¹ In 1968 an academic could be appointed docent without having been habilitated, if he had published the required number of scholarly publications.

teach at the Jagiellonian University for 3 years after reaching a retirement age, and finally left the employment of his Alma Mater in 2003. Nevertheless, despite of health problems he continued as a tutor at a private institution of tertiary education in Katowice until 2011.

Although the Jagiellonian University was his principal employer, professor Jerzy Rusek also worked on a part-time basis in the same period (1984–1986) at the Silesian University, lecturing Old-Church-Slavonic and the comparative grammar of the Slavonic languages. He also worked at the Polish Academy of Sciences (from 1987–1991, on a full time and later on a part time basis), where he was a co-founder and chairman of the Research Team of Old Slavic Languages and Literatures¹²².

Jerzy Rusek participated at each International Congress of Slavic Scholars from 1963 to 2008 and published papers in the volumes of proceedings. His last contribution was to the Congress in Macedonia in 2008. He also attended numerous Conferences in and outside Poland (especially in Bulgaria, former Yugoslavia, Macedonia, Germany, the Czech Republic, Slovakia, and the Russian Federation).

Professor Jerzy Rusek was also very active as an academic tutor and educator of young scholars. He supervised the doctoral dissertations of Aleksander Naumow, Wanda Stępnia-Minczewska, Elżbieta Solak, Robert Sendek. Aleksander Naumow is now a full professor and Elżbieta Solak has obtained the habilitation degree. He was also an academic reviewer of numerous doctoral and post-doctoral dissertations.

Jerzy Rusek was very hard-working, well-nigh a workaholic. He usually spent over 8 hours every day including weekends at his desk in the Institute of Slavic Studies. He never took sick leave, when he was ill with flu, bronchitis or pneumonia, and used to go to work straight after leaving hospital. He continued to work at this rate right up to his 81th birthday, when his health suddenly failed him completely. Effectively he was overworked throughout the whole of his professional lifetime.

He was a distinguished expert on Old-Bulgarian and Middle-Bulgarian manuscripts, and his doctoral dissertation and a lot of articles were based on manuscript materials.

Professor Jerzy Rusek published over 290 items, including 3 books, on the history of Bulgarian lexicology, the historical grammar of Bulgarian, Macedonian lexicology, Old-Slavic manuscripts, Bulgarian dialectology etc. His principal publications are *Deklinacja i użycie przypadków w Triodzie Chłudowa. Studium nad rozwojem analityzmu w języku bułgarskim*, *Studia z historii słownictwa bułgarskiego*, *Dzieje nazw zawodów w językach słowiańskich*, *Ze studiów nad nazwami czynności w języku bułgarskim i macedońskim*, *Formy czasownikowe w Triodzie Chłudowa. Przyczynek do historii form czasownikowych w języku bułgarskim*, *К ранним тюркизмам в болгарском языке: котрог, которог*

¹²² Pracownia Starszych Języków i Literatur Słowiańskich.

‘κεραμλον’, *Из лексикаѿта на среднобългарскиѿте ѿриоди, За българския ѿревод на „Повесѿи за Акир Премъдри“* etc. He was the editor or co-editor of 13 collective volumes including Jerzy Kuryłowicz, 1895–1978. Materiały z sesji żałobnej po śmierci prof. Jerzego Kuryłowicza, *Slawistyka niemiecka a kraje słowiańskie. Die deutsche Slavistik und die slavischen Länder* (co-editor), *Z polskich studiów slawistycznych. Językoznawstwo. Prace na XII Międzynarodowy Kongres Slawistów w Krakowie 1998* (co-editor), *Dzieje Słowian w świetle leksyki. Pamięci Profesora Franciszka Sławskiego* (co-editor) and others.

Professor Jerzy Rusek was awarded two Honorary Doctorates: by the University of Sofia (1997) and University of Plovdiv (1999), the Euthymius of Tărnovo Prize (1979) and several Polish and Bulgarian medals and decorations.

Professor Jerzy Rusek was a Deputy Chairman of the Organizing Committee of the 12th International Congress of Slavic Scholars (Kraków) and organizer of several Academic Conferences.

He was also a member of the Commission on Slavic Studies of the Polish Academy of Sciences (PAN), of the PAN Commission of Linguistics, Vice-Chairman of the Central European Commission of PAU (Polish Academy of Arts and Sciences), member of the Commission on Balkan Studies and Bible Commission at the International Committee of Slavic Scholars. In his last years (2011–2014) he was Chairman of the Commission on Slavic Studies, but in 2012 ill health prevent him from continuing his duties.

Polish, Bulgarian and Macedonian Slavic scholars have suffered a severe loss with the death of Professor Jerzy Rusek.

Zbigniew Rusek¹²³

---

¹²³zbyrus@o2.pl

За издавачот:
д-р Снежана Велковска, в.д. директорка
Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“ – Скопје

Лектура:
Бисера Павлеска-Георгиевска
Жаклина Ѓорѓиоска

Компјутерска обработка:
Европа 92

Тираж:
300 примероци

Печат:
Европа 92

